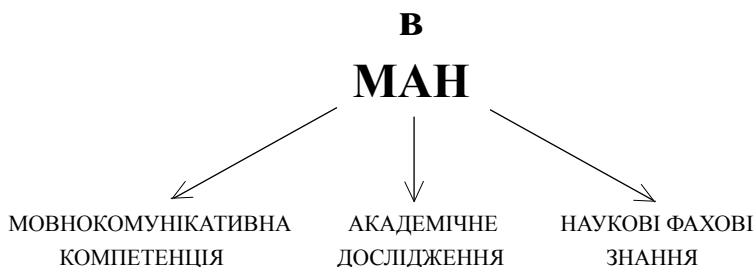

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР «МАЛА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Наталія ГАЛЬОНА, Ірина ДУДКО

ОСНОВИ МОВОЗНАВЧОЇ ТВОРЧОСТІ

Навчально-методичний посібник

КИЇВ – 2012

УДК 376-056.45.016:81(075.3)
ББК 74.261.4-267я72
Г16

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(лист від 02.04.2012 р. № 1/11-4295)

Рекомендовано Вченою радою Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова
(протокол № 8 від 29.03.2012 р.)

Рекомендовано Вченою радою Інституту екології, економіки та права
(протокол № 6 від 25.01.2012 р.)

Рекомендовано науково-методичною радою Національного центру
«Мала академія наук України» (протокол № 1 від 23.01.2012 р.)

Гальона Н. Основи мовознавчої творчості в МАН : Навчально-методичний посібник / Н. Гальона, І. Дудко ; відп. за вип. О. Лісовий. – К., 2012. – 308 с.

Пропонований навчально-методичний посібник укладено з урахуванням багаторічного досвіду роботи членів предметної комісії з української мови та членів журі Всеукраїнського конкурсу-захисту учнівських робіт МАН України. У ньому розкрито основи мовознавчої творчості в Малій академії наук відповідно до трьох її навчальних завдань, спрямованих на формування мовнокомунікативної компетенції учнів, виконання академічного дослідження й отримання наукових фахових знань юними дослідниками мови. Автори посібника розкривають методологічні основи наукового пізнання, комплексно характеризують процес виконання учнівського мовознавчого дослідження, пропонують систему контрольних запитань, вправ, тестів і пошукових завдань для формування мовнокомунікативної компетенції, наукового світогляду та систематизації теоретичних знань з лінгвістики. Посібник може бути використаний у позакласній та позашкільній роботі з української мови, у самостійній підготовці молодих науковців до участі в конкурсах-захистах Малої академії наук, у спеціалізованих літніх та заочних школах Малої академії наук України.

Для слухачів, учнів – членів Малої академії наук України, наукових керівників, керівників секцій української мови, учителів, які працюють з обдарованою молоддю, усіх, хто починає свою наукову діяльність.

Рецензенти:

М. Я. Плюц, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;
А. К. Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри сучасної української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Н. І. Костенко, учитель-методист української мови та літератури середньої школи № 7 м. Києва

УДК 376-056.45.016:81(075.3)
ББК 74.261.4-267я72

ISBN 978-966-2735-39-0

© Гальона Н., Дудко І., 2012
© НЦ МАНУ, 2012

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	7
ПЕРЕДМОВА	9
1. ВСТУП ДО НАУКИ	12
1.1. Наука — система знань	12
Поняття про науку	12
Наукове мислення	13
Наукознавство — наука про науку	14
Класифікація наук	15
Етапи розвитку науки	17
Елементи науки: наукова ідея, гіпотеза, теорія, закон	18
Основні поняття науки	20
Поняття, термін, визначення	21
1.2. Особливості наукового пізнання	22
Процес пізнання	22
Наукове знання	24
Відносне та абсолютне знання	24
Наукова діяльність	25
Форми наукової діяльності учнів: реферат, стаття, анотація, тези	26
Методологічна основа дослідження	29
Діалектичний підхід у пізнанні	29
Загальнонаукові методологічні принципи	30
Запитання для самоконтролю	32
Практичні завдання	33
2. МОВНОКОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ	34
2.1. Складники мовнокомунікативної компетенції молодого дослідника	34
2.2. Культура писемного наукового мовлення	35
Ознаки наукового стилю	35
Точність і однозначність висловлювання. Наукова термінологія	37
Узагальненість та об'єктивність наукового тексту	38
Інформативність і аргументованість	40
Логічна послідовність викладу думок	41

Запитання для самоконтролю	42
Практичні завдання	42
2.3. Порухення мовних норм у науковому тексті	46
2.3.1. Особливості слововживання	47
Запитання для самоконтролю	53
Практичні й тестові завдання	53
2.3.2. Типові орфографічні помилки в учнівській науковій роботі	56
Запитання для самоконтролю	61
Практичні завдання	62
2.3.3. Правопис та вживання складних слів у науковому мовленні філолога	63
Запитання для самоконтролю	67
Практичні завдання	67
2.3.4. Труднощі у відмінюванні іменників і числівників	68
Особливості відмінювання іменників чоловічого роду II відміни	68
Особливості відмінювання та сполучуваності кількісних числівників	73
Запитання для самоконтролю	76
Практичні й тестові завдання	77
2.3.5. Основні пунктуаційні норми у науковому тексті	85
Тире між підметом і присудком	85
Тире на місці пропущеного члена речення	86
Засоби ускладнення простого речення в науковому тексті	86
Кома, тире і двокрапка у реченні з однорідними членами	87
Розділові знаки у реченні з відокремленими членами	92
Розділові знаки у реченнях зі вставними та вставленими компонентами	96
Розділові знаки у безсполучниковому реченні	99
Запитання для самоконтролю	101
Практичні й тестові завдання	102
2.4. Культура усного мовлення у науковій галузі	107
2.4.1. Ефективність усної публічної мови	107
Техніка мовлення	108

Увиразнення наукового мовлення	109
Підготовка тексту до читання	111
2.4.2. Повідомлення про результати дослідження на захисті	112
Презентація роботи під час виступу	113
Етика наукової дискусії	114
Як ставити запитання	116
Як відповідати на запитання	117
2.4.3. Особливості української орфоепії	118
Основні норми вимовляння звуків та їхніх сполук	118
Труднощі у наголошуванні слів	120
Запитання для самоконтролю	122
Лабораторні, практичні й тестові завдання	122
3. АКАДЕМІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	130
3.1. Загальні вимоги до учнівського дослідження	130
Організація наукової творчості	130
Характер навчально-дослідницької роботи учня та її оцінювання	133
3.2. Підготовка до написання роботи	134
Вибір та обґрунтування актуальності наукової проблеми	134
Основні напрями сучасної лінгвістики	138
Формулювання теми	142
Визначення джерел матеріалу для дослідження	145
Попереднє ознайомлення з науковою літературою	146
Укладання бібліографії	147
Визначення мети і завдань	149
З'ясування об'єкта і предмета дослідження	150
Планування роботи	150
3.3. Основний етап дослідження	151
Робота над текстом: загальні рекомендації	151
Аналітичний огляд наукової літератури	152
Використання наукових джерел у роботі	154
Інформаційний пошук	156
Збирання мовного матеріалу	157
Застосування загальнонаукових методів і методик	159
Вибір лінгвістичних методів дослідження	162
Аналіз, систематизація та опис мовного матеріалу	168

3.4. Завершення дослідження	170
Оформлення рукопису наукової роботи	170
Підготовка до захисту і прилюдний захист	177
Запитання для самоконтролю	179
4. НАУКОВІ ФАХОВІ ЗНАННЯ	180
4.1. Теоретичні знання — основа наукової творчості	180
4.2. Поради до виконання контрольних робіт з української мови	181
4.3. Зразки контрольних робіт	185
Запитання для самоконтролю у підготовці до кваліфікаційної контрольної роботи	212
ПІСЛЯМОВА	219
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	220
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	231
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	257
ДОДАТКИ	259
Додаток А <i>Зразок титульної сторінки реферату</i>	259
Додаток Б <i>Зразок анотації до статті</i>	260
Додаток В <i>Відповіді до тестів</i>	261
Додаток Г <i>Разом, окремо або через дефіс. Практичний словничок</i>	262
Додаток Д <i>Словник закінчень іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини</i>	289
Додаток Е <i>Текст для перевірки завдання на пунктуацію</i>	304
Додаток Ж <i>Зразок титульної сторінки навчально-дослідницької роботи</i> . . .	305
Додаток З <i>Зразок змісту навчально-дослідницької роботи «Семантико- словотвірна структура відносних прикметників (на матеріалі творів Лесі Українки)»</i>	306

ВСТУПНЕ СЛОВО

Навчально-наукова діяльність Малої академії наук України є особистісно зорієнтованою системою навчання, яка дає змогу створити умови для виховання наукової культури особистості з максимально можливою індивідуалізацією, розвитку пізнавальних і творчих здібностей кожного учня, його самореалізації в навчальній діяльності.

Наукова робота учнів МАН — це самостійно виконане дослідження з тієї чи тієї проблеми, яке відповідає науковим принципам, має певну структуру, містить результат власного аналізу та висновки.

У великому спектрі науково-дослідницьких робіт вихованців Малої академії наук чільне місце посідають дослідження з української філології.

Аналізуючи результати Всеукраїнського конкурсу науково-дослідницьких робіт учнів — членів Малої академії наук України за останні роки, професійне журі відділення філології та мистецтвознавства відзначило урізноманітнення їхньої тематики. Юні науковці глибше розкривають тему дослідження, різнобічно висвітлюють її аспекти. Проте, як показує досвід роботи, типовими недоліками багатьох учнівських досліджень залишаються недосконале володіння основними методологічними принципами та вибудовування логічної структури розвідки, питання самостійності в опрацюванні обраних тем, порушення мовних норм у науковому тексті.

У зв'язку з цим організація літературно-мовознавчої освіти Малої академії наук України потребує засвоєння наукових фахових знань і формування дослідницьких навичок у вихованців за допомогою введення їх у науковий простір, поліпшення науково-теоретичного рівня підготовки до написання науково-дослідницьких робіт, удосконалення програмно-методичного забезпечення закладів МАН України.

Пропонований посібник Н.П. Гальони та І.В. Дудко «Основи мовознавчої творчості в МАН» є новаторським. У ньому вперше комплексно розкрито основи мовознавчої творчості обдарованих учнів — членів Малої академії наук України. Його створено на ґрунті багаторічного досвіду роботи членів предметної комісії Всеукраїнського конкурсу-захисту МАН з урахуванням усіх вимог до науково-дослідницької діяльності школярів.

Навчально-методичний посібник допоможе юним мовознавцям кваліфіковано оволодіти поняттєвим апаратом, методикою написання й оформлення дослідження, якісно представити та успішно захистити роботу.

Також у посібнику запропоновано систему запитань для самоконтролю, практичних і пошукових завдань, тестів, які орієнтовані на самостійне виконання й раціональне поєднання теоретичних і практичних аспектів мовознавчого аналізу.

Практична цінність методичної розробки полягає в наданні порад і рекомендацій щодо підвищення рівня грамотності творчої молоді, формування її фахової мовнокомунікативної компетенції, заохочення до самостійного, новаторського дослідження.

Підготовлене видання призначене для учнів Малої академії наук України, наукових керівників, учителів, які працюють з обдарованими дітьми. Воно буде корисним усім, хто тільки розпочинає творчо-пошукову діяльність.

Н. П. Гальона та І. В. Дудко як автори навчально-методичного посібника «Основи мовознавчої творчості в МАН» стали переможцями Всеукраїнського конкурсу науково-методичних розробок із дослідницько-експериментального напрямку позашкільної освіти суспільно-гуманітарного профілю у 2011–2012 рр.

*О. В. Лісовий,
директор Національного центру
«Мала академія наук України»*

ПЕРЕДМОВА

Основи мовознавчої творчості в Малій академії наук охоплюють три основні завдання роботи з обдарованою молоддю: сприяти формуванню мовнокомунікативної компетенції майбутнього науковця, навчити правильної організації дослідження, поглибити й систематизувати теоретичні знання з лінгвістики. Цілком символічною у зв'язку з цим є і сама абревіатура МАН: М — мовнокомунікативна компетенція, А — академічне дослідження і Н — наукові фахові знання юних дослідників мови.

Учні, які є членами наукового відділення філології та мистецтвознавства Малої академії наук України, — це талановиті, обдаровані діти із значним інтелектуальним потенціалом і творчими можливостями. У недалекому майбутньому вони можуть стати ученими, викладачами, учителями, письменниками — тією інтелектуальною елітою, яка впливатиме на розумовий і культурний розвиток усього суспільства та визначатиме його орієнтацію на моральні й духовні цінності. Тому завдання учителів сьогодні — підказувати, заохочувати, стимулювати, учити, спрямовувати і, звичайно ж, зацікавлювати, підтримувати творчий настрій і нові ідеї, мотивуючи теоретичним і практичним результатом.

Навчання та розвиток дітей, обдарованих у галузі філології, передбачає підвищений науково-теоретичний рівень і значну інформаційну насиченість навчального матеріалу, пошуковий характер завдань, застосування нових технологій і засобів. Робота з молоддю у секції української мови Малої академії наук має на меті формувати мовнокомунікативну компетенцію учнів, навчити виконувати практично й теоретично корисні лінгвістичні дослідження, поглибити спеціальні знання, а також залучати молодь до культурної спадщини українського народу і людства в цілому, щоб зробити цей світ кращим за допомогою чарівного пензля неперевершеного майстра — мови.

Готуючись до своєї майбутньої професійної діяльності, молоді філологи вчать вільно спілкуватися українською мовою в галузі науки, бездоганно володіти усіма її мовно-виражальними засобами. Їм необхідно мати наукове уявлення про структуру і систему сучасної української літературної мови, ґрунтовні знання основних мовних норм і правил, досконалі уміння та навички застосовувати ці знання, що забезпечить ефектив-

ну реалізацію основних функцій мови — комунікативної, мислетворчої, пізнавальної, виражальної.

Сучасні молоді люди ще у школі починають замислюватися над тим, як не помилитися у виборі професії та досягти успіху. А дехто мріє зробити відкриття або створити шедевр уже сьогодні. Тож варто спробувати! Мала академія наук не лише для тих, хто сподівається стати ученим. Та й небагато їх серед сучасної молоді, адже в 16 років ще мало хто знає, що таке наука, наукове мислення, науковий підхід і в чому їх переваги, мало хто відчув радість творчості, задоволення від отриманого результату, щастя від справжньої перемоги.

Навчання та конкурси у Малій академії наук — це можливість піднятися на вищий рівень інтелектуального розвитку, навчитися самостійно пізнавати світ, отримувати справжній науковий результат, переконливо говорити і точно формулювати свої думки на папері, а головне — розвинути наукове мислення, яке стане запорукою успішної діяльності в будь-якій галузі.

Цей посібник для тих, хто починає вчитися, творити, змагатися у Малій академії наук, і для тих, хто може допомогти учням у науковій творчості. Його структура відповідає трьом засадничим основам — трьом завданням і трьом напрямам навчання в Малій академії наук: поглиблювати наукові теоретичні знання, виконувати власні дослідження, формувати вміння й навички ефективного писемного та усного мовного спілкування.

Посібник також має на меті допомогти учням виконати науково-дослідницьку роботу на конкурсі, який щорічно проводить Мала академія наук України, оформити її результати й успішно захистити на різних етапах. У ньому простежено процес наукової діяльності від обрання теми дослідження і до завершального етапу захисту роботи.

Автори посібника з огляду на багаторічний досвід роботи членами журі Всеукраїнського конкурсу-захисту учнівських робіт МАН України та досвід роботи з учнями, студентами, магістрантами й аспірантами пропонують поради та рекомендації щодо підвищення рівня грамотності творчої молоді, формування її фахової мовнокомунікативної компетенції, заохочення до самостійного, новаторського дослідження.

Посібник допоможе спрямувати наукову роботу молодих учених, відшліфувати дослідницькі кроки, чітко окреслити етапи наукової діяльності, підвищити її результативність. У ньому — відповіді на запитання, як обрати цікаву й перспективну проблему і тему, правильно визначити мету й окреслити оптимальну низку завдань, розрізнити об'єкт і предмет дослі-

дження, доцільно застосувати лінгвістичні методи, відмежувати головне в науковому пошуку від другорядного.

Для поглиблення та систематизації знань з української мови, культури мовлення та основ наукової діяльності у посібнику запропоновано систему практичних завдань і контрольних запитань. Подано зразки лабораторного та практичного занять, які можна використати у позакласній і позашкільній роботі. Контроль і самоконтроль знань допоможе здійснити система тестів до відповідних підрозділів. Посібник містить список рекомендованої наукової літератури з різних галузей лінгвістики та короткий термінологічний словник. У «Додатках» подано практичні словнички, зразки оформлення наукових робіт, відповіді до тестів.

Своїми порадами автори посібника прагнуть застерегти юних науковців від можливих помилок, невдалих та невважених кроків на науковій ниві, а також від занадто категоричних авторських тверджень. Але головна мета цього посібника — підтримати пошуково-дослідницький, творчий дух молодих науковців, додати їм сили, впевненості, натхнення, світлого настрою і позитивної енергії у благородній, цікавій і складній науці — лінгвістиці.

1. ВСТУП ДО НАУКИ

1.1. Наука — система знань

Поняття про науку

Світ науки — цікавий і захопливий. А якщо комусь здається нудним і сірим, то це лише тому, що він досі ще не вдавався до наукової творчості, наукового пошуку, не мав наукового успіху. Щоправда, наука — не для всіх. Вона — для енергійних, упевнених, небайдужих, рішучих, амбіційних, мрійливих, наполегливих, творчих, непересічних, чесних, тобто тих, хто прагне успіху і ставить високу мету. Спробуйте — і ви побачите, що ви саме такий! Спробуйте — і наука зможе стати для вас роботою, захопленням, відпочинком, творчістю, засобом досягнення мети, втіхою і навіть ліками від негараздів і невдач.

Варто зрозуміти, що таке наука, навчитися наукового мислення, оволодіти науковим підходом до справи, і тоді світ відкриється по-новому, з'являться успіх і гармонія, вималюються перспективи.

Отже, кожному, хто наважився розпочати свій науковий пошук, необхідно зробити перший крок, так званий «вступ до науки»: з'ясувати, що таке наука і як відбувається процес наукового пізнання, усвідомити можливості і межі людського знання, методи, напрями обраної галузі науки, основні тенденції й перспективи її розвитку.

Наука — це передусім один із *видів діяльності людини*, яка прагне здобути нові знання про себе і навколишній світ, складний, різноманітний, часом суперечливий.

Навколишній світ — це не лише природа, а ще й суспільство, без якого не може жити жодна людина, а також складне та непізнане явище людського мислення. І природа, і людське суспільство, і мислення існують та розвиваються за своїми законами, які з давніх часів намагалася пізнати людина, збираючи та передаючи наступним поколінням свої знання і досвід.

Сьогодні людство має великий обсяг наукових відомостей про довкілля. Вони упорядковані за галузями, тісно переплетені та пов'язані між собою, тобто утворюють *систему знань*. Цю систему знань про природу, суспільство і мислення також називають *наукою*.

Як форма суспільної свідомості наука виникла кілька тисячоліть тому, коли було нагромаджено значний обсяг наукових відомостей. Система знань формувалася поступово внаслідок тривалого процесу пізнання людиною усіх сфер життя. Люди широко застосовували набуті знання у своїй діяльності, доповнювали, уточнювали. Практичне використання здобутків давало змогу перевірити їх, підтвердити або спростувати окремі положення, щось переосмислити. Вважають, що саме тоді наука найтісніше перепліталася з повсякденним життям і діяльністю людини.

Тож поняття «наука» охоплює і *діяльність*, яка має на меті здобуття нових знань, і *результат* цієї діяльності — упорядковані, систематизовані наукові знання. Саме такі знання забезпечують адекватне розуміння світу і перетворення його в інтересах людини.

І, нарешті, термін *наука* застосовують для називання окремих галузей наукового знання: наука про закономірності життя і розвитку організмів — біологія; наука про будову, властивості та закони руху матерії — фізика; наука про виникнення, закономірності функціонування та розвитку мов світу — мовознавство; наука про художню літературу, її теорію та історію — літературознавство тощо.

Отже, *наукою* називають: 1) особливу галузь діяльності певної групи людей, спрямовану на отримання і систематизацію об'єктивних знань; 2) форму людської свідомості, яка відображає світ у вигляді системи достовірних знань про природу, суспільство і мислення; 3) кожен окрему галузь цих знань.

У сучасному світі неможливо знайти хоча б якусь галузь, не пов'язану з наукою. А необхідність наукового підходу до всіх видів діяльності змушує науку розвиватися швидкими темпами. І яку б професію не обрали сучасна молода людина, вона завжди відчуватиме потребу в глибоких, достовірних знаннях — наукових знаннях, потребу безперервного наукового пошуку. Лише він здатний забезпечити успіх майбутньому спеціалістові та його відповідність до вимог часу.

Наукове мислення

Наукове мислення — запорука ефективності будь-якої діяльності, і до нього мусить прагнути сучасна людина.

Наукове мислення — це вищий рівень мислення. Воно з'являється не раптово, його розвиток тісно пов'язаний з наукою, з науковою діяльністю. Наукове мислення виявляє себе насамперед як уміння застосувати науковий метод до розв'язання будь-якої проблеми, починаючи від розваг та ігор і закінчуючи серйозними професійними завданнями, проблемами виховання, здоров'я тощо. Його особливість у тому, що, пояснюючи будь-яке

явище, людина спирається на наукове знання. Наука в цьому випадку стає для людини засобом самостійного відкриття законів, які керують світом.

Наукове мислення — це завжди творче мислення. Воно передбачає творчий підхід до будь-якої справи, а не механічне застосування відомих схем та способів і програмує її успішне виконання.

Чи помічали ви, що, починаючи вивчати якусь галузь, доводиться запам'ятовувати велику кількість різних визначень, понять, схем аналізу. За деякий час, коли засвоєно значний обсяг наукових відомостей, ви відчуваєте певну свободу у розв'язанні проблем цієї галузі. А ще пізніше ви вже можете не згадувати визначення якого-небудь поняття, а самостійно сформулювати його або обміркувати свій спосіб досягнення мети.

Оволодівши науковим мисленням, людина зможе виробити найбільш ефективну лінію поведінки в будь-якій ситуації. Вона стає дослідником, що застосовує науковий метод в усіх сферах своєї діяльності та в усіх випадках життя. Для неї така поведінка є абсолютно природною, і вона сама часто не усвідомлює, що в кожній проблемній ситуації застосовує науковий підхід.

Наукове мислення формується поступово, і що раніше людина почне наукову діяльність, то швидше оволодіє такою цінною та необхідною у сучасному житті творчою здатністю.

Наукознавство — наука про науку

Серед багатьох галузей науки є й така, що вивчає закономірності функціонування та розвитку самої науки, тобто наука про... науку. Вона називається *наукознавством* і має свої завдання: з'ясувати структуру наукового знання у різні часи, визначити періоди наукової діяльності людства, побудувати класифікацію наук, з'ясувати аспекти й напрями досліджень, встановити взаємозв'язки між різними галузями науки і між наукою та життям суспільства.

Аспекти розвитку самої науки стали предметом наукового аналізу у 20-х роках ХХ століття, потім поступово розширювалася проблематика досліджень у цій галузі, і вже у 60-х роках новий напрям досліджень перетворився на самостійну галузь наукового знання — наукознавство.

Сьогодні наукознавство активно вивчає соціальні, психологічні й економічні умови наукової діяльності, здійснює статистичний аналіз, забезпечує ефективність зв'язку науки з іншими сферами діяльності людей. Нагромадження значних напрацювань у різних напрямках дослідження та застосування методів інших наук сприяло виокремленню таких розділів наукознавства, як *соціологія науки, економіка науки, психологія науки, культурологія науки, наукометрія, історія науки, філософія науки,*

методологія науки. Тому наукознавство визначають як сукупність дисциплін, що вивчають наукове знання, наукову діяльність, зв'язок науки із соціальними інститутами та її місце в культурі.

Кожна галузь наукознавства має свій об'єкт дослідження, свої завдання і методи. Так, складні проблеми наукової творчості вивчають у *психології науки*, застосовуючи психологічні та соціально-психологічні методи. *Наукометрія* займається статистичними дослідженнями масивів і потоків наукової інформації. Дуже важливими та перспективними стали такі галузі наукознавства, як *соціологія науки*, *економіка науки*, *культурологія науки*. Це пов'язано з тим, що результати досліджень у будь-якій науковій галузі завжди спрямовані на практичне застосування і сприяють задоволенню матеріальних і духовних потреб людства.

У своїй науковій діяльності люди намагаються відповісти на безліч запитань, які виникають, прагнуть до відкриттів і наукових знахідок, аби постійно поліпшувати якість свого життя. Наука дає людям можливість передбачати, планувати, прогнозувати, уникати катастроф і небажаних наслідків діяльності. Тому до завдань наукознавства входить і встановлення шляхів взаємодії науки з різними соціальними інститутами, з економічною та духовною сферами життя суспільства. У вивченні місця науки в суспільстві та її зв'язків із різними соціальними інститутами застосовують методи таких наук, як соціологія та політекономія.

Отже, наукознавство — молода і дуже перспективна галузь науки, оскільки вона покликана забезпечувати теоретичну основу наукової політики держави, розробляти рекомендації щодо підвищення ефективності наукової діяльності, критерії оцінки та принципи організації досліджень.

Класифікація наук

Процес диференціації наукового знання почався ще в античні часи.

Аристотель виокремлював три великі групи галузей знань — теоретичні, практичні й творчі (поетичні). До теоретичних відносив ті, для яких знання було самоціллю, — фізика, математика та філософія. Практичними Аристотель уважав політику та етику, оскільки вони дають людині рекомендації щодо її поведінки у суспільстві, а творча галузь — естетика — виявляє себе як пізнання прекрасного.

Римські та арабські вчені Стародавнього світу класифікували науки за різними ознаками: місцем виникнення, способом пізнання, можливістю практичного застосування. Так, стародавні араби поділяли науки на дві великі групи: арабські (поетика, ораторське мистецтво) та іноземні (астрономія, медицина, математика). Власне, уже тоді було визначено

багато різних наукових галузей: граматику, математику, логіку, фізику, філософію, метафізику, етику, естетику, поетику, риторичку, політику, медицину, літературу, поезію, мистецтво, театр.

У сучасних класифікаціях наук здебільшого відображено їх поділ на три групи: 1) *природничі*, 2) *суспільні та гуманітарні*, 3) *технічні*. Часто до окремої групи зараховують *точні*, або *формальні*, науки.

Природничі науки вивчають явища навколишнього світу у живій та неживій природі. До них належать: науки про Землю — *фізична географія, геологія, геофізика*; наука про весь світ — *астрономія*; наука про живу природу — *біологія*; наука про явища неживої природи — *фізика*; наука про людське тіло та його хвороби — *медицина*; наука про будову та перетворення речовин — *хімія*.

Суспільні (соціальні, гуманітарні) науки вивчають явища, які пов'язані з життям суспільства і виникають, розвиваються та функціонують за його законами. Об'єктом наукового аналізу є суспільство в цілому, окремі його елементи, а також людина як соціальна особа. До суспільних належить велика група наук, які вивчають структуру та функції суспільства, людську поведінку, мислення, мову, мистецтво, виховання, навчання та інші види діяльності людей у суспільстві.

Мову також відносять до суспільних явищ, оскільки вона виникає лише в людському суспільстві, її розвиток тісно пов'язаний із життям суспільства, а з його зникненням або заміною зникає і мова цього суспільства.

До групи суспільних та гуманітарних наук зараховують *філософію, психологію, лінгвістику, соціологію, педагогіку, історію, культурологію, політологію, політичну економію, правознавство, літературознавство, економіку, економічну географію, етнографію, мистецтвознавство, бібліотекознавство, документознавство* та ін.

Швидкий розвиток *технічних наук* пов'язаний з технізацією усіх ділянок життя людей і активно стимулюється практичними потребами суспільства. До технічних наук належать *агрономія, металургія, гірництво, машинознавство, робототехніка, електротехніка, теплотехніка, радіотехніка, гідротехніка, енергетика, матеріалознавство, харчові технології та кулінарія, матеріалознавство, суднобудування, біоніка, геофізика* та ін. Проте їх склад постійно поповнюється новими галузями, що пов'язано з активними динамічними процесами у самій технічній галузі.

Математику, інформатику та кібернетику об'єднують в окрему групу *точних (формальних) наук* або розподіляють між групами природничих (математика) і технічних (інформатика, кібернетика) галузей.

Етапи розвитку науки

Від часу виникнення науки, як уважають учені, минуло кілька тисячоліть. Відгоді суттєво змінилися структура науки, обсяг та якість знань. Значно зросла й роль науки в житті суспільства, змінився характер її зв'язку з різними сферами діяльності людей.

Відповідно до ролі й місця науки у житті суспільства визначають три етапи її розвитку: 1) *пояснення*; 2) *практичне застосування*; 3) *перетворення світу*.

Етап пояснення був найтривалішим. Він почався разом із виникненням наукового знання і тривав приблизно до XVII століття. У цей час люди, пізнаючи світ, намагалися відповісти на запитання, яких виникало щодалі більше: нові знання породжували більше запитань, ніж давали відповідей.

Головним завданням науки було накопичення знань для того, щоб можна було пояснити різноманітні явища, пов'язані із самою людиною та довкіллям, і забезпечити адекватну реакцію та відповідну орієнтацію людини у навколишньому світі. Тоді наука виконувала лише пояснювальну функцію. Проте дехто з учених уважає: те явище, яке ми називаємо наукою сьогодні, виникло лише у XVII–XVIII століттях.

Етап практичного застосування розпочався як науково-технічна революція у XVII столітті. На цей час людство нагромадило такий обсяг наукових знань, що дало поштовх до швидких серйозних змін у виробництві й духовному житті людей. Почався значний технічний прогрес. Було визначено шляхи практичного застосування наукових знань. Їх впроваджували у промисловість та сільське господарство, активно створювали нові засоби виробництва і технології. Цей період розвитку науки назвали *технологічним*. Він тривав до XIX століття.

Етап перетворення світу став логічним продовженням і розвитком попереднього періоду. Вважають, що наприкінці XIX століття наука досягла такого високого рівня, який перетворив її на виробничу силу, на засіб впливу та змін. Наука стала виконувати перетворювальну функцію.

Ми живемо у час, коли наука — це потужна сила, що активно впливає на всі сфери нашого життя, а це висуває певні вимоги до науковців та й узагалі до всіх людей. Сучасне життя потребує наукового підходу до будь-якої людської діяльності, а тому значно зріс соціальний престиж науки. У таких умовах наука змушена розвиватися більш швидкими темпами, випереджаючи інші галузі.

Зростають і вимоги до науки. Великого значення надають теоретичній і практичній значущості досліджень у будь-якій галузі. Змінюється їх проблематика, швидко втрачають актуальність теми попередніх років.

Елементи науки: наукова ідея, гіпотеза, теорія, закон

Знання у науці систематизовані. Системою називають будь-яку упорядковану сукупність взаємопов'язаних елементів. І наука — це теж система, а не хаотичний набір різнорідних відомостей. Вона, як і будь-яка інша система, складається з певних елементів, кожний з яких має свою форму, зміст і призначення.

Основними елементами науки є *наукові ідеї, гіпотези, теорії, закони*. У науці вони всі упорядковані за галузями та розділами й тісно пов'язані між собою.

Наукова ідея — це інтуїтивне пояснення явища без повної аргументації та без визначення його зв'язків і відношень. На відміну від ненаукових думок і припущень вона виникає на основі попередніх знань з певного питання. Наукова ідея не просто констатує, а виявляє раніше не помічений зв'язок, закономірність. Проте наукові ідеї не завжди конструктивні, тобто практично та теоретично значущі. Деякі з них надалі виявляються деструктивними і не мають свого продовження у гіпотезах і теоріях, адже науковці можуть і помилятися у своїх припущеннях. Конструктивні ідеї розвиваються і перетворюються на гіпотези.

Гіпотезою називають наукове припущення про причиново-наслідковий зв'язок досліджуваних явищ. У перекладі з грецької *gínomeza* означає «припущення», «здогад», а *gínotetichnij* — «можливий». Гіпотезою називають таке твердження, яке, на відміну від аксіоми, може бути й спростованим. Тому будь-яка висунута гіпотеза потребує доведення і розвитку. А поки гіпотезу не доведено й не спростовано, вона являє собою *наукову проблему*. У науці вважають, що формулювання наукової проблеми є не менш важливим, ніж виявлення законів та розробка теорій. Тому гіпотези — це необхідні елементи науки, а висловлення гіпотези на початку дослідження є одним із найважливіших його етапів.

Найчастіше спочатку на основі попередніх спостережень та аналізу висувають *робочу гіпотезу*. Вона стає вихідним моментом у дослідженні, дає змогу виконувати його цілеспрямовано, точніше визначати методи, відбирати матеріал. У ході роботи гіпотеза уточнюється. Оскільки це лише припущення, воно може й не стати достовірним знанням. Якщо гіпотезу спростовують, вона перетворюється на хибне твердження, а якщо доводять, стає основою наукової теорії.

На початку минулого століття французький учений Люсьєн Теньєр спочатку запропонував гіпотезу про особливу властивість дієслова — *валентність*, яка визначає склад компонентів дієслівного речення. Потім Теньєр та його послідовники довели, уточнили, розвинули це твердження,

перетворивши його на струнку теорію. Теорія валентності й досі залишається у центрі уваги синтаксистів і постійно розширюється завдяки новим ідеям, гіпотезам, які виникають у її межах.

А от *гіпотеза Сєпіра-Ворфа*, або *гіпотеза лінгвістичної відносності*, згідно з якою структура мови визначає мислення і спосіб пізнання реальності, до цього часу залишилася гіпотезою. Відповідно до неї люди, які говорять різними мовами, по-різному сприймають світ і по-різному мислять. І хоча це припущення виникло у 30-х роках минулого століття і було підтримане серйозними лінгвістами, воно викликає активні дискусії і ще потребує доведення та перевірки на практиці.

Теорія виявляє себе як основний конструктивний елемент науки: науку часто й визначають як сукупність теорій. Теорія — це форма синтетичного знання, тобто вона поєднує у своїх межах ідеї, гіпотези, закони. На певному етапі наукові ідеї, закони та гіпотези втрачають колишню автономність, перетворюються на елементи теорії і розвиваються далі в її межах.

Мовознавча теорія — це система ідей, поглядів, гіпотез, законів, об'єднаних спільною метою — тлумаченням мовознавчого явища. Так, *теорія значення слова* розкриває семантичну структуру слова, визначає її компоненти й методи їх виокремлення і дослідження. *Теорія тексту* витлумачує текст як динамічну одиницю синтаксичного рівня мови та як мовленнєве утворення, визначає його категорії, виявляє закони творення та сприйняття тексту. Хоча теорія тексту сформувалася ще у другій половині ХХ століття, вона містить багато нових наукових ідей та недоведених гіпотез, які стосуються, зокрема, типологічних ознак текстових одиниць, екстралінгвальних чинників їх утворення. *Теорія модальності* й *теорія модусу і диктуму* визначають зв'язки і відношення між змістом висловленого та його оцінкою мовцем. Нині популярними є й такі лінгвістичні теорії, як *теорія мовленнєвої діяльності*, *теорія поля*, *теорія прототипів*, *теорія релевантності* тощо.

Теорія — це найповніша, логічно впорядкована, струнка, внутрішньо несуперечлива система знань, і цим вона відрізняється від наукових ідей і гіпотез. Для неї характерна повнота опису певного явища, а об'єднані в ній наукові ідеї — взаємопов'язані. Розвинуті, сформовані теорії у сукупності всіх своїх узагальнювальних положень можуть утворювати розділи науки, наприклад, теорія тексту — текстологія, теорія фонем — фонологія.

Суттєвими елементами науки є *закони* — логічно доведені правила про взаємозалежність між визначеними науковими об'єктами. Так, відомі *закони Джорджа Кінслі Зипфа*, гарвардського професора, відображають залежності між частотою і протяжністю слів у тексті: «Слова з більшою кількістю літер трапляються в тексті рідше, ніж короткі сло-

ва». А закон відкритого складу, що діяв на ґрунті праслов'янської мови (прамови усіх слов'янських мов) і згідно з яким усі склади на певному етапі розвитку мови мали стати відкритими, виявляв залежність сполучуваності звуків від характеру складу.

Закони стосуються не поодиноких явищ, а частотних, повторюваних і з'ясовують їх суттєві властивості та зв'язки. Мовознавчі закони можуть діяти в межах однієї мови або бути спільними для кількох мов. Так, закон Германа Грассмана, який був сформульований у 1863 році й називається законом дисиміляції придихових, спільний для давньогрецької та давньоіндійської мов: у цих мовах два сусідні склади не могли містити придиховий приголосний, і перший склад втрачав придиховість.

Закони формулюють по-різному: у вигляді твердження, формули, рівняння або графіка.

Знання наукових законів певної галузі для дослідника є обов'язковим.

Основні поняття науки

У дослідженні оперують багатьма поняттями, але спільними для всіх наукових галузей є такі поняття, як *науковий принцип*, *науковий метод*, *науковий прийом*, *науковий факт*, *поняття*, *поняттєвий апарат*, *термін*, *визначення*.

Принцип — це те, що лежить в основі, засада, першопочаток, найбільш загальне визначення ідеї, основне вихідне положення чогось.

Науковий принцип — це найзагальніша закономірність пізнання об'єкта, підхід до його вивчення, що спирається на певні закони мислення людини та аспекти наукового об'єкта. Так, у дослідженні мовних одиниць може бути застосовано функційний, синтагматичний, лексико-семантичний принципи. Функційний принцип передбачає розгляд об'єкта з точки зору його функцій і комунікативного призначення, синтагматичний орієнтує на закономірності сполучуваності одиниць мови, а лексико-семантичний — на їхнє лексичне значення.

Науковий принцип у дослідженні виявляє себе через систему методів і прийомів.

Науковий метод (метод дослідження) — це шлях, спосіб пізнання дійсності. Він являє собою сукупність прийомів і слугує засобом отримання наукових фактів. Розрізняють загальнонаукові методи (індукція, дедукція, аналіз, синтез, аналогія) та методи окремих наукових галузей (мовознавчі, літературознавчі, соціологічні тощо).

Науковий прийом (прийом дослідження) — це послідовність логічних дій ученого в дослідженні об'єкта. У науковому аналізі можуть за-

стосовувати як сукупність прийомів у складі певного методу, так і окремі прийоми.

Обов'язковими для будь-якого дослідження є поняття *фактів дійсності та наукових фактів*.

Факти дійсності — це окремі явища або фрагменти реального світу, в яких відображено об'єктивні властивості явищ та процесів і які можуть стати основою для наукового висновку. У лінгвістиці фактами дійсності є мовні явища: звуки, слова, форми слів, словосполучення, речення, тексти тощо.

Наукові факти — це відображені у свідомості дослідника факти дійсності, перевірені, усвідомлені та зафіксовані мовою науки. У ході дослідження вчений отримує так звану емпіричну інформацію, тобто наукові факти, фактичний матеріал. Відбувається процес накопичення наукових фактів, їх упорядкування, систематизація, узагальнення.

На основі наукових фактів на теоретичному рівні дослідження висувають гіпотези, створюють теорії.

Поняття, термін, визначення

Кожне дослідження спирається на визначення певних наукових понять.

Поняття — це одиниця мислення. Воно виникає внаслідок сприймання людиною великої групи однорідних предметів і створення в мисленні їхнього узагальненого образу, що відбиває найсуттєвіші ознаки цих предметів. Так, спостерігаючи у навколишньому світі різні дерева, людина створила у своїй уяві образ дерева — *поняття про дерево*. При цьому вона відкинула всі несуттєві ознаки (форма та колір листя, стовбура, цвіт тощо) й зосередилася на тому, що є головним і визначальним для цього предмета: рослина, яка має твердий стовбур і гілки, що відходять від стовбура і формують крону. Ці головні, диференційні ознаки й утворюють поняття про такий предмет, як дерево. А в понятті *кущ* об'єднано предмети з іншими головними ознаками — низькоросла рослина; дерев'яністі гілки, які ростуть від кореня, а не від стовбура.

Так само відображені в мисленні людини й інші предмети і явища — не кожен окремо, а узагальнено, тобто у вигляді понять, які відбивають їхню сутність.

Поняття — це одиниця мислення, і в мові воно отримує свою назву — слово. Словом, отже, називають не кожен окремий предмет, а поняття про цей предмет, тобто цілий великий клас однорідних предметів, які мають спільні головні ознаки. А якби словом називали не поняття, а кожен предмет, спілкування між людьми було б неможливим.

Так само виникають поняття про мовні явища. У мовознавстві є, наприклад, таке поняття, як *речення*. Незважаючи на те, що речення різняться між собою структурою, змістом, комунікативною метою, всі вони мають спільні суттєві ознаки, що відрізняють їх від інших одиниць мови: складаються з одного або багатьох слів, інтонаційно та граматично завершені, забезпечують спілкування між людьми.

Якщо поняття увійшло до наукового обігу, його позначають *терміном*.

Термін (від лат. *terminus* — рубіж, межа) — це слово або сполука слів, що називає спеціальне поняття якоїсь галузі науки. Термін повинен бути однозначним і мати дефініцію (чітке визначення).

З'ясування змісту поняття називають його *визначенням*.

У написанні наукової роботи необхідно передусім навчитися давати точні визначення понять, якими оперує дослідник. Воно має відповідати двом найважливішим вимогам:

- вказувати на найближче родове поняття, наприклад, *речення* — *це синтаксична одиниця; модальність* — *це категорія; слово* — *це одиниця лексикології* тощо;
- називати його найголовніші, найсуттєвіші ознаки, які відрізняють це поняття від інших. Наприклад, *речення*, на відміну від інших одиниць мови, зокрема слова і словосполучення, є *комунікативною одиницею (одиницею спілкування)*, має *модально-часовий план (предикативність)*, характеризується *змістовою й інтонаційною завершеністю*.

Визначення має бути чітким та однозначним. Якщо для визначення поняття недостатньо однієї ознаки, називають декілька ознак, які виявляють його обсяг і зміст.

Сукупність основних понять певної галузі науки називають її *поняттєвим апаратом*.

1.2. Особливості наукового пізнання

Процес пізнання

Знання, які лежать в основі різних наук, виникали поступово. Цьому сприяла не лише звичайна цікавість людини. Важливим стимулом отримання нових знань було усвідомлення людиною свого незнання навколишнього світу і необхідності пізнати його.

Психологи кажуть: немає такої людської риси, як лінь, а є поняття «відсутність мотивації». І якщо людина не хоче щось робити, це озна-

чає: вона не розуміє, для чого це їй потрібно, тобто у неї немає серйозної мотивації такої діяльності.

Мотивацією називають *усвідомлену необхідність* зробити щось. Усвідомлена необхідність пізнання світу була зумовлена незахищеністю людини перед природними стихіями та диким звіром, прагненням уберегти себе та своїх дітей від хвороб, природного і суспільного лиха, а також бажанням дізнатися про історію свого роду та країни й усвідомити свою роль в історії. І, нарешті, поштовхом до нового знання стало бажання людини поліпшити якість свого життя, знайти способи передбачати події, планувати та впливати на всі процеси, що відбуваються у світі.

Знання з'являлося не одразу, а внаслідок тривалого *процесу пізнання* об'єкта зацікавленості. Спочатку це були окремі факти, виявлені людиною в ході спостереження. Далі внаслідок осмислення та аналізу отриманої інформації відбирали найсуттєвіше, систематизували розрізнені відомості і встановлювали причиново-наслідкові зв'язки між ними.

Але на цьому процес пізнання не завершується. Знання застосовують у практичній діяльності, і це спричинює нові запитання та потребу в подальшому пізнанні, стимулює безперервний рух до нового знання.

За філософським законом до наукового пізнання людей завжди штовхатиме постійна суперечність між безмежною складністю об'єктивної дійсності й обмеженістю наших знань про неї.

Наукове пізнання — це процес руху людської думки від незнання до знання про предмети та явища навколишнього світу, який характеризується науковими метою, завданнями і методами, що забезпечують отримання достовірних знань.

У процесі наукового пізнання людина розкриває сутність явищ, закони їх існування та розвитку, відзначає можливість їх практичного застосування, а також способи прогнозування та впливу на них.

Процес наукового пізнання — це постійна взаємодія дослідника та об'єкта його наукового зацікавлення: явища природи, суспільства або мислення. Внаслідок такої взаємодії виникає нове знання про світ.

Особливості процесу пізнання вивчає галузь філософської науки, яку називають по-різному: *гносеологія* (від гр. *gnōsis* — «знання» і *logos* — «вчення, наука»), *епістемологія* (від гр. *epistēmologia* — «уміння, знання» і «вчення, наука») або *теорія пізнання*. Вона досліджує механізми, форми і методи пізнання, різновиди наукового знання та умови його достовірності.

Наукове знання

Знання, отримані людиною, не одразу стають *науковими*. Вони виникають як розрізнені уявлення про властивості предметів та явищ і не завжди бувають об'єктивними та достовірними. Рух до наукового знання відбувається через осмислення, аналіз, систематизацію виявлених фактів. Набуті знання неодноразово перевіряють у практичній діяльності, доповнюють, переосмислюють, і лише після того вони стають достовірним науковим знанням. Але на цьому процес пізнання не завершується, рух до нових наукових знань триває безперервно.

Наукове знання — це перевірені практикою узагальнені уявлення про закономірні зв'язки між явищами світу, адекватне відбиття їх у свідомості та в мові людини.

Систематизовані наукові знання утворюють науку — впорядковану сукупність взаємопов'язаних об'єктивних відомостей про природу, суспільство і мислення.

Проте не всі знання можуть стати *науковими*. Частина з них людина отримує через випадкові, епізодичні, хаотичні спостереження, які не дають змоги з'ясувати сутність явищ, взаємозв'язки між ними, причини виникнення та перспективи розвитку. Лише серйозне дослідження з використанням наукових методів і перевіркою на практиці забезпечує науковий характер знання. Подальші дослідження дають змогу уточнити, доповнити, узагальнити або й переосмислити набуті знання.

Відносне та абсолютне знання

У межах наукових знань розрізняють *відносне* та *абсолютне* знання.

Відносне знання загалом є правильним відображенням дійсності, але характеризується неповним збігом досліджуваного об'єкта та його образу у свідомості людини. Відносне знання може бути й цілком адекватним, але лише за певних умов.

У пізнанні світу вчені прагнуть до *абсолютного знання*, тобто повного, вичерпного, адекватного, яке не може бути спростованим навіть у далекому майбутньому. Воно забезпечує абсолютний збіг образу з реальним об'єктом.

За філософським ученням, абсолютну істину пізнають через низку відносних. Але безперервний розвиток практичної діяльності людей унеможливорює перетворення відносного знання на абсолютне. Абсо-

лютна істина неможлива. До абсолютного знання люди завжди прагнуть, проте досягти його повною мірою ніколи не зможуть.

Науковий підхід до пізнання навколишнього світу дає змогу відрізнити істинні знання від помилкових поглядів і отримати саме наукові знання. Завданням науки є отримання істинних, достовірних знань.

Достовірне наукове знання — це цілком об'єктивне знання, незалежне від індивідуальних особливостей сприйняття дослідника. На відміну від *помилки*, яку визначають як неправильне, спотворене відображення світу у свідомості людини, *достовірне знання* являє собою повне та адекватне відображення об'єктивної реальності у вигляді системи теорій, законів, понять, наукових фактів, теоретичних положень, наукових висновків.

Наукова діяльність

Виникнення наукової діяльності пов'язують з новим етапом в еволюції людського суспільства — відокремленням розумової праці від фізичної та розвитком абстрактного мислення. Тоді щоденна пізнавальна діяльність людей перетворилася на особливу галузь занять — наукову.

Метою наукової діяльності стало глибоке проникнення в сутність процесів, які відбувалися в навколишньому світі та в самій людині — у її організмі, в мисленні та мовленні. Це давало змогу з'ясувати їхні визначальні риси, властивості й закономірності розвитку з метою впливу на них та прогнозування.

У *науковій діяльності* описують, тлумачать, систематизують і прогнозують явища об'єктивної реальності, визначають напрями та способи впливу на них для досягнення результатів, необхідних людині. Так, вивчення процесів життєдіяльності людського організму, глибоке проникнення в їх сутність, з'ясування зв'язків та закономірностей біологічних процесів уможливило вироблення механізмів виправлення серйозних відхилень, поліпшення здоров'я, тривалості та якості життя людини. А вивчення мовних явищ дає змогу не лише встановити закони будови, виникнення та розвитку мов, а й виробити чіткі рекомендації щодо навчання та використання мови у різних сферах життя суспільства, удосконалення її суспільних функцій — мислеоформлювальної, виражальної, естетичної тощо.

Отже, *мета наукової діяльності* — пізнання законів розвитку явищ природи, суспільства і мислення для використання отриманих знань в інтересах суспільства.

Уміння аналізувати явища навколишнього світу, робити узагальнення та наукові прогнози з'являється не одразу. Щоб виробити навички наукової діяльності, потрібно вчитися. Ще в середній школі дітей навчають елементів науково-дослідницької діяльності, пропонуючи різні вправи пошукового характеру: порівняти, проаналізувати, зобразити схематично, визначити характерні ознаки, покласифікувати тощо.

Поняття «науково-дослідницька діяльність учнів» охоплює два взаємопов'язані процеси: 1) вивчення елементів і організації дослідницької діяльності та 2) виконання самого дослідження під керівництвом учителя, викладача вищої школи чи науковця дослідного інституту.

У Малій академії наук України учні мають можливість усвідомити свої наукові інтереси, розвинути наукове мислення та світогляд і спробувати себе у науковій діяльності.

Форми наукової діяльності учнів: реферат, стаття, анотація, тези

Учнів залучають до наукової діяльності з лінгвістики у навчальному процесі середньої школи або в позакласний та позашкільний час.

Навчально-дослідницька діяльність учня має такі різновиди:

- виконання *завдань і вправ пошукового характеру* на уроках української мови;
- написання *наукових рефератів*;
- підготовка та захист *науково-дослідницьких робіт*;
- підготовка *наукової доповіді (наукового повідомлення)*;
- написання *статей, тез і анотацій*.

Найпоширенішою формою наукової роботи учня в середній школі є написання наукового реферату.

Науковий реферат — це письмовий виклад основних положень однієї або кількох наукових праць із обраної теми. Він складається з таких частин: титульної сторінки, тексту зі вступом та висновками, списку літератури.

Титульна сторінка у рефераті, як і в інших наукових роботах, слугує для першого ознайомлення з роботою та її виконавцем. Вона містить: назву відомства (міністерства), тему реферату (без лапок і без слів *Реферат на тему:*), відомості про виконавця та наукового керівника, місце і рік написання (*див. Додаток А*).

Текст реферату має такі частини:

- вступ з обґрунтуванням актуальності теми, визначенням мети роботи, зазначенням ініціалів та прізвищ дослідників проблеми;
- основну частину з рубрикацією і дотриманням абзаців;
- чіткі висновки, які логічно випливають з тексту роботи і не повторюють положення вступу.

У тексті наукового реферату обов'язково вживають наукову термінологію, подають чіткі визначення наукових понять, викладають думки у певній логічній послідовності, дотримуючись наукового стилю та норм української літературної мови. Особливістю реферату є те, що з-поміж усіх розглядуваних наукових документів лише він не має наукової новизни.

Реферат має містити список використаної (цитованої) літератури.

Наукові джерела в рефераті використовують у різний спосіб: викладають їх зміст конспективно; здійснюють аналітичний огляд, відзначаючи спільне і відмінне, основне і другорядне; наводять пряме та непряме цитування.

Переповідаючи у скороченому вигляді оригінальний текст із реферованої літератури, потрібно бути уважним і подбати про те, щоб не спотворити думку автора. І пряме, і непряме цитування має супроводжуватися покликанням, яке подають у квадратних дужках, зазначаючи номер джерела у списку літератури і сторінку, наприклад: [5, 74].

Наукова етика вимагає не критикувати й не заперечувати погляди вчених, можна лише зазначити переваги однієї теорії над іншою. Молодому дослідникові потрібно пам'ятати, що зазвичай існує кілька наукових поглядів на ту саму проблему, часом суперечливих. Проте кожен з них має право на існування і може домінувати в різні часи і періоди розвитку наукової думки.

Список використаної в рефераті літератури найзручніше складати в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків та обов'язково подавати з нумерацією.

Окрім реферату, учні, які вже розпочали своє дослідження, можуть написати й опублікувати статтю за темою наукової роботи, якщо на той час уже зібрано та описано значний мовний матеріал, отримано певні наукові результати.

Наукова стаття — це невеликий за обсягом науковий твір, надрукований у збірнику, журналі або газеті. Статтю присвячують окремому питанню досліджуваної проблеми. Загалом же до структури та змісту статті ставлять ті самі вимоги, що й до всієї наукової роботи.

Наукова стаття є результатом тривалого мисленнєвого процесу, який має ще й підготовчий етап: вибір одного з питань загальної проблеми, з'ясування

мети, предмета й об'єкта опису, опрацювання наукової літератури, збирання матеріалу та його систематизація, визначення структури статті.

На початку статті викладають суть проблеми, обґрунтовують її актуальність, формулюють кінцеву мету дослідження. Основу статті становить аналіз та опис мовних явищ, їх класифікація, подання самостійно зібраного мовного матеріалу у вигляді ілюстрацій до теоретичних положень. У тексті статті використовують цитати для підтвердження викладених думок. Завершують її висновком, який відповідає меті дослідження, сформульованій на початку. Списки використаної наукової літератури та, за потреби, використаних джерел подають у кінці статті.

Вимоги до оформлення результатів науково-дослідницької діяльності є спільними для всіх її форм (наукових рефератів, статей, учнівських і студентських наукових робіт) і мають відповідати чинним стандартам. Їх докладно описано у третьому розділі посібника — «Академічне дослідження».

Поширеними формами фіксації наукових знань є *анотація* і *тези*.

Анотація — це стисла характеристика змісту статті, книжки, наукової роботи.

Її мета — допомогти читачам у виборі літератури, а тому в анотації подають коротку характеристику художнього чи наукового твору та зазначають її призначення і користувачів.

В анотації до статті, крім стислої характеристики, подають перелік ключових слів (для електронного пошуку). Анотацію зазвичай друкують трьома мовами: українською, російською та англійською (*див. Додаток Б*).

Тези — це науково-інформаційний документ, у якому лаконічно й чітко відображено гіпотезу, матеріал та результати дослідження.

Учні складають тези для участі у науковій конференції або додають їх до учнівських науково-дослідницьких робіт, які надсилають на конкурс-захист Малої академії наук України.

Тези мають чітко визначену структуру і містять такі інформаційні блоки: обґрунтування актуальності теми, стислий огляд поглядів на проблему, основну гіпотезу, застосовані методи, характеристику мовного матеріалу, обраного для дослідження; лаконічний і чіткий виклад результатів, висновки. Обсяг тез — 1–2 сторінки.

Складаючи тези, потрібно пам'ятати, що ця форма не передбачає реферування наукової роботи, її широкий опис і характеристику. Водночас тези не можуть повторювати план, зміст роботи або її висновки. Тези — це самостійний науковий жанр, який характеризується особливою структурою і призначенням.

Найповніше результати наукової діяльності фіксує така форма, як *науково-дослідницька робота* учня, студента, магістранта, дисертанта. Її зміст, структура оформлення і загалом уся процедура написання потребують особливої уваги, а тому цим питанням присвячено окремий розділ посібника — «Академічне дослідження».

Методологічна основа дослідження

Кожна наукова робота має *методологічну* основу. Вона являє собою найзагальніші вихідні положення, на яких ґрунтується дослідження.

Методологічні основи певної науки завжди перебувають за межами цієї науки і не впливають із самого дослідження. Вони існують у суспільній свідомості і є відносно стабільними, тобто можуть не змінюватися протягом століть. Проте за деякий час розвиток науки, зокрема філософської думки, все ж призводить до змін суспільної свідомості, отже, й до змін у науковій методології.

Методологія (від гр. *methodos* — «спосіб, шлях», *logos* — «наука, вчення») — учення про спосіб, шлях наукового пізнання, про правила наукового мислення у дослідженні. Це теорія принципів і наукових методів дослідження.

Методологією називають і саму систему наукових принципів, методів і методик дослідження, яка визначає логіку дій ученого.

У складі методології розрізняють:

- загальний *філософський підхід* (діалектичний);
- фундаментальні, *загальнонаукові принципи*;
- *загальнонаукові методи*;
- методи і прийоми певної наукової галузі (зокрема *лінгвістичні методи і прийоми*).

Дослідникам-початківцям важливо мати уявлення про методологію наукової творчості, оскільки саме на початковому її етапі виникає найбільше запитань методологічного характеру, бракує досвіду застосування методів наукового пізнання.

Діалектичний підхід у пізнанні

Філософський підхід є вищим рівнем методології науки, він визначає загальну стратегію пізнання явищ.

В історії пізнання відомі два основні загальнофілософські підходи — діалектичний і метафізичний. Основою сучасної науки став *діалектичний*

підхід, який передбачає зв'язок теорії і практики, взаємодію зовнішнього та внутрішнього, об'єктивного й суб'єктивного, постійний рух, зміну і розвиток явищ.

Елементи діалектики з'явилися ще в античній філософії. Давньогрецькі філософи звернули увагу на те, що *все в природі перебуває в русі, змінюється, що у світі все існує у зв'язках та відношеннях*. Проте пізніше панівним стало метафізичне уявлення про світ з його постулатами про незмінність і сталість усього.

Діалектичний підхід відродився у новій філософії Декарта, Спінози та ін. Так, Спіноза стверджував, що *природа є першопрчиною самої себе*, а зовнішньої причини не існує. Французькі матеріалісти назвали *рух внутрішньою властивістю будь-якої матерії*. А у філософії кінця XVIII — початку XIX століття з *теорією діалектичного розвитку* виступив Гегель. За нею, весь історичний і духовний світ перебуває в безперервному русі, розвитку, змінах, а джерелом розвитку є внутрішні суперечності. Уважають, що ідеалісти І. Кант і Г.-В.-Ф. Гегель дали новий поштовх розвитку діалектики, яка стала основним підходом у сучасному науковому пізнанні.

Діалектичний підхід передбачає пізнання дійсності в її суперечностях, цілісності та розвитку, у взаємозв'язку і взаємозумовленості предметів та явищ. Він вимагає розглядати кожен об'єкт як ланку в безмежному ланцюгу зв'язків, у процесі постійного розвитку, а не як щось стале та незмінне; вивчати взаємозумовленість явищ, їх залежність одне від одного. За законами діалектики, у самій сутності явищ закладено суперечність, а єдність та боротьба протиріч є рушійною силою розвитку природи, суспільства і мислення.

Діалектична логіка пізнання стала універсальним інструментом пізнання для всіх наук. У мовознавстві вона дає змогу обґрунтувати причиново-наслідкові зв'язки явищ, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між змістом і формою тощо. Однак діалектика як найзагальніший підхід до пізнання явищ природи, суспільства і мислення не замінює методи окремих наук, а виявляється у них.

Загальнонаукові методологічні принципи

До основних *загальнонаукових принципів*, що впливають із діалектичного методу пізнання і визначають найзагальнішу логіку дій ученого, належать принципи *об'єктивності, науковості, системності, цілісності, структурності, взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, практичного використання*, а також *історичний та інформаційний*.

Сучасне науково-теоретичне мислення прагне заглибитися в сутність явищ, виявити внутрішні та зовнішні зв'язки, причини та умови їх існування. Таку можливість дає застосування *історичного* принципу, відповідно до якого будь-яке явище розглядають у процесі його виникнення і формування, з'ясовуючи в такий спосіб загальні закономірності його розвитку.

За принципом *об'єктивності* предмети і явища розглядають такими, якими вони є, неупереджено, незалежно від поглядів, бажань та уподобань дослідника.

Принцип *науковості* вимагає не лише описувати, а й пояснювати явища, аргументувати, виявляти внутрішні зв'язки та передбачати наслідки.

Сутність принципу *системності* полягає у комплексному дослідженні складних об'єктів як цілісної структури, у якій узгоджено функціонують усі елементи і частини. Системою називають сукупність закономірно розташованих, упорядкованих і взаємопов'язаних елементів. Системність притаманна складним явищам. Це означає, що вони утворені із взаємопов'язаних компонентів (підсистем), кожен з яких має своє місце у системі, зв'язки та функції. Їх з'ясовують та характеризують у процесі наукового аналізу, керуючись принципом системності.

Із системним підходом тісно пов'язані принципи *цілісності* та *структурності*. Згідно з принципом *цілісності* кожен об'єкт варто досліджувати як нерозчленовану єдність компонентів. Він, хоч і поділений на окремі частини, проте є цілісним.

Принцип *структурності* ґрунтується на існуванні закономірних зв'язків між частинами об'єкта. Структуризація об'єкта дає змогу виокремити, а потім описати його суттєві складники, зв'язки, властивості. Опис структури об'єкта полягає у поділі його на частини та встановленні характеру їхніх взаємозв'язків.

Відповідно до принципу *взаємозв'язку із зовнішнім середовищем* кожен об'єкт зазнає зовнішніх впливів, він не може бути самодостатнім, ізольованим. Предмети, явища, процеси змінюються під впливом та відповідно до змін зовнішнього середовища.

Принцип *практичного використання* орієнтує дослідника на з'ясування практичної цінності результатів дослідження, можливості їх застосування в інтересах суспільства.

Порівняно новим та перспективним є *інформаційний* принцип, за яким інформація — це мета і зміст усіх процесів, що відбуваються

в природі та суспільстві. Тому, досліджуючи будь-який об'єкт, варто передусім виявити у ньому найхарактерніші інформаційні носії.

Інформаційний принцип ґрунтується на представленні Всесвіту як широкого інформаційного простору. Весь сучасний світ — це складна багаторівнева інформаційна система, яку утворюють три взаємопов'язані підсистеми: «Природа», «Людина», «Суспільство». Система «Людина» посідає центральне місце в інформаційній моделі сучасного світу, адже саме завдяки їй взаємодіють інші системи. За цією теорією, всі об'єкти світу інформаційні, оскільки пов'язані зі створенням, накопиченням, обміном або використанням інформації, а тому виникає потреба інформаційного підходу до їх аналізу.

Запитання для самоконтролю

1. Поясніть визначення: «Наука — це система знань».
2. У чому особливість наукового мислення?
3. Чому так важливо для сучасної людини розвивати наукове мислення?
4. Що вивчає наукознавство? Які завдання різних галузей наукознавства?
5. На які групи поділяють усі науки?
6. Які етапи пройшла у своєму розвитку наука?
7. Чим наукова ідея відрізняється від гіпотези?
8. Як можуть розвиватися гіпотези? Чи всі гіпотези перетворюються на теорії?
9. Які елементи науки поєднує в собі теорія?
10. Що виявляють лінгвістичні закони? Чому дослідникові так важливо знати наукові закони у галузі його дослідження?
11. Що таке поняття?
12. Поясніть, чому спілкування людей було б неможливим, якби словом називали не поняття про предмет, а кожен окремий предмет.
13. Як потрібно формулювати визначення понять? Що повинно містити визначення?
14. Яка особливість наукового знання?
15. Чи може людина мати абсолютні знання?
16. Чим процес наукового пізнання відрізняється від звичайного спостереження за явищами навколишнього світу?
17. Яка мета наукової діяльності?
18. Які вимоги висувають до тексту й оформлення реферату?
19. Що таке наукова стаття? Які етапи її підготовки до друку?
20. З чого потрібно починати написання статті?

21. З якою метою оформлюють анотацію? Як написати анотацію?
22. Що таке тези? У чому їхня особливість? Яке їх призначення?
23. Що вкладають у зміст поняття методологія дослідження?
24. У чому сутність діалектичного підходу до пізнання явищ навколишнього світу?
25. Що таке загальнонауковий принцип? Яких основних наукових принципів потрібно дотримуватися у дослідженні?

Практичні завдання

Завдання 1. Користуючись словниками та енциклопедією «Українська мова», з'ясуйте сутність поданих лінгвістичних понять, які є частоживаними у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Запишіть і запам'ятайте терміни та їх визначення.

Антропоцентризм, афіксоїд, валентність, вербалізація, дериватологія, деривація, дискурс, експліцитний, імпліцитний, комунікативний синтаксис, концепт, кореляція, модальність, модель речення, ономазіологія, період, полісемія, предикат, сема, семантика, транспозиція.

Завдання 2. Поміркуйте, які ознаки та властивості наведених понять є для них визначальними, диференційними. З огляду на це допишіть їх визначення. Використовуючи підручники з української мови та словник мовознавчих термінів, перевірте, чи всі основні ознаки враховано у вашому визначенні.

Склад — це частина слова...

Омонімами називають слова, які...

Закінчення — це...

Дієсловом називається...

Перехідними називають такі дієслова, які...

Прислівник — це... частина мови, яка...

Означення — це...

Безособовим називають речення...

Речення — це...

Складним є речення, яке...

2. МОВНОКОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ

2.1. Складники мовнокомунікативної компетенції молодого дослідника

Мовна культура особистості та її мовнокомунікативна компетенція формуються поступово внаслідок тривалого процесу мовної освіти. У своєму розвитку мовна особистість проходить етапи оволодіння нормами літературної мови, різними формами усного і писемного спілкування, мовними стилями і жанрами.

На заняттях з української мови учні та студенти засвоюють орфоепічні, орфографічні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, пунктуаційні, стилістичні норми, розглядаючи особливості утворення нових слів та їх граматичних форм, вивчаючи правила вимови, наголошування та правопису слів. На основі набутих знань поступово виробляються навички їх застосування.

На наступному етапі людина намагається ефективно реалізовувати себе засобами мови, виражати власні думки, почуття, волю й досягати своєї мети у спілкуванні. Вона вчиться на папері та в усному мовленні викладати свої міркування, створювати описи, розповіді. Так, опановуючи норми літературної мови та мовленнєві уміння, людина поступово набуває мовної компетенції.

Мовна компетенція — це знання норм сучасної літературної мови та уміння застосовувати їх у висловлюванні. Відповідно до типів мовних норм розрізняють такі *різновиди мовної компетенції*:

- орфоепічну (правильна вимова та наголошування слів);
- лексичну (доцільне використання різноманітної мовної лексики);
- граматичну (правильне утворення та використання відмінкових, родових, особових та інших форм слів, синтаксичних побудов);
- орфографічну (грамотне написання слів);
- пунктуаційну (правильне вживання розділових знаків).

Мовна компетенція входить до складу *комунікативної компетенції*. Часто їх об'єднують в одне поняття *мовнокомунікативної компетенції*.

Мовнокомунікативна компетенція — це сукупність знань про спілкування в різних умовах та уміння їх застосовувати. Крім мовних знань, вона охоплює усвідомлення етичних норм та основних психологічних

засад спілкування, уміння «слухати» і «чути» співрозмовника, здатність правильно обирати або змінювати тактику спілкування для досягнення бажаного результату, вміння прогнозувати і контролювати комунікативні наслідки (посткомунікативні ефекти).

На наступних етапах формування мовної культури людина оволодіває фаховим мовленням та навичками обирати стильовий різновид мови відповідно до галузі спілкування, набуває професійної мовнокомунікативної компетенції та мовного іміджу певної соціальної ролі.

У галузі науки мовнокомунікативна компетенція молодого вченого забезпечує йому ефективність отримання, фіксації та повідомлення результатів дослідження. Проте мовнокомунікативна компетенція формується поступово і потребує значних зусиль в оволодінні літературними нормами, законами письмового викладу матеріалу, технікою усного мовлення та етикою наукового спілкування.

Мовнокомунікативна компетенція має у своїй основі володіння літературною мовою.

Літературна мова — це унормована форма загальнонародної мови, яка має усний і писемний варіанти, розвинуті функціональні стилі. Вона обслуговує всі сфери діяльності суспільства.

Писемна форма мови — це мова, зафіксована на папері за допомогою графічних знаків. Вона забезпечує послідовне дотримання усіх мовних норм.

Усна форма мови — це звукова мова, сприймана на слух. Вона виникла набагато раніше, ніж писемна мова, і характеризується більшою довільністю у дотриманні мовних норм, особливою побудовою речень та широким застосуванням різних виражальних засобів.

2.2. Культура писемного наукового мовлення

Ознаки наукового стилю

В оформленні результатів науково-дослідницької діяльності у наукових роботах будь-якого типу використовують науковий стиль української літературної мови, або мову науки.

Стиль — давнє поняття в науці, і протягом тривалої історії в нього вкладали різний зміст: «уміння користуватися мовленням», «манера висловлюватися», «манера письма», а також «особливість певної суспільної діяльності або поведінки» (стиль керівництва, стиль поведінки, стиль одягу та ін.).

Мовний стиль (функціональний стиль) — це різновид літературної мови, який обслуговує комунікативні потреби людей у певній суспільній діяльності.

Кожен мовний стиль має свої призначення і сферу застосування, що й зумовлює його характерні ознаки та набір мовних одиниць. З-поміж інших стильових різновидів у складі літературної мови виокремлюють і науковий стиль, який функціонує в галузі наукового знання.

Науковий стиль — це функціональний різновид літературної мови, який застосовують у науці та освіті для передачі, накопичення і збереження знань. У межах наукового стилю розвинулися різні підстили: власне науковий, науково-популярний, науково-навчальний. Крім того, різняться між собою і стилі різних наук — гуманітарних, природничих, точних.

Науково-популярний стиль використовують у викладі результатів досліджень для нефахівців з метою популяризації наукових знань. Він містить достовірні наукові відомості, відображає результати досліджень, які подано цікаво і доступно. Він не переобтяжений спеціальною термінологією, а синтаксис мовлення простий і зрозумілий.

Науково-навчальний стиль поширений у підручниках і посібниках, у лекціях, у навчальному процесі закладів середньої та вищої освіти. Найвиразніша його риса — роз'яснювальний виклад і відповідні мовні засоби: повтори, вставні та вставлені конструкції, питальні речення з відповідями на них; складні речення, у яких друга частина розкриває чи пояснює зміст попередньої тощо. Для того, щоб полегшити сприймання тексту, здійснюють його чітку рубрикацію та акцентують інформативно важливі частини.

В учнівській науковій роботі, як і в інших наукових текстах (монографіях, дисертаціях, наукових статтях), застосовують власне науковий стиль. Його мета — систематизація отриманих наукових знань і повідомлення про результати досліджень науковцям відповідної галузі.

Власне науковий стиль призначений для представлення наукових понять та умовиводів, формулювання ідей, створення теорій, доведення законів, обґрунтування гіпотез, загалом — відображення процесу та результатів дослідження.

Призначення наукового стилю зумовлює його основні ознаки:

- точність та однозначність формулювань;
- загальний нейтральний тон викладу (відсутність емоційності та образності);
- узагальненість та об'єктивність;

- інформаційна насиченість;
- логічна послідовність у викладі думок;
- аргументація, пояснення причиново-наслідкових зв'язків.

Точність і однозначність висловлювання. Наукова термінологія

Точність і однозначність висловлювань надзвичайно важливі в науці з огляду на необхідність отримання об'єктивних і достовірних відомостей. Кожне слово в науковому тексті має велику вагу, і формулювання повинні бути винятково точними. Основна мета точного формулювання — унеможливити неоднозначне тлумачення змісту.

Однозначність і точність формулювань у науковому стилі забезпечена насамперед уживанням слів у прямому значенні. У складі загальнонавчальної української лексики переважають багатозначні слова, а деякі з них (*чорний, світлий, зелений* та ін.) можуть мати й 15–20 значень. Проте у науковому стилі можливе їх вживання лише у першому, прямому, значенні.

Для називання наукових понять широко застосовують спеціальні *наукові терміни*. Якщо на певному етапі розвитку і становлення мовознавчої теорії існує кілька термінів на позначення того самого явища, дослідник мусить обрати найбільш доцільний з-поміж них і на початку роботи або розділу подати його чітко визначення. Варто наголосити, що термінологічна визначеність і виразність наукової позиції дослідника — обов'язкова вимога наукового стилю, яка забезпечує адекватне сприйняття наукового тексту читачем.

Кожна галузь науки має свою термінологію, об'єднану в *терміносистему*. Деякі терміни можуть належати до терміносистем різних галузей, наприклад термін *валентність* уживається в хімії, математиці, лінгвістиці, проте в кожній з них він позначає чітко визначене поняття. Процес перенесення терміна з однієї галузі в іншу називається *ретермінологізацією*.

За походженням розрізняють іншомовні (*каузативність, акціональність, омонімія*) та питоми українські (*означення, рід, вид, особа*) терміни.

Крім спеціальної термінології, у науковому стилі мовознавчих робіт використовують і загальнонаукові терміни, значення яких є загальновідомим: *функція, властивість, ознака, значення, компонент, процес, умова, причина, наслідок, результат, взаємозв'язок, відношення, аналіз*. Вони також закріплені за певними поняттями й уживаються в лінгвістиці з одним значенням.

За багатозначними загальнонавчаними словами української мови, які переходять до терміносистеми лінгвістичної науки, закріплюється лише

одне значення, наприклад *рід, вид, закінчення, означення, додаток* та ін. Якщо зміст терміна розширюється, для забезпечення точності й однозначності в називанні мовного явища утворюють термінологічну сполуку: *лексичне значення, граматичне значення, синтаксичне значення, стилістичне значення*.

У науковому стилі вживають і стійкі сполуки слів — фразеологізми, які тут мають свої особливості. Це термінологічні стійкі сполуки, які позбавлені образності та емоційності: *дзвінкий пригосний, способи дієслівної дії, прямий додаток, неузгоджене означення* та ін.

У виборі терміна орієнтуються на його частотність, традиційність, однозначність.

Термінологічна насиченість і чіткість висловлень у науковому тексті органічно пов'язані з їхнім *загальним нейтральним тоном*, який характеризує всі частини наукового тексту і всі його жанри. У науковому стилі відсутні емоційно забарвлені суфікси (*-еньк-, -оньк-, -есеньк-, -юсіньк-, -ищ(е), -юг(а)* тощо), емоційно-експресивні слова та речення (*Чудовий приклад...; Прекрасним доказом цієї думки є...; Викликає обурення вислів...*), вигуки, модальні слова та частки, які виражають емоції, суб'єктивні оцінки, невпевненість (*начебто, неначеб, буцімби, буцімто, немовбито, може, либонь, на жаль, на щастя*).

Лексика наукового тексту — книжна, вона позбавлена просторіччя, діалектизмів, жаргонізмів, історизмів та архаїзмів.

Узагальненість та об'єктивність наукового тексту

Узагальненість та *об'єктивність* вирізняють науковий текст з-поміж інших видів текстів. Вони виявляють себе як зосередженість уваги на змісті інформації, її доказовості. Водночас особа мовця й адресата та конкретні умови існування явищ не мають мовного вираження, на них не акцентують. На перший план завжди висувають саму наукову інформацію, адресовану широкому колу читачів.

Узагальненості й абстрагованості вислову сприяють насамперед іменники з абстрактним значенням, які переважають у науковому тексті: *зміст, семантика, синтаксис, функція, категорія, організація, аспект, підхід, парадигма, сполучуваність, адвербіалізація, синкретизм, процес, пропозиція, модальність, стилістика, єдність, взаємозумовленість* тощо.

Абстрагованість, відстороненість від конкретних умов — часу, місця, особи — у науковому тексті забезпечується особливим уживанням часових та особових чи безособових дієслівних форм.

У науковому стилі більшість часових форм дієслова має переносне, позачасове вживання. Переважають дієслова у формі теперішнього часу. Зазвичай вони вказують на те, що дія відбувається в момент мовлення про неї, але в науковому тексті вони означають узагальнено-невизначений, безмежно тривалий час констатації наукового факту, наприклад: *Паронімами називають слова, схожі за звучанням та написанням, але різні за значенням; Роль модусних предикатів виконують дієслова різних лексико-семантичних груп.*

Найбільш узагальнене, неозначено-особове значення мають дієслівні форми 3-ї особи множини, які в односкладному реченні означають не певного автора, а широкий колектив науковців та їх загальний традиційний підхід до явища (*Це явище розглядають...; Його визначають...; У визначенні класифікаційних критеріїв дотримуються принципу... тощо*).

У науковому стилі не вживають форми 2-ї особи дійсного та наказового способу, які чітко вказують на адресата, а також форму 1-ї особи однини, що представляє мовця (*Я проаналізував...; Я відзначив...; Я зробив висновки*).

Не рекомендують уживати форми 1-ї особи множини (*Ми дослідили...; Ми з'ясували...; Ми використали класифікацію...*). Натомість поширені сполуки слів *можна, варто, необхідно* з інфінітивом та безособово-предикативні форми на *но-, то-*: *З'ясовано, що...; Виокремлено такі групи дієслів...; Визначено критерії класифікації речень...; Можна припустити, що...; Можна дійти висновку...; Основну увагу було зосереджено на...; Варто відзначити... та ін.*

Уживання зазначених дієслівних форм пов'язане з відповідними типами речень. Тому в науковому стилі поширені односкладні безособові та неозначено-особові речення, якими замінюють двоскладні конструкції, наприклад: *Такі дієслова іноді **називають** адвербіальними; Поняття таксису **трактують** по-різному; У сучасному мовознавстві на сьогодні докладно **проаналізовано** сполучувальні властивості предиката; У синтаксичних розвідках **зосереджено** увагу передусім на диктумі висловлення.*

Узагальненому та абстрагованому представленню дійсності сприяють речення зі складеними іменними присудками на зразок: *Вставні модусні дієслова є суперечливим явищем синтаксису; Інкorporація залежного компонента може бути семантично прозорою і семантично непрозорою; Частки слугують засобом вираження гіпотетичної модальності; Часова категорія є необхідним компонентом предикативності.*

Питальні, спонукальні, окличні речення та речення зі звертаннями не вживають у власне науковому стилі.

Інформативність і аргументованість

Інформативність наукового тексту забезпечують змістовні та компактні синтаксичні конструкції. Це речення, ускладнені однорідними членами, відокремленими означеннями та обставинами; речення зі вставними та вставленими конструкціями; багатокomпонентні речення з підрядним та з різними типами зв'язку. Водночас невиправдано складна будова конструкцій, розлогі висловлення та надмірна деталізація змісту утруднюють сприймання основної наукової інформації тексту.

Незаперечною є інформаційна насиченість речень із вставленими словами, словосполученнями й реченнями, основне призначення яких — вносити додаткові повідомлення, побіжні зауваження, уточнення, пояснення. Вони є способом компактного введення в основне речення додаткової інформації і втілюють піклування автора про адекватне сприйняття наукових відомостей. Завдяки їм мовець може доцільно корегувати зміст висловлення, збільшуючи його інформативність, наприклад: *Семантична валентність у цьому випадку не потребує формального (синтаксичного) вираження; Суб'єктивне ставлення мовця до змісту повідомлення виявляється передусім як модальна (раціональна) оцінка; За валентною характеристикою модусні предикати поділено на двовалентні (дієслова мислення та сприймання) і тривалентні (дієслова мовлення).*

Але молодому науковцеві, який тільки-но починає оволодівати науковим стилем, необхідно звернути увагу й на негативні наслідки цього синтаксичного явища. Вставлена конструкція часом ускладнює сприйняття основного змісту, порушує логічну послідовність викладу думок, може спричинювати неоднозначність висловлення, викликати різночитання. Перед тим, як увести вставлену одиницю в речення, слід оцінити її з погляду вмісту необхідної або надлишкової інформації. Не варто перебільшувати роль вставлених конструкцій і зловживати ними у науковому стилі.

Аргументація та пояснення причиново-наслідкових зв'язків характеризують основний спосіб репрезентації змісту в науковому тексті.

Науковий текст побудовано на поступовому логічному розгортанні думки від тези до її аргументації, від аргументації до висновку. Це виявляється у його своєрідній композиції, що має три основні компоненти: вступ, основну частину, висновок.

Інформативність наукового тексту посилюється завдяки доказовості, яка пронизує увесь текст. Навіть гіпотетичні висловлення (тобто ті, що

містять гіпотезу, припущення) супроводжуються поясненнями та аргументами, а саму гіпотезу формулюють з використанням слів і словосполучень на позначення високого ступеня достовірності: *очевидно, можна припустити, можна вважати, можна стверджувати*.

Логічне доведення думки, її аргументація у мові здійснюються за допомогою складнопідрядних речень з умовно-наслідковими та причиново-наслідковими відношеннями; складних безсполучникових речень, у яких друга частина розкриває, пояснює зміст попередньої: *На думку Аристотеля, наявність буття виражається поняттям «складників»: сукупність матерії і форми утворює просторово-часову єдність*; простих ускладнених речень зі вставними словами та словосполученнями, з відокремленими й однорідними членами.

Логічна послідовність викладу думок

Логічну послідовність викладу думок забезпечує чітка структуризація тексту: поділ на розділи, підрозділи, пункти, підпункти, матеріал яких об'єднаний спільною мікротемою. Виклад думок у писемному мовленні відображає логічність мислення дослідника, уміння формувати думки, спираючись на попередні етапи мислення, та встановлювати зв'язки між ними, пояснювати, аргументувати, знаходити причини та передбачати наслідок.

У написанні наукового тексту прагнуть до змістової зв'язності, логічної послідовності та несуперечливості висловлень. З цією метою використовують відповідні мовні засоби: сполучники, вставні слова, складнопідрядні речення.

У логічному зв'язку частин наукового тексту важлива роль належить службовим словам та сполукам слів. Тому в українському науковому тексті широко вживають такі похідні сполучники та сполучникові поєднання, утворені з повнозначних та неповнозначних частин мови: *а також, з огляду на те що..., залежно від того як..., зважаючи на те що..., не лише... а й..., не тільки... а й..., а оскільки... то..., незважаючи на те що..., подібно до того як..., попри те що..., причому, у зв'язку з тим що..., унаслідок того що..., хоч і... але..., як-от, зате, проте, однак тощо*.

Частовживаними є похідні прийменники та прийменникові конструкції: *внаслідок, з приводу, за допомогою, на основі, залежно від, за умови, відповідно до, згідно з, на відміну від, стосовно до, щодо, слідом за та ін*. Похідні прийменники та сполучники, на відміну від простих непохід-

них, точніше виражають логічні зв'язки та відношення в реченні, сприяють уявленню смислових відтінків.

Зв'язок думок у науковому тексті забезпечують і вставні слова та словосполучення, які вказують на способи оформлення та послідовність викладу думок: *отже, взагалі, власне, відповідно, з одного боку, з іншого боку, по-перше, по-друге, по-третьє, нарешті, у цілому, зокрема, наприклад, крім того, проте, однак* тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке літературна мова і чим вона відрізняється від інших форм загальнонародної мови?
2. Розкрийте поняття мовної норми.
3. Назвіть основні типи мовних норм.
4. Дайте визначення поняття *функціональний стиль*.
5. Назвіть основні функціональні стилі сучасної української літературної мови.
6. Назвіть різновиди та сфери застосування наукового стилю.
7. Де використовують власне науковий стиль та які його основні ознаки?
8. Як досягти точності, однозначності висловлення?
9. Яких рекомендацій варто дотримуватися, вживаючи терміни?
10. Які дієслівні форми не рекомендують вживати, щоб забезпечити об'єктивність наукового тексту?
11. Яка роль вставлених конструкцій у науковому тексті?
12. Які слова та сполуки слів використовують для логічного зв'язку частин наукового тексту?

Практичні завдання

Завдання 1. Проаналізуйте подані тексти і визначте, до якого стилю мовлення вони належать. Знайдіть текст власне наукового стилю, з'ясуйте його характерні ознаки. Випишіть 5–6 притаманних тільки йому мовних засобів: термінів, форм слів, мовних зворотів тощо.

Текст 1. *В Україні щодня тисячі мешканців регіонів їдуть у пошуках кращої долі до столиці та інших міст-мегаполісів. Втікаючи від нестерпних, образливих для розумної істоти XXI століття умов життя, прагнучи знайти бодай якусь роботу чи й оселитися в омріяному «Ельдорадо», що так принадно сяє вогнями через морок їх несусвітнього існування... Лише потім з'ясується, що тут ніхто не чекає змучених виснажливою дорогою пілігримів, які так наївно*

рушили на підкорення свого Вавилону, самовпевнено розраховуючи, що той впаде до ніг... Лише одиниці з безлічі досягають більш-менш задовільних результатів — це неспростовний закон життя, проте повсякчас знаходяться охочі випробувати долю — і цей закон теж «залізобетонний».

Цей приклад легко застосувати й в умовах більших величин. У ролі бідних провінцій — Україна та інші колишні союзні республіки, вабить же їх стара матінка-Європа, де, на їхню думку, і блакитне небо всипане діамантами завбільшки із страусяче яйце, і бруківку вкриває товстелезний шар євро й доларів. Не знайшовши цих казкових скарбів, більшість прибульців пускається берега, суттєво знижуючи реноме рідної країни в свідомості євроаборигенів. Адже не секрет: еміграція інтелекту з України давно завершилася, і вже років з тринадцять виїжджають переважно чорнороби, зневажливо звані там «остарбайтерами». Тому максимум, що «світить» їм на чужині, — вакансії у сфері некваліфікованого обслуговування. Рідкісні винятки, не стаючи правилами, на цьому сумному фоні надто помітні, аби вселяти оптимізм...

Текст 2. Сьогодні в лісі справжній жовтневий листопад. Клену обсипаються від найменшого подиху вітереця. Гаснуть осінні вогневі барви. На восковому листі з'являються брудні плями, і вони здаються Улянці відбитком чийось чорних пальців. Деякі листки, засихаючи, скручуються в дудочку, і коли обережно розгорнути такий листок, всередині в ньому тремтить кришталева росинка.

Як же поріділи дерева! Наче довго хтось брів по коліна в опалому листі, в золотому шумі, прийшов і навстіж розчинив у лісі тисячу синіх віконць. У кожне з них, як у дзеркало, по черзі зазирає Улянка, і на тихих галявинах тільки шипшина сміється червоними губами та глід чваниться разками коралів.

Дівчинка йшла навпростець лісом, без стежок. Тільки в одному місці вона за звичкою далеко обійшла старого ясена з дуплом, у якому, знала, було гніздо шершнів. Ці велетенські жовті оси викликали в Улянки острах і огиду, хоч тепер вони, мабуть, уже поснули на зиму.

Текст 3. Вставний компонент, як головний засіб вираження суб'єктивного ставлення до повідомлення, виступає характерною формальною ознакою більшості речень з модальними значеннями гіпотетичності та переповідності.

З погляду структури речення суб'єктивної модальності являє собою базову конструкцію і модальний вставний компонент, який «включається» в неї, іноді приєднуючись до певного члена речення. Семантико-синтаксична структура суб'єктивно-модального висловлювання, зокрема гіпотетичного, має виразний дворівневий характер. Перший рівень утворюється з основного речення, що виступає знаком предметної ситуації, а другий, крім усіх інших суперсинтаксичних модифікаторів, представлено модальним вставним компонентом, у якому відображено елементи мовленнєвої ситуації, зокрема раціональну та емоційну оцінки мовця.

Вставний компонент — це другий структурно-семантичний план, який указує на суб'єкта сприймання, констатації та оцінки явищ дійсності, його ставлення до них, а також на характер сприймання чи джерело інформації. Фрагмент мовленнєвої ситуації може експлікуватися у другому ярусі по-різному — стисло або ж у розгорнутому, повному вигляді.

Різноплановість структури речення з суб'єктивним гіпотетичним значенням зумовлена різнорідністю відображених у ньому ситуацій. Дворівневий, різноплановий характер має, відповідно, і власне синтаксична структура речення, і це виявляється у явищі 'включення', вставлення гіпотетичного компонента в основне речення, з яким він пов'язується особливим зв'язком. Суб'єктивно-модальна модифікація предикативного змісту в конструктивно-синтаксичному плані розглядається у мовознавчій літературі як різновид синтаксичного процесу поширення базового речення модальним компонентом, способами якого виступають включення та приєднання.

Текст 4. Які функції вуглеводів у живих організмах? Основні функції вуглеводів у живих організмах — енергетична та будівельна.

Енергетична функція вуглеводів полягає у здатності розщеплюватися з виділенням енергії. За повного розщеплення 1 кг цих сполук вивільняється 17,2 кДж енергії. Важлива роль вуглеводів у енергетичному балансі живих істот пов'язана із здатністю розщеплюватись за участі кисню або без нього. Це має особливе значення для організмів, які мешкають в умовах нестачі кисню (наприклад, червів, які паразитують у кишечнику тварин або людини).

Полісахариди можуть відкладатись у клітинах у вигляді зерен. Вони є резервом основної енергетичної сполуки живих істот — глюкози. У членистоногих енергетичну функцію виконує дисахарид трегалоза.

Будівельна, або структурна, функція вуглеводів полягає в тому, що ці сполуки входять до складу опорних елементів клітин організмів. Як ми вже згадували, хітин є компонентом зовнішнього скелета членистоногих та клітинних стінок деяких грибів і водоростей. Клітинні стінки рослин, які містять целюлозу, захищають вміст клітин і підтримують їхню форму.

Завдання 2. З'ясуйте значення слів за тлумачним словником. Відзначте, яке з цих значень є прямим, а які — переносними. Запишіть ті значення, з якими подані слова вживають у мовознавчій науці як терміни.

Мова, мовлення, мислення, свідомість, висловлювання, речення, слово, корінь, вигук, означення, стан, вид.

Порівняйте відповідні статті лінгвістичного (тлумачного) та енциклопедичного словників. З'ясуйте, у чому полягає відмінність?

Завдання 3. Користуючись словником, поясніть значення іншомовних слів. Замініть їх, якщо це можливо, українськими синонімами. Запишіть утворені синонімічні ряди.

Деривація, дериватологія, дериват, асиміляція, дисиміляція, адвербіальний, ад'єктивний, лінгвістика, номінація, парентетичний, варіюватися, лояльний, дефект, інновація, локалізація, інтеграція.

Завдання 4. Розгляньте подані іншомовні *пароніми* (слова, які схожі за звучанням та написанням, але різні за значенням). Запам'ятайте їх значення. Наведіть 10 прикладів уживання їх у мікротекстах наукового мовлення (у реченнях).

Автoнім (справжнє ім'я того, хто пише під псевдонімом) — *анонім* (автор, який приховує своє ім'я).

Авторитарний (владний) — *авторитетний* (той, хто має авторитет).

Адаптація (приспособування до певних умов) — *адоптація* (усиновлення).

Адресат (той, хто отримує лист, інформацію; отримувач) — *адресант* (той, хто надсилає лист, передає інформацію; відправник).

Економний (який ощадливо витрачає щось) — *економічний* (який стосується сукупності суспільно-виробничих відносин).

Об'єктний (пов'язаний з об'єктом) — *об'єктивний* (який існує поза людською свідомістю і незалежний від неї; незалежний від волі, бажань людини).

Суб'єктний (пов'язаний із суб'єктом) — *суб'єктивний* (який стосується суб'єктивізму; особистий, індивідуальний, який відображає думки й бажання певної людини).

Категоріальний (який стосується категорії) — *категорійний* (який належить до певної категорії, розряду; якому присвоєно категорію, розряд).

Завдання 5. З'ясуйте значення паронімів. Поясніть різницю у вживанні поданих слів. Уведіть у контекст мовознавчого дослідження ті слова, які можуть уживатися як лінгвістичні терміни:

Відносини — *відношення*, *показчик* — *показник*, *октант* — *актант*, *займенник* — *знаменник*, *числівник* — *чисельник*, *предикат* — *предикатив*, *ознака* — *відзнака*.

2.3. Порухення мовних норм у науковому тексті

У своїх наукових роботах учні припускаються типових *помилоч* різного характеру, зокрема:

- застосування науково-популярного, науково-навчального або науково-публіцистичного стилю замість власне наукового;
- констатація наукових фактів без доказовості та пояснення;
- термінологічна невизначеність, що виявляється у застосуванні кількох термінів на позначення того самого мовного явища;
- невинправдане вживання значної кількості іншомовних слів;
- невиразність наукової позиції дослідника: у висвітленні різних поглядів на проблему не зазначено, який з них став теоретичною основою дослідження;
- уживання дієслівних форм першої особи однини та множини: *Я дослідив...*, *Я проаналізував...*, *Ми вважаємо...* тощо;
- багатослів'я, тавтологія;
- неточність і двозначність формулювань;
- суб'єктивність викладу (уживання риторичних запитань, спонукальних речень), надмірна образність, емоційність, експресивність, залучення розмовного стилю.

Зважаючи на типові випадки порушення учнями орфографічних, лексичних, граматичних, пунктуаційних і стилістичних норм української

мови, наведемо деякі рекомендації й коментарі щодо правильного вживання слів, їх форм та сполучень.

2.3.1. Особливості слововживання

1. У вживанні іменних частин мови потрібно уникати калькування з російської мови:

Неправильно	Правильно
<i>виключення</i>	<i>виняток</i>
<i>виписка (з протоколу)</i>	<i>витяг (з протоколу)</i>
<i>висока ступінь</i>	<i>високий ступінь</i>
<i>вірна (відповідь, думка)</i>	<i>правильна (відповідь, думка)</i>
<i>даний (випадок)</i>	<i>цей (випадок)</i>
<i>другий (у значенні займенника)</i>	<i>інший</i>
<i>значимий</i>	<i>значущий</i>
<i>любий</i>	<i>будь-який</i>
<i>обвинувачення</i>	<i>звинувачення</i>
<i>окремі (явища)</i>	<i>деякі, певні (явища)</i>
<i>опасіння</i>	<i>побоювання</i>
<i>посилання</i>	<i>покликання</i>
<i>приналежність</i>	<i>належність</i>
<i>смысл</i>	<i>зміст, значення, семантика, сенс</i>
<i>смысловий</i>	<i>значеннєвий</i>
<i>фактор</i>	<i>чинник</i>

2. У вживанні дієслів потрібно дотримуватися таких рекомендацій:

Неправильно	Правильно
<i>виділятися (з-поміж інших)</i>	<i>вирізнятися (з-поміж інших)</i>
<i>вимагає (перегляду)</i>	<i>потребує (перегляду)</i>
<i>вирішувати (завдання, питання, проблему)</i>	<i>виконувати (завдання) розв'язувати (завдання, питання, проблему)</i>
<i>вияснити</i>	<i>з'ясувати</i>
<i>відложити</i>	<i>відкласти</i>

<i>відмітити (особливість)</i>	<i>відзначити (особливість)</i>
<i>відноситися (до групи)</i>	<i>належати (до групи)</i>
<i>включає (різновиди)</i>	<i>охоплює, об'єднує, зараховує (різновиди)</i>
<i>дозволяє (визначити)</i>	<i>дає змогу (визначити)</i>
<i>задавати (питання)</i>	<i>ставити (запитання)</i>
<i>знаходиться (десь, у чомусь)</i>	<i>перебувати, розташовуватися, міститися (десь, у чомусь)</i>
<i>зустрічаються (в тексті)</i>	<i>трапляються, фіксуються (в тексті)</i>
<i>настоювати/настояти</i>	<i>наполягати/наполягти</i>
<i>(об'єктивно) відноситися (до висловленого)</i>	<i>(об'єктивно) ставитися (до висловленого)</i>
<i>обумовити</i>	<i>зумовити</i>
<i>підняти (проблему, питання)</i>	<i>порушити (проблему, питання)</i>
<i>(під цим) розуміють</i>	<i>(це) витлумачують, кваліфікують, трактують</i>
<i>посилатися (на статтю)</i>	<i>покликатися (на статтю)</i>
<i>поступити (вірно)</i>	<i>вчинити (правильно)</i>
<i>привести (приклад, висловлення, цитату)</i>	<i>навести (приклад, висловлення, цитату)</i>
<i>призупинити</i>	<i>тимчасово припинити</i>
<i>прийняти/приймати участь</i>	<i>взяти/брати участь</i>
<i>прийти до висновку</i>	<i>дійти висновку</i>
<i>притримуватися (думки)</i>	<i>дотримуватися (думки)</i>
<i>прослідкувати (вияв)</i>	<i>простежити (вияв)</i>
<i>розкрити (роль, значення)</i>	<i>визначити (роль, значення)</i>
<i>розписатися</i>	<i>поставити підпис</i>
<i>складати (групу, категорію)</i>	<i>становити, утворювати (групу, категорію)</i>
<i>служити (матеріалом, доказом)</i>	<i>слугувати (матеріалом, доказом)</i>
<i>співпадають (думки)</i>	<i>збігаються (думки)</i>
<i>співставляти явища</i>	<i>зіставляти явища</i>
<i>являтися (являється)</i>	<i>бути (є)</i>

3. У науковому мовленні варто взяти до уваги і поради щодо вживання дієслівних форм.

Для вираження результативної дії вживають безособово-предикативні форми на *но-, то-*: *розроблено систему вправ, створено комісію, з'ясовано причини, сформульовано висновки, ухвалено резолюцію* тощо. Але (зверніть увагу!) ці дієслівні форми не можна вживати, якщо вказують виконавця дії. У такому випадку їх потрібно замінювати на особові, дієприкметникові форми: замість *думку висловлено вченим...* — *висловлено думку або учений...*; замість *нами проведено дослідди* — *ми провели дослідди або проведено дослідди*; замість *рецензентом прорецензовано роботу* — *рецензент прорецензував роботу або роботу прорецензовано*.

Потрібно надавати перевагу активним конструкціям, а не співвідносним з ними пасивним конструкціям з дієсловами на *-ся*, особливо коли зазначають виконавця. Так, замість *питання розглядається нами* — *ми розглядаємо питання*; замість *проблема досліджується* — *проблему досліджують*.

Уживання дієприкметників у сучасній українській літературній мові має такі особливості:

- сучасній мові майже не властиві дієприкметники активного стану минулого часу на *-вший, -ший (перемігший)*;
- вживаються активні дієприкметники на *-лий*: *зітлілий, опалий, зомлілий, почорнілий, посивілий, набридлий, розцвілий, пожовклий*;
- дуже поширені групи пасивних дієприкметників на *-ний (-ений), -тий*: *організований, відзначений, подвоєний, забезпечений, дозволений, укритий, стертий, відкритий*;
- пасивних дієприкметників теперішнього часу в українській мові немає, вони давно перейшли в прикметники: *відомий, знайомий, видимий*. Замість них можна вживати пасивні дієприкметники, утворені від дієслів недоконаного виду (*відображуваний, продовжуваний, досліджуваний, розгляданий, організовуваний*);
- у літературному мовленні рекомендують уникати дієприкметників активного стану теперішнього часу на *-учий, -ючий, -ачий, -ячий (діючий, існуючий, відпочиваючий, працюючий, домінуючий, завідуючий, виконуючий, пануючий, мотивуючий, знаючий, керуючий, головуючий, узагальнюючий, організуючий* та ін.). Відповідно до контексту їх потрібно замінювати на:
а) підрядні речення, наприклад, *працюючий* — *який працює, виконуючий* — *який виконує, виступаючий* — *який виступає*;

- б) спільнокореневі прикметники: *мотивуючий* — *мотивувальний, мотиваційний*; *узагальнюючий* — *узагальнювальний*; *визначаючий* — *визначальний*;
- в) іменники: *завідуючий* — *завідувач, виконуючий* — *виконувач, практикуючий* — *практик, початкуючий* — *початківець, виступаючий* — *промовець*;
- г) прикметникові синоніми: *існуючий* — *наявний, теперішній, сучасний*; *слідуючий* — *наступний*; *діючий* — *чинний, активний* тощо.

Розгляньте таблицю можливих заміन активних і деяких пасивних дієприкметників і запам'ятайте нормативне літературне слововживання.

Неправильно	Правильно
<i>біжущий (рядок)</i>	<i>рухомий (рядок)</i>
<i>виконуючий</i>	<i>виконувач (обов'язків), виконавець (пісні)</i>
<i>виступаючий</i>	<i>промовець, ...який виступає</i>
<i>відстаючий (учень)</i>	<i>слабкий (учень)</i>
<i>віруючий</i>	<i>вірник, вірянин</i>
<i>всеохоплюючий</i>	<i>всеосяжний, всеохопний</i>
<i>головуючий</i>	<i>голова (голова зборів)</i>
<i>діючий</i>	<i>чинний, активний, дійовий, впливовий, регулярний, (чинний правопис, активна речовина, дійова особа, регулярна армія, активний вулкан)</i>
<i>домінуючий</i>	<i>визначальний, основний, провідний, домінантний, переважний (основний чинник, визначальний напрям, провідна теорія, переважне використання, домінантна позиція)</i>
<i>завідуючий</i>	<i>завідувач (кафедри, відділу)</i>
<i>зв'язуюча (ланка)</i>	<i>сполучна (ланка)</i>
<i>знаючий</i>	<i>знавець</i>
<i>існуючий</i>	<i>наявний, заведений, відомий, сучасний, теперішній (заведений порядок, наявні ознаки, сучасні країни)</i>
<i>керуючий</i>	<i>керівний, керівник (відділу)</i>

<i>командуючий</i>	<i>командувач</i>
<i>координуючий</i>	<i>координаційний (центр)</i>
<i>мотивуюча (основа)</i>	<i>мотивувальна (основа)</i>
<i>наступаючий</i>	<i>прийдеишній (прийдеишне свято)</i>
<i>організуючий (центр)</i>	<i>організаційний (центр)</i>
<i>оточуючий світ</i>	<i>навколишній світ, довкілля</i>
<i>пануючий</i>	<i>панівний (панівна тенденція)</i>
<i>початкуючий</i>	<i>початківець (дослідник-початківець)</i>
<i>практикуючий (психолог)</i>	<i>практик (психолог-практик)</i>
<i>працюючий</i>	<i>працездатний (працездатне населення), працівник</i>
<i>приведені</i>	<i>наведені (наведені аргументи)</i>
<i>приналежний</i>	<i>належний (належний до групи)</i>
<i>розповсюджена (теорія)</i>	<i>поширена (теорія)</i>
<i>розрахований</i>	<i>призначений (для студентів)</i>
<i>руйнуючий</i>	<i>руйнівний</i>
<i>слідуючий</i>	<i>наступний (наступне питання)</i>
<i>узагальнюючий</i>	<i>узагальнювальний (узагальнювальне слово, узагальнювальне речення)</i>
<i>уточнюючий (член речення)</i>	<i>уточнювальний (член речення)</i>

4. Варто запам'ятати *прийменниково-іменникові форми та похідні прийменники*, у вживанні яких виникають труднощі:

Неправильно	Правильно
<i>(великий) по розміру (текст)</i>	<i>(великий) за обсягом (текст)</i>
<i>відповідно з вимогами</i>	<i>відповідно до вимог</i>
<i>дивлячись на</i>	<i>зважаючи на, з огляду на</i>
<i>згідно теорії</i>	<i>згідно з теорією</i>
<i>з умовою</i>	<i>за умови</i>
<i>класифікація по ознаці</i>	<i>класифікація за ознакою</i>
<i>на протязі</i>	<i>упродовж, протягом</i>
<i>не дивлячись на (широку сполучуваність)</i>	<i>попри, незважаючи на (широку сполучуваність)</i>

<i>писати по плану</i>	<i>писати за планом</i>
<i>підручник по українській мові</i>	<i>підручник з української мови</i>
<i>по вимогам</i>	<i>за вимогами</i>
<i>по відношенню</i>	<i>щодо, стосовно</i>
<i>по всім (всіх) правилам (правилах)</i>	<i>за всіма правилами</i>
<i>по цьому питанню</i>	<i>з цього питання</i>
<i>при дослідженні</i>	<i>у процесі, у ході дослідження, під час дослідження, досліджуючи, у дослідженні</i>
<i>при необхідності</i>	<i>за необхідності</i>
<i>при певних обставинах</i>	<i>за певних обставин</i>
<i>при потребі</i>	<i>за потреби</i>
<i>при участі (кого, чого)</i>	<i>за участю (кого, чого)</i>
<i>п'ятий по списку</i>	<i>п'ятий за списком</i>
<i>у випадку спеціалізації</i>	<i>у разі спеціалізації</i>
<i>(ужито) в значенні</i>	<i>(ужито) зі значенням</i>
<i>цікавий по змісту</i>	<i>цікавий за змістом</i>
<i>шляхом поєднання</i>	<i>за допомогою поєднання</i>

Запам'ятайте також частовживані конструкції з прийменниками: *пропустити через неуважність (через недогляд), до цього часу, згідно з вимогами, попри всі недоліки, за посередництвом (кого), за умови, залучити до роботи, після закінчення терміну, з цього приводу, на вимогу комісії, звернутися за адресою, за всіма правилами, створити на прохання (кого), зробити на вимогу, називати на ім'я, на чюсь користь, за тих обставин, прийти на десятю годину, з приводу пропозиції, написати твір за романом, за нашим звичаєм, за бажанням, оцінка з літератури, екзамен (іспит?) з історії, тестування з математики, лабораторна робота з фонетики, прийти у справі, письмова робота на тему тощо.*

5. Розгляньте таблицю і запам'ятайте правильне вживання стійких сполук слів у науковому мовленні:

Неправильно	Правильно
<i>відзив на роботу</i>	<i>відгук про роботу</i>
<i>в (у) конкретній ситуації</i>	<i>у певній ситуації</i>

<i>в (у) повній мірі</i>	<i>повною мірою, значною мірою</i>
<i>в основному</i>	<i>у цілому, загалом, переважно</i>
<i>в (у) результаті цього</i>	<i>унаслідок цього</i>
<i>в (у) той же час, разом з тим</i>	<i>водночас</i>
<i>в (у) тому числі</i>	<i>зокрема</i>
<i>головним чином, як правило</i>	<i>здебільшого, переважно</i>
<i>звертаючи увагу на</i>	<i>зважаючи на, беручи до уваги</i>
<i>з точки зору</i>	<i>з погляду, на (чийсь) погляд, на думку</i>
<i>певним чином</i>	<i>так</i>
<i>перш за все, у першу чергу</i>	<i>передусім, насамперед</i>
<i>по крайній мірі</i>	<i>принаймні, щонайменше</i>
<i>так же</i>	<i>так само</i>
<i>таким чином</i>	<i>отже</i>
<i>там же</i>	<i>там само</i>
<i>скоріш за все, швидше за все</i>	<i>імовірніше (ймовірніше)</i>
<i>у рамках</i>	<i>у межах</i>
<i>учені рахують</i>	<i>учені вважають</i>
<i>чисто формальний</i>	<i>суто формальний</i>

Запитання для самоконтролю

1. У вживанні яких слів та їхніх форм ви найчастіше помилялися?
2. Яка тенденція у вживанні дієприкметників простежується в сучасній українській літературній мові?
3. Як можна замінювати активні дієприкметники теперішнього часу у науковому тексті?
4. Які особливості вживання дієслівних форм на *-но*, *-то* в сучасній українській мові?

Практичні й тестові завдання

Завдання 1. Відредагуйте речення:

Виявлені у писемних пам'ятках староукраїнської мови відприкметникові деривати з суфіксом -и- утворювалися головним чином від якісних прикметників.

Відприкметникові утворення зустрічаються у текстах різних жанрів і стилів староукраїнської мови.

Аналізовані речення відрізняються своїм атрибутивним відтінком.

У цілому, дослідники виділяють два типи відношень у рамках одночасності.

У творах М. Матіос діалектна лексика виконує роль домінуючого фактора у розкритті внутрішнього світу героїв.

У даному випадку прослідковується зворотний процес.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова знаходиться за адресою: Київ, вул. Пирогова, 9.

Співставляючи ці процеси, можна прийти до слідуючих висновків.

За сферою поширення у говірках Івано-Франківщини можна виділити типи лексем.

Обірваними реченнями називають конструкції, незавершені в силу певних ситуативних чинників.

У роботі описується мовностилістична організація художніх творів Богдана Лепкого, встановлюються прийоми суб'єктивізації розповіді, аналізуються особливості «чужої» мови в тексті, характеризуються різні форми невласне-прямої мови.

Існуючі в українській мові умовно-наслідкові сполучники дозволяють чітко розрізнати потенційну й ірреальну умовність.

Північно-східні та північні діалекти в більшій мірі зберегли проаналізовані архаїчні форми.

Історія словотвору, не дивлячись на її актуальність, досі залишається недостатньо вивченою.

Завдання 2. З'ясуйте, які дієприкметники можна утворити від кожного з поданих дієслів, і поясніть чому. Утворіть і запишіть лише ті дієприкметники, які рекомендовано вживати в науковому тексті відповідно до стилістичних норм української мови.

Визначати, вікликати, вимірювати, відібрати, відтворити, дозволити, забезпечити, забезпечувати, записати, зібрати, знайти, належати, наслідувати, підібрати, підтримати, підтримувати, пізнавати, пізнати, подрібнити, помітити, почути, приєднати, приєднувати, проаналізувати, розглядати, розквітнути, розписати, розподілити, розташувати, утворити, утворювати.

Тести¹

1. Помилкове слововживання подано в рядку:
  - а) діючий закон, основний лейтмотив;*
  - б) належність до класу, збіг обставин;*
  - в) з'ясувати питання, виняток із правила.*
2. Помилкове слововживання подано в рядку:
  - а) відзначити найголовніше, трапляються випадки;*
  - б) виключення з правила, ознаки співпадають;*
  - в) наступне запитання, правильна відповідь.*
3. Помилкове слововживання подано в рядку:
  - а) повною мірою, простежити закономірність;*
  - б) зробити помилку через неухважність, брати участь у заходах;*
  - в) в залежності від обставин, оточуючий світ.*
4. Помилкове слововживання подано в рядку:
  - а) відповідно з вимогами, розповсюджена теорія;*
  - б) класифікація за ознакою, працювати за планом;*
  - в) за всіма правилами, уникнути помилок.*
5. Позначте речення, в якому допущено стилістичну помилку:
  - а) У перспективі дослідження — подальше вивчення словотвірних процесів у термінології;*
  - б) Засоби вираження відносного часу знаходяться на периферії досліджуваної категорії;*
  - в) Словотвірний тип із суфіксом -як належить до непродуктивних.*
6. Позначте речення, в якому допущено стилістичну помилку:
  - а) Семантичні відношення аналізуються перш за все на основі взаємодії відповідників;*
  - б) Категорія часу характеризує подію щодо моменту мовлення;*
  - в) Статус дієприслівника в українському мовознавстві змінювався.*
7. Позначте речення, в якому допущено стилістичну помилку:
  - а) Домінуюча роль у вираженні цього значення належить при-
йменниково-іменниковій конструкції;*
  - б) Художній текст — явище багатомірне;*
  - в) Лексичні інновації зазнають значеннєвих змін.*

---

¹Відповіді до всіх тестів уміщено в Додатку В.

8. Позначте речення, в якому допущено стилістичну помилку:
- Слово стало терміном і поширилося в економічній галузі;
  - При аналізі лексем другої групи відмічено таку особливість;
  - Деякі запозичені слова розвивають своє значення.
9. Прийменник неправильно вжито в рядку:
- п'ятий по списку;
  - тестування з української мови;
  - згідно з вимогами.
10. Прийменник неправильно вжито в рядку:
- цікавий за змістом;
  - попри всі зауваження;
  - по цьому питанню.

2.3.2. Типові орфографічні помилки в учнівській науковій роботі

1. Під час написання наукової роботи в учнів зазвичай виникають труднощі у дотриманні таких правил:

- правопис префіксів;
- чергування *о, е з і*;
- правопис слів іншомовного походження;
- подвоєння букв;
- написання частки *не* зі словами разом або окремо.

Розгляньте таблицю правопису префіксів і запам'ятайте правила.

Правопис префіксів	
ПРИ-	Пишеться у словах зі значенням: <ul style="list-style-type: none"> • наближення, розташування поблизу: <i>приїхати, прислівний, припредикатний, приморський, приставний</i>; • приєднання: <i>причепити, прищепити, приклеїти, присднати</i>; • неповноти дії: <i>прикритий, приглушений</i>
ПРЕ-	Пишеться переважно в якісних прикметниках тоді, коли слово означає найвищий ступінь вияву ознаки: <i>предобрий, прегарний, прездоровий, пречудовий</i>
ПРІ-	Пишеться тільки у словах <i>прірва, прізвище, прізвисько</i>

С- З- ЗІ-	Пишеться перед літерами к, п, т, ф, х : <i>склеювання, сприйняти, спричинити, створити, сформувати, скупчення</i> ; у всіх інших випадках: <i>зчеплення, зціпити, зсув</i> ; при збігові приголосних, важких для вимови: <i>зіштовхнути, зітнутися</i>
РОЗ-, БЕЗ-	Незалежно від наступного приголосного пишуться завжди з літерою з : <i>розпочати, розпад, розташування, безпрефіксний, безсуб'єктний, безсполучниковий, безслівний, безконтрольний</i>
ВІД-, ОД-, ПІД-, ПЕРЕД-	Хоч і змінюються у вимові, пишуться з літерою д : <i>відзвук, відсоток, відповідник, передчувати, підкріпити, підтвердження</i>
ОБ-	Пишеться тільки з літерою б : <i>описати, обґрунтування</i>

2. З-поміж усіх чергувань голосних і приголосних поширеним в учнівському науковому тексті є неправильне написання слів, у яких відбувається чергування **о, е з і**.

Це чергування є характерною особливістю української мови. Його немає в інших слов'янських мовах. Воно пов'язане з відкритими та закритими складами: **о** або **е** у відкритому складі чергуються з **і** у закритому складі.

Таке чергування відбувається:

- у відмінюванні слів: *Київ — Києва, сім — семи, шість — шести, спосіб — способу, ступінь — ступеня, корінь — кореня, ріст — росту, бік — боку, вислів — вислову, послідовність — послідовності, кількість — кількості, закономірність — закономірності*;
- у словотворенні: *стояти — стійкий, корінь — кореневий*.

У словах іншомовного походження чергування **о, е з і** не відбувається, наприклад: *спори — спор, рибосома — рибосом*.

3. Як засвідчує практика, складною орфографічною проблемою в науковій мові школяра є *правпис слів іншомовного походження*, у якому викремлено такі найважливіші правила:

- а) уживання літер **и, і, ї** (правило «дев'ятки»);
- б) написання подвоєних букв.

Уживання літер **и, і, ї** у словах іншомовного походження регулюється так званим *правилом «дев'ятки»*:

Літера <i>и</i> пишеться:
<ul style="list-style-type: none">
• у загальних назвах після д, т, з, с, ц, ч, ш, ж (дж), р перед буквою, що позначає приголосний: <i>циркумфікс, цитата, фонетика, синтез, символ, артикль, партитив, диктум, риторика, дискурс, дериват, дисиміляція, сигніфікат, шифр, синтагма, дистантний, експресив, дисиміляція, синтаксис, периферія, аорист, характеристика, конституент</i>;
• у словах, які були запозичені дуже давно: <i>спирт, скипидар, вимпел, графин, кит, лимон, нирка, імбир, бинт</i>;
• у словах східного (тюркського) походження: <i>кисет, кизил, кинджал, кипарис, киргиз, гиря</i>;
• у словах церковного вжитку: <i>митрополит, християнство, єпископ, митра</i>;
• у власних назвах після ж, ч, ш, щ, ц: <i>Чикаго, Чилі, Лейпциг, Вашингтон, Шиллер</i>;
• у буквосполученнях -ика, -ида географічних назв: <i>Арктика, Антарктика, Антарктика, Африка, Балтика, Флорида, Антарктида</i>;
• у географічних назвах у буквосполученні -ри- перед літерою на позначення приголосного: <i>Британія, Рига, Рим, Париж, Цюрих, Кембридж, Гринвіч, Мадрид</i>;
• у таких географічних назвах: <i>Аддис-Абеба, Аргентина, Бастилія, Бразилія, Братислава, Вавилон, Ватикан, Вифлеєм, Единбург, Єгипет, Єрусалим, Китай, Кордильєри, Пакистан, Палестина, Сардинія, Сиракузи, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Тибет</i>
Літера <i>і</i> пишеться:
<ul style="list-style-type: none">
• на початку слів: <i>ілокуція, імплікація, інтенціонал, інверсія, ідеографія, інфінитив, ізофункційний, ієрархія, ідея, індекс, інтелект, імперфект</i>;
• у кінці невідмінюваних слів: <i>жури, Гольджі, графіті</i>;
• у загальних назвах після літер, які не належать до «дев'ятки»: <i>алітерація, графік, хімічний, гіпотеза, гіпонімія, лінгвістика, аналіз, дефініція, асиміляція, еквівалент, еліптичний, генитив, домінанта, суфікс, фінітний</i>;
• після будь-якої літери, якщо наступна літера позначає голосний звук, а також перед є, ї: <i>аксіома, діафрагма, семіотика, дієреза, діалект, діалог, ономасіологічний, аудіювання</i>;
• в іменниках, що закінчуються на -ія: <i>адвербіалізація, афазія, еволюція, інструкція, номінація, функція, паронимазія, партикуляція, філологія</i>;
• після префікса dez-: <i>дезінфекція, дезінформація, дезінтеграція</i>

Літера <i>ї</i> пишеться:
після літери, яка позначає голосний звук: <i>кортикоїд, суфіксоїд, префіксоїд, афіксоїд, протеїн</i>

Подвоєні та неподвоєні букви у словах іншомовного походження

Подвоєння приголосних у словах іншомовного походження відбувається:
<ul style="list-style-type: none"> • у власних назвах (і похідних від них), коли подвоєння наявне у мові-першоджерелі: <i>Шліссельбург — шліссельбурзький, Калькутта — калькуттець, Таллінн — талліннець, Ліллегаммер — ліллегаммерський, Марокко — марокканський, Апенніни — апеннінський, Шиллер, Геннадій, Алла, Жанна, Аполлон;</i> • унаслідок збігу однакових приголосних на межі іншомовних префікса й кореня, якщо в українській мові вживається споріднене непрефіксальне слово: <i>ірадіація (радіація), імміграція (міграція), інновація (новація), іррелевантний (релевантний), іррефлексивний (рефлексивний), іррегулярний (регулярний), ірраціональний (раціональний), контрреформація (реформація), контррозтяжка (розтяжка), аппозиція, аппозиційний (позиція), апперцепція (перцепція);</i> • подвоєння зберігається в таких загальних назвах: <i>алло, аннали (літописи), білль (проект закону), бонна, брутто, булла (папська грамота), ванна, вілла, гетто, геттоїзація, дурра (рослина), каретта (черепашка), мадонна, манна, мірра (ароматична смола), мотто (епіграф), мулла, нетто, панна, пенні, примадонна, тонна, тратта (вексель)</i>
Приголосні не подвоюються:
У всіх інших іншомовних загальних назвах: <i>процес, асиміляція, акомодация, дисиміляція, диференціяція, біомаса, ефект, комунікативний, граматики, диференціяція, дисертація</i>

4. Подвоєння приголосних звуків може відбуватися в українських словах внаслідок їх збігу на межі морфем або внаслідок їх подовження. Подовження приголосних в українській мові зумовлене фонетичними процесами, які діяли в минулому. У сучасній мові подовжені приголосні можуть бути лише між голосними.

На письмі подвоєння і подовження приголосних передається двома однаковими буквами.

Збіг приголосних звуків на межі морфем:

- префікса і кореня: *відділити, віддієслівний, віддати, наддніпрянський, беззвучний, віддаль;*
- двох префіксів: *возз'єднання;*
- кореня і суфікса: *денний, змінний, цінний;*
- кореня і постфікса **-ся** в дієсловах минулого часу, якщо їх основа закінчується на **-с-**: *піднісся, зрісся;*
- коренів (основ) складних та складноскорочених слів: *заввідділу, напів-відкритий;*
- у наголошених суфіксах прикметників, дієприкметників, прислівників: *страшенно, нездійснений, незрівняний, священий, стараний; (випятки: нежданий, неждано, негаданий, негадано, печений, шалений, навіжений, скажений);*
- у словах: *лється, леш, наллю, лються, ссавці, ссати, бовван, бовваніти, овва, весь, лляний*

Подовження приголосних між голосними:

- в іменниках середнього роду II відміни (крім форми родового відмінка множини): *злиття, уживання, речення, існування, значення, відношення, послаблення, розчленування, уточнення, збирання;*
- у деяких іменниках чоловічого та жіночого роду I відміни: *Ілля, стаття, суддя;*
- в орудному відмінку однини іменників III відміни: *самоціллю, моделлю, річчю, галуззю;*
- у прислівниках: *зарання, зрання, навмання*

5. У правописі службових частин мови виникає проблема написання частки **не** з різними частинами мови. Тут варто дотримуватися таких найголовніших правил:

Разом з повнозначними словами частку не- пишемо:

- коли слово без **не-** не вживається: *неук, негативний, нестямний, незчутися, незабаром, непорушно, необхідний, нестача;*
- у префіксі **недо-** зі значенням неповноти якості, дії: *недокрів'я, недописаний, недобачати, недочувати, недооцінювати;*
- з дієприкметником, який у реченні виступає означенням (а не присудком) і не має залежних слів: *незакінчена праця, нез'ясовані питання, непрочитані тексти;*

- з іменниками, прикметниками, прислівниками, які з часткою позначають одне поняття, а не заперечення, і являють собою антонім до спорідненого слова без частки: *правда — неправда, воля — неволя, сміливий — несміливий, абиякий — неабиякий, абихто — неабихто, полярний — неполярний, значний — незначний, замінний — незамінний, повторюваний — неповторюваний, активний — неактивний, безпечний — небезпечний, здатний — нездатний;*
- у безособово-предикативному слові **немає**, наприклад: *У тексті немає помилок. У роботі немає висновків*

Окремо частку не потрібно писати:

- у запереченні: *Посіяли квіти не рівними рядочками, а окремими латками;*
- з дієсловами, дієприслівниками та дієслівними формами на **-но, -то**: *не мати хисту, не працювати, не виконати, не читаючи, не відповідаючи, не розфарбовано, не перевірено;*
- з дієприкметниками, прикметниками, прислівниками, якщо вони у реченні виступають присудками, а не означеннями (стоять у постпозиції): *Такі властивості й тенденції не притаманні багатьом мовам; Часто аналізовані слова не здатні виконувати модальні функції;*
- з дієприкметниками, які мають залежні (пояснювальні) слова: *не зібраний до цього часу матеріал; не підписані (ким?) директором накази; ще не написаний текст;*
- якщо слово з часткою **не** вжито разом із підсилювальним словом *зовсім*, *далеко* та ін.: *зовсім не великий, далеко не кожний.*

Зверніть увагу, що безособове присудкове слово **немає** треба писати разом, а частку **не** з дієсловом **мати** – окремо, наприклад: *Слово не має суфікса – У слові немає суфікса; Речення не має підмета – У реченні немає підмета.*

Слово **неможливо** пишемо разом, а **не можна** – окремо, наприклад: *Математичне моделювання неможливе без застосування сучасної електронно-обчислювальної техніки; Без математичного моделювання не можна проаналізувати складні кількісні взаємозв'язки та закономірності процесів*

Запитання для самоконтролю

1. Що таке орфограма?
2. Що таке орфографічне правило?
3. На межі яких морфем може відбуватися збіг приголосних звуків?
4. Між якими звуками відбувається подовження приголосних?
5. Поясніть, чому в слові *нічню* відбувається подовження, а в слові *жовчю* — ні.
6. За якої умови у суфіксах прикметників, дієприкметників, прислівників відбувається подвоєння: *-енн(ий), -анн(ий), -яnn(ий)*?

7. Назвіть слова-винятки, у яких подвоєння не відбувається.
8. Який принцип лежить в основі правопису префіксів *пре-*, *при-*, *при-*?
9. Коли потрібно вживати префікс *при-*? А коли *пре-*?
10. Перед якими буквами треба писати префікс *с-*?
11. Що спільного у написанні всіх інших префіксів української мови?
12. Сформулюйте правило «дев'ятки».
13. У яких іншомовних словах пишеться літера *і*?
14. Коли треба писати літеру *и* у географічних назвах та власних іменах?
15. Коли відбувається подвоєння приголосних у словах іншомовного походження?
16. За якої умови *о* та *е* чергуються з *і*?
17. Коли частка *не* пишеться разом з повнозначними словами?
18. Коли частку *не* потрібно писати окремо від інших частин мови?

Практичні завдання

Завдання 1. Напишіть правильно префікси в наведених словах.

Ро...чин, ро...щеплення, пр...єднатися, ...сув, ро...ташований, ро...падатися, пр...кріпитися, пр...клеювання, ...купчення, ...кладатися, ...ливатися, ро...поділ, ...формуватися, ро...ходження, ...творювати, ...меншити, ...більшити, ро...пізнати, ...суватися, ...причинити, ...двоєний, ...тримати, ...горнути, ...пинитися, ...дійснити, ...пиратися, ...дрібнілий, ...гуцений, ...грубіти, ...твердіти, ...чеплення, ...ціплення.

Завдання 2. Запишіть правильно подані слова: з подвоєнням букв або без нього.

Довкіл...я, жит...я, багатогодин...ий, розщеплен...я, змін...ий, вивенен...о, значен...євий, невпин...о, напружен...ість, бут...я, почут...я, проникнен...я, включен...я, перенесен...я, зроцен...ий, мовлен...євий, цін...існий, чин...ик, мислен...євий, калькуван...я, об'єднан...ий, тлумачен...я, моделюван...я, використан...ий.

Завдання 3. У словах іншомовного походження, застосовуючи правило «дев'ятки», вставте пропущені букви *и* або *і*.

Сем...оф...з...ка, с...стемат...ка, пер...фер...я, дер...ват, поз...ц...я, дом...нанта, пред...кат...вн...сть, мод...ф...кац...я, дескр...пт...вний, ...мл...кат...вний, рег...он, ун...версальний, екв...валент, деф...н...ція, ...ндукт...вний, пс...хол...нгов...ст...чний, ...д...остиль, когн...т...вний, коэф...ц...єнт, код...ф...кація, д...с...м...ляція, лаб...ал...зація.

Завдання 4. Поміркуйте, чому одні абстрактні назви закінчуються буквосполученням **-іка**, а інші — **-ика**; одні — **-ізм**, а інші — **-изм**:

- фонетика, інформатика, граMATика, ономастика, лірика, риторика, методика, синтагматика;
- біоніка, ботаніка, морфеміка, психіка, архітектоніка, полеміка, логіка;
- молодогораматизм, синтетизм, аналітизм, прагматизм;
- компаративізм, конформізм, позитивізм, плюралізм.

Завдання 5. Перекладіть українською мовою слова іншомовного походження. Поясніть, у яких словах залишається подвоєння букв і чому.

Диффузія, дифференціальний, клас, Геннадій, асиміляція, Карл Лінней, процес, імміграція, корекція, місія, дисертація, голландський, галлицизм, апперцепція, інновація, аппозиція, Еллада, еллінський, мільйон, апарат, пеніцилін, хлорелла, симетрія, паралельно.

Завдання 6. Напишіть частку **не** зі словами разом або окремо.

Не/виправлені до цього часу помилки, не/однорідна суміш, не/розв'язані питання, не/повне речення, не/легка справа, план не/записаний на дошці, тему не/розкрито, не/однорідні члени речення, у слові не/має дзвінків звуків, слово не/має закінчення, не/постійні структури, не/високі відсотки, не/мовби другий план, не/особова форма, не/гайний виклик, не/зважаючи на аргументацію, не/реальна подія, у роботі не/має висновків, це не/можна порівнювати, працювати не/поспішаючи, ні/хто ні/чого не/знав, не/абиякий хист до науки, писати не/думаючи, трохи не/дописати, не/хотілося співати; він не/має ніяких сумнівів.

2.3.3. Правопис та вживання складних слів у науковому мовленні філолога

Складні слова, які вживають у науковому тексті, різняться за своєю структурою, походженням і написанням. У кожній галузі наукового знання для творення складних слів використовують як загальнонаукові іншомовні основи, так і вузькоспеціальні питомі та іншомовні компоненти.

Складні слова утворюються з двох і більше основ, поєднаних сполучниками голосними (**-о-**, **-е-**, **-є-**) або без них, і пишуться разом або через дефіс. Правопис складних слів регулюється відповідними правилами, які особливо важливо знати учням, котрі пишуть дослідницькі роботи (див. також Додаток Г Разом, окремо або через дефіс. Практичний словничок).

Разом пишемо:

1. Складні слова з іншомовними загальноспеціальними основами (префіксами):
- **мікро-** (від гр. — малий): *мікродіалект, мікроелементний, мікроконтекст, мікроінформація, мікросередовище, мікроситуація, мікросинтагматика, мікроструктура;*
  - **макро-** (від гр. — великий, довгий): *макроконтекст, макроструктура, макротекстологія, макротопонім, макротопонімія, макрофонема, макросегментація;*
  - **супер-** (від лат. — найвища якість, посилена дія, перевищення норми): *суперстійкий, суперознака, суперпозиція, суперлатив;*
  - **екстра-** (від лат. — надмірно, винятково, розташовано поза чимось): *екстраактивний, екстралінгвальний, екстралінгвальність, екстралінгвістика, екстралінгвістичний;*
  - **анти-** (від гр. — проти; протилежний, ворожий): *антинауковий, антинаціональний, антисистемний, антиструктурний, антитеза, антиукраїнський;*
  - **квазі-** (від лат. — несправжній, уявний): *квазіабсолютний, квазіаналітичний, квазінауковий, квазіпотенціал, квазісистема, квазісистемний, квазісуфікс, квазісуфіксальний, квазіфлексія;*
  - **гіпо-** (від гр. — нижче норми): *гіпосемія, гіпофункція, гіпотаксис;*
  - **гіпер-** (від гр. — перевищення норми, понад норму): *гіперактивний, гіперзвук, гіперзвуківий, гіперзв'язок, гіперсема, гіпертекст;*
  - **полі-** (від гр. — багато): *полісемія, полівалентний, полівалентність, полівекторний, поліетнічний, поліпредикативний, поліпредикативність, полісинкретизм, полісинтетичний, поліфтонг, поліфункціональний;*
  - **моно-** (від гр. — одно): *моновербальний, монографічний, монографія, монокультурний, монолінгвізм, моносемія, моносемантичний, монофтонг, монофтонгізація;*
  - **інтер-** (від лат. — між, поміж, періодичність дії, скасування, зниження): *інтерконсонантний, інтерлінгвальний, інтеркультурний, інтерпозиція, інтерфаза, інтерсеміотичний, інтерлінгвістика;*
  - **ідіо-** (від гр. — свій, особливий): *ідіолект, ідіостиль;*
  - **ізо-** (від гр. — рівне, подібне): *ізоморфний, ізоглоса;*
  - **ре-** (від лат. — поновлення, зворотна або повторна дія): *репродукція, ретермінологізація;*
  - **нео-** (від гр. — новий): *неологізм, неогумбольдтіанство, неографізм;*
  - **архі-** (від лат. — старший, перший): *архіскладний, архіважливий, архінебезпечний, архісема.*

Проте префікс **міні-**, який походить з англійської мови й означає «малий», пишеться через дефіс: *міні-твір, міні-криза, міні-маркет*

2. Складні слова з іншомовними вузькоспеціальними основами (**фоно-, лінгво-, морфо-, семасіо-**): *фонотека, фонотип, лінгводидактика, лінгвостилістика, лінгвопсихологія, морфотактика, морфофонема, морфословник, морфосинтаксис, морфосинтаксичний, семасіографія*

3. Слова з першою частиною **пів-, напів-**: *півсоліття, півслова, півострів, напівголосний, напівприкритий, напівпорожній, напівпредикативний, напівтон, полумисок.*

Але: *пів-Європи, пів-Африки, пів-Полтави*

4. Складні слова, першою частиною яких є **кількісний числівник**: *дванадцятикомпонентний, п'ятивалентний, чотирьохрівневий, двадцятип'ятивідсотковий, шестиелементний, триярусний, тривимірний.*

Зверніть увагу! Складні прикметники, першою частиною яких є кількісний числівник, а другою — прикметник або іменник, не треба плутати із складеними порядковими числівниками, які пишуться окремо, наприклад: *двадцять другий, дев'яносто четвертий, сто п'ятдесят сьомий, тисяча дев'ятсот дев'яносто дев'ятий* тощо

5. Складні прикметники, утворені від підрядного словосполучення, тобто такого, у якому одне слово залежить від іншого (між словами не можна вставити сполучник **і**): *мовностильовий (мовний стиль), мовнокомунікативний (мовна комунікація), системотвірний (утворювати систему), частиномовний (частина мови)*

6. Складні іменники та прикметники, першою частиною яких є прислівникова або прикметникова основа, що з тим самим значенням уживається в групі слів, утворених за однією словотвірною моделлю. У мовознавстві такі словотворчі частини часто називають *префіксоїдами*, що означає «подібні до префіксів». До них належать такі форманти:

- з кількісним значенням (**багато-, мало-, густо-, рідко-**): *багатозначний, багатошаровий, багатоцільовий, багатоциклічний, малонаселений, густанаселений;*
- зі значенням сторін світу (**східно-, західно-, південно-, північно-**): *східнослов'янський, західноєвропейський, південноукраїнський, північноамериканський;*
- зі значенням часових меж, тривання (**коротко-, довго-**): *короткотерміновий, короткостроковий, короткочасний, короткотривалий, довготривалий;*
- зі значенням просторових меж, поширення (**широко-, загально- вузько-, мало-**): *широкодоступний, широкоживаний, широкодіапазонний, широковідомий, вузьковживаний, малодоступний, загальнослов'янський, загальноукраїнський, загальнотеоретичний, загальнопоширений, загальноприйнятій;*

- зі значенням «ступінь вияву ознаки», «частотність» (**мало-, часто-**): *маловивчений, маловживаний, малоактивний, малоприматний, малопідготовлений, малопереконливий, малоцікавий, малохудожній, частовживаний*;
- зі значенням місця (**середньо-, передньо-, задньо-**): *середньопіднебінний, середньоязиковий, середньоєвропейський, передньоязиковий, задньоязиковий, задньобоковий, задньопіднебінний*;
- зі значенням якості (**важко-, легко-, глибоко-, гостро-**): *важкопрогнозований, глибокомовний, глибокозмистовний, легкодоступний, легкозасвоюваний, гостропроблемний, гострохарактерний, гострополітичний*.

Разом пишуться і повторювані у багатьох словах основи **взаємо-, спільно-, різно-**: *взаємоврівноважені, взаємозв'язки, взаємозамінні, взаємозалежні, взаємодоповнюватися, взаємопов'язані, спільнокореневий, різноструктурні, різнотипні*

7. Складні іменники, які мають у своєму складі дієслівну основу: *видотворення, словотворення, волевиявлення, формотворення, документознавство, наукознавство, мовознавство*

8. Складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *лінгвогеографія, лінгвокраїнознавство, лінгвокультурологія*

9. Складноскорочені слова (абревіатури) та похідні від них: *держкомісія, держфонд, музкомедія*

Через дефіс пишемо:

1. Слова, утворені від однакових, або синонімічних (близьких за значенням), або антонімічних (протилежних за значенням) основ: *тихо-тихо, легко-легко, більш-мениш, з давніх-давен*

2. Державні посади, вчені звання, військові звання, назви спеціальностей: *член-кореспондент, секретар-референт, прем'єр-міністр*

3. Назви складних понять і категорій: *речення-висловлення, дієслово-присудок, займенники-субститути, персональність-імперсональність, означеність-неозначеність, однина-множина*

4. Складні прикметники, утворені від сурядного сполучення слів, тобто такого, у якому слова не залежать одне від одного, рівноправні (між словами можна вставити сполучник **і**): *суб'єктно-об'єктний, семантико-синтаксичний, комунікативно-прагматичний, емоційно-оцінний, просторово-часовий, функціонально-семантичний, префіксально-суфіксально-постфіксальний (спосіб), видо-часове (значення), семантико-граматичний*

5. Складні прикметники, які означають якість з відтінком (кольоровим, смаковим): *червоно-жовтий, червоно-бурий, світло-зелений, темно-шоколадний, густо-зелений, цегляно-червоний, сріблясто-сірий, яскраво-червоний, гірко-солоний, кисло-солодкий.*

Але: слова *жовтогарячий* та *червоногарячий* пишемо разом, тому що це назви не відтінків, а кольорів

Запитання для самоконтролю

1. Які складні іменники треба писати разом?
2. Як пишуться назви складних понять?
3. Як пишуться складні прислівники?
4. Які складні прикметники пишемо через дефіс, а які — разом?
5. З якими найбільш поширеними іншомовними префіксами (префіксоїдами) утворюються складні слова у галузях наук? Як їх треба писати?
6. Як пишуться слова з першою частиною *пів-, напів-*?
7. З наукового тексту наведіть приклади, які ілюструють правопис складних слів з першою частиною *глибоко-, високо-, низько-, зовнішньо-, внутрішньо-, часто-, мало-, вузько-, широко-, загально-*.

Практичні завдання

Завдання 1. Напишіть подані слова правильно: разом, окремо або через дефіс.

Терміно/сполука, функціонально/семантичний, логіко/філософський, пів/аркуша, взаємо/перетворення, внутрішньо/системний, напів/афікс, гіпер/зв'язок, дво/валентний, інтер/фаза, суб/одинаця, процес/дія, авто/семантичний, тридцяти/компонетний, мікро/контекст, напів/зрощений, взаємо/знищення, довго/тривалий, формально/граматичний, прийменниково/відмінковий, корене/подібний, пів/куля, супер/ознака, екстра/темпоральний, п'яти/складовий, високо/інформативний, лінгво/культурологічний, мовно/стильовий, чотири/валентний, напів/калькування, інтер/суб'єктний.

Завдання 2. Сформулюйте правила правопису складних слів, погрупуйте подані слова і запишіть їх групами відповідно до цих правил.

Мало/відомий, народно/пісенний, напів/закритий, усно/розмовний, національно/культурний, світло/рожевий, видо/творення, багато/аспектний, різно/бічний, західно/європейський, східно/український, середньо/вічний, стів/розмовник, екстра/лінгвістичний, речення/висловлювання, дієслово/присудок, лінгво/дидактика, соціо/лінгвістика, супер/актуальний, культурно/історичний, лінгво/географія, жовто/синій, широко/відомий, три/мільйонний, інтонаційно/виділений, мало/вивчений, контекстуально/залежний.

2.3.4. Труднощі у відмінюванні іменників і числівників

Особливості відмінювання іменників чоловічого роду II відміни

У правописі закінчень відмінюваних слів на найбільшу увагу за-слуговують *закінчення іменників чоловічого роду II відміни у родовому відмінку однини*. Їх правопис пов'язаний передусім із розрізненням значенневих груп іменників, і в цьому часто виникають труднощі.

У сучасній українській літературній мові форми іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини можуть мати закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)** залежно від їхнього значення та структурно-словотвірних ознак. До значенневих розрізнявальних характеристик іменника належать і найбільш загальні, як-от: конкретність/абстрактність, збірність/одичність, істота/неістота, — і особливості індивідуального лексичного значення.

Насамперед варто запам'ятати найбільш загальний принцип розрізнення закінчень родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни: закінчення **-а (-я)** є характерним для іменників, що називають істот та обчислювані, конкретні предмети, а закінчення **-у (-ю)** властиве всім абстрактним та збірним назвам.

Для більш докладного опрацювання цієї правописної теми необхідно уважно розглянути подану нижче таблицю, у якій визначено значеннєві групи іменників із закінченнями **-а (-я)** та **-у (-ю)**.

Закінчення **-а (-я)** мають іменники, які належать до:

- назв людей за різними ознаками (загальні назви, імена, прізвища, прізвиська, назви персоніфікованих предметів і явищ, дійових осіб, міфічних та казкових істот тощо): *відмінника, Діда Мороза, Довженка, дослідника, доцента, Івана, лінгвіста, професора, Стефаника, чоловіка, учасника*;
- назв тварин: *бика, вовка, вужа, голуба, дельфіна, жука, їсакса, карася, коня, лева, метелика, сома, тюленя, хруща*;
- назв, які у граматиці віднесено до істот: *бактеріофага, ембріона, ентерофага, мерця, мікроба, паразита, плазмодія, покійника (але: вірусу)*;
- назв конкретних, обчислюваних предметів: *автомобіля, аркуша, білета, довідника, екрана, зошита, олівця, пароплава, підручника, словника, стола*;
- назв частин рельєфу, місцевості, що мають чіткі обриси: *айсберга, берега, валуна, вулкана, горба, острова, півострова, хутора*;
- назв частин тіла людини або тварини, органів, частин організму: *бронха, вуса, гіпофіза, зародка, зуба, нігтя, носа, рота, хвоста, хребта, шлунка, язика*;
- назв частин рослини: *бутона, кетяга, кореня, корінця, листка, пуп'янка, стовбура, стручка, сучка*;

- назв плодів: *апельсина, баклажана, буряка, гарбуза, кабачка, кавуна, огірка, помідора*;
- назв дерев: *бука, в'яз, граба, дуба, евкаліпта, каштана, клена, платана, явора, ясеня*;
- назв квітів, окремих рослин: *будяка, кактуса, соняшника, тюльпана*;
- власних назв населених пунктів — міст, сіл, селищ: *Берліна, Вашингтона, Києва, Лондона, Парижа, Харкова, Чернігова, Ужгорода*;
- назв водоймищ, річок та інших географічних назв, які мають наголошене закінчення: *Дніпра́, Дністра́, Іртиша́*;
- географічних назв прикметникового походження: *Тетерева (Тетерів — присвійний прикметник (чий?))*;
- назв одиниць вимірювання (довжини, площі, ваги, об'єму тощо): *відсотка, гектара, градуса, грама, дюйма, кілограма, кілометра, літра, метра*;
- назв часових проміжків: *вівторка, жовтня, листопада, місяця, понеділка, тижня (але року, віку)*;
- назв грошових одиниць: *долара, франка, фунта*;
- числових назв: *мільйона, мільярда*;
- термінів іншомовного походження, які означають елементи будови чогось, предмети, геометричні фігури та їх частини: *конституента, компонента, фрагмента, афікса, афіксоїда, інтерфікса, конфікса, префікса, суфікса, еліпса, квадрата, ромба, сегмента, сектора*;
- українських за походженням слів-термінів, що мають суфікси **-к-, -ок-, -ик-, -ник-**: *відмінка, додатка, займенника, іменника, прийменника, прислівника, сполучника, числівника*;
- лінгвістичних термінів на позначення одиниць різних рівнів мовної системи: *антоніма, омоніма, пароніма, звука, підмета, присудка, локатива, об'єкта, суб'єкта, предиката*.

Крім того, закінчення **-а (-я)** мають іменники з такими морфемно-словотвірними особливостями:

- зменшувально-пестливі назви із суфіксами **-ок- (-к-), -ик-, -чик-**: *вибалка, вибалочка, видолинка, горбика, ліска, майданчика, садка, садочка, ставка, ярка (хоча й майдану, лісу, саду, ставу, яру)*;
- віддієслівні іменники із суфіксами **-ок- (-к-)** зі значенням предмета або однократної дії: *виразника, виростка, відбитка, відрізка, подразника, показника, складника, стрибка, уламка, чинника*

Закінчення -у (-ю) властиве іменникам таких значеннєвих груп:

- назв матеріалів і речовин: *антрациту, бальзаму, бензину, бетону, воску, газу, гіпсу, граніту, диму, жиру, меду, металу, попелу, пуху, сиру, соку, цукру, шовку*;
- назв страв та напоїв: *борщу, квасу, пунишу, рому, соусу*;

- назв хімічних елементів, органічних речовин та сполук, ліків: *адреналіну, азоту, алюмінію, аміаку, аспірину, барію, бром, валідолу, вуглеводню, вуглецю, глікогену, калію, кальцію, кисню, крохмалю, магнію, оксиду, стронцію, ферменту, фосфору*;
- назв трав'янистих рослин, злаків, форма однини яких співвідноситься у своєму значенні не з одиничною рослиною, а з їх нерозчленованою сукупністю: *айру, анісу, барвінку, вересу, гіацинту, деревію, очерету, пирію, полину, портулаку, тютюну*;
- назв кущів: *агрус, барбарису, бузку, винограду, глоду, жасмину, кизилу, любистку, пасльону*;
- назв трав'янистих рослин, що мають дрібні плоди, та назв сукупності цих плодів: *гороху, маїсу, маку, рису, часнику, ячменю*;
- назв сукупності, зібрання чогось: *альбому, ансамблю, арсеналу, архіву, атласу (зібрання географічних карт), брукху, бурелому, гербарію (але: букета), гурту, загалу, заgonу, каравану, колективу, комплексу, народу, натовпу, організму, оркестру, пилку, полку, рою, спектру, тексту, товару, хору*;
- збірних іменників, тобто таких, що мають значення нерозчленованої сукупності предметів та істот: *березняку, вербняку, верболозу, винограднику, вишняку, дубняку, липняку, лозняку, сливняку, сосняку*;
- назв явищ природи: *бризу, буревію, вихору, вітру, вогню, водоспаду, граду, грому, дощу, землетрусу, інею, морозу, снігопаду, снігу, тайфуну, туману, урагану, холоду, циклону*;
- назв почуттів, психічних та фізіологічних станів, захворювань: *авітамінозу, болю, гніву, грипу, жалю, настрою, неврозу, оптимізму, синдрому, спазму, спокою, стенозу, страху, суму*;
- назв середовища, простору, місцевості, напрямку: *басейну, вакууму, верху, гаю, горизонту, космосу, лиману, лісу, луку, майдану, небокраю, низу, океану, простору, світу, стадіону, степу*;
- назви установ, закладів, організацій: *банку, вокзалу, департаменту, інституту, комітету, парламенту, театру, університету*;
- термінів на позначення процесів: *аналізу, біогенезу, гідролізу, діалогу, мейозу, монологу, процесу, синтезу, словотвору, фотосинтезу*;
- мовознавчих та літературознавчих термінів на позначення абстрактних понять: *диктуму, модусу, діалекту, виду, способу, стану, роду, синтаксису, концепту, стилю; міфу, образу, роману, сюжету*;
- мовознавчих термінів із суфіксом **-изм (-ізм)**: *афоризму, галліцизму, германізму, діалектизму, неологізму, полонізму, русизму, фразеологізму, церковнослов'янізму*;
- географічних назв (крім назв населених пунктів, а також назв річок з наголошеним закінченням): *Алжиру, Арарату, Афганістану, Бугу, Донбасу, Дону, Дунаю, Єнісею, Іраку, Ірану, Кавказу, Казахстану, Китаю, Криму, Мадагаскару, Нілу, Парагваю, Сахаліну, Сибіру, Тибету, Уралу, Цейлону*;

- назв абстрактних понять, властивостей: *вигляду, глузду, ідеалу, конфлікту, миру, погляду, прогресу, розуму, світогляду*;
- назви суспільно-політичних, економічних, релігійних поглядів і теорій: *буддизму, гуманізму, матеріалізму, популізму, реалізму*;
- назви ігор, танців: *боксу, вальсу, волейболу, краков'яку, преферансу, танцю, танку* (але *гопака*), *футболу, хокею*.

Закінчення **-у (-ю)** мають іменники з певними морфемно-словотвірними особливостями:

- більшість складних безсуфіксних іменників (крім назв істот і чітко окреслених предметів на взірць: *пароплава, електровоза*): *водопроводу, живопису, рукопису, суходолу, стравоходу, трубопроводу*;
- більшість безсуфіксних іменників, що утворилися від дієслів способом усічення основи, тобто відкидання суфікса та закінчення, і називають дії, процеси: *вибору, вигуку, видиху, викиду, виклику, виразу, вислову, виходу, відбору, відгуку, відтиску, дробу, заклику, запису, збігу, збору, крику, перетину, переходу, поділу, поклику, поштовху, приїзду, розбору, розчину, ходу*

Зверніть увагу! Відповідно до чинного «Українського правопису» з 1994 року в орфографічних словниках української мови кількість іменників чоловічого роду II відміни, які в родовому відмінку однини мають закінчення **-у (-ю)**, збільшилася. Це, зокрема, назви будівель та їх частин (*коридору*), літературознавчі терміни (*міфу*), деякі назви збірних понять (*чагарнику*) та ін.

Деякі іменники можуть уживатися і з закінченням **-а (-я)**, і з закінченням **-у (-ю)** без зміни значення: *плодá і плóду, плотá і плóту, мостá і мóсту, барлóгу і барлогá, столá і стóлу* тощо.

Розрізнення значень іменників чоловічого роду II відміни за допомогою закінчень у родовому відмінку однини

У багатозначних словах та словах-омонімах закінчення іменників чоловічого роду II відміни у родовому відмінку однини може слугувати засобом *розрізнення їхніх лексичних значень*. Так, за допомогою закінчень **-а (-я)** і **-у (-ю)** розмежовуються назви предметів і речовин, предметів і дій, міст і країн, одиниць виміру та абстрактних понять.

Уважно розгляньте *таблицю* і запам'ятайте основні назви, у яких закінчення родового відмінка однини залежить від їхнього лексичного значення.

Назви міст і назви країн (держав):

Алжира (місто) — *Алжиру* (країна);
Сингапура (місто) — *Сингапуру* (острів);
Рима (місто) — *Риму* (держава, Стародавній Рим);
Туніса (місто) — *Тунісу* (країна).

Назви предметів і назви речовин:

аметиста (окремий кристал) — *аметисту* (речовина);
алмаза (інструмент, окремих кристал) — *алмазу* (мінерал);
бора (свердло) — *бору* (хімічний елемент);
ізмуруда (окремий кристал) — *ізмуруду* (речовина);
онікса (один кристал) — *оніксу* (матеріал, маса);
каменя (один) — *каменю* (матеріал, маса);
папера (документ) — *паперу* (матеріал);
рога (предмет, сигнальна труба) — *рогу* (матеріал, зовнішній кут чогось);
чавуна (посудина) — *чавуну* (метал).

Назви предметів і назви дій (процесів, станів):

авторитета (про особу) — *авторитету* (вплив, значення);
акта (документ) — *акту* (дія);
відлива (для стікання води) — *відливу* (відплив);
дзвона (знаряддя) — *дзвону* (звук);
звука (у музиці, лінгвістиці) — *звуку* (слухове відчуття, коливання);
зна́ка (позначка, марка, зображення, сигнал) — *зна́ку* (слід, відбиток, прикмета);
шипа (гострий виступ на чомусь) — *шип*у (шипіння).

Назви одиничних предметів і назви збірних понять або сукупностей предметів:

ананаса (про плід) — *ананасу* (про рослину);
буряка (один корінь) — *буряку* (збірне);
волоса (волосина) — *волосу* (волосся, шерсть);
береста (дерево) — *бересту* (березова кора);
інструмента (окремий предмет) — *інструменту* (сукупність);
блока (окремий механізм) — *блоку* (об'єднання, сукупність людей, країн);
лома (інструмент) — *лому* (брухт).

Назви одиниць виміру (або грошових одиниць) та назви неконкретних, абстрактних понять:

бала (оцінка, одиниця виміру) — *балу* (танцювальний вечір);
листопада (місяця) — *листопаду* (процес);
білона (монета) — *білону* (сплав).

Назви істот і назви неконкретних, нечітко окреслених понять:

оригінала (людина-дивак) — *оригіналу* (першотвір);
рака (тварина) — *раку* (хвороба);

тенора (співак) — *тенору* (голос);
тура (тварина) — *туру* (окремий етап чогось);
титана (велетень) — *титану* (хімічний елемент).

Назви конкретних предметів, осіб та назви абстрактних понять, сукупностей, станів, процесів, простору:

апарата (механізм, телефонний апарат) — *апарату* (установа, апарат управління);
буфета (різновид меблів) — *буфету* (приміщення);
вихра (чуб) — *вихору*, *вихру* (вітер);
духа (у християнстві) — *духу* (свідомість, дихання, запах);
екіпажа (віз, карета) — *екіпажу* (команда літака, корабля);
корпуса (тулуб) — *корпусу* (споруда; шрифт; сукупність чогось);
малюнка (картина) — *малюнку* (зображення дійсності письменником);
образа (ікона) — *образу* (обличчя, постать, художній засіб);
органа (частина організму) — *органу* (друковане видання; установа);
ордена (нагорода) — *ордену* (релігійне угруповання);
рахунка (фінансовий документ) — *рахунку* (дія, процес);
сектора (у математиці) — *сектору* (відділ установи);
терміна (слово) — *терміну* (час);
томата (рослина) — *томату* (паста);
центра (геометричне) — *центру* (зосередження чогось в одному місці)

Отже, принципами розмежування закінчень *-а (-я)* та *-у (-ю)* у формі родового відмінка однини є належність іменника чоловічого роду II відміни до певної значенневої групи, а також його морфемно-словотвірні особливості. У розрізненні закінчень відображено поділ іменників на конкретні й абстрактні, одиничні й збірні, істоти й неістоти (за семантичною ознакою) та прості й складні, суфіксальні й безсуфіксні (за морфемно-словотвірною ознакою).

У Додатку Д подано Словник закінчень іменників чоловічого роду II відміни в родовому відмінку однини.

Особливості відмінювання та сполучуваності кількісних числівників

Відмінювання кількісних числівників є чи не найуразливішим місцем у професійному мовленні майбутніх філологів. Засвоїти та упорядкувати знання про типи відмінювання кількісних числівників в українській мові допоможе подана нижче *таблиця*.

Типи відмінювання кількісних числівників

До **першого типу** відмінювання належить числівник *один* (*одна, одне і одно*). Особливістю його словозміни є те, що він змінюється не лише за відмінками, а й за родами і числами. Крім того, у відмінюванні можуть виникати дві нормативні форми: *одно* — *одне, на одному* — *на однім* та ін.

Зразок відмінювання:

<i>Н. один</i>	<i>одне (одно)</i>	<i>одна</i>	<i>одні</i>
<i>Р. одного</i>		<i>одної (однієї)</i>	<i>одних</i>
<i>Д. одному</i>		<i>одній</i>	<i>одним</i>
<i>З. Н. або Р.</i>		<i>одну</i>	<i>Н. або Р.</i>
<i>О. одним</i>		<i>одною (однією)</i>	<i>одними</i>
<i>М. на одному (на однім)</i>		<i>на одній</i>	<i>на одних</i>

До **другого типу** відмінювання належать числівники *два, три, чотири*. Зверніть увагу на правопис форм родового та орудного відмінків.

Зразок відмінювання:

<i>Н. два</i>	<i>три</i>	<i>чотири</i>
<i>Р. двох</i>	<i>трьох</i>	<i>чотирьох</i>
<i>Д. двом</i>	<i>трьом</i>	<i>чотирьом</i>
<i>З. два (двох)</i>	<i>три (трьох)</i>	<i>чотири (чотирьох)</i>
<i>О. двома</i>	<i>трьома</i>	<i>чотирма</i>
<i>М. на двох</i>	<i>на трьох</i>	<i>на чотирьох</i>

Третій тип відмінювання притаманний числівникам: від *п'яти* до *двадцяти, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*. Особливістю відмінювання цих числівників є наявність нормативних паралельних форм, а числівників *шість, сім, вісім* — чергування голосних у коренях слів.

Зразок відмінювання:

<i>Н. шість</i>	<i>сім</i>	<i>вісім</i>
<i>Р. шести (шістьох)</i>	<i>семи (сімох)</i>	<i>восьми (вісьмох)</i>
<i>Д. шести (шістьом)</i>	<i>семи (сімом)</i>	<i>восьми (вісьмом)</i>
<i>З. шість (шістьох)</i>	<i>сім (сімох)</i>	<i>вісім (вісьмох)</i>
<i>О. шістьма (шістьома)</i>	<i>сьома (сімома)</i>	<i>вісьма (вісьмома)</i>
<i>М. на шести (на шістьох)</i>	<i>на семи (на сімох)</i>	<i>на восьми (на вісьмох)</i>

Зверніть увагу! У числівниках на позначення десятків (*п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*) відмінюється **лише друга частина**.

Зразок відмінювання:

<i>Н. п'ятдесят</i>	<i>вісімдесят</i>
<i>Р. п'ятдесяти (п'ятдесятьох)</i>	<i>вісімдесяти (вісімдесятьох)</i>
<i>Д. п'ятдесяти (п'ятдесятьом)</i>	<i>вісімдесяти (вісімдесятьом)</i>
<i>З. п'ятдесят (п'ятдесятьох)</i>	<i>вісімдесят (вісімдесятьох)</i>
<i>О. п'ятдесятьма (п'ятдесятьома)</i>	<i>вісімдесятьма (вісімдесятьома)</i>
<i>М. на п'ятдесяти (на п'ятдесятьох)</i>	<i>на вісімдесяти (на вісімдесятьох)</i>

Зверніть увагу! Уживаючи числівники, потрібно дотримуватися не лише граматичної, а й стилістичної норми. Це стосується передусім **складених числівників**. Для їх утворення використовують лише першу відмінкову форму: *двохсот вісімдесяти п'яти* (а не *двохсот вісімдесятьох п'ятьох*); *п'ятьмастами шістдесятма вісьма* (а не *п'ятьмастами шістдесятьома вісьмома*).

Четвертий тип відмінювання об'єднує числівники *сто, дев'яносто, сорок*. Вони в усіх відмінках, крім називного та знахідного, мають закінчення **-а**.

Зразок відмінювання:

<i>Н. сорок</i>	<i>дев'яносто</i>	<i>сто</i>
<i>Р. сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>
<i>Д. сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>
<i>З. сорок</i>	<i>дев'яносто</i>	<i>сто</i>
<i>О. сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>
<i>М. на сорока</i>	<i>на дев'яноста</i>	<i>на ста</i>

За **п'ятим типом** відмінюються числівники на позначення сотень: *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот*. У цих складних числівниках змінюються **обидві частини**, на відміну від тих, що позначають десятки.

Зразок відмінювання:

<i>Н. двісті</i>	<i>п'ятсот</i>	<i>вісімсот</i>
<i>Р. двохсот</i>	<i>п'ятисот</i>	<i>восьмисот</i>
<i>Д. двомстам</i>	<i>п'ятистам</i>	<i>восьмистам</i>
<i>З. Н. або Р.</i>	<i>п'ятсот</i>	<i>вісімсот</i>
<i>О. двомстами</i>	<i>п'ятьмастами</i>	<i>вісьмастами</i>
<i>М. на двохстах</i>	<i>на п'ятистах</i>	<i>на восьмистах</i>

У складених числівниках на зразок *двісті п'ятдесят вісім* відмінюються всі компоненти за відповідним типом відмінювання

Числівники *мільйон, мільярд, тисяча* відмінюються за типом іменника

Числівники *півтори, півтора, півторасти* не змінюються: *півтора відра, півтора відер, півтора відром, півтора відрами, у півтора відрах* тощо

Порядкові числівники (*перший, другий, третій* та ін.) відмінюються як прикметники.

У дробових числівниках на зразок *три сьомих* чисельник відмінюється як кількісний числівник, а знаменник — як порядковий числівник у множині.

У сучасній українській літературній мові існують певні особливості *сполучуваності числівників з іменниками*. Щоб не помилятися, їх варто запам'ятати.

Сполучуваність числівників з іменниками

З кількісними числівниками *два, три, чотири* іменники вживаються у формі називного відмінка множини (на відміну від російської мови, де їй відповідає форма родового відмінка однини): *два томи* (а не *два тома*), *три дуби* (а не *три дуба*), *два види, чотири комп'ютери, двадцять три місяці, чотири типи, два підмети*.

З числівниками *півтори, півтора, півтораста* іменники пов'язуються у родовому відмінку однини: *півтора місяця, півтора року, півтора аркуша*.

Збірні числівники вживаються переважно з іменниками четвертої відміни на позначення недорослих істот: *п'ятеро каченят, троє малят, тринадцятеро пташенят, семеро ведмежат, п'ятнадцятеро хлоп'ят, троє лисенят*, а також з деякими іменниками першої та другої відмін на позначення істот: *двоє коней, шестеро малюків, троє гусей*.

Іменники, які вживаються лише у множині, можуть поєднуватися тільки зі збірними числівниками: *троє ножиць, двоє саней, четверо дверей*.

Збірні числівники часто вживають з іменниками чоловічого роду на позначення осіб: *троє працівників, шестеро робітників, одинадцятеро чоловіків*.

Збірні числівники потрібно вживати і з іменниками середнього роду на позначення неістот: *троє вікон, двоє запитань, двоє речень, семеро завдань*

Запитання для самоконтролю

1. Від чого залежить закінчення іменника чоловічого роду другої відміни у родовому відмінку однини?
2. Назвіть групи іменників, які у родовому відмінку однини мають закінчення *-а (-я)*.
3. Назвіть групи іменників, які у родовому відмінку однини мають закінчення *-у (-ю)*.
4. Яке закінчення у родовому відмінку однини мають назви осіб? Тварин? Частин рослини або організму людини?
5. Які мовознавчі терміни у родовому відмінку однини мають закінчення *-а (-я)*, а які — *-у, (-ю)*?
6. У чому полягає особливість відмінювання числівників на позначення десятків?
7. Як відмінюються числівники на позначення сотень?
8. Яка особливість відмінювання складених кількісних числівників?
9. У якому відмінку вживаються іменники, що поєднуються з числівниками *два, три, чотири*?
10. З якими іменниками поєднуються збірні числівники?

Практичні й тестові завдання

Завдання 1. Запишіть іменники у родовому відмінку однини. Утворіть, де це можливо, дві форми родового відмінка і складіть з цими словами речення.

Зразок. *Предмет — предмета, спецкурс — спецкурсу, звук — звука і звуку.*

Предмет, об'єкт, спецкурс, розвиток, аспект, принцип, горизонт, характер, зв'язок, текст, абзац, погляд, знак, синтез, екзамен, випадок, звук, Луганськ, вибір, Чернігів, обмін, папір, корінь, Львів, Крим, запис, лауреат, залік, конфлікт, фрагмент.

Завдання 2. Запишіть цифри словами.

Зразок. *До п'ятисот шістдесяти чотирьох додати триста двадцять шість.*

До 564 додати 326; від 54 до 77 відсотків; з 25 студентами; не більше 180 сторінок; близько 50 років; роздати 442 учням; група у складі 68 осіб; розрахуватися з 58 клієнтами; у 57 населених пунктах мешкає близько 867500 осіб; погодити з 35 організаціями; надіслати роботу 8 рецензентам; отримати відгуки із 7 організацій; укласти угоди зі 185 фірмами; відповісти 64 абонентам; працювати протягом 28 років; від 275 відняти 114.

Завдання 3. Від поданих словосполучень утворіть складні прикметники.

Зразок. *Двадцятидвохповерховий.*

22 поверхи, 38 рядків, 52 відсотки, 84 роки, 60 літ, 125 тисяч, 365 кілограмів, 250 днів, 45 хвилин, 14 годин, 8 секунд, 6 разів, 7 компонентів, 52 знаки, 1000 літ, 50 років, 100 відсотків.

Завдання 4. Розкрийте дужки, поставивши слова у потрібному відмінку.

Зразок. *Два столи.*

2 (стіл), 44 (відсоток), 1,5 (зошит), 3 (місяць), 2 (зошит), 23 (посібник), 4 (елемент), 22 (компонент), 3 (різновид), 2 (метод), 4 (метр), 1,5 (день), 3 (том), 2 (фрагмент), 4 (мільйон), 2 (абзац), 4 (текст), 23 (говор), 102 (розряд), 52 (факт), 3 (тип), 2 (клас), 24 (олівець), 2 (день), 3 (розділ), 62 (комп'ютер).

Завдання 5. Провідмініайте числівники:

дев'ятсот сорок п'ять, триста п'ятдесят сім, п'ятсот вісімдесят вісім, тисяча п'ятнадцять, двісті дев'яносто шість, чотириста шістдесят три, тисяча дев'ятсот вісімдесят шість, сто сімдесят два.

Завдання 6. Використовуючи таблицю особливостей відмінювання іменників, що закінчуються на *-р*, запишіть форми поданих слів у родовому та орудному відмінках.

Звір, ювіляр, ветеринар, лікар, пустир, шахтар, післяр, школяр, комар, Ігор, зір, хабар, мур, снігур, інструктор, календар, професор, футляр, бібліотекар, газетяр, господар, ковзаняр, стовбур, ледар, піар.

	Тверда група	М'яка група	Мішана група
Суфікс	<i>-р (-ар, -ир, -яр, -ур, -ір, -ор)</i>	<i>-ар, -ир</i>	<i>-яр</i>
Характер наголошування відмінкових форм	<i>Наголос не змінює свого місця</i>	<i>Наголос переходить на закінчення</i>	<i>Наголос переходить на закінчення</i>
Закінчення у родовому однини	<i>-а (-у)</i>	<i>-я</i>	<i>-а</i>
Закінчення в орудному однини	<i>-ом</i>	<i>-ем</i>	<i>-ем</i>
Як винятки до зазначеної групи належать слова:	<i>звір, комар, снігур</i>	<i>кучер (волосся), Ігор, лобур, якір, єгер</i>	

Завдання 7. Розкриваючи дужки, правильно запишіть відмінкові закінчення в словах. Вставте, якщо треба, пропущені літери. Слова, розділені рискою, напишіть разом, окремо або через дефіс.

У повітря разом з промисловими викидами потрапляють домішки метан(у, а), сірководн(ю, я), аміак(у, а), оксидів сульфур(у, а), нітроген(у, а) і частинки пил(у, а), які негативно впливають на жит... едіальність людського організм(у, а).

Дослідження топонімів доводить, що їх виникнення не/випадкове, а історично/зумовлене; поява топонімів(с, з)причинена історичними подіями та географічним ро(з, с)ташуван...ям об'єкт(у, а), зокрема населен...ого пункт(у, а).

Знайти достовірне тлумачен...я топонім(у, а) важко, а іноді й не/можливо, але процес пошук(у, а) цікавий і потребує не/аби/яких зусил...ь.

Не/має чітко/визначеної залежності між семантикою предикат(у, а) і кількісними та якісними показниками його сполучуваності, а також способами виражен...я суб'єкт(у, а), об'єкт(у, а), адресат (у, а), локатив(у, а) тощо.

Ультрафіолетові пром(е, і)ні у великих дозах негативно впливають на живі організми,(с, з)причиняюч(и, і) не/властиві їм біо/хімічні процес... и і мутації.

Поєднан...я слів у речен...і за сумісність...ю семантичних ознак зумовлене загально/категорійним значен...ям та лексичною семантикою дієслова/предиката, відповідність...ю сем у слово/значен...і предикатного та залежного компонентів.

Внутрішньо/видові та між/видові зв...язки, які (з, с) гладжують коливан...я чисельності окремих видів, — важливі чин...ики цього процес(у, а).

Структура лексичного значен...я слова/предиката і його семантико/синтаксичної валентності взаємо/пов'язані та взаємо/зумовлені.

Тести

1. Позначте рядок, у якому допущено помилку в правописі частки **не**:
  - а) *Дерева-квітки застигли в не зрушній ранковій тиші (Є. Гуцало).*
  - б) *З дерев нечутно, мов білі птахи, спурхували й сідали на намети пухкі, легенькі кім'яхи снігу (Г. Тютюнник).*
  - в) *Ці фантастичні квіти — химерні витвори морозу, можливо-владця з крижаною душею, якій не чужа естетика прекрасного (За Є. Гуцалом).*
2. Позначте рядок, у якому допущено помилку в правописі частки **не**:
  - а) *Це — це нерозв'язане ніким питання.*
  - б) *Текст не проаналізовано.*
  - в) *Ці речення не піддаються трансформації.*
3. Позначте рядок, у якому частку **не** з поданими словами потрібно писати разом:
  - а) *не/зібраний до цього часу матеріал, не/читаючи текст;*
  - б) *бути не/в/змові, не/відповісти на питання;*
  - в) *не/має доказів, не/відкриті закони.*
4. Позначте рядок, у якому всі іменники у родовому відмінку однини мають закінчення **-а**:
  - а) *антонім, підмет, Париж, відмінок;*
  - б) *Берлін, абзац, посібник, різновид;*
  - в) *Крим, місяць, текст, додаток.*

5. Позначте рядок, у якому іменник у формі родового відмінка записано неправильно:

- а) понеділка, підмета, феномена, Вашингтона;*
- б) фразеологізму, вівторка, погляду, заліку;*
- в) екзамену, реферату, неологізма, додатка.*

6. Позначте рядок, у якому всі слова у родовому відмінку однини можуть мати закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)** залежно від їхнього значення в певному контексті:

- а) Алжир, звук, апарат, термін;*
- б) Туніс, вид, спосіб, перехід;*
- в) ступінь, папір, місяць, рід.*

7. Написання закінчень **-у (-ю)** або **-а (-я)** у формі родового відмінка іменників чоловічого роду II відміни однини залежить від:

- а) кінцевого приголосного основи іменника;*
- б) значення іменника;*
- в) роду іменника.*

8. Позначте рядок, у якому всі власні назви у родовому відмінку однини мають закінчення **-а**:

- а) Пекін, Дон, Техас;*
- б) Алжир, Тибр, Сингапур;*
- в) Ужгород, Мадрид, Бухарест.*

9. Помилку допущено в рядку:

- а) п'ятнадцять, одинадцять, шістсот;*
- б) шістдесят, дев'ятсот, вісімдесят;*
- в) п'ятьма, вісьмома, чотир'яма.*

10. Усі форми кількісних числівників в орудному відмінку однини записано правильно у рядку:

- а) двомастами п'ятдесятьма вісьма;*
- б) вісьмастами шістдесятьма п'ятьма;*
- в) семистами двадцятьма трьома.*

11. Форму родового відмінка кількісного числівника записано неправильно у рядку:

- а) тисячі п'ятисот вісімнадцяти;*
- б) двохсот тринадцяти;*
- в) ста тридцяти семи.*

12. Форму місцевого відмінка кількісного числівника записано неправильно в рядку:

- а) на семистах сімдесяти;*
- б) на ста шестидесяти п'яти;*
- в) на двадцяти двох.*

13. Однаковий тип відмінювання мають числівники:

- а) сто, двісті, вісімсот;*
- б) тисяча, мільйон, тридцять;*
- в) п'ятдесят, вісімдесят, дванадцять.*

14. Помилки допущено в рядку:

- а) два способи, три зошити, чотири різновиди;*
- б) три типи, чотири фразеологізми, півтора року;*
- в) три метода, чотири афікса, сім слів.*

15. Помилку допущено в рядку:

- а) одне, п'ятьох, сімох, вісімстами;*
- б) мільярда, тисячею, двомастами, на однім;*
- в) шести, п'ятьма, мільйона, двадцятьом.*

16. Помилку допущено в рядку:

- а) сімох речень, п'яти дієслів, восьми книжок;*
- б) трьом студентам, семидесяти школам, вісьмом учителям;*
- в) з сьомастами країнами, з шістьма друзями, з чотирма словами.*

17. Позначте рядок, у якому допущено помилки у відмінюванні іменника:

- а) коренем, болем, ступенем;*
- б) міліметру, понеділка, відмінку;*
- в) сумішшю, розповіддю, роллю.*

18. Позначте рядок, у якому всі іменники у родовому відмінку однини мають закінчення **-а**:

- а) підмет, перехід, збіг;*
- б) суфікс, корінь, посібник;*
- в) русизм, омонім, міф.*

19. Позначте рядок, у якому всі власні назви у родовому відмінку однини мають закінчення **-у**:

- а) Амстердам, Канзас, Крит, Копенгаген;*
- б) Крим, Донецьк, Нью-Йорк, Китай, Лондон;*
- в) Ізраїль, Таїланд, Кіпр, Ватикан.*

20. Помилку у відмінюванні числівників допущено в рядку:

- а) сто двадцяти п'яти;*
- б) сьомастами сімдесятьма вісьма;*
- в) дев'ятистам шістдесяти трьом.*

21. Форму кількісного числівника в орудному відмінку однини записано правильно у рядку:

- а) п'ятидесятьма шістьма;*
- б) двомастами тридцятьма сьома;*
- в) тисячею п'ятистами п'ятьма.*

22. Форму родового відмінка кількісного числівника записано неправильно у рядку:

- а) вісімнадцятьох;*
- б) чотирнадцяти;*
- в) восьмидесяти.*

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

Особливості відмінювання та вживання кількісних числівників

Мета — виробити навички правильного утворення та вживання відмінкових форм кількісних числівників.

План

Особливості відмінювання кількісних числівників в українській мові.

Поєднання кількісних числівників з іменниками та вживання їх у спеціальних наукових текстах.

Творення прикметників та прислівників від числівникових форм у текстах професійного спрямування.

Особливості відмінювання кількісних числівників в українській мові

Контрольні запитання

- У чому полягає головна особливість відмінювання кількісних числівників на позначення десятків в українській мові?
- Які ще кількісні числівники відмінюються за тим самим типом?
- Чи мають вони паралельні форми?
- Яку форму потрібно вживати при відмінюванні складеного кількісного числівника?

- У чому полягає особливість відмінювання числівників *шість, сім, вісім*?
- Яка особливість відмінювання числівників на позначення сотень?
- Як відмінюються числівники *сто, дев'яносто, сорок*?
- Як відмінюються числівники *мільйон, мільярд, тисяча*?

Завдання 1. Провідмініяйте числівники *один, два, чотири, шість, сім, вісім, одинадцять, чотирнадцять, вісімнадцять*. Запам'ятайте правильне наголошування числівників *одина́дцять, чотирна́дцять*.

Завдання 2. Перепишіть подані речення. Усі цифри запишіть словами у тій відмінковій формі, якої вимагає контекст.

На слова модальної семантики припадає до 80 відсотків від усього фактичного матеріалу.

Молекулярна маса білків величезна, наприклад, у білка яйця вона дорівнює (скільки?) 36 000, у гемоглобін — (скільки?) 65 000, у скорочувального білка м'язів — (скільки?) 1 500 000. Порівняйте: у молекул глюкози вона дорівнює (скільки?) 180.

У реєстрі зафіксованих діалектних назв — близько 550 слів.

У високоактивних клітинах, наприклад у тканинах головного мозку, вода становить близько 85 відсотків, у м'язах — більше ніж 70 відсотків, а в мени активних клітинах, наприклад у жировій тканині, вода становить близько 40 відсотків її маси.

Проведено наукову конференцію за участю 58 молодих учених.

Іменний покажчик «Атласу світу» налічує близько 220 000 географічних назв.

У дореволюційній Росії щорічно налічували до 8 000 000 хворих на малярію.

Поєднання кількісних числівників з іменниками та вживання їх у спеціальних наукових текстах

Контрольні запитання

- У якій формі вживають іменник з числівниками *два, три, чотири*?
- У якій формі вживають іменник з числівником *півтора*?

Завдання. Перепишіть речення. Розкриваючи дужки, поставте іменники у потрібному відмінку.

Аналіз мовних одиниць мав 2 (етап).

У своєму розвитку наука пройшла 3 (основний етап).

На основі аналізу результатів тривалого дослідження вчений сформулював 3 (закон).

Складне слово може мати 2 або 3 (корінь).
Стебло має довжину 4 (метр).
Збирання діалектного матеріалу тривало півтора (місяць).
У структурі значення слова виокремлено 2 (основний компонент),
які тісно пов'язані між собою.
В олеандра від одного вузла відходять 3 (листок).
Дослідження тривало 2 (рік).
Тваринний світ налічує більше ніж півтора (мільйон) видів.

Творення прикметників та прислівників від числівникових форм у наукових текстах

Контрольні запитання

- Як пишуться складні прикметники, утворені від числівників?
- Як пишуться порядкові числівники?
- Як пишуться прислівники, утворені від числівників?

Завдання 1. Напишіть слова правильно.

*В/друге, сто/відсотковий, у/трьох, по/перше, по/друге, двадцяти/
п'яти/мільйонний, тисячо/кратний, сто/градусний, в/п'яте, сорока/
метровий, сімдесяти/п'яти/грамовий, по/трійний, двадцяти/двох/
компонентний, п'яти/рівневий, поділити на/трьох, скласти в/двоє,
згорнути в/четверо, п'ятдесяти/семи/річний, сімдесяти/літній.*

Завдання 2. Перекладіть подані речення українською мовою. Запишіть правильно виділені відчислівникові прикметники, передаючи цифри словами.

На протязі 3000-летнего развития научного познания последовательно сменяли и дополняли друг друга разные исследовательские подходы.

У всех клеток растений, многоклеточных животных, у простейших и бактерий клеточная мембрана трехслойная.

Значительное развитие начиная с 50-х годов получила теория семантического синтаксиса.

По валентному признаку исследуемые глаголы делят на двухвалентные и трехвалентные.

При пастеризации пищевые продукты несколько раз прогревают до 70-градусной температуры.

На 40-метровой и даже 60-метровой глубине поселяются бурые водоросли.

Висновки

2.3.5. Основні пунктуаційні норми у науковому тексті

Серед типових випадків порушення пунктуаційних норм у науковому писемному мовленні учнів зафіксовано неправильне вживання *тире* у простому реченні; розділових знаків у простому ускладненому реченні; коми, *тире* і *двокрапки* у складному безсполучниковому реченні.

Наведемо найголовніші правила вживання цих розділових знаків у науковому тексті.

Тире між підметом і присудком

Підмет і присудок — це головні члени двоскладного речення. *Тире* між ними **ставимо** тоді, коли тип присудка — складений, у реченні відсутнє дієслово-зв'язка *є*, а підмет і присудок виражені словформами певних частин мови, а саме:

- підмет і присудок виражені іменниками у називному відмінку: *Неповне речення* — **різновид** простого речення з пропущеними членами, головними, другорядними чи детермінантами, які зрозумілі з контексту або ситуації (О. Селіванова); **Категорія** модальності — багатовекторна мовна **величина**;
- підмет і присудок або один з головних членів виражені інфінітивом: *Завдання цієї статті* — **наголосити** на неприпустимості плутання фонем і звуків та **уточнити** тлумачення терміна «м'які приголосні» (С. Дорошенко); *Знати мову* — це **вміти** її застосовувати (Ф. Бацевич);
- підмет і присудок або лише присудок виражені числівником: *П'ять і два* — **сім**;
- підмет виражено вказівним займенником **це**: *Усе це* — назви відомих нам предметів і явищ, а також виразники понять (І. Кучеренко); **Це** — ад'єктивні словосполучення; **Це** — монопредикативне речення;
- перед присудком стоїть вказівна частка (**це, то, ось**): *Синтаксема* — **це** мінімальна семантико-синтаксична одиниця, яка є конструктивним елементом речення і носієм певного елементарного змісту.

В усіх інших випадках *тире* між підметом і складеним присудком на місці пропущеного дієслова-зв'язки **можна ставити** або **не ставити** залежно від бажання автора та інтонації, наприклад: *Вказівне значення* — **особливе** (І. Кучеренко); *У наведених реченнях усі означення* — **відокремлені**; *Виникнення топонімів* **не випадкове**. *Перетворення речовин в організмі* **неможливе** без відповідних перетворень енергії.

Тире на місці пропущеного члена речення

Речення з пропущеним структурно необхідним членом речення називають *неповним*. Через відсутність одного з необхідних компонентів у реченні порушуються структурні зв'язки, і якщо речення вилучити з контексту, то його зміст буде незрозумілим. Пропущений член речення можна легко встановити з контексту або з ситуації.

У неповних реченнях **тире необхідно ставити** на місці пропущеного *присудка*, наприклад: *Номіналісти вбачали підґрунтя категорійної диференціації в наявності загального імені, а реалісти — в реальній схожості речей (За О. Селівановою); Принцип кількості визначає дозовану інформативність висловлення, принцип якості — його правдивість, щирість і обізнаність мовця; принцип відношення — релевантність як відповідність темі висловлення... (О. Селіванова).*

На місці інших пропущених членів речення **тире можна ставити** або **не ставити** залежно від бажання автора та інтонації (зокрема, паузи), наприклад: 1) *Семантичні компоненти мовних явищ повідомляються, тобто мають стверджувальний характер; прагматичні — виражаються (як емоції, почуття, волевиявлення тощо) або мають характер пресупозицій (Ф. Бацевич); У простому реченні визначальним є синтаксичний зв'язок між його членами, а в складному — зв'язок між його компонентами (К. Шульжук); 2) За типом семантичного зв'язку між компонентами словосполучення розрізняються вільні та зв'язані сполуки: перші зберігають самостійні значення складників і допускають їхню варіативність, другі характеризуються втратою або послабленням незалежності компонентів (О. Селіванова).*

Засоби ускладнення простого речення в науковому тексті

Ускладнене речення — це структурний різновид простого речення. Ускладненим називають речення, яке має такі *засоби ускладнення*: *однорідні члени речення, відокремлені члени речення, пояснювально-уточнювальні члени речення, вставні та вставлені компоненти, звертання*. Ускладнене речення характеризується особливим інтонаційним контуром та розділовими знаками, які регулюються правилами пунктуації.

У науковому письмовому тексті здебільшого представлені такі засоби ускладнення простого речення:

1) однорідні члени, наприклад: *Минулий час доконаного виду означає дії, процеси та стани, які передували моменту мовлення;*

2) відокремлені члени речення (означення, прикладки, обставини), наприклад: *Непрямий додаток, виражений формою даваль-*

ного безприйменникового відмінка, є типовим прикладом вираження об'єкта (К. Шульжук); Морфологічні форми відмінків, характеризуючись синтаксичною перспективою, реалізують відмінкові значення у функціональних зв'язках з іншими компонентами в словосполученні і реченні (М. Плющ);

3) пояснювально-уточнювальні члени речення: *У слові від природи закладено простір для поетичного образу, який проходить дві стадії втілення — власне створення і користування ним, тобто його реалізацію (В. Жайворонок); Це такі структури, в яких пропущений член визначається з контексту, переважно з попереднього речення (К. Шульжук); Крім стилістично нейтральних, у реєстрі представлені й слова розмовного плану (Л. Полюга);*

4) вставні слова, словосполучення і речення: *Вставлені конструкції, як відомо, можуть мати різну структуру; Отже, функціонування неповних речень зумовлюється контекстом і ситуацією, а також структурою і змістом самого неповного речення (К. Шульжук); Поняття часу, як зауважує С. О. Соколова, є одним з основних філософських понять, яке ґрунтується на життєвому досвіді людини;*

5) вставлені слова, словосполучення і речення: *У синтаксемах цього типу наявний локативний (просторовий) прийменник (К. Шульжук); Традиційна семантична диференціація вичленовує згадані вище групи іменників (власні, загальні, збірні та ін.) в межах першого рівня (І. Кучеренко).*

Кома, тире і двокрапка у реченні з однорідними членами

Однорідними називають такі члени речення, які залежать від того самого слова, відповідають на те саме запитання і виступають тим самим членом речення. Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення. Засобами поєднання однорідних членів речення є інтонація та сурядні сполучники.

Розгляньте таблицю, у якій схематично зображено пунктуацію в реченнях з однорідними членами, з'єднаними інтонаційно (п. 1) або різними типами сполучників: єднальними (п. 2, п. 3), розділовими (п. 4, п. 5, п. 6), протиставними (п. 7), приєднувальними (п. 8) та градаційними (п. 9).

Наведена таблиця допоможе уточнити та упорядкувати отримані в школі знання про пунктуацію в реченні з однорідними членами.

Великою літерою **О** у таблиці позначено однорідний член речення.

	Коми ставимо:	Коми не ставимо:
1	О, О, О <i>Речення цієї моделі формують предикати мислення, мовлення, сприймання</i>	при неоднорідних означеннях, не з'єднаних сполучниками: <i>У теорії мовленнєвої діяльності закладене підґрунтя сучасного комунікативного підходу до аналізу мовних явищ (О. Селіванова)</i>
2	і О, і О, і О (О, і О, і О) <i>І емоційні, і раціональні оцінки входять до складу модусу речення</i>	в усталених зворотах: <i>і день і ніч; і сміх і сльози; і радість і горе; і літом і зимою та ін.</i>
	О і О, О і О, О і О (О й О, О й О, О й О О та О, О та О, О та О) <i>Склади поділяють на відкриті й закриті, прикриті й неприкриті, наголошені й ненаголошені</i>	О і О <i>У неповному двоскладному реченні можуть бути одночасно пропущені головні і другорядні члени речення</i>
3	ні О, ні О ані О, ані О <i>Головний член односкладного речення не є ні підметом, ні присудком; На жаль, ані науковий керівник, ані сам дослідник мови не зможуть точно передбачити, яка саме наукова література знадобиться протягом усього дослідження</i>	в усталених зворотах: <i>ні те ні се; ні риба ні м'ясо; ні в тин ні в ворота</i>
4	або О, або О <i>Різнофункціональна роль у вираженні думки проявляється в інших структурах у тому, що одна частина щодо іншої виступає або роз'ясненням, або уточненням, або коментарем, або обґрунтуванням... (С. Дорошенко)</i>	в усталених зворотах: <i>або пан або пропав</i>

	<p>О або О, О або О</p> <p><i>Явища об'єктивної дійсності відомі або невідомі мовцєві, згадувані або незгадувані, впізнавані або невізнавані ним</i></p>	<p>О або О</p> <p><i>Предикативні частини складнопідрядного речення з'єднуються за допомогою сполучників або сполучних слів</i></p>
5	<p>чи О, чи О</p> <p><i>Результати дослідження можуть бути корисними для лексикографічної практики: чи при укладанні словників, чи при доповненні словникових статей</i></p>	<p>в усталених зворотах:</p> <p><i>чи пан чи пропав</i></p>
	<p>О чи О, О чи О</p> <p><i>На заняттях з української мови іноземні студенти читають тексти чи пишуть висловлювання, слухають аудіозаписи чи складають діалоги</i></p>	<p>О чи О</p> <p><i>Будь-яке ускладнення з граматичного погляду відбувається шляхом субординації чи координації (К. Шульжук)</i></p>
6	<p>то О, то О, то О</p> <p><i>Відсутність точної ідентифікації предмета може бути зумовлена різними чинниками: то його невідомістю, то невпевненістю мовця, то прагненням приховати інформацію</i></p>	
7	<p>О, а О</p> <p><i>Модальні слова слугують засобом вираження не об'єктивної, а суб'єктивної модальності</i></p>	
	<p>О, але О</p> <p><i>Займенники дехто і дещо позначають відомий мовцєві, але не відомий слухачеві об'єкт</i></p>	
	<p>О, однак О</p> <p><i>У конструкціях з приєднувальними сполучниками лексичні конкретизатори істотно не впливають на семантику відношень, однак підкреслюють смислову перевагу компонента</i></p>	
	<p>О, зате О</p> <p><i>Ця група дієслів незначна за кількістю, зате має особливі валентнісні характеристики</i></p>	

	<p>О, проте О</p> <p><i>Ця ознака виявляє себе як важлива, проте не обов'язкова для виокремленого типу предикатів</i></p>	
	<p>О, хоч О</p> <p><i>Аналізовані слова вказують на предмет, хоч не називають його</i></p>	
	<p>О, та О (та = але)</p> <p><i>Цей префікс є поширеним, та не продуктивним у сучасній мові</i></p>	
8	<p>О, О, та ще й О</p> <p><i>Учні мають упізнати, виділити, та ще й правильно записати орфограми в запропонованих словах</i></p>	<p>О та О</p> <p><i>Диференціація сполучникових речень на складносурядні та складнопідрядні теж здійснюється за формально-граматичними ознаками (К. Шульжук)</i></p>
	<p>О, О, і навіть О</p> <p><i>Імплицитними можуть бути цілі судження, менші одиниці мисленнєвого змісту, і навіть міркування</i></p>	
9	<p>не так О, як О</p> <p><i>Згадані мовні одиниці не так характеризують, як констатують наявність позначуваних об'єктів</i></p>	
	<p>не тільки О, а й О</p> <p><i>Префікс приєднується не тільки до питомих основ, а й до інішомовних</i></p>	
	<p>не лише О, а й О</p> <p><i>Пізнаючи і членуючи об'єктивний світ, людина не лише називає окремі його реалії, а й осмислює їх у слові... (В. Жайворонок)</i></p>	
	<p>як О, так і О</p> <p><i>Однаково продуктивними є як рух від образу до пізнаваного, так і зворотний шлях від пізнаваного до образу (В. Жайворонок)</i></p>	

Розгляньте таблицю уживання розділових знаків у реченні з однорідними членами та узагальнювальними словами.

Узагальнювальне слово — це слово, яке своїм значенням об'єднує всі однорідні члени. Воно завжди виступає тим самим членом речення, що й однорідні члени.

Для того, щоб не помилятися у вживанні розділових знаків, варто розрізняти речення з узагальнювальним словом та однорідними членами і речення з означуваним словом та відокремленими однорідними означеннями.

За поданим визначенням узагальнювальне слово неважко відрізнити від означуваного слова у реченні з відокремленими означеннями, адже воно завжди виступає тим самим членом речення, що й однорідні члени. Після узагальнювального слова перед однорідними членами ставлять двокрапку, наприклад: *Дослідниця визначає ознаки тексту: зв'язність, інформативність, завершеність*. Натомість після означуваного слова перед відокремленими однорідними означеннями ставлять тире: *Унаслідок аналізу визначено групи диференційних ознак — постійних та непостійних, обов'язкових та факультативних*.

Великою літерою **О** у таблиці позначено однорідний член речення, а літерою **У** (**y**) — узагальнювальне слово.

Розділові знаки у реченні з узагальнювальними словами		
1	У: О, О, О	<i>Дж. Остін розмежував такі класи мовних актів: вердиктиви, екзерситиви, комісиви та ін.</i>
2	О, О, О — y	<i>Лексична семантика мовних одиниць, структура речення, найближчий контекст — усі ці чинники взаємодіють з морфологічними формами в процесі формування лексико-граматичних значень</i>
3	У: О, О, О — речення продовжується	<i>П'ять ознак предикативного зв'язку: двобічність, закритість, обов'язковість, передбачуваність, координація — вирізняють його з-поміж інших типів синтаксичних зв'язків</i>

Розділові знаки у реченні з відокремленими членами

Відокремлені члени речення — це другорядні члени речення, виділені в усному мовленні інтонаційно, а на письмі — комами або тире для надання їм особливої змістової ваги. Серед відокремлених членів речення найчастіше розрізняють: *відокремлені означення, відокремлені прикладки, відокремлені обставини та пояснювально-уточнювальні члени речення.*

Розділові знаки при відокремлених узгоджених та неузгоджених означеннях

Відокремлені *узгоджені означення* можуть бути виражені поодинокими прикметниками та дієприкметниками, а також прикметниковими та дієприкметниковими зворотами.

Відокремлені *неузгоджені означення* виражаються іменниковими, прийменниково-іменниковими формами або інфінітивом.

Означення є відокремленим і на письмі **виділяється комами** або **тире** з обох боків за таких умов:

1) якщо означення виражене прикметниковим або дієприкметниковим зворотом, який стоїть після означуваного слова, наприклад: *Слова, об'єднані іменником, неоднаково відображають основне для них — предметність (І. Кучеренко); Кожна лексико-семантична група виявляє спільні для всіх її одиниць семантичні ознаки, зумовлені денотативно-сигніфікативною сферою;*

2) якщо узгоджене або неузгоджене означення (яке може стояти перед означуваним словом або після нього) має додатковий обставинний відтінок причини або умови, наприклад: *Неоднорідні за своєю семантикою, дієслова зі значенням дії об'єднуються в різні лексико-граматичні групи (дієслова зі значенням дії об'єднуються в різні лексико-граматичні групи, тому що вони неоднорідні за своєю семантикою);*

3) якщо означення виражені поодинокими прикметниками і стоять після означуваного слова, яке має препозитивне означення: *У роботі проаналізовано різні за своїм семантичним типом займенники — кванторні, дейктичні, анафоричні;*

4) якщо означення (у будь-якій позиції) стосується особового займенника, наприклад: *Вчення про диктум і модус перетворилося на струнку теорію. Уведено Ш. Баллі, воно було розвинуте багатьма вченими зарубіжного та вітчизняного мовознавства;*

5) якщо неузгоджене означення виражене інфінітивом, виділяється інтонаційно і перед ним можна поставити **a same**. Перед таким відокрем-

леним означенням ставиться тире, наприклад: *Мовна одиниця продовжує виконувати свою основну функцію — (яку?) об'єктивувати думку, актуалізувати її* (В. Жайворонок); *Вигук у мові наділений особливою функцією — (якою?) передавати емоційну реакцію мовця.*

Розділові знаки при відокремлених прикладках

Прикладка — це різновид неузгодженого означення. Прикладка не лише вказує на ознаку предмета, а й дає йому другу назву і виражається іменником або іншою частиною мови у значенні іменника.

Прикладка завжди має уточнювальне значення.

У науковому тексті прикладка може бути *непоширеною* (вираженою іменником) або *поширеною* (вираженою словосполученням) і зазвичай стосується означуваного слова, вираженого загальним іменником.

Відокремлені прикладки з обох боків виділяють комами або тире.

Найчастіше прикладку виділяють за допомогою тире, особливо якщо вона дуже поширена і стоїть у кінці речення:

Найголовнішими обов'язковими умовами **відокремлення прикладки** є такі:

1) прикладка поширена і стоїть після означуваного слова, наприклад: *З другорядних духів української міфології найбільше опоетизовані русалки — водяні красуні* (В. Жайворонок); *Саме така властивість слів — творення нових похідних від нового кореня — і могла б бути основою виявлення вторинних коренів і розрізнення омонімів* (Л. Полюга);

2) прикладка стосується особового займенника і займає будь-яку позицію в реченні, наприклад: *Можливо, він таки має рацію, цей Деружанов* (М. Олійник);

3) прикладка виражена загальним іменником і стоїть після означуваного слова, вираженого власною назвою, наприклад: *З рецензією виступив Денисенко Григорій Іванович, директор інституту;*

4) прикладка має додатковий обставинний відтінок причини, умови і приєднується за допомогою сполучника **як** або без нього, наприклад, *Як комплекс усіх суб'єктивних значень речення, модус охоплює і суб'єктивну модальну оцінку* (модус охоплює суб'єктивну модальну оцінку, тому що він об'єднує в собі взагалі всі суб'єктивні значення речення). Якщо такий додатковий відтінок причини або умови відсутній, прикладка не відокремлюється. Порівняйте: *Присудок як найважливіший компонент речення розглядався представниками психологічного і формально-граматичного напрямів* (К. Шульжук);

5) прикладка приєднується до означуваного слова за допомогою сполучників **або, чи, тобто, так званий**, наприклад: *Ці предикати*

відносять до класу функторів, **чи супрапредикатів**; Абстрактна модель словосполучення, **або «каркас» синтаксичних відношень**, є відображенням морфологічних ознак певної частини мови (М. Плющ).

Розділові знаки при відокремлених обставинах

Відокремлена обставина може виражатися дієприслівником, дієприслівниковим зворотом (дієприслівником разом із залежними від нього словами) або іменниково-прийменниковою формою.

Відокремлюється обставина, якщо вона:

1) виражена дієприслівниковим зворотом, наприклад: *Мовознавці зазвичай розглядають вставну одиницю як особливу синтаксичну категорію, **ураховуючи її функції та характер зв'язку з реченням**; **Посідаючи центральне місце у модусній частині висловлювання**, предикати мовлення, мислення та сприймання передають семантику припущення;*

2) виражена дієприслівником, який вказує на додаткову дію, час, причину, умову, наприклад: ***Зрозумівши**, він кивнув на знак згоди головою; **Спонукаючи**, суб'єкт мовлення прагне змінити дійсність відповідно до своїх потреб;*

Не відокремлюються:

1) обставини, виражені дієприслівниковими зворотами фразеологічного типу: *стояти **похиливши голову**, говорити **не переводячи духу**;*

2) обставини способу дії, виражені поодинокими дієприслівниками, які за своїми значенням та функцією наближаються до прислівників: *Він писав **стоячи**;*

3) обставини, виражені дієприслівниковими зворотами з частками **і, тільки, лише, навіть**, наприклад: *Цього можна досягти **лише наполегливо працюючи**;*

4) однорідні обставини, з'єднані сполучником **і**, незважаючи на те, що одна з них виражена дієприслівниковим зворотом, наприклад, *Вона говорила швидко **і не зупиняючись**.*

Розділові знаки у реченні з пояснювально-уточнювальними членами

Крім прикладки, яка є власне-пояснювальним компонентом речення, відокремленими можуть бути й інші члени речення (головні та другорядні) з пояснювально-уточнювальною функцією. У зв'язку з цим зазвичай відокремлюються (тобто на письмі виділяються комами, а в усному мовленні інтонаційно) такі пояснювально-уточнювальні компоненти:

1) звороти зі словами **крім, окрім, окрім, за винятком, замість**, які мають значення включення, виключення, обмеження, заміщення одного предмета іншим (традиційно їх називають відокремленими додатками): *В українській мові таксис установлюється переважно контекстуально, **крім давноминулого часу**, представленого аналітичними*

формами (О. Селіванова); *Кожне слово, окрім фонетичних, лексичних, морфологічних, має й синтаксичні властивості, які воно в певному обсязі реалізує в реченні;*

2) звороти зі словами *попри, всупереч, завдяки, у зв'язку з, незважаючи на*, що пояснюють причину, залежність, зумовленість явищ або умову, всупереч якій відбувається явище («зворотну зумовленість»), наприклад: *Водночас, попри всі свої позитиви, така концепція потребує подальшого наукового осмислення й обґрунтування (П. Дудик); Завдяки оказіоналізмам, словник української поезії поповнюється новими кольороназвами з творів поетів-шістдесятників;*

3) пояснювально-уточнювальні звороти, які починаються словами *поряд з, на відміну від, на противагу* і реалізують значення зіставлення, протиставлення, наприклад: *На відміну від судження, речення-висловлення характеризується більшою кількістю варіацій (К. Шульжук); Сполучниками вважаємо також, на противагу деяким авторам, аналітичні одиниці, утворені з традиційного сполучника та частки... (К. Городенська);*

4) пояснювально-уточнювальні звороти зі словами *тобто, або, чи, зокрема, переважно, передусім, особливо*, які в реченні можуть виконувати синтаксичну роль не лише прикладки, а й інших членів речення, наприклад: *Уникнути цього можна, застосовуючи біологічні методи боротьби, тобто регулюючи чисельність шкідливих для людини видів за допомогою їхніх природних ворогів. Експліцитний модус становить характерну особливість різних модальних типів речень, зокрема речень суб'єктивної гіпотетичної модальності; Із первинних, або етимологічних, коренів та суфіксів утворюються вторинні (Л. Полюга);*

5) власне-уточнювальні члени речення, які конкретизують, пояснюють значення другорядних і головних членів і характеризуються особливою уточнювальною інтонацією, наприклад: *...Непряма мова може описати чужий вислів іншими словами, перифрастично, узагальнено (О. Селіванова); Жодна одиниця модусу мови не може бути осмислена і практично засвоєна поза контекстом, без урахування мовного оточення (за Ф. Бацевичем); Тут приділена належна увага останній, символічній, частині обрядодії... (В. Ужченко).*

Зверніть увагу! Відповідно до чинного «Українського правопису», більшість зворотів 1–3-ї груп можуть і не відокремлюватися: *На противагу пресупозиції початкове передбачення запитання може з'являтися без подороження комунікативних девіацій (Ф. Бацевич).* Проте в науковому тексті пояснювально-уточнювальні члени речення бажано виділяти на письмі комами, а в усному мовленні інтонаційно для підкреслення їхньої змістової ваги, увиразнення вислову та з метою уникнення різночитань.

Розділові знаки у реченнях зі вставними та вставленими компонентами

Вставні та вставлені слова, словосполучення і речення подають раціональні або емоційні оцінки висловленого, розширюють інформацію про повідомлюваний факт, містять коментарі, уточнення, виражають авторські асоціації та уявлення. При цьому вони роблять повідомлення більш стислим та лаконічним.

Структура речення зі вставними та вставленими конструкціями має виражений дворівневий характер: перший рівень утворюється основним реченням, яке передає повідомлення, а вставний або вставлений компонент є другим структурно-значеннєвим планом, що містить оцінку повідомлюваного мовцем або додаткову інформацію.

Вставний або вставлений компонент входить до речення і перебуває поза граматичним зв'язком, тобто не пов'язується з членами цього речення синтаксично: він не є синтаксично залежним від якого-небудь члена речення і не виступає членом речення та конструктивно обов'язковим компонентом цього речення.

Вставні слова називають «чужорідними» по відношенню до речення і традиційно відводять їм місце поза основним реченням, хоча вони й мають певну значеннєву та позиційну віднесеність, «прив'язку», до певного члена основного речення, наприклад, до підмета: *З норду в спину нам дме вітер: ото він, **мабуць**, і жене кригу (М. Трублаїні)*; до присудка: *Промова, **здається**, удалась йому (М. Коцюбинський)*; до обставини: *Такий був день, а не втомився, **мабуць**, через напруження (Вас. Шевчук)* тощо.

Щодо місця в реченні, то вставні компоненти не мають фіксованої позиції, а вставлені можуть перебувати лише в середині та в кінці речення, наприклад: *Сурядні сполучники передають шість (а не три, як визначали в традиційній граматиці) основних типів семантико-синтаксичних відношень... (К. Городенська); Репрезентація якоїсь ментальної структури не є постійною й не записана у мережі пам'яті, а виникає завдяки активації та збудженню взаємно пов'язаних елементів (асоціативності) (О. Селіванова).*

Речення зі вставними словами і словосполученнями

Вставні слова і словосполучення виражають ставлення мовця до змісту повідомлення, оцінку висловленого, спосіб і порядок оформлення думок.

Вставні слова та словосполучення називають модальними за назвою категорії модальності, яка виражає ставлення мовця до висловле-

ного, його раціональну оцінку. Ця група слів виокремилася внаслідок постійного вживання різних частин мови або їх форм у вставній функції для вираження модальних оцінок: часток (*мабуть, отже*), сполучників (*проте, однак*), дієслівних форм (*здається, сподіваюсь, гадаю, вважаю, може*), прислівників (*очевидно, безперечно, певно, звичайно, нарешті*), іменників (*правда, шкода*) та ін. Частина вставних слів та словосполучень являє собою залишки речень або відокремлених членів (*судячи з усього, судячи зі слів, як на моє розуміння*).

За значенням *вставні слова і словосполучення* можна поділити на такі групи:

1) слова і словосполучення, які виражають впевненість: *безумовно, безперечно, безсумнівно, без сумніву, звичайно, правда, певна річ, звісно, справді*, наприклад: *Певна річ, не кожне підрядне речення можна замінити мовним зворотом (П. Дудик); Звісно, за наявності в синтаксично членованому реченні вставного речення будь-якої структури на останньому сконцентровується більша увага (П. Дудик);*

2) слова і словосполучення, які виражають припущення: *певно, напевно, можливо, мабуть, очевидно, здається, схоже, сподіваємось, вважаємо, гадаємо*, наприклад: *Очевидно, з розселенням сербів на Поліссі пов'язане виникнення на Житомирщині таких назв населених пунктів, як Сербі, Сербинівка, Сербо-Слобідка (В. Жайворонок);*

3) слова, які виражають почуття та емоції мовця стосовно висловленого: *на щастя, на жаль, дивна річ, шкода*, наприклад: *На жаль, точно невідомо, хто саме увів це поняття в лінгвістику;*

4) слова, що вказують на джерело повідомлення: *як відомо, на думку..., за повідомленням..., за висловом..., за визначенням..., за словами..., на наш погляд* тощо, наприклад: *На думку А. Загнітка, розглядати односкладні речення слід з урахуванням нерівнорядності формально-граматичної і семантико-синтаксичної площин... (К. Шульжук); За висловом Н. Д. Арутюнової, семантичний синтаксис і лінгвістика взагалі зробили значний ухил у бік прагматики;*

5) слова і словосполучення, які вказують на зв'язок думок та послідовність їх викладу: *по-перше, по-друге, нарешті* (при переліку), *зрештою, наприклад, проте, однак, отже, навпаки, у цілому, зокрема, до речі, між іншим, з одного боку, з другого боку, крім того, між іншим*, наприклад: *Найбільш суттєве й виразне явище в теорії стилістики відокремлених членів речення стосується стилістики таких синтаксичних одиниць, як дієприкметникові, прикметникові й дієприслівникові*

звороти, з одного боку, і відповідні, співвідносні з ними підрядні речення, з другого (П. Дудик); **Отже**, основними диференційними ознаками простого і складного речень є характер синтаксичних зв'язків (К. Шульжук);

б) слова і словосполучення, які вказують на спосіб оформлення думок, на характер висловлювання: **словом, взагалі, скажімо, щоправда, власне кажучи, інакше кажучи, одним словом, так би мовити, точніше, можна сказати** та ін.: **Загалом кажучи**, чим ерудованіша людина, тим частіше вона вдається до речень з відокремленими зворотами (П. Дудик); **Щоправда**, в деяких авторів, **скажімо**, у В. Винниченка, різною за обсягом і структурою вставленістю розпочинається текст синтаксично основної частини речення (П. Дудик); **Іншими словами**, час концептуалізується не безпосередньо, а опосередковано в термінах подій, простору і руху.

Вставні слова та словосполучення в усному мовленні **виділяються** інтонаційно, а на письмі — **комами**. При цьому необхідно пам'ятати:

1. Деякі слова залежно від контексту вживаються і як вставні, і як не вставні: **звичайно, може, здається, передусім, навпаки, справді, безперечно, нарешті, напевно**, наприклад: *Це вам так лише здається; А все ж може бути по-іншому* (не вставні); **Напевно** не знаю, але так мені здається і **Напевно**, зіставний аналіз дасть змогу виявити й інші характерні ознаки аналізованого явища; Відокремлені члени на письмі **звичайно** виділяються комами (тобто зазвичай) і **Звичайно**, ми надішлемо вам усі документи (безперечно).

2. Слова **однак, проте** можуть бути або вставними словами, або сполучниками. Встановити це легко за їх місцем у реченні: вставне слово стоїть у середині простого речення: *В означено-особовій модифікації, однак, не заповнена позиція суб'єкта*. А сполучник уживають між реченнями для їх з'єднання, наприклад: *Відомо, що існує значна кількість дефініцій слова, однак немає сенсу подавати увесь перелік визначень слова* (С. Дорошенко).

3. Не є вставними, а тому не виділяються комами слова **між тим, ніби, нібито, наче, начебто, неначе, мовби, мовбито, немовби, принаймні, при цьому, навіть, приблизно, насамперед, передусім, здебільшого**, наприклад: *Їхнє значення являє собою ніби схему предметності* (І. Кучеренко); *Зіставний аналіз двох мов насамперед передбачає визначення критерію, еталона зіставлення* (О. Селіванова).

4. Вставні слова, які стоять на початку або в кінці відокремленого звороту, виділяються комою разом з усім зворотом.

Вставні речення

Вставні речення виконують ту саму функцію, що й вставні слова та словосполучення: виражають припущення, упевненість, вказують на джерело повідомлення, проте відрізняються від них своєю структурою: **як гадає..., як писав..., як він вважає, як ми зрозуміли, як нам здається, як йому здається, наскільки мені відомо** та ін.

Вставні речення зазвичай **виділяють з обох боків комами**, наприклад: *Периферійні семи ментальних дієслів, як вона вважає, можуть актуалізуватися в певному контексті, зумовлюючи значення припущення; Нема нічого вічного, як каже нам Соломон (Вас. Шевчук).*

Вставлені слова, словосполучення і речення

Вставлені конструкції, на відміну від вставних, містять не оцінку, а уточнення, коментар, пояснення змісту основного речення. Вони особливо поширені у наукових та науково-навчальних текстах, де сприяють лаконічності висловлювання й уможливають варіювання його змістового наповнення. Проте ними не варто зловживати, щоб не порушувати логічну стрункість викладу.

У реченні вставлені слова, словосполучення та речення **виділяють з обох боків** за допомогою *тире* або беруть у *дужки*, наприклад: *У відокремлених членах речення — в усіх без винятку — закладені неабиякі, достатньо значні та індивідуалізовані стилістичні якості, часто й художні (звісно, в художньому мовленні) (П. Дудик); Залежні від окремого слова підрядні частини поділено на валентно зумовлені з'ясувальні з об'єктною семантикою (які залежать від опорного дієслова або модального предикатива) та валентно не зумовлені означальні (які залежать від субстантива з конкретно-предметним значенням) (К. Городенська).*

Розділові знаки у безсполучниковому реченні

Безсполучникове речення — це складне речення, частини якого поєднані за змістом та інтонацією без допомоги сполучників чи сполучних слів. Між частинами безсполучникового речення може стояти *кома, крапка з комою, двокрапка* або *тире*. Розділові знаки у безсполучниковому реченні залежать від значенневих відношень між його частинами і відповідної їм інтонації — протиставної, приєднувальної, попереджувальної, з'ясувальної, умовно-наслідкової. Саме вони є визначальними у пунктуації безсполучникового речення.

Кому вживають між відносно рівноправними частинами безсполучникового речення, які виражають відношення послідовності, одночасності

і є неширокими за змістом та будовою: *Валентна структура дієслів однієї лексико-семантичної групи неоднакова, навіть у межах синонімічного ряду дієслова можуть мати різну за якісними або кількісними показниками сполучуваність.*

Крапку з комою вживають, якщо частини безсполучникового речення дуже поширені і містять у своєму складі інші розділові знаки (у такому випадку крапка з комою дає змогу уникнути двозначності, різночитання) або далекі за змістом одна від одної, наприклад: *О. О. Шахматов, описуючи явище вставності, зробив висновок: вставне слово — це вставлений у речення його своєрідний елемент, редуковане за змістом колишнє речення; він являє собою не головний і не другорядний член речення; вставне слово можна усунути з речення, не порушуючи його змісту.*

Двокрапку вживають, якщо друга частина безсполучникового речення:

1) пояснює зміст першої частини (між частинами можна вставити **а саме**): *Найбільшою мірою валентність пов'язана з лексичною семантикою: дослідження слова як компонента речення виявили залежність його сполучуваності від структури словозначення; Протягом останніх десятиліть відбулася зміна дослідницьких пріоритетів: в аналізі речення акцент з розгляду відношень «пропозиція — реальний світ» змістився у бік відношення «суб'єкт — пропозиція»;*

2) доповнює або розкриває зміст першої частини (частини можна з'єднати сполучником **що**): *Викладене вище підтверджує тезу: контекстна зумовленість реалізації семантики займенників пояснюється високим ступенем узагальненості та абстрактності їх значень; Залишається актуальною теза: мовознавство ще не вичерпало себе в розв'язанні питань структури і системи мови (С. Дорошенко);*

3) виражає причину того, про що ідеться в першій частині (між частинами можна вжити сполучник **бо**): *Структури з однорідними присудками у мовознавстві вважають перехідними: за семантико-синтаксичними ознаками вони є складними, а за формально-граматичними — ускладненими.*

Тире вживають, якщо частини безсполучникового речення:

1) передають умовно-наслідкові відношення: *Зникає мова — зникає нація (О. Гончар);*

2) протиставляються або зіставляються: *Семантична валентність предиката є певною мірою спільною для всіх мов — синтаксична валентність виявляє особливості кожної мови.*

Проте в науковому стилі у таких випадках частіше вживають сполучникові речення (складносурядні та складнопідрядні) з огляду на те, що сполучники сурядності та підрядності більш точно та однозначно передають значеннєві відношення між частинами речень.

Запитання для самоконтролю

1. На місці яких пропущених членів речення можна ставити тире у простому реченні?
2. У яких випадках потрібно обов'язково ставити тире між підметом і присудком на місці пропущеного дієслова-зв'язки?
3. Коли між підметом і присудком тире можна ставити залежно від бажання автора або від інтонації?
4. Чи завжди треба ставити кому перед протиставним сполучником, який з'єднує однорідні члени речення?
5. У яких випадках потрібно ставити коми перед розділовими сполучниками?
6. Коли перед єднальними сполучниками потрібно ставити коми?
7. Які розділові знаки вживають у реченні з узагальнювальними словами та однорідними членами речення?
8. Які члени речення можуть відокремлюватися?
9. Чи є додатковий відтінок причини необхідною умовою для відокремлення означення або прикладки?
10. За якої умови відокремлюється означення, виражене прикметниковим або дієприкметниковим зворотом?
11. За яких умов відокремлюються означення, виражені поодинокими прикметниками?
12. Чи завжди потрібно виділяти комами означення та прикладки, які стосуються особових займенників?
13. Коли відокремлюється прикладка?
14. Коли потрібно ставити тире у реченні з відокремленою прикладкою?
15. Які обставини відокремлюються?
16. Що таке пояснювально-уточнювальні члени речення?
17. Чи всі члени речення (підмет, присудок, додаток, обставина, означення) можуть бути власне-уточнювальними?
18. Чим вставні компоненти речення відрізняються від вставлених?
19. Якими розділовими знаками на письмі виділяють вставні речення, а якими — вставлені?
20. Назвіть основні значеннєві групи вставних слів.
21. Які розділові знаки можуть уживатися в безсполучниковому реченні?
22. Коли в безсполучниковому реченні ставиться тире, а коли двокрапка?
23. За якої умови в безсполучниковому реченні вживають крапку з комою?

Практичні й тестові завдання

Завдання 1. Прочитайте науковий текст. Поясніть уживання розділових знаків. Сформулюйте і запишіть правила.

1. Засоби вираження означеності-неозначеності в українській мові функціонують не ізольовано, а навпаки, у тісній взаємодії, перебуваючи між собою у відношеннях взаємозалежності та утворюючи певну ієрархію. Тому означеність-неозначеність доцільно описувати в українській мові як функціонально-семантичне поле, або функціонально-семантичну категорію.

Сучасні слов'янські мови, зокрема українська мова, характеризуються розвиненою системою неозначених прономінативів, які вказують на невизначеність особи, предмета, ознаки, якості чи кількісного вияву, тобто виражають неясне, невідоме, точно не визначене уявлення про особу, предмет, якість, властивість, належність, кількість, порядкове місце якогось предмета (істоти) в ряді інших тощо.

2. Багатовекторність підходів до вивчення мовних явищ, зокрема граматичного характеру, пов'язана значною мірою зі зміною наукової парадигми, сутність якої — об'єднання різних наук: лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики — спільним когнітивним підходом до мови.

Центральність категорії в когнітивній лінгвістиці часто пов'язують з прототиповою структурою: центральні члени категорії є прототипами для інших членів, оскільки вони мають найбільший набір ознак, значущих для категорії, за ними усвідомлюється категорія в цілому.

Завдання 2. Поставте розділові знаки у наведеному науковому тексті (у Додатку Е знайдіть текст для перевірки виконаного завдання).

Лінгвістичний аналіз літописів здійснений С.П. Бевзенком був першою спробою дослідження синтаксичних явищ не лише літописів XVII ст. а й узагалі історичних пам'яток. Через відсутність праць з історичного синтаксису української мови учений не мав можливості зіставляти результати власного дослідження з фактами інших пам'яток і робити висновки про перебіг певного явища в історії української мови. Проте цінний дослідний матеріал результати зіставлення з явищами сучасної української мови зокрема діалектної та наукові висновки ученого мали незаперечну цінність для наступних досліджень історичного й сучасного синтаксису.

Багато місця в дослідженні відведено ретельному обстеженню ускладнених і складних речень аналізу їх структурних особливостей і семантики сполучних засобів і лексичних компонентів нових

та архаїчних морфологічних форм пов'язаних з формуванням синтаксичних структур і вираженням синтаксичних значень а також зіставленню їх з фактами сучасної літературної і діалектної мови.

У дослідженні синтаксису як і будь-якої іншої мовознавчої проблеми необхідною умовою справді наукового глибокого проникнення в сутність явища є залучення до аналізу діалектного матеріалу поряд з фактами літературної мови. Докладний уважний синтаксичний аналіз літописів дав змогу ученому зробити висновки щодо будови та вживання різних типів речень. Крім двоскладних речень як найбільш поширеного у літописах типу речень відзначено й значну частотність односкладних структур.

Тести

1. Кому потрібно ставити між двома однорідними членами, з'єднаними:
  - а) розділовим сполучником;
  - б) протиставним сполучником;
  - в) єднальним сполучником.
2. Перед розділовими сполучниками:
  - а) потрібно ставити кому;
  - б) не потрібно ставити кому;
  - в) потрібно ставити коми, якщо вони є повторюваними.
3. Після узагальнювального слова перед однорідними членами вживають:
  - а) тире;
  - б) кому;
  - в) двокрапку.
4. Неправильно вжито розділові знаки у реченні з однорідними присудками в рядку:
  - а) Звузився горизонт, важко звис над ланами (за О. Десняком);
  - б) Море пустотливо котить на прибережні скелі свої білогриві хвилі, б'ється ними об гострі гранітні ребра, і вже спіненими бризками злітає догори... (за В. Логвиненком);
  - в) Густе гілля позвішувалось з тинів на вулиці й зовсім позакривало хати (І. Нечуй-Левицький).
5. Оберіть рядок, у якому допущено помилку у вживанні розділових знаків при однорідних членах:
  - а) Вода летиться на колеса зверху, обливає їх білою піною, і падає довгими пасмами в глибоку долину (І. Нечуй-Левицький);

- б) Речення як основна одиниця синтаксису і комунікативна одиниця мови формується лексико-граматичними одиницями — словами;
- в) Тепер нічого дрібного не було і не хотіло бути в природі (М. Стельмах).
6. Оберіть рядок, у якому потрібно поставити кому між однорідними означеннями:
- а) Поруч із записами про події особистого й суспільно-політичного життя, знаходимо у щоденнику і принагідно зафіксовані неповторні крилаті народні вислови, перлини народної мудрості з живих вуст, начерки десь побачених цікавих життєвих ситуацій (за В. Панченком);
- б) Хороше стежити за морем з високих стрімких кримських скель (за В. Логвиненком);
- в) Сонце вже сховалося за вільшечки, пустило крізь листя тоненькі рожеві стріли (Г. Тютюнник).
7. Оберіть рядок, у якому неправильно поставлено розділові знаки між однорідними членами:
- а) Регістрові характеристики притаманні всім типам дискурсів (текстів) і мовленнєвих жанрів, комунікації загалом (Ф. Бацевич);
- б) Чимало проблем породило словотвірне освоєння нових слів, основ, абревіатур та афіксів... (К. Городенська);
- в) Нові значення постають унаслідок «згущення» чуттєвого поняттєвого образу в слові, або внаслідок узагальнення мовного досвіду (В. Жайворонок).
8. Оберіть рядок, у якому записано речення з відокремленою обставиною:
- а) Аналізуючи склад похідних одиниць у словотвірних гніздах, визначають переважно за словником хронологію їх появи (К. Городенська);
- б) Він зібрав у єдине ціле розрізнені козацькі ватаги і спорудив на острові Хортиці великий замок, що став першою козацькою фортецею (М. Слабошпицький);
- в) Ми повинні щиро визнати, що наука дає літературі більше, ніж може їй дати література (П. Загребельний).
9. Оберіть рядок, у якому записано речення з відокремленим означенням:
- а) Од самого берега Росі, на південь, починається такий рай, якого важко знайти на Україні (за І. Нечуєм-Левицьким);
- б) Дві велетенські слов'янські ріки текли в нього під ногами, стелилися йому до ніг і не стелилися — норовисті, невпкорені, могутні (П. Загребельний);

- в) *Серед того зеленого моря на горбі неначе пливе в зелених хвилях нова невеличка біла церква з однією широкою банею та тонкою дзвіницею (за І. Нечуєм-Левицьким).*

10. Оберіть рядок, у якому неправильно поставлено розділові знаки у реченні з відокремленим означенням:

- а) *Ось недавно ж, либонь, починався струмок твого дитинства, спокійний, сонцем освітлений, починався радісно й безжурно, а вже далі струмок той обернувся на річку (Є. Гуцало);*
б) *Горіхові води Дунаю глибокі й загадкові пливли спокійно й потужно (П. Загребельний);*
в) *Наче зачарований велетень, стояв ліс, опушений весь інесм білим, прикритий і пронизаний наскрізь сонячним сяйвом (Панас Мирний).*

11. Оберіть рядок, у якому потрібно виділити комами відокремлене означення:

- а) *Деякі лексеми, характерні для цього типу мовлення, вживаються лише в сакральному значенні (В. Жайворонок);*
б) *Безсиле збороти і вгамувати промінням пустотливе море, воно напекло скелі [про сонце] (за В. Логвиненком);*
в) *Трохи подалік від берега згойдані хвилями дрімують табунцем чайки (за В. Логвиненком).*

12. Оберіть рядок, у якому потрібно виділити комами відокремлену обставину:

- а) *Ключові моральні ознаки в системі духовної народної культури зазвичай корелюються вступаючи в бінарні опозиції... (В. Жайворонок);*
б) *У живому спілкуванні людей дейктичні засоби можуть бути носіями різноманітних прагматичних комунікативних смислів (Ф. Бацевич);*
в) *Історія іноді буває несправедливою до людини, зафіксувавши для нащадків зовсім неістотні її епізоди життя, які нічого не розкажуть про те, чим вона жила й чого прагнула (М. Слабошпицький).*

13. Означення є відокремленим і виділяється з обох боків комами, якщо воно:

- а) *виражене дієприкметниковим зворотом і стоїть після означуваного слова;*

- б) виражене дієприкметниковим зворотом і стоїть перед означуваним словом;
- в) виражене прикметниковим або дієприкметниковим зворотом.
14. Означення є відокремленим і виділяється з обох боків комами, якщо воно:
- а) стосується особового займенника;
- б) стоїть після особового займенника;
- в) стоїть перед особовим займенником.
15. Обставина, виражена дієприслівниковим зворотом:
- а) виділяється з обох боків комами;
- б) не виділяється комами;
- в) виділяється з обох боків комами, якщо стоїть після присудка.
16. Вставними у реченні можуть бути такі слова:
- а) по-перше, передусім, буцімто, можливо;
- б) по-друге, напевно, мабуть, звісно;
- в) по-українськи, здебільшого, звичайно, однак.
17. Оберіть рядок, у якому правильно поставлено розділові знаки:
- а) Безперервно гуркотів грім; здавалося, от-от почнеться дощ;
- б) Безперервно гуркотів грім, здавалося, от-от почнеться дощ;
- в) Безперервно гуркотів грім, здавалося от-от почнеться дощ.
18. Оберіть рядок, у якому допущено пунктуаційну помилку у реченні зі вставним компонентом:
- а) Активному фразеотворенню в межах цієї теми, можливо сприяють також архаїчні уявлення про рослинний світ... (В. Ужченко);
- б) Як відомо, модусними називають предикати, які у складі модусної частини речення виражають певні настанови та позицію суб'єкта мовлення;
- в) Питома вага означального компонента та іменника в загальній семантичній структурі АФО, отже, неоднакова (В. Ужченко).
19. Вставними у реченні можуть бути такі слова:
- а) може, видно, очевидно, отже;
- б) наприклад, певно, начебто, навіть;
- в) по-моєму, мабуть, ніби, либонь.
20. Слово **однак**:
- а) завжди є вставним у реченні і виділяється з обох боків комами;
- б) є сполучником, перед ним потрібно ставити кому;
- в) може бути і вставним словом, і сполучником.

21. Оберіть рядок, у якому помилково виділено комами слово, що не є вставним:

- a) *Ці нотатки, звісно, не призначалися для друку (В. Панченко);*
- b) *Вибір концепту «лівий» тут, очевидно, перебуває у згоді із загальною індоєвропейською тенденцією пов'язувати з лівим усе негативне (В. Ужченко);*
- v) *Ці значення створюються, здебільшого, лексичною семантикою слів.*

22. Оберіть рядок, у якому неправильно вжито розділові знаки у реченні з пояснювально-уточнювальним членом:

- a) *Крім синоніма «русавка», слово має пестливі форми «русалонька» і «русалочка» (В. Жайворонок);*
- b) *Ще й досі не з'ясовано походження найменування літописного Вруччя, тобто сучасного Овруча на Житомирщині (В. Жайворонок);*
- v) *Уже сама структурна схема речення містить декілька ієрархічно пов'язаних мовних значень передусім значення предикативності... (К. Шultzжук).*

2.4. Культура усного мовлення у науковій галузі

2.4.1. Ефективність усної публічної мови

Кажуть: хто вміє добре говорити, той легше розв'язує свої проблеми у будь-якій галузі суспільної діяльності. Наука та освіта — не виняток.

Для спілкування з колективним слухачем, з аудиторією використовують усну публічну мову, яка є різновидом усної форми літературної мови. Вона характеризується специфічними засобами впливу на слухача і має такі жанри: промова, публічний виступ, освітня лекція, церемоніальний виступ, судова промова, дискусійно-ділове спілкування, наукова доповідь, наукове повідомлення тощо.

Щоб публічне мовлення було виразним та ефективним і мовець досяг своєї мети у спілкуванні, варто знати основні прийоми техніки мовлення, головні психологічні засади стосунків між людьми, закони побудови фраз і текстів, засоби виразності мовлення. Проте замало мати лише теоретичні знання, потрібно ще оволодіти технікою мовлення, набути навичок виразного читання текстів.

Парадоксально, але етика розмови вимагає передусім не зловживати часом та умінням говорити, не хизуватися влучними висловами. Зайвою буде й епічна розлогість доповіді, надлишковість інформації, насиченість подробицями. Отже, доречність і лаконічність висловлювання

як найважливіші засади мовного етикету є обов'язковими й для усного наукового мовлення.

На прилюдному та попередньому захисті або на науковій конференції молодий дослідник використовує такий жанр усної публічної мови, як *наукове повідомлення про результати дослідження*. Усне повідомлення молодого дослідника буде ефективним, якщо врахувати загальні вимоги, що висувають до наукового стилю (про них уже йшлося у попередньому розділі): інформаційна насиченість, однозначність, логічна послідовність у викладі думок — та вимоги до усної публічної мови:

- точність формулювань і доступність викладу;
- чітке структурування усного тексту з виокремленням вступу, основної частини, висновків;
- чіткість артикуляції, дикції;
- чисте, виразне, естетичне мовлення;
- відповідна інтонація мовлення (певний темп, звукова сила, паузація);
- логічне наголошування важливих з погляду змісту слів та частин висловлення;
- повне дотримання орфоепічних, акцентуаційних та інших норм української літературної мови.

Техніка мовлення

Не менш важливим, ніж зміст доповіді та етика дискусії, є вміння мовця ефективно використовувати свої мовні ресурси. Щоб свідомо оволодіти технікою мовлення, навчитися керувати своїм голосом та розвинути фонетичний слух, треба розуміти, як відбувається процес творення звуків, як працює апарат мовлення людини.

Апарат мовлення складається з трьох основних частин: *дихальних органів, голосових зв'язок та органів звукотворення*, — і кожна група органів виконує свою функцію. З дихальних органів виходить струмінь повітря, який спричинює вібрацію голосових зв'язок. Внаслідок коливання голосових зв'язок утворюється голос, а в резонаторах (порожнинах носа, рота, глотки) оформлюються різні звуки мови.

Неправильне дихання може бути серйозною перешкодою для мовлення. Якщо у спокійному стані співвідношення між видихом і вдихом становить 3:2, то під час мовлення — 7:1 і більше. Витрати повітря при вимовлянні звуків різні. Найбільших витрат потребують звуки *г* і *х*. Коли вони часто трапляються на невеликому відрізку тексту, мовець відчуває нестачу повітря. Щоб пересвідчитися в цьому, вимовляйте, наприклад,

Стигле гроно винограду або таку чистомовку: *Говірка та горда Ганна* — *господиня бездоганна*. Витрати повітря зростають і при збільшенні сили голосу. А уривчастим дихання (а отже, і мовлення) стає у знервованому стані або після фізичних навантажень.

Незнання техніки дихання і невміння розрахувати об'єм повітря призводить до уривчастого мовлення, ковтання складів, голосного вдихання повітря.

Від стану голосових зв'язок залежить *сила, висота, забарвлення голосу*. Перенапруження голосових зв'язок, захворювання, паління негативно впливають на їхній стан і можуть призвести до тяжких наслідків.

Сила голосу має відповідати ситуації мовлення і змінюється в певних частинах висловлення відповідно до логічного наголошування.

Забарвлення (тембр) голосу може викликати симпатію чи антипатію до мовця. Хоча тембр — це вроджена властивість і часто відповідає характеру людини (холодний, монотонний, байдужий), все ж його можна змінити, удосконалити. До того ж, він залежить і від настрою мовця.

Дуже важливою є нормальна робота органів артикуляції, тобто тих органів людини, які беруть безпосередню участь в оформленні певних звуків мови. Це язик, зуби, губи, ясна, альвеоли, тверде і м'яке піднебіння, зів, порожнина глотки, носова порожнина.

Мова деяких людей незрозуміла через те, що вони недбало вимовляють звуки, змішують їх, ковтають склади. Нечіткості мовлення допомагають уникнути тренування перед виступом — виразне читання вголос або вимовляння чистомовок, наприклад: *Чи то лис, чи то ліс, чи то кінь, чи то кінь, чи то кит, чи то кіт* — *звуки плутати не слід. Обережний хитрий лис до нори вечерю ніс, біг додому лісом лис, шелестів над лісом ліс.*

Увираження наукового мовлення

Виразність публічного мовлення значною мірою залежить від інформативності й естетичності тексту. Насичений цікавими і важливими фактами та естетично оформлений текст привертає і утримує увагу аудиторії протягом тривалого часу. Але не менш важливим є його інтонаційне оформлення.

У виголошенні наукового тексту недоречним буде широке використання звичних мовних засобів виразності: різноманітної лексики й фразеології, різних комунікативних типів речень тощо. Уживання лексики повинно відповідати ситуації спілкування. Водночас одноманітне, невиразне мовлення не справить враження на аудиторію.

Синтаксис усного мовлення тяжіє до коротких, неускладнених, односкладних та неповних речень. Не варто захоплюватися складними

синтаксичними побудовами, навіть якщо вони вишукані, змістовні, оригінальні: довгі речення в усному мовленні важко сприймати. А вставні та вставлені слова і сполуки слів, навпаки, хоча й порушують подеколи стрункність висловлювання, проте увиразнюють його.

Ускладнює розуміння висловленого і вживання кількох однотипних форм, наприклад: *З метою вдосконалення навчання та виховання свідомого ставлення до використання...*

Публічне мовлення буде виразним, отже, й ефективним, якщо поєднувати у ньому виразне *логічне наголошування* та оптимальний *інтонаційний контур* висловлювання.

Значну роль у виразному мовленні відіграють логічні наголоси. *Наголосом* називають виділення слова або його частини в потоці мовлення за допомогою певних фонетичних (інтонаційних) засобів, властивих мові: посилення голосу, підвищення тону, збільшення тривалості вимовлення та ін. З-поміж інших різновидів наголосу виокремлюють *логічний наголос* — особливе виділення, підкреслення у фразі слова, важливого з погляду змісту.

Місце логічних наголосів у фразі та мовленнєвому такті визначає мовець. *Фрази і мовленнєві такти* — це частини усного мовлення, відділені одна від одної паузами. *Мовленнєвий такт* — відрізок потоку мовлення між будь-якими паузами, а *фраза* — між великими паузами, які зазвичай бувають між реченнями.

Фрази та мовленнєві такти мають свої наголоси, які полягають у виділенні їх останнього слова. Простіше кажучи, фразові й тактові наголоси, на відміну від логічних, падають на кожне останнє слово перед паузою. Спробуйте прочитати текст, дотримуючись лише такого наголошування, — і ви зрозумієте, що таке монотонне читання.

Перенесення фразового і тактового наголосів з останнього на інформативно важливе слово призводить до логічного наголошування. Воно залежить від змісту, який мовець вкладає у своє повідомлення. Мовець сам визначає важливі з погляду змісту слова і робить логічні наголоси, посилюючи на них голос.

Окрім зміни сили голосу, в українській мові існують інші інтонаційні засоби увиразнення усного мовлення. *Інтонація* — це ритміко-мелодійна характеристика мовлення, яку утворюють такі елементи:

- *тональні засоби*, або *мелодика*, що виявляється у підвищенні та зниженні тону, адже у кожної людини існує свій «середній» тон вимовлення;
- *ритм* — співвідношення сильніших та слабших, довших та коротших складів;

- *темп* — швидкість мовлення;
- *інтенсивність* — сила вимовляння, яка збільшується у місцях логічного наголошування;
- *паузи*: коротші, в межах фрази, та довші — міжфразові;
- *тембр* — забарвленість голосу.

Синтаксичні конструкції української мови мають свої інтонаційні особливості. Так, вставні та вставлені речення характеризуються зниженим тоном і більш швидким темпом вимовляння порівняно із загальним інтонаційним контуром усього речення.

Підготовка тексту до читання

Для того, щоб виразно прочитати текст, необхідно попрацювати з ним; не лише визначити місце логічного наголосу, а й зробити його спрощену *партитуру*, у якій відобразити певні елементи інтонації.

Партитура тексту — це графічне відтворення особливостей його звучання. Партитура художнього тексту — доволі складна, її виконують артисти, ведучі, викладачі та вчителі літератури. При підготовці тексту до читання партитурними знаками позначають паузи, наголоси, підвищення і зниження тону, посилення голосу, інтонаційні переломи тощо.

Партитуру наукового тексту можна спростити. Достатньо розставити паузи (/ — це мала пауза між мовленнєвими тактами, // — велика пауза між фразами), визначити місце логічного наголошування, звернути увагу на складні випадки вимовляння слів, розмістити словесні наголоси відповідно до літературної норми. Слова, на які падає логічний наголос, підкреслюють знизу суцільною лінією. Спрощена партитура тексту може мати такий вигляд:

Теорія валентності, / підтримана багатьма вченими, / набула значного поширення та розвитку, / який виявився / у доповненні її багатьма важливими положеннями. // Так, / було встановлено, / що валентність — / це міжрівнева категорія, / яка поєднує лексико-семантичний, / морфологічний та синтаксичний аспекти; // вона виявляє себе і як потенційна здатність слів / (у мові), / і як певна реалізація в умовах контексту / (в мовленні); // має якісний і кількісний вияв, / які пов'язані передусім з особливостями лексичної семантики / та зі ступенем семантичного наповнення слова; // валентності слова / можуть бути упорядковані / за принципом облігаторності залежних компонентів, / причому обов'язковими, / крім аргументів, / у багатьох випадках виступають обставини / зі значенням місяця, / мети, / часу / і терміну дії. // Відповідно до валентних властивостей / побудовано класифікації дієслів, / а на цій основі — / класифікації елементарних речень.

Якщо доповідачу-початківцю цього недостатньо, можна докладніше розібрати особливості вимовляння тексту, застосувавши й інші партитурні знаки: стрілочками показати зниження та підвищення тону в кінці та в середині фрази; пунктирною рисою підкреслити частину висловлення, де треба розтягти, уповільнити вимову; дужкою з'єднати слова для вимовляння їх на одному диханні, зв'язаними в одне змістове ціле.

Така партитура відображає основні інтонаційні засоби, які увиразнюють читання тексту і створюють особливий інтонаційний контур кожного висловлення.

2.4.2. Повідомлення про результати дослідження на захисті

Для того, щоб доповідач досяг своєї комунікативної мети і аудиторія адекватно сприйняла результати дослідження, наукове повідомлення на захисті роботи має відповідати багатьом вимогам.

Точність висловлювань відіграє надзвичайно велику роль і в писемному, і в усному науковому мовленні, оскільки забезпечує сприйняття та розуміння слухачами наведених наукових відомостей. Її досягають попереднім уважним розбором письмового тексту виступу, записуванням різних варіантів формулювань, їх зіставленням та вибором найкращого.

Крім того, треба пам'ятати, що той матеріал, яким так добре володієте ви, зазвичай є певною мірою новим або й зовсім невідомим для аудиторії. А тому, щоб виклад був доступним, потрібна попередня підготовка слухача до сприймання, так би мовити, «уведення його в тему», визначення її ключових моментів. Пояснення складніших питань і дещо уповільнений, роз'яснювальний темп мовлення сприятимуть усвідомленню аудиторією результатів дослідження.

Викладаючи науковий текст в усній формі, як і в письмовій, необхідно його чітко структурувати: виокремити вступ, основну частину та висновки. Застосовуючи відповідні вислови та інтонацію, варто звернути увагу на найбільш важливі частини виступу: особливо наголошують на актуальності, обґрунтовують її, пояснюють новизну, визначають напрями та способи практичного застосування, констатують висновки.

Результати дослідження, що в науковій роботі подано як загальні висновки, на прилюдному захисті мають статус положень, які дослідник висуває на захист. Тому варто подбати, щоб вони прозвучали особливо чітко та виразно, адже це та частина роботи, заради якої і було виконано дослідження.

Важливо оптимально розподілити час між різними частинами доповіді відповідно до їхньої ролі у представленні роботи, адже виступ на прилюд-

ному захисті має регламент (для учнівської роботи зазвичай до 10 хвилин). Тут можна порадити найбільше часу приділити виголошенню результатів дослідження, тобто загальних висновків. На жаль, дуже часто трапляється так, що учень-доповідач зачитує їх поспіхом, у скороченому вигляді, оскільки час доповіді було витрачено на розлогу розповідь про структуру розділів роботи або на надлишкову інформацію, яка не стосується теми лінгвістичного дослідження: виразне читання віршів, розповідь про історію рідного краю, презентація немовознавчої тематики.

Презентація роботи під час виступу

Одним із важливих фахових умінь є вміння презентувати себе і результати своєї діяльності, свою концепцію чи ідею. Проте вдало це зробити може лише той, хто навчився систематизувати й узагальнювати інформацію, чітко й логічно формулювати свої думки, володіє літературною мовою, а також сучасними технічними й програмними засобами для підготовки і проведення презентацій. Створення власних презентацій потребує спеціальних знань, достатньо високого рівня компетентності в галузі новітніх інформаційних технологій (мультимедійних, інтернет-технологій тощо).

Для найефектнішого і найефективнішого представлення результатів власних наукових пошуків, унаочнення аналізованого матеріалу на захисті учні часто використовують наукові електронні презентації.

Електронна, або комп'ютерна, презентація (від лат. *praesento* — передаю) — це спосіб подання певної інформації за допомогою мультимедійних технологій (зображень, звуку, відео), які впливають на зорове, слухове та кінестетичне сприйняття інформації. Завдяки такій презентації слухач може, наприклад, прочитати запропонований на мультимедійній дошці електронний текст, у разі потреби прослухати звуковий супровід (звукові або відеофайли).

Застосування таких технологій передбачає:

Інформування, повідомлення результатів дослідження за допомогою впливу на зорові та слухові канали сприйняття.

Активізацію уваги, її концентрацію на певних аспектах, важливих для доповідача.

Унаочнення, візуалізацію важкого для сприйняття матеріалу.

Вплив на емоції слухачів з метою викликати певні реакції, сформувавши позитивне враження і ставлення до повідомлюваного.

Презентація покликана поглибити сприйняття наукової інформації.

Варто пам'ятати, що організація презентації має бути на високому рівні, адже краще відсутність презентації, ніж її недоцільність і недосконалість.

В організації презентації важливими є такі етапи:

- визначення концепції презентації;
- підготовка її сценарію;
- складання конспекту виступу;
- підбір демонстраційних матеріалів, проектування презентації;
- підготовка технічних засобів;
- реалізація й аналіз результатів.

Автор презентації повинен врахувати особливості презентованої лінгвістичної теми, оптимальний обсяг і рівень складності матеріалу, науковість і достовірність пропонованої інформації, вікові особливості й прогнозований рівень підготовленості аудиторії.

Наукову учнівську презентацію зазвичай створюють за допомогою комп'ютерної програми PowerPoint.

Розробляючи презентацію, автор має взяти до уваги такі поради:

Кольорова гама має не перешкоджати, а сприяти засвоєнню матеріалу.

Структурні компоненти потрібно викладати в чіткій логічній послідовності.

Текстовий матеріал має добре читатися на відстані, бути компактным, лаконічним.

Слайди чи відеофрагменти потрібно коментувати.

Звукові файли мусять мати мотивацію застосування, аби не відволікати увагу від головного.

Презентація має бути естетично оформленою.

Докладніше про презентацію учні зможуть прочитати у спеціальних посібниках, зазначених у списку рекомендованої літератури.

Після повідомлення про результати дослідження за допомогою презентації (або без неї) розпочинають наукову дискусію.

Етика наукової дискусії

Ділове спілкування у процесі дослідження та в ході прилюдного його захисту може мати *інформаційний* або *дискусійний* характер.

Інформаційний характер притаманний, зокрема, повідомленню про науковий результат на захисті роботи.

У дискусійному спілкуванні від дослідника вимагають аргументованості висловлених думок, послідовності у відстоюванні поглядів, неупередженого ставлення до зауважень опонентів, толерантності та делікатності.

Наукова дискусія — це обговорення проблемного наукового питання.

На конкурсі-захисті в Малій академії наук відбувається обговорення проблемних питань тих робіт, які учні подають до захисту. За участь у дискусії учасники отримують додаткові бали, а тому іноді трапляється так, що деякі з них ставлять собі за мету озвучити якомога більше запитань, не замислюючись над їхнім змістом і доцільністю. Тут варто пам'ятати, що журі оцінює додатковим балом не кількість запитань, а кваліфіковану участь у веденні дискусії. Це означає, що запитання повинне насамперед виявляти обізнаність з чужої теми та зацікавленість проблемою, бути лаконічним, чітким, зрозумілим і безпосередньо стосуватися теми розглядуваної наукової роботи. Його ставлять з метою з'ясувати, уточнити або й заперечити певні положення роботи.

Проте не можна перетворювати наукову дискусію на засіб усунення конкурента на конкурсі. Іноді молодим дослідникам дуже важко визнати чийсь перевагу і зрозуміти, що безцінний досвід, отриманий на таких конкурсах, потім виявляється значно важливішим за одну перемогу. Варто пам'ятати, що учасників оцінює тільки журі, і ця оцінка на момент дискусії вже майже сформувалася на основі заочного рецензування роботи, проведених кваліфікаційних контрольних робіт і самого захисту. Інші учасники конкурсу не можуть вплинути на неї.

На жаль, прилюдний захист роботи завжди пов'язаний із нервовим напруженням. Він вимагає витримки, зважених слів і дій, а головне — загального позитивного настрою. Мудрі люди кажуть: як тільки песимізм, відчай та інші негативні емоції охоплюють людину, вона втрачає силу і перевагу над конкурентом. Тому завдання і самих конкурсантів, і журі — бути мудрими і зберегти доброзичливу атмосферу.

Розкриємо секрет: члени журі, маючи досвід роботи з учнями, магістрантами й аспірантами, добре усвідомлюють, що на захисті наукової роботи головне — не критикувати молодого дослідника, а підказати, поради, правильно спрямувати його подальше дослідження. Не дозволяйте і ви негативним емоціям зруйнувати ваш загальний позитивний настрій, намагайтеся, щоб ваші слова були зваженими і мали позитивний заряд. Тому недоречними у дискусії будуть зневажливо-іронічний тон або недбало сформульовані запитання, зміст яких важко зрозуміти. Точність та однозначність формулювань, щира, непідробна зацікавленість темою чужого дослідження, лінгвістична ерудиція у поєднанні з доброзичливим тоном засвідчать ваше вміння брати кваліфіковану участь у дискусії.

Як ставити запитання

Зазвичай, даючи поради щодо ведення наукової дискусії, намагаються допомогти пошукачеві підготуватися до відповідей неофіційним опонентам. Але у Малій академії значно ширші завдання — навчити не лише захищати свої погляди, а й опонувати, дискутувати, ставити коректні запитання. Тому з'ясуємо спочатку, про що не можна запитувати доповідача на захисті наукової роботи.

Насамперед про все, що не стосується теми роботи. Дослідник не може, стоячи за кафедрою, швидко розв'язувати нові наукові проблеми, робити висновки та узагальнення. Так само він не може й не повинен відповідати на запитання, які стосуються інших аспектів розгляданої проблеми або проблем, дотичних до основної. Межі учнівського дослідження неширокі, у ньому неможливо охопити багато питань або здійснити зіставний чи статистичний аналіз, якщо це, звичайно, не було передбачено завданнями та метою роботи. Можна лише уточнити, чи було виконано статистичні підрахунки, зіставлення, порівняння, структурний і трансформаційний аналіз тощо, а не запитувати одразу про їх результати. Тому некоректними будуть запитання: *Як ви гадаєте, чи існує таке явище в російській (англійській, німецькій) мові? Як часто трапляються іношомовні префіксоїди в науковому тексті?*

Не потрібно екзаменувати колегу, вимагаючи дати визначення основних понять і термінів лінгвістики. Це вже зробили члени журі у запропонованих контрольних роботах.

Не варто розпочинати й термінологічну дискусію, якщо у своєму повідомленні дослідник дав чіткі визначення термінів, якими оперує в роботі.

Загалом же, брати участь у дискусії варто тоді, коли обговорювана тема для вас не зовсім нова, ви можете кваліфіковано ствердити або заперечити щось у її межах. Запитання буде коректним, науковим і доречним, якщо ви уважно послухаєте повідомлення про результати дослідження, усвідомите мету, завдання та аспекти аналізу, зафіксуєте основні висновки.

Але якщо, зваживши все це, ви вагаєтеся, ставити чи не ставити запитання, відповідає чи не відповідає воно усім вимогам, порада одна: запитання треба ставити. Ви тільки вчитесь брати участь у дискусії, а Мала академія наук — це саме те місце, де можна і треба спробувати себе в усіх різновидах і формах наукової діяльності.

Як відповідати на запитання

Готуючись до захисту наукової роботи і дискусії, дослідник повинен усвідомлювати, що у нього немає підстав хвилюватися, адже свою роботу і досліджувану в ній проблему він знає краще, ніж колеги-опоненти. Робота над темою протягом кількох років дає можливість оволодіти значним обсягом знань у цій галузі і досить вільно орієнтуватися у власному матеріалі. А на запитання, які безпосередньо не стосуються теми, дослідник не повинен відповідати, адже він не проводив спеціального дослідження і не отримав наукового результату. Намагання відповісти на всі поставлені запитання — це типова помилка молодого доповідача на захисті роботи в Малій академії наук.

Є два різновиди запитань, на які не варто відповідати на захисті: якщо вони безпосередньо не стосуються теми і якщо ви не змогли глибоко вивчити окреме питання теми через об'єктивні причини — його другорядність і обмеженість обсягу учнівської наукової роботи.

Перед тим, як відповісти на запитання, намагайтеся швидко визначити, якою мірою поставлене запитання стосується вашої вузької теми, об'єкта, предмета і напряму дослідження, і відмежувати ті з них, на які ви об'єктивно не можете дати компетентну відповідь. Іноді краще зразу тактовно нагадати, що тема (мета, напрям) дослідження була іншою. А якщо ви ще не приділили належної уваги одному з важливих питань теми, варто подякувати за підказку і висловити непідробну готовність продовжити дослідження в цьому напрямку. В обох випадках не потрібно обговорювати те, чого ви ще не досліджували, отже, й не маєте достовірних відомостей.

Відповідаючи на запитання, не виходьте за його межі, не намагайтеся в цей момент справити враження всезнаючої людини. У потоці широкої інформації загубиться конкретика вашої відповіді. Це має бути саме чітка, лаконічна відповідь, а не широка розповідь на запропоновану опонентом тему.

Не використовуйте поставлене запитання як привід або нагоду прочитати лекцію на тему, у якій ви так добре орієнтуєтесь, або сказати все, що не встигли подати у виступі. Роз'яснювально-повчальний тон та епічна широчінь відповіді тут будуть недоречними.

Але попри всю спонтанність та непередбачуваність дискусії до неї можна частково підготуватися, якщо знати найпоширеніші різновиди запитань на захисті:

1. Праці яких відомих мовознавців утворюють теоретичну основу вашого дослідження?
2. На яку наукову теорію у цій галузі ви спиралися в роботі?
3. Що нового у цьому напрямку зробили ви?

4. У чому практична цінність результатів дослідження? Де їх можна застосувати?

5. Які наукові методи було застосовано в роботі?

6. Назвіть основні принципи класифікації досліджуваних мовних явищ.

7. Чи використано в роботі мовний матеріал різних функціональних стилів?

8. Чи проводилося дослідження на матеріалі діалектів, розмовного мовлення?

9. Чи плануєте ви продовжити наукову роботу в цьому напрямку? Які перспективи вашого дослідження?

І остання порада: будьте чемними, тактовними, доброзичливими за будь-яких умов, виявляйте готовність сприйняти конструктивну критику як допомогу у вашій роботі.

Наприкінці дискусії подякуйте за увагу. Не дякуйте за кожне запитання, однак це не стосується тих випадків, коли в запитанні міститься підказка щодо напрямку подальшого дослідження або способу розв'язання проблеми.

2.4.3. Особливості української орфоєпії

Основні норми вимовляння звуків та їхніх сполук

Орфоєпічні норми сучасної української літературної мови регулюють вимовляння звуків та їхніх сполук.

Сукупність літературних норм вимовляння звуків та наголошування слів називається *орфоєпією*. Вона охоплює правила вимови голосних та приголосних звуків, їхніх сполук, а також основні тенденції та норми наголошування слів. Ці норми відображено в орфоєпічних словниках української мови та у словниках наголосів.

Для передачі звукової мови та особливостей вимови слів і фраз застосовують фонетичну *транскрипцію*. Щоб користуватися орфоєпічним словником, треба знати і розуміти знаки транскрипції, уміти «прочитати» її.

У транскрибуванні слів української мови в орфоєпічних словниках застосовують такі позначення:

- [e^u], [и^e], [o^y] — позначення голосних [e], [и], [o] в деяких ненаголошених позиціях; зверху позначено голосний, до якого наближаються у вимові голосні [e], [и], [o];
- [ÿ] [ї] — позначення нескладових звуків, які з'являються в певних позиціях на місці приголосних [в], [й];
- [н ˘], [с ˘], [л ˘] — скісна риска вгорі праворуч указує на м'якість приголосних;

- [б'], [ж'], [к'] — така позначка вгорі праворуч вказує на пом'якшення приголосних;
- [н:], [с:], [ж:] — двокрапка вказує на довготу приголосного;
- [j], [й] — позначення приголосного [й];
- [á] — риска вгорі над буквою є знаком словесного наголосу;
- / — позначення паузи у межах фрази;
- // — позначення міжфразової паузи.

Вимова голосних звуків

В українській літературній мові існують такі вимоги до *вимови голосних звуків*:

- усі голосні звуки під наголосом вимовляють чітко: [ві́д], [процéс], [ро́зб'і́р], [фа́кт];
- у ненаголошеній позиції вимова голосного [е] наближається до [и] і звучить як [e^и]: [ne^и pe^ив'ірка], [ne^и réл'ік];
- у ненаголошеній позиції голосний [и] у вимові наближається до [е] і вимовляється як [и^е]: [ли^есто́к], [ни^ета́н':а];
- звук [о] у позиції перед складом з наголошеним звуком [у] вимовляється з наближенням до [у] як [o^у]: [по^уруши^ети^е].

Вимова приголосних звуків

У вимові *приголосних звуків* варто дотримуватися таких основних вимог:

- вимовляти твердо непом'якшені звуки [б], [п], [в], [м], [ф] (губні), [ж], [ч], [ш], [дж] (шиплячі) та [р]: [пocháток], [кл'учові́ї], [ві́м'і́р];
- вимовляти дзвінки приголосні, які стоять у кінці слова або кореня, чітко, без оглушення, навіть перед глухими приголосними: [о́бс'аг], [p'íð], [сінте^из];
- приголосні складного творення (африкати) [дз], [дз'] і [дж] вимовляти як один звук;
- розрізняти вимову глоткового щілинного звука [г], позначеного літерою г, та проривного задньоязикового звука [ґ], позначеного літерою ґ, наприклад, у словах *гудзик*, *гребно*, *грати*, *грунт*, *грунтовний*, *обґрунтування*, *ганок*, *гратка*, *гатунок* та ін.;
- приголосний [в] після голосного звука перед приголосним, або на початку слова перед приголосним, або в кінці слова після голосного ви-

мовляти з наближенням до [у] як [ў] ([у]-нескладовий): *мовчати* — [моўчати^е], *наваки* — [наўпакі^і];

- приголосний [й] у тих самих фонетичних умовах (після голосного звука перед приголосним, або на початку слова перед приголосним, або в кінці слова після голосного) вимовляти з наближенням до [і] як [ї] ([ї]-нескладовий): [кате^егор'їни^еї], [д'їсни^еї].

Вимова сполук приголосних звуків

Приголосні звуки, потрапляючи в оточення інших звуків у мовленні, можуть зазнавати змін під впливом сусідніх приголосних звуків. З цими змінами пов'язані такі орфоепічні норми вимови сполук приголосних:

- кінцеві сусідні приголосні [т'] і [с'] у дієслівних формах на зразок *розбиваються*, *поділяються* зазнають змін і вимовляються як [ц':] (довгий м'який звук): [розби^ева́йуц':а] [под'іл'а́йуц':а];
- у прикметниках на зразок *хорватський*, *братський*, *піратський* сусідні приголосні [т'] і [с'] на межі кореня і суфікса вимовляються як [ц'] внаслідок уподібнення та спрощення звуків: [хорва́ц'ки^еї], [п'іра́ц'ки^еї];
- звукосполучення [шс'] у потоці мовлення змінюється на [с':], наприклад, *збирається*, *помиляється*: [зби^ера́йе^ес':а], [пomi^ел'а́йе^ес':а];
- шиплячі звуки під впливом свистячого [ц'] вимовляються як свистячі, а тому звукосполучення [жц'] вимовляйте як [з'ц'], звукосполучення [шц'] — як [с'ц'], а звукосполучення [чц'] — як [ц':], наприклад: у книжці — [у кни́з'ц'і], на полиці — [на по́лиц'і];
- глухі приголосні перед дзвінками вимовляються як дзвінки, наприклад, замість [к] вимовляємо [г], замість [с] — [з], замість [т] — [д]: екзаме́н — [е^егза́ме^ен], отже — [о́дже^е] та ін.

Труднощі у наголошуванні слів

Акцентуаційні норми, або *норми наголошування слів*, в українській мові загалом є усталеними, і лише невелика кількість слів може вживатися з подвійним наголосом: *зокре́ма*, *до́говір*, *допомі́жний*, *допові́сті*, *за́вжди*, *за́головок*, *відпові́сті*, *ма́буть*, *ма́ркетинг*, *на́двоє*, *пе́рвісний*, *по́серед*, *різнóвід*, *слідо́м*, *тако́ж*, *по́милка*, *чима́лій*, *цілі́на* та ін.

Проте літературна норма прагне закріпити за кожним словом по одному наголосу. Акцентуаційні норми існують у сучасній українській мові поряд з іншими типами літературних норм і відображені в орфоепічних, орфографічних словниках та словниках наголосів. Наприклад, у вимові дієслів української мови визначено такі норми наголосу:

- у дієсловах *везті, несті, весті, плесті* та їхніх формах (*веземо́, везете́; несемо́, несете́* тощо) наголошується останній склад;
- у дієсловах теперішнього часу наголос найчастіше — на закінченні в усіх формах: *біжимо́, біжите́; ростемо́, ростете́; сидимо́, сидите́;*
- у дієсловах з префіксом **по-** зі значенням короткочасної дії наголос падає на корінь: *помовчати, посі́дити, посто́яти* тощо.

Префіксальні віддієслівні іменники виявляють тенденцію до наголошування префікса:

- *зага́дка, зачі́пка, зама́зка, за́гвіздка, за́бавка, за́кладка, за́купка, за́слінка, за́сипка;*
- *по́смішка, по́зичка, по́хибка, по́значка;*
- *перéказ, перéпис, перéбіг, перéкис, перéтин, перéпад, перéлісок* (а також дієприкметники з префіксом **пере-**: *перéданий, перéйдений*);
- *ро́зділ, ро́злад, ро́змах, ро́зпад, ро́зпил, ро́зспів, ро́зтин, ро́зстріл, ро́збір* (*і розбі́р*), *ро́здрук*.

Зверніть увагу! Не всі префіксальні іменники мають наголос на префіксі, а тому його треба перевіряти за словником.

Особливістю українського мовлення є переміщення наголосу на закінчення у формах множини іменників першої відміни з суфіксом **-к-**, наприклад: *кни́жка — книжкі́, ла́пка — лапки́, ні́зка — низкі́, кра́пка — крапки́*.

Якісні прикметники здебільшого мають наголос на закінченні: *близькі́й, вузькі́й, громіздкі́й, дзвінкі́й, легкі́й, мілкі́й, м'які́й, нові́й, рідкі́й, різкі́й, слабі́й, тверді́й, тісні́й*, але *я́сний і ясні́й*.

Для уникнення типових помилок в усному мовленні варто запам'ятати:

- слова, у наголошуванні яких виникають труднощі: *асиметрі́я, афо́нія, багаторазо́вий, багатощаро́вий* (*двошаро́вий, тришаро́вий*), *видáння, визна́ння, вимо́га, вимо́ва, водно́час, де́котрий, добрі́вечір, експіра́торний, завда́ння, завери́ти, залиши́ти, запита́ння, зобра́зити, іду́чі, катало́г, кіломе́тр, котри́й, мере́жа, на́впіл, об'є́м, об'є́кт, одноразо́вий, оксі́морон, помилко́вий, поняття́, уподо́бання, фахові́й, фено́мен, числі́вникові́й;*
- слова, які по-різному наголошують в українській та російській мовах: *бе́сида, верба́, ви́соко, відсто́яти, вітчи́м, ди́хання, дочка́, зле́гка, кі́дати, кінчи́ти, насто́яти, нена́видіти, о́бмін, о́бмір, одина́дцять, перехі́дний, по́каз, постфі́кс, порядко́вий, прорі́з, прости́р, руко́пис, ро́збір, се́редина, спі́на, чотирна́дцять, ши́роко та ін.;*

- частовживані словосполуки і терміни наукового фахового мовлення філолога: *близький за значенням, перехідне дієслово, числівниковий компонент, феномен синтаксису, наукове видання, поняття каузативності, правильна вимова, порядковий числівник, твердий приголосний, увідний курс, чіткий поділ, обов'язкова вимога, дієслівний постфікс -ся, новий термін, вузьке значення, асиметрія вираження, чотирнадцять слів, одинадцять звуків; відомість (документ) і відомість (звістка, дані).*

Запитання для самоконтролю

1. Що таке усна публічна мова? Де її застосовують?
2. Які загальні вимоги висувають до усної публічної мови?
3. Поясніть, чому точність та однозначність висловлювання набувають великого значення в науковому спілкуванні.
4. Що таке апарат мовлення людини? З яких частин він складається?
5. Які мовні органи беруть участь у творенні звуків? Визначте їх функції.
6. Які особливості дихання людини під час мовлення?
7. Які є прийоми удосконалення техніки мовлення?
8. Від чого залежить виразність мовлення?
9. Розкрийте механізм логічного наголошування.
10. Чому логічне наголошування є важливим чинником виразності мовлення?
11. Які є різновиди пауз у тексті? Де і за яким принципом їх розміщують?
12. Як виконують партитуру тексту? Які інтонаційні елементи вона відображає?
13. З яких елементів утворюється інтонація висловлювання?
14. Чому мовні норми орфоєпії обов'язкові у діловому спілкуванні?
15. Розкажіть про особливості вимови українських голосних та приголосних звуків.
16. Які особливості вимови сполук приголосних в українській літературній мові?
17. Назвіть основні принципи наголошування слів в українській літературній мові.

Лабораторні, практичні й тестові завдання

Завдання 1. Виконайте *лабораторну роботу* на тему: «*Утворення звуків української мови*».

Мета — простежити роботу мовних органів в утворенні (артикуляції) голосних та приголосних звуків; виробити навички вимовляння звуків української мови відповідно до літературної норми.

План

Робота мовних органів в артикуляції голосних і приголосних звуків.
Нормативні особливості вимови українських звуків.

Хід роботи

1. Робота мовних органів в артикуляції голосних і приголосних звуків

Завдання 1. Простежте артикуляцію поданих звуків.

Зверніть увагу, що під час вимови приголосних мовні органи утворюють перешкоду (у вигляді зімкнення або щілини) на шляху струменя повітря, який видихають. У вимові голосних перешкоди немає, і повітря вільно проходить через ротову порожнину.

Голосні звуки, а також сонорні та дзвінкі приголосні утворюються за участю голосових зв'язок, а під час вимови глухих приголосних голосові зв'язки пасивні.

Вимовляйте звуки за описом роботи мовних органів:

- [e]:** губи злегка розтягуються в сторони; спинка язика піднімається на середній рівень і просувається ближче до передньої частини ротової порожнини; голосові зв'язки вібрують; повітря легко проходить через ротову порожнину;
- [i]:** губи розтягнені; спинка язика піднімається високо вгору і просувається вперед, але при цьому лишається вільний прохід для видихуваного повітря; кінчик язика притискується до нижніх зубів; голосові зв'язки вібрують; м'язи ротової порожнини напружені більше, ніж у вимові інших голосних;
- [a]:** язик опускається до нижньої щелепи, задня частина спинки язика лише злегка піднімається до м'якого піднебіння, залишаючись у нижній частині ротової порожнини; голосові зв'язки вібрують; повітря вільно проходить через ротову порожнину;
- [y]:** губи витягуються вперед і заокруглюються; язик просувається вглиб ротової порожнини; задня спинка язика піднімається високо вгору до м'якого піднебіння; струмінь видихуваного повітря проходить вільно, без перешкод; голосові зв'язки вібрують;
- [m]:** голосові зв'язки вібрують; губи зімкнені й ненапружені; м'яке піднебіння опускається; частина повітря рівномірним струменем проходить через носову порожнину; потім губи раптово розмикаються;
- [p]:** кінчик язика періодично притискується до альвеол і відштовхується від них — вібрує; голосові зв'язки вібрують;
- [k]:** задня частина спинки язика високо піднімається вгору і змикається з м'яким піднебінням; це зімкнення раптово проривається повітряним

струменем, утворюючи шум; голосові зв'язки пасивні, а тому голос не звучить;

[с]: кінчик язика притискується до зубів нижньої щелепи, а спинка язика піднімається до піднебіння; видихуване повітря проходить по жолобку язика і вдаряється об зуби, утворюючи характерний свистячий звук; голосові зв'язки не працюють;

[т]: кінчик язика та його краї притискуються до зубів верхньої щелепи, утворюючи з ними повне зімкнення; повітря під час видиху прориває зімкнення, і в цей момент утворюється шумний звук; голосові зв'язки не працюють;

[й]: середня частина спинки язика наближається до середнього піднебіння, утворюючи з ним щілину, через яку проходить струмінь повітря; голосові зв'язки вібрують; голос переважає над шумом;

[б]: губи напружені й утворюють зімкнення, яке раптово розривається під тиском струменя повітря, в цей момент утворюється звук; голосові зв'язки вібрують.

Нормативні особливості вимови українських звуків

Завдання 1. У поданих словах голосні **[е]** та **[и]** — наголошені. Вимовляйте їх чітко, без наближення до інших звуків. Стежте, щоб звук **[е]** був відкритим (рот потрібно доволі широко відкрити). Особливу увагу приділяйте твердій вимові шиплячих приголосних.

Чисто, мир, листя, решта, спирт, жити, сфера, широко, цикл, процес, дихання, межі, легко, центр, вид, тип, сема.

Завдання 2. Вимовляйте дзвінки приголосні, які стоять у кінці слова або кореня, чітко, без оглушення. Зверніть особливу увагу на те, що дзвінкі приголосні вимовляються так само чітко, не втрачаючи своєї дзвінкості, й перед глухими приголосними.

Синтез, аналіз, лад, засіб, спосіб, метод, ланцюг, ланцюжки, різновид, важко, перебіг, переказ, низка, вигляд, вид, рід, доказ, зв'язки, згадка, доповідь, п'ять гіпотез, шість фаз, кілька спроб.

Завдання 3. Вимовляйте твердо звуки: **[б], [п], [в], [м], [ф], [ж], [ч], [ш], [дж], [р]** в кінці слова та складу, а також перед голосними **[а], [о], [у], [е], [и]** (за винятком слів на зразок: *свято, рясно, бюлетень*).

Частотний, початок, лікар, Харків, бар'єр, розчинний, захищати, підвищення, черга, зрощення, покращувати, четвертий, чотирма, насичений, чорний, задача, синтетичний, визначати, чинник, значення, поширювач, час, причина, поруч, забезпечувати, граматичний.

Завдання 4. Дотримуючись орфоепічних норм, правильно прочитайте слова. Зверніть увагу, що буквосполученнями дз і дж позначено один звук — відповідно [дз] або [дз'] і [дж].

Дзвін, задзвеніти, дзеленчати, дослідження, породження, дзеркало, входження, воджу, ходжу.

Зробіть висновок щодо артикуляції голосних і приголосних української мови відповідно до норм сучасної української літературної мови.

Завдання 2. Виконайте *лабораторну роботу* на тему: «**Зміни голосних і приголосних звуків у потоці мовлення**».

Мета — виробити навички вимовляння сполук звуків української мови відповідно до літературної норми.

План

1. Вимова ненаголошених голосних звуків [и] та [е].
2. Особливості вимови звуків [в] та [ў], [й] та [ї].
3. Зміни приголосних звуків унаслідок їх уподібнення.

1. Вимова ненаголошених голосних звуків [и] та [е]

Завдання. У ненаголошеній позиції вимовляйте голосний [е] з наближенням до [и], а голосний [и] з наближенням до [е], наприклад, [е"ле"мєнт], [пре"ди"кєт]:

Елемент, енергія, перетворення, семантичний, синтаксичний, предикат, предикативний, синтезувати, речовина, типологія, видоутворення, механічний, значення, перекладач, експерт, експлікувати, виникнення, матеріал.

2. Особливості вимови звуків [в] та [ў], [й] та [ї]

Завдання. Приголосний [в] після голосного звука перед приголосним, або на початку слова перед приголосним, або в кінці слова після голосного вимовляйте з наближенням до [у], як [ў] ([у]-нескладовий). Приголосний [й] у тих самих фонетичних умовах вимовляйте як [ї] ([ї]-нескладовий), наприклад, [моўчєти"], [катє"гор'їниєї].

Завдання, мовчати, повторювати, зумовлює, прийшов, поздовжній, порівняти, висловлювання, послідовний, категорійний, функційний, висновки, завдяки, умовний, мовознавство, співвідношення, навчальний.

3. Зміни приголосних звуків унаслідок їх уподібнення

Завдання 1. У поданих формах слів кінцеві приголосні [т'] і [с'] зазнають змін у потоці мовлення і вимовляються як [ц':] (довгий м'який),

наприклад, [зрѳшчуйуц':а]. Вимовляйте слова за зразком відповідно до орфоепічної норми.

Зрощуються, змінюється, повторюється, збільшується, посилюється, відокремлюється, руйнується, розщеплюється, перетворюється, називається, накопичується.

Завдання 2. Звукосполучення [шс'] у потоці мовлення змінюється на [с':], наприклад, [ўчїс':а]. Вимовляйте подані слова відповідно до норм літературної вимови.

Розбираєшся, вчишся, хвилюєшся, вітаєшся, навчаєшся, розписуєшся, приєднуєшся, пїклуєшся.

Завдання 3. Відповідно до орфоепічних норм звукосполучення [жц'] вимовляйте як [з'ц'], звукосполучення [шц'] — як [с'ц'], а звукосполучення [чц'] — як [ц':], наприклад: [у лѳз'ц'ї], [подѳс'ц'ї], [у мїсоц':ї].

У таблицї, у книжцї, у дужцї, на дорїжцї, у знижцї, на стрїцї, у позначцї, ручцї.

Завдання 4. У потоці мовлення глухі приголосні перед дзвінками змінюються на дзвінки, наприклад, [к] на [г], [с] на [з], [т] на [д], наприклад: *десь далеко* — [дес' далѳко].

Вимовляйте подані слова відповідно до орфоепічної норми, замїнюючи глухі звуки (позначені видїленими буквами) відповідними дзвінками звуками.

Вокзал, отже, десь далеко, свїт дитинства, птах-говорун, предикат-дїєслово, екзамен, як же, якби, тип дискурсу, п'ять груп дїєслів, менш динамїчний, навїть бїльше, бїльш доступний.

Зробіть висновок про змїни голосних і приголосних у потоці мовлення залежно від позицї та комбїнацї звуків.

Завдання 3. Використовуючи словник, поставте наголос у словах і запам'ятайте їх правильну вимову:

- 1) випадок, ринковий, успіх, часу (род. відм.), шляху (род. відм.);
- 2) виразний, кінчити, котрий, було, нести, легкий, ознака, новий, предмет, об'єкт, середина, того, феномен;
- 3) чотирнадцять, одинадцять, беремо, порядковий, сімдесят, текстовий.

Завдання 4. Знайдїть невеликий текст з обраної наукової теми. Попрацюйте над ним і підготуйте до читання перед аудиторїєю науковцїв: розмістїть паузи, підкреслїть слова, на яких варто зробити логїчний наголос, позначте складні випадки вимови звуків та наголошування слїв.

Завдання 5. З усних засобів масової інформації доберіть десять прикладів порушення орфоепічних та акцентуаційних норм української літературної мови. Виправте помилки.

Завдання 6. З'ясуйте спільну особливість літературної вимови кожної групи наведених слів. Для кожної групи сформулюйте відповідне правило вимови приголосних звуків:

- *мовби, зовсім, повторення, дієслівний, мовлення, навчання;*
- *грунт, гречний, танок, тава, гуля, ґрунтовний;*
- *передбачати, мовчати, переміщення, початок, чистий;*
- *Буг, вигляд, аналіз, розпад, синтез, підхід;*
- *поразка, згадка, ланцюжки, знижка, рідкий, різкий.*

Завдання 7. Подані слова згруповано відповідно до акцентуаційних тенденцій в українській літературній мові. Визначте принцип наголошування слів кожної групи. Поставте наголоси у словах:

- *покрив, показ, попит, позов, поклик, подув, подив;*
- *їдкий, легкий, міцний, слабкий, різкий, м'який, новий;*
- *беремо, несемо, відповімо, плетемо, сидимо;*
- *розмін, розбір, розлад, роздрук, розкид, розчин, розквіт;*
- *крапки, книжки, лапки, свічки, думки, зв'язки.*

Тести

1. Усну публічну мову використовують:
  - а) у всіх засобах масової інформації;
  - б) як форму спілкування мовця з колективним слухачем, з аудиторією;
  - в) для спілкування у побутовій сфері та на виробництві.
2. Особливістю синтаксису усного мовлення є:
  - а) неповні речення, односкладні речення, невеликі за обсягом речення;
  - б) складні синтаксичні конструкції;
  - в) односкладні безособові речення.
3. Інтонацію утворюють такі елементи:
  - а) тембр, лаконічність, точність, виразність мовлення;
  - б) словесний, тактовий, фразовий і логічний наголоси;
  - в) паузи, сила голосу, тембр, тон, ритм, темп мовлення.
4. Логічний наголос — це:
  - а) особливе виділення у фразі останнього слова;
  - б) особливе виділення у фразі важливого з погляду змісту слова;
  - в) особливе виділення у тексті інформаційно важливого речення.

5. Відповідно до орфоепічних норм в українській мові чітко вимовляємо:

- а) усі наголошені голосні звуки;
- б) усі голосні звуки, крім [a] та [o];
- в) усі голосні звуки, крім [e] та [u].

6. Відповідно до орфоепічних норм дзвінки приголосні в кінці основи слова вимовляємо:

- а) з оглушенням;
- б) твердо;
- в) дзвінко.

7. У ненаголошеній позиції голосний [o] вимовляємо:

- а) чітко — [o];
- б) з наближенням до [a] — як [o^a];
- в) як [a].

8. У ненаголошеній позиції голосний [e] вимовляємо:

- а) чітко — [e];
- б) з наближенням до [u] — як [e^u];
- в) як [u].

9. У ненаголошеній позиції голосний [и] вимовляємо:

- а) чітко — [и];
- б) з наближенням до [e] — як [и^e];
- в) як [e].

10. Оберіть правильний варіант вимови слова **дериватологія**:

- а) [дири^aватоло^g'ія];
- б) [дери^eватоло^g'ія];
- в) [де^rри^eватоло^g'ія].

11. Оберіть правильний варіант вимови слова **пов'язаний**:

- а) [по^uй'язани^e'ї];
- б) [пов'язаниї];
- в) [пов'язани^e'ї].

12. Оберіть правильний варіант вимови форми слова у **табличці**:

- а) [у таблічч'ї];
- б) [у таблиц'ї];
- в) [у табліч'ц'ї].

13. Оберіть правильний варіант вимови слова **датський**:
- а) [dác'kiɛʃ];
  - б) [dátc'kiɛʃ];
  - в) [dát's'kiɛʃ].
14. Оберіть правильний варіант вимови слова **завдовжки**:
- а) [заўдбўжкiɛ];
  - б) [заўдбўшкiɛ];
  - в) [завдбвжкiɛ].
15. Оберіть правильний варіант наголошування слів **перепис, загадка, дочка**:
- а) перéпис, за́гадка, дочка́;
  - б) пéрепис, зага́дка, дочка́;
  - в) перéпис, за́гадка, до́чка.
16. Оберіть правильний варіант наголошування слів **твердий, легкий, новий**:
- а) твéрдий, легкiй, но́вий;
  - б) твeрдiй, легкiй, новiй;
  - в) твéрдий, лéгкий, новiй.
17. Оберіть правильний варіант наголошування слів **позначка, порядковий, чотирнадцять**:
- а) пóзначка, порядкóвий, чотiрнадця́ть;
  - б) познáчка, порядковий, чотiрнадця́ть;
  - в) пóзначка, порядкóвий, чотирна́дцять.
18. Оберіть правильний варіант наголошування слів **котрий, вимова, завдання**:
- а) кóтрий, вiмова, завдання́;
  - б) кóтрий, вимóва, завдання́;
  - в) котрiй, вимóва, завда́ння.
19. Правильне наголошування слів подано в рядку:
- а) беремо́, випадок, чотiрнадця́ть, дри́бний;
  - б) вiмога, но́вий, лéгкий, до́чка;
  - в) твeрдiй, об'є́м, рiзкий, бе́сида.
20. Правильне наголошування всіх слів подано в рядку:
- а) а́дже, бе́сида, вузькiй, не́сти;
  - б) ва́жкий, живо́пис, пре́дмет, запитáння;
  - в) об'є́кт, м'якiй, одина́дцять, випадок.

3. АКАДЕМІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Загальні вимоги до учнівського дослідження

Організація наукової творчості

Отримання нових знань та їх фіксація у письмовій формі — це тривалий творчий процес, який являє собою певну логічну послідовність дій дослідника. Він насамперед потребує відповідного творчого настрою, іноді характеризується імпульсивністю. Наукова творчість — це особливий різновид діяльності, який буде ефективним лише за певних умов, пов'язаних із організацією роботи та якостями характеру дослідника. Найважливішими з-поміж них є:

- відповідний рівень фахової підготовки;
- зацікавленість темою та мотивація результатом дослідження;
- творчий настрій;
- планування;
- поступове входження в роботу;
- ритмічність та рівномірність роботи, чергування періодів праці й відпочинку;
- безперервність роботи над окремими логічними частинами дослідження;
- оснащення робочого місця;
- здатність до самоорганізації, самодисципліни.

Якщо ви вже розпочали своє перше дослідження, це означає, що ви вже давно зацікавилися мовними явищами, маєте достатні лінгвістичні знання і хоча б у загальних рисах уявляєте собі майбутній результат. Та все ж коли сідаєте за робочий стіл, натхнення, ідеї і потрібні слова чомусь з'являються не одразу...

Творчий настрій пов'язаний не тільки з науковим зацікавленням. Він значною мірою стимулюється першим успіхом, усвідомленням перспектив та можливого результату. Тому так важливо попередньо ознайомитися з науковою літературою, порадитися з науковим керівником. Це дасть можливість чіткіше уявити, чого ви хочете досягти і як це можна зробити. Саме тоді з'являється бажання облишити всі справи і швидше взятися за ручку або сісти до комп'ютера.

На жаль, не завжди вдається писати роботу протягом тих кількох годин, які ви собі запланували на тиждень. Ще гірше виходить, коли

сідаєте творити після того, як звільнилися від усіх інших справ. Виконали завдання з математики і фізики, закінчили побутові справи, «посиділи ВКонтакте» і з увімкненим телевізором і телефоном сіли писати наукову роботу. Ось класична ситуація, коли замість наукового результату ви отримуєте «стрес чистого аркуша». Так аспіранти називають свій стан, у якому вони не змогли написати жодного рядочка, просидівши кілька годин за письмовим столом.

Але ж наукова робота учня — це лише одна з багатьох його справ. Він не може, як аспірант, прокинувшись зранку і випивши кави, зразу йти до бібліотеки і, не відволікаючись на інші завдання й дзвінки, досліджувати, творити, писати... А якщо навіть і вийде так зробити одного разу, то наступного дня знову шкільні вимоги та щоденні обов'язки змусять забути все, що напрацьовано за день. На жаль, людина швидко забуває те, чим вона постійно не користується. Зробивши велику перерву в науковій роботі, ви можете забути і свій текст. Прочитаєте його за півроку — і не впізнаєте, навіть будете дуже здивовані, що змогли це колись написати. А причина в тому, що тоді ви були, як висловлюються аспіранти, «в темі», а тепер — ні.

Вихід, звичайно ж, є. Ви можете знайти його самі або ж скористатися порадами тих, хто вже має досвід. Основній частині наукової роботи варто присвятити тривалі перерви у шкільному навчанні, передусім довгі канікули, а от підготовчий період можна провести у будь-який час.

Якщо ви вже захопилися науковою творчістю, для вас це не буде виснажлива і нудна праця, чергування годин творчої праці та відпочинку на канікулах принесе значно більше задоволення від усього. Водночас це буде й добра нагода повчитися самоорганізації та ефективного розподілу свого часу. А якщо ви досі вважаєте, що літні канікули не для наукової роботи, поміркуйте над тим, яке місце посідає творчість у житті ваших дорослих знайомих. На відпочинку від основної роботи вони часто займаються художньою творчістю або наукою, адже людина не може все життя провести без цього. Багато хто, обравши своєю професією точну науку або галузь виробництва, потім намагається спробувати себе й у творчості — художній, артистичній, науковій. Так з'явилося багато статей, книжок, сценаріїв, картин, винаходів і дизайнерських проектів.

Коли роботу сплановано, зважте, що вам ще потрібен час на поступове входження в тему. Це означає, що на наукову роботу слід відповідно налаштуватися, упорядкувати думки, виокремити найважливіше, обміркувати послідовність викладу. Іноді трапляється так, що в перші

години або й у перший день ви ніяк не можете почати писати. Не засму- чуйтесь і не панікуйте. У цей час мозок працює, і результат неодмінно буде, головне — не кидати роботу, не переключатися на інше. Уже за кілька годин або наступного дня з'являться перші рядки та абзаци зв'язного наукового тексту.

Час на «входження в роботу» необхідний на будь-якому етапі напи- сання тексту, адже «стрес чистого аркуша» буває не лише у того, хто тільки-но починає писати і йому бракує думок, слів, термінів. Іноді важ- ко викласти на папері усе те хаотичне розмаїття розрізаних ідей, які треба систематизувати і подати у певній логічній послідовності. Моло- дий дослідник не знає, з чого почати, як побудувати аргументацію і яку з класифікацій покласти в основу структурування роботи.

З усім цим пов'язана й наступна вимога: дослідницька робота має бути ритмічною та систематичною. Після великої перерви доведеться знову витратити час на поновлення всього, що забулося, і знову поступо- во «входити в тему». Але це не означає, що всю роботу потрібно написа- ти одразу. Знавці кажуть, що можна робити великі перерви між написан- ням розділів або інших великих, логічно завершених частин, але кожна таку частину потрібно писати так, щоб не відходити надовго від теми.

Режим роботи під час дослідження певної мірою залежить від харак- теру і звичок дослідника, але все ж є й певні закономірності, пов'язані з біологічними ритмами людського організму. Вважають, що найпродук- тивнішими є такі години для творчої праці: з 10 до 12; з 14 до 17 години, після чого працездатність різко спадає. Кожні 45 хвилин лікарі радять робити перерви на 15 хвилин. На початку кожного тижня після вихідних необхідно знову поступово входити в роботу, а в кінці його накопичується втома і працездатність зменшується.

За комп'ютером можна працювати не більше, ніж 4 години на день. У цей час не варто переключатися на спілкування з друзями та ігри. А в Інтернеті є й інша загроза вашій роботі — прихована. Шукаючи джерела, літературу і матеріали, можна натрапити на величезну кількість корисної інформації, у тому числі й для інших частин роботи. Не відволікайтесь від теми, опрацюуйте тільки потрібну на цей момент літературу, бо інакше ви загубитеся в широкому потоці різноманітної інформації.

Правильна організація дослідження передбачає й оптимальний вибір способів систематизації матеріалу та структурування роботи. Так, обов'яз- ковим є ведення власного архіву, картотек мовного матеріалу та бібліо- графічних джерел, а також упорядкування власної невеликої бібліотеки.

Характер навчально-дослідницької роботи учня та її оцінювання

Розпочинаючи свою наукову роботу з української мови, пам'ятайте, що це академічне дослідження є першою спробою наукового аналізу самостійно зібраного мовного матеріалу, його інтерпретації, систематизації, опису та класифікації. Завершальним етапом такого дослідження мають стати самостійні висновки й узагальнення, які відповідають визначеним на початку меті та завданням.

За своїм характером робота учня МАН України — це дослідження, а не робота реферативного типу. Тому недостатньо лише опрацювати найважливіші наукові монографії та статті з обраної теми або відповідні розділи з підручників та посібників і подати це в роботі у вигляді конспекту. Не можна й наводити чужі ілюстрації до теоретичних положень — словосполучення, речення, тексти. Самостійно зібраний та описаний мовний матеріал є основою учнівської наукової роботи мовознавчого напрямку.

Водночас учнівська робота найчастіше не буває повною мірою науковою за всіма ознаками, адже молоді науковці у Малій академії наук лише вчаться виконувати дослідження мовних явищ та оформлювати його результати. Тому робота має не науково-дослідницький, а навчально-дослідницький характер. Це виявляється передусім у тому, що в ній учень зазвичай не створює фундаментальних теорій і не формулює нових законів. Робота охоплює меншу кількість джерел дослідження та наукової літератури, має неширокий, але якісний фактичний матеріал і загалом є невеликою за обсягом.

У своїй науковій роботі учень має продемонструвати добрі знання з певного розділу української лінгвістичної науки, достатній обсяг термінологічного апарату, початкове володіння методикою аналізу та опису мовних явищ, уміння самостійно робити теоретичні узагальнення та висновки.

Учнівська наукова робота повинна мати чітку структуру, послідовний виклад думок, логічне завершення; бути грамотною і добре оформленою. Тому визначено такі критерії оцінки роботи учня — члена Малої академії наук України: актуальність і новизна обраної теми; науковість; самостійність дослідження; аргументоване доведення висунутих положень; якість і достатній обсяг фактичного матеріалу для дослідження; логічність, послідовність викладу думок; довершеність та умотивованість структури роботи; самостійність висновків; стилістична вправність, грамотність і якість оформлення; практична й теоретична цінність роботи.

3.2. Підготовка до написання роботи

У Малій академії наук України учнів залучають до наукової діяльності з метою підготовки та захисту наукової (навчально-дослідницької) роботи.

У її написанні визначають три етапи: 1) підготовчий; 2) основний; 3) підсумковий.

Підготовчий етап охоплює: вибір та обґрунтування актуальності наукової проблеми; формулювання теми; вибір джерел фактичного матеріалу; початкове ознайомлення з науковою літературою з обраної проблематики; визначення мети і завдань дослідження; з'ясування об'єкта і предмета аналізу; вибір наукових методів і прийомів; планування роботи.

Основний етап полягає у роботі над створенням тексту дослідження, яку проводять у трьох напрямках: 1) збирання фактичного матеріалу; 2) опрацювання наукової літератури; 3) аналіз, тлумачення, систематизація й опис мовних явищ. Ці різновиди наукової діяльності не мають наперед визначеної послідовності в часі, а постійно чергуються.

На підсумковому етапі оформлюють наукову роботу, остаточно редагують її, готуються до прилюдного захисту.

Вибір та обґрунтування актуальності наукової проблеми

Початковим етапом будь-якого дослідження є вибір наукового напрямку, проблеми і теми.

Науковий напрям у лінгвістиці являє собою комплекс досліджень, спрямованих на розв'язання фундаментальних теоретичних і практичних завдань у певній галузі мовознавчої науки. У лінгвістиці існує багато напрямів, але досліднику-початківцю без спеціальної вищої освіти варто обирати ті, які не потребують серйозної теоретичної підготовки або фундаментальних знань зі спеціальних дисциплін — педагогіки, психології, методики викладання, філософії, соціології.

Учням середньої школи, які починають свою наукову діяльність, можна порекомендувати такі напрями, як лінгвістична семантика (семасіологія та ономасіологія), словотвірна семантика, синтаксична теорія, теорія тексту (структурно-граматичний, семантичний і комунікативний напрями), стилістика, діалектологія.

Більших наукових зусиль і ґрунтовнішої підготовки потребує розробка проблем лінгвоконцептології, функційної граматики, семантичного та комунікативного синтаксису. Для тих, хто все ж прагне знати більше й виконати дослідження в контексті найсучасніших лінгвістичних

напрямів і теорій, рекомендуємо уважно почитати наступний підрозділ пропонованого посібника.

Зауважимо, що для наукового пошуку учні переважно досліджують мову на сучасному етапі її функціонування, тобто у *синхронії* (від гр. *syn* — одно і *chronos* — час). Проте можна спробувати виконати дослідження й з історії мови, тобто у *діахронії* (від гр. *dia* — через і *chronos* — час). Така робота потребує додаткових знань з історичної граматики та лексикології, уміння працювати з етимологічними словниками української мови й інших слов'янських мов, словником староукраїнської мови тощо. Можна, наприклад, проаналізувати яку-небудь писемну пам'ятку й описати її мовностильові особливості.

Напрямок дослідження охоплює такі структурні елементи, як комплексні проблеми (які складаються з кількох взаємопов'язаних проблем), власне проблеми, теми й окремі проблемні питання тем.

Проблемою називають складне наукове завдання, яке потребує розв'язання і має значну перспективу. Це комплекс суперечливих поглядів на певне явище або недоведена гіпотеза. Обравши науковий напрям, необхідно визначити у його межах одну з актуальних проблем сучасного мовознавства. Сформулювати наукову проблему означає виокремити і розмежувати основне та несуттєве, відоме й невідоме в цій галузі. Для цього дослідник та його науковий керівник з'ясовують сучасні тенденції у мовознавстві, знайомляться з тематикою наукових робіт, виконаних за останні 5–10 років. Про актуальні проблеми сучасної вітчизняної та зарубіжної лінгвістики можна дізнатися зі спеціальних монографій і статей, наприклад з підручника О.О. Селіванової «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми» (Полтава, 2008). Варто проглянути тематику авторефератів захищених дисертацій та ознайомитися з назвами мовознавчих статей у наукових журналах і збірниках. «Зміст» українських і російських наукових журналів і збірників кафедр можна знайти в електронному варіанті на відповідних сайтах або в наукових бібліотеках. Зрозуміло, що це потребує певної підготовки, часу та зусиль, а тому майбутньому учасникові конкурсу Малої академії наук варто подумати про це завчасно.

Вирішальну роль у пошуку актуальної проблематики має консультація наукового керівника, адже дослідник-початківець не здатен повною мірою оцінити важливість, своєчасність, перспективність проблеми, її межі та місце в сучасній науковій парадигмі. Тому вибір проблеми і формулювання теми — це обов'язок наукового керівника. Але до консультації щодо вибору наукової теми молодому дослідникові варто підготуватися: щоб наукова діяльність була ефективною і приносила

задоволення, необхідно усвідомлювати власні мовознавчі зацікавлення, адекватно оцінювати свою теоретичну підготовку та реальні можливості у збиранні фактичного матеріалу й опрацюванні наукової літератури.

Обрану проблему оцінюють з погляду її своєчасності, важливості та необхідності розв'язання. Актуальність визначається передусім *важливістю проблеми, назрілою необхідністю її розв'язання*. А от відсутність наукових праць певної тематики не свідчить про її актуальність, адже цілком можливо, що тему не було досі розглянуто саме тому, що у цьому немає сенсу: вона не важлива і не потрібна сучасній науці, а її результати не матимуть теоретичної та практичної цінності для суспільства.

Важливі наукові проблеми потрібно шукати серед гіпотез і нових наукових ідей. Недоведені й неспростовані гіпотези, як відомо, залишаються відкритою проблемою, і на них варто звернути увагу.

Суперечлива ситуація, яка виникає в ході досліджень науковців різного рівня і потребує розв'язання, також може стати основою для нового дослідження і дати важливий науковий результат. Тому вважають, що правильне визначення та формулювання проблеми має для науки не менш важливе значення, ніж її розв'язання. Такі суперечливі ситуації постійно з'являються, і їх відзначають дослідники, але зазвичай не можуть приділити їм належної уваги, обмежені завданнями, логікою та обсягом свого дослідження.

У пошуку актуальної наукової проблеми в пригоді стануть наукові статті молодих або досвідчених науковців. Кожна така стаття, відповідно до сучасних вимог, у вступній частині містить короткий опис стану проблеми, а у висновках — припущення про перспективи та напрями розробки проблеми. Цією підказкою можна скористатися у виборі актуальної теми дослідження, але із застереженням: нова тема не повинна повторювати основні моменти дослідження автора статті — об'єкт, мету і завдання, аспект аналізу, тип фактичного матеріалу.

І, нарешті, обираючи актуальну нині проблему, необхідно звернути увагу на те, щоб вона не втратила своєї актуальності найближчим часом і мала перспективу розвитку.

Зауважимо, що досі залишаються актуальними дослідження:

- *української термінологічної лексики у наукових та науково-навчальних текстах;*
- *семантико-стилістичних функцій модальних часток, модальних слів і модальних сполук у різних типах текстів;*
- *базових концептів української фразеології;*
- *мікротопоніміки рідного села (міста);*

- антропонімікону повістей і романів (насамперед творів кінця ХХ — початку ХХІ століття);
- переносних значень різних груп лексики на матеріалі сучасних художніх і публіцистичних текстів;
- найновіших запозичень з різних мов у сучасній українській термінології різних галузей наук (особливо нових) та сфер діяльності людей;
- сучасної суспільно-політичної, економічної, мистецької лексики у мові засобів масової інформації;
- нових компонентів у семантичному полі дієслів на позначення стосунків, фізичної дії, поведінки, емоційного стану, інтелектуальної, інформаційної діяльності тощо, а також іменників, прикметників, прислівників (на матеріалі художніх та публіцистичних текстів ХХІ століття);
- транспозиційних процесів у системі частин мови сучасної української мови (явищ переходу слів з однієї частини мови до іншої);
- засобів вираження різних членів речення в українській мові (зокрема дослідження членів речення, виражених словосполученнями);
- синтагматичних класів дієслів, тобто тих класів дієслів, які виокремлюють на основі кількісних та якісних показників їхньої сполучуваності;
- особливостей синтаксичної валентності (сполучуваності) дієслів різних лексико-семантичних груп (дієслів руху та переміщення, різних видів сприймання, інтелектуальної діяльності, фізичної дії тощо);
- критеріїв виокремлення й типології односкладних речень;
- структури та комунікативних умов функціонування двоскладних неповних речень (зокрема на матеріалі художніх, публіцистичних та епістолярних текстів);
- структури, семантики простих ускладнених речень та функцій засобів ускладнення речення — відокремлених узгоджених та неузгоджених означень, прикладок, обставин; вставних та вставлених конструкцій; пояснювально-уточнювальних головних та другорядних членів речення;
- структурно-семантичних типів складних речень (на матеріалі будь-якого прозового твору);
- мовних особливостей різних типів текстів, текстових категорій та засобів їх утілення.

Наведемо для зразка **орієнтовні теми** наукових робіт учнів:

Структура та семантика фразеологізмів на позначення емоційного стану в романі О. Чорногуза «Претенденти на папаху».

Структурно-семантичні типи фразеологізмів з опорними іменниками абстрактного значення.

*Переносне вживання дієслівних форм часу у творах О. Довженка.
Структура неповних речень у поетичному мовленні Г. Чупринки.
Еліптичні конструкції в публіцистичному тексті: семантика, структура і функції.*

*Словотвірна структура авторських неологізмів у творах І. Драча.
Семантико-синтаксичні та функціональні параметри неповних речень у творах М. Хвильового.*

Семантичні та морфологічні різновиди адресата у структурі простого речення (на матеріалі творів П. Загребельного).

Лексико-семантичні групи дієслівної лексики у складі фразеологічних одиниць.

Семантика та синтаксичні функції слів просторової семантики в сучасній українській мові (на матеріалі обраного твору).

Семантико-словотвірна структура віддієслівних утворень у поетичному тексті Олександра Олеся.

Лексичні та граматичні параметри дієслів емоційних станів (на матеріалі повісті І. С. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я»).

Синтаксична сполучуваність дієслів руху й переміщення (на матеріалі обраного прозового твору).

Мовні засоби вираження інтенсивності дії в українській мові (на матеріалі обраного твору).

Основні напрями сучасної лінгвістики

Сучасне мовознавство характеризується різноманітними *принципами* у вивченні мови, серед яких визначальними є *експансіонізм* (внутрішня спеціалізація науки й водночас тісніший зв'язок з іншими науками), *експланаторність* (пояснення мовних явищ, а не лише їх констатація), *функціоналізм* (дослідження функцій одиниць мови), *когнітивізм* (дослідження мовно-мисленнєвих одиниць, пов'язаних із процесами у свідомості людини) та *антропоцентризм* (дослідження ментальної (розумової) і духовної сфери людини в їхньому зв'язку з мовою; вивчення мови з метою пізнання її носія — людини).

В історії науки про мову можна виокремити три найпоширеніші *парадигми* (від гр. *paradeigma* — приклад, зразок; загальні тенденції у стилі наукового мислення) лінгвістичних досліджень: 1) генетичну, або порівняльно-історичну (контрастивну, зіставну) парадигму, яка ґрунтується на порівняльно-історичному методі і властива лінгвістичним дослідженням ХІХ ст.; 2) таксономічну, або системно-структурну парадигму, основою якої стає слово з усіма його аспектами у межах мовної

системи; 3) комунікативно-функційну, або прагматичну, орієнтовану на дослідження функціонування мовних одиниць та їх комунікативної спрямованості, виконання прагматичних завдань; 4) антропоцентричну парадигму, що ґрунтується на дослідженні того, що відбулося і нині відбувається з мовою та інтерпретованим людиною світом з позиції самої людини.

У сучасній лінгвістиці можна виокремити такі галузі (теорії): *комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, контрастивна лінгвістика, гендерна лінгвістика, функційна (функціональна) лінгвістика, лінгвістика тексту, дискурсивна лінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, соціолінгвістика* тощо.

Комунікативна лінгвістика вивчає мовне спілкування, що складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, засоби повідомлення. Специфіка комунікації (спілкування) може залежати від різних чинників: соціальних, культурних, професійних особливостей учасників комунікативної ситуації (співбесідників), взаємодії мовних і позамовних засобів комунікації, гендерної (що базується на відмінностях між статтю — чоловік/жінка) ознаки. Комунікативна лінгвістика з'ясовує також причини комунікативних невдач, визначає особливості мовленнєвих стратегій тощо. Учням можна запропонувати проаналізувати, наприклад, мовленнєвий етикет (етикетну лексику) українців на матеріалі якого-небудь художнього твору, дослідити комунікативний аспект функціонування евфемізмів у публіцистичному тексті або проаналізувати комунікативні умови виникнення неповних речень.

Когнітивна лінгвістика розглядає функціонування мови як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності людини. У центрі уваги *когнітивної лінгвістики* — поняття категоризації та концептуалізації світу.

Категоризація — одна з пізнавальних форм мислення людини, що дає змогу узагальнювати її знання та досвід і здійснювати класифікацію; утворювати й виокремлювати категорії, тобто членувати зовнішній світ і мову; систематизувати значення слів у мовній свідомості людини. Розрізняють *категоризацію світу* й *категоризацію мовних явищ*. Унаслідок категоризації мови виокремлюють, наприклад, категорії слів (іменник, дієслово, прикметник та ін.), категорії форм слів (категорія роду, категорія відмінка, категорія особи, категорія часу тощо), категорії конструкцій слів (просте двоскладне речення, односкладне речення, складносурядне речення) тощо.

Концептуалізація явищ мовної дійсності означає віднесення окремих елементів до структури концептуальної системи мови на підставі узагальнення лінгвоментальних знань.

Останнім часом у Малій академії наук з'явилися роботи, в яких було зроблено спроби дослідити концепти. *Концепт* — це одиниця знання про світ, що відображає предмети реального або ідеального світу і зберігається в пам'яті носіїв мови у вигляді слова. Ці одиниці знання про предмети і явища, їхні властивості та зв'язки людина використовує в мовленні й мисленні. Концепт є своєрідним посередником між словом і дійсністю, що зберігається у семантичній пам'яті людини та формує її концептуальну картину світу.

І категорії, й концепти — це форми осмислення світу в мові.

Основним методом когнітивної лінгвістики є метод *концептуального аналізу*. Концептуальний аналіз виявляє себе і як аналіз концепту, і як спосіб аналізу за допомогою концептів. Юним дослідникам може бути цікавим проаналізувати різноманітні концепти, наприклад, «воля», «любов», «козак», «доля», «думка», «шлях», «добро» на матеріалі художніх, фольклорних текстів, в епістоляріях або присвятити дослідження концептуальній метафорі чи метонімії.

Гендерна лінгвістика покликана розв'язувати проблеми співвідношення гендеру й мови. Термін *гендер* визначають як соціальну стать, на відміну від біологічної. Гендерні дослідження у мовознавстві спрямовані на з'ясування соціальної природи мови жінок і чоловіків, виявлення мовних відмінностей і особливостей мовленнєвої поведінки статей, які можна пояснити, зокрема, особливостями перерозподілу соціальної влади у суспільстві. Особливо цікавими для молодих науковців можуть виявитися дослідження мови героїв тих чи тих творів сучасних письменників, наприклад О. Забужко, Ю. Андруховича та ін.

У галузі *порівняльного (зіставного, контрастивного) мовознавства* здійснюють порівняння, зіставлення різних мов як у синхронії, так і в діахронії з метою визначення у них спільного й відмінного. Зіставні дослідження сприяють виявленню мовних універсалій, тобто одиниць і категорій, спільних для всіх мов. Такі дослідження потребують від школяра досконалого знання кількох мов.

Функційна (функціональна) лінгвістика зосереджує увагу на вивченні функцій мови у спілкуванні. У функціональній граматиці об'єктом дослідження є функції морфологічних, синтаксичних і лексичних одиниць. Таке дослідження можна проводити у двох напрямках — від функцій

до засобів їх реалізації і від засобів до їхніх функцій. Найоптимальнішим у функціональній лінгвістиці є двобічний підхід, оскільки певна функція може реалізуватися різними мовними засобами, а той самий засіб може виконувати різні функції.

Найпоширеніша теорія функціональної лінгвістики — теорія *функціонально-семантичного поля*, яке являє собою систему різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), здатних виконувати спільну функцію. Наприклад, значення категорії модальності можуть виражатися синтаксично (за допомогою вставних слів і конструкцій), морфологічно (за допомогою способових форм дієслова) і лексично (за допомогою часток). Усі ці мовні засоби й утворюють функціонально-семантичне поле модальності. Учням можна порадити дослідити функціонально-семантичні поля темпоральності, модальності, оцінності, означеності, неозначеності тощо на матеріалі будь-якого художнього твору.

Об'єктом дослідження *лінгвістики тексту* є правила побудови зв'язного тексту та його категорії. Текст аналізують не лише з погляду структури, граматики та засобів зв'язності — повторів, синонімів, тематичних груп лексики, вказівних слів, сполучників, порядку слів, співвідношення часових форм дієслова тощо, а й як складну комунікативну структуру, в якій виявляють себе особистості автора та адресата з їхніми психологічними, ментальними, соціальними, культурними, етнічними властивостями. Нині з лінгвістикою тексту пов'язане *вчення про дискурс*.

Дискурс (від фр. *discours* — мовлення) — це текст у сукупності комунікативних, соціокультурних, психологічних та інших чинників. Це мовлення, «занурене в життя». До дискурсу належать не тільки мовні засоби, а й міміка, жести.

Учням буде цікаво проаналізувати, наприклад, функції займенникових слів, засоби зв'язності у структурі текстів різних функціональних стилів або дослідити різні аспекти казкового, рекламного, політичного, публіцистичного, наукового дискурсу.

Психолінгвістика — це наука про взаємозв'язок мови з психічною діяльністю людини; про закони спілкування, сприйняття та продукування мовлення; про закономірності мовленнєвого впливу й особливості опанування мови дітьми тощо.

Етнолінгвістика вивчає національну специфіку мов. Вона досліджує віддзеркалення в мові й мовленнєвій діяльності етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної і духовної культури народу.

Лінгвокультурологія розглядає фіксацію в мові духовної і матеріальної культури народу, культурно важливої інформації. У центрі уваги перебуває людина як носій мови і культури, її знання, норми поведінки, що визначають її як представника певної культури. Лінгвокультурологія досліджує вияви культури народу, відображені та закріплені у мові.

Соціолінгвістика — це наука про функціонування мови у суспільстві. Вона вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, диференціацію (розрізнення) та функціонування мов, а також зворотний вплив мови на соціум.

Працюючи над темами з так званих міждисциплінарних наук, перелічених вище, молодому дослідникові варто пам'ятати, що він виконує мовознавче дослідження, а тому не слід захоплюватися суміжним матеріалом, необхідно чітко окреслити коло власне лінгвістичних питань, визначених для наукового аналізу.

Формулювання теми

Формулювання *теми дослідження* на основі обраної проблеми — це дуже відповідальний етап, оскільки від нього залежить успіх усього дослідження. На жаль, іноді трапляється так, що через некоректне формулювання теми робота з самого початку приречена. Тоді рецензент кваліфікує її як ненаукову, неактуальну, неважливу, несвоєчасну або й таку, що не відповідає сформульованій темі. Щоб уникнути цього, у виборі та формулюванні теми необхідно дотримуватися певних рекомендацій.

Головна вимога — відображення у формулюванні теми таких основних характеристик роботи: 1) наукової проблеми та галузі знань, до якої вона належить; 2) об'єкта і кінцевої мети дослідження; 3) фактичного мовного матеріалу, на якому буде виконано роботу, наприклад, «Семантико-стилістичні особливості лінгвокультурем у романі Уласа Самчука "Марія"»; «Метафоризація значень якісних прикметників у поетичних творах Грицька Чупринки»; «Структура та семантика лексики на позначення одягу і прикрас у говірці села Томашівка Уманського району Черкаської області» тощо. Так, назва останньої теми містить таку необхідну характеристику майбутньої роботи: її присвячено проблемі виявлення та систематизації діалектної лексики, яка належить до таких галузей мовознавства, як діалектологія та лексикологія; об'єктом дослідження є діалектна лексика на позначення назв одягу і прикрас, а метою — з'ясування її структурно-семантичної організації; матеріалом

для наукового обстеження буде говірка села Томашівка. А от формулювання теми на зразок «Метафора у творчості Д. Павличка» або «Складне багатокomпонентне речення у творах Є. Гуцала» некоректне, оскільки немає вказівки на проблему, предмет, кінцеву мету дослідження.

Назва роботи повинна бути лаконічною, не дуже довгою, але може містити підзаголовок для конкретизації проблеми або фактичного матеріалу, наприклад: *Вербалізація концепту час у публіцистичному дискурсі (на матеріалі газетних публікацій 2005–2010 рр.)* або *Семантико-синтаксична структура речень з допустовою семантикою (на матеріалі творів Григора Тютюнника)*.

Окрім актуальності, про яку вже йшлося, критеріями вибору теми повинні бути її новизна та перспективність. Тему вважають новою, якщо у такому або схожому формулюванні її ще не було розглянуто у серйозному дослідженні. Члену Малої академії наук України та його керівникові, до того ж, потрібно поцікавитися тематикою робіт учасників Всеукраїнського конкурсу-захисту МАН України, щоб не повторювати попередні теми. Так, останнім часом було надто багато учнівських робіт, у яких розглядали жаргонізми, синоніми, антоніми, семантику кольору, метафору. Роботи частково повторювали одна одну, отже, їх самостійність та актуальність були сумнівними.

Варто, однак, зауважити, що науковий об'єкт може повторюватися в різних дослідженнях, але в такому разі обирають новий фактичний матеріал, новий аспект і, відповідно, методи дослідження. Тоді змінюються предмет, мета і завдання, і це знаходить своє відображення у формулюванні теми. Наприклад, дієслова різних лексико-семантичних груп (фізичної дії, мовлення, мислення, стану, відчуття, сприймання, руху та переміщення тощо) уже були проаналізовані в багатьох роботах науковців, які зосередили свою увагу на особливостях структури лексичного значення дієслівних лексем та поділі їх на лексико-семантичні групи. У нових дослідженнях, присвячених семантиці дієслова, дослідники обирають інші аспекти, актуальні сьогодні, — семантико-синтаксичний і функційний, коли до уваги беруть семантико-синтаксичні ролі дієслів різної семантики і залежних від них іменних компонентів. Дієслово розглядають з погляду його предикатної функції — як головного і визначального компонента у побудові речення.

Бажано, щоб тема учнівської наукової роботи не була надто вузькою і мала перспективу розвитку. Тоді молодий дослідник матиме можливість продовжувати її у вищому закладі освіти, а учнівська робота члена Малої

академії наук України переросте в серйозну студентську наукову роботу, дасть матеріал для публікацій та участі в наукових конференціях.

Водночас важливою вимогою до формулювання теми є її конкретність та обмеженість. Надто широка тема не дає змоги чітко визначити об'єкт і предмет дослідження й докладно його розглянути. Така наукова робота є поверховою, має характер «про все потроху» і зазвичай лише повторює відомі найзагальніші положення. Так, для наукової роботи учня не підійдуть теми на зразок «Засоби вираження оцінних значень у поетичних творах», «Семантико-синтаксичні особливості складносурядних речень», «Семантико-стилістичні функції газетних заголовків», «Стилістична роль метафори» або «Типи фразеологізмів у художньому творі».

Відповідно до своїх захоплень та уподобань дослідник може обирати наукову тему з будь-якого розділу мовознавчої науки — «Лексикології», «Словотвору», «Морфології», «Синтаксису», «Стилістики». Водночас, як уже було зазначено, учаснику конкурсу-захисту робіт Малої академії наук України необхідно з обережністю ставитися до тем, які межують із проблематикою інших галузей науки: літературознавства, фольклористики, педагогіки, методики навчання, філософії, психології. Захоплюючись нелінгвістичними аспектами, молодий дослідник часто неправильно спрямовує свій пошук, використовує термінологічний апарат і методи інших наук і, як наслідок, отримує ненауковий результат. Наприклад, у дослідженні метафори потрібно розглядати її як тип переносного значення та вживання слова у реченні, а не як троп, і зосередитися на лексико-семантичній характеристиці цього явища. А розглядаючи стилістичні функції мовних засобів, не варто подавати характеристику образів твору, літературного процесу, історію написання, біографічні факти й інші відомості, важливі для літературознавчого дослідження. Лінгвістичний аспект потребує зосередження на характеристиці функцій засобів мови. Потрібно пам'ятати, що роботи літературознавчого, методичного, етнографічного, філософського спрямування не відповідають науковому напрямку секції української мови. Залежно від обсягу нелінгвістичних наукових відомостей в роботі її або не допускають до участі в конкурсі, або оцінюють низьким балом.

Деякі мовознавчі теми не підійдуть для наукової роботи в Малій академії наук України через відсутність необхідних умов для їх виконання. Так, для дослідження проблем фонетики, фонології, орфоєпії потрібно проводити експерименти у спеціально обладнаних лабораторіях, використовувати певні технічні прилади, до яких учні зазвичай не мають до-

ступу. А дослідження з діалектології передбачають експедиції. Тому такі теми неприйнятні для багатьох учнів. Не можна обирати й теми методичного характеру, наприклад, «Вивчення складного речення у середній школі», оскільки для їх виконання необхідно мати певну педагогічну освіту і досвід роботи вчителем.

Визначення джерел матеріалу для дослідження

Після того, як визначено мовознавчу проблему та сформульовано тему, з'ясовують, на якому мовному матеріалі буде проведено дослідження. Звичайно для цього обирають тексти видатних українських майстрів художнього слова — оповідання, романи, поезію. Це зазначають у самому формулюванні теми, наприклад, «Нові оцінні значення слів у романі Ліни Костенко “Записки українського самашедшого”» або «Семантика та стилістичні функції лексики мистецтва у поетичних творах Л. Костенко».

У визначенні матеріалу для дослідження необхідна допомога наукового керівника, який може оцінити його адекватність обраній проблемі.

Тут варто звернути увагу на те, що вибір фактичного матеріалу має дуже важливе значення: саме він значною мірою зумовлює наукову новизну роботи. Оскільки робота учня — члена МАН України має зазвичай навчально-дослідницький характер, то від молодого вченого, який тільки-но розпочинає свою наукову діяльність, не вимагають відкриття нових законів і формулювання теорій. Новим у роботі є передусім уведення до наукового обігу нового, самостійно зібраного мовного матеріалу, його опис, систематизація та узагальнення на основі наявних у мовознавстві теорій, законів і гіпотез, застосування найбільш доцільної методики аналізу.

Джерелом фактичного матеріалу можуть слугувати художні, наукові й публіцистичні тексти, зразки усного розмовного мовлення та офіційно-ділового спілкування. Рідше роботи виконують з використанням текстів епістолярного та конфесійного стилів.

Якщо дослідження здійснюють на основі словників — етимологічних, тлумачних, іншомовних, — то це зазначають у вступі до роботи, а для ілюстрацій використовують будь-який якісний мовний матеріал — речення з художніх, публіцистичних та наукових текстів.

Якісним прийнято називати мовний матеріал, дібраний з текстів визнаних майстрів художнього слова, відомих публіцистичних видань, авторитетних професійних журналістів, солідних наукових праць. Зрозуміло, що обрані для дослідження тексти повинні відповідати всім мовним нормам літературної мови — орфографічним, пунктуаційним, стилістичним тощо.

Особливої уваги потребує діалектний матеріал, який відбиває специфіку політичного, економічного та культурного життя українського етносу. До збирання діалектів необхідно підготуватися: ознайомитися в загальних рисах з історією краю, з'ясувати умови підбору інформаторів, освоїти фонетичну транскрипцію та корпус літературних відповідників досліджуваних діалектних назв. Матеріали говірок збирають за самостійно розробленими питальниками і докладно записують у зошит.

Попереднє ознайомлення з науковою літературою

Опрацювання наукової літератури — це безперервний процес у дослідженні. Він починається на етапі формулювання теми і триває до прилюдного захисту роботи. На всіх етапах роботи над темою науковий керівник допомагає порадами і рекомендаціями щодо підбору літератури, укладання бібліографії, встановлення пріоритетності наукових джерел.

Як уже йшлося, для визначення актуальної проблеми та формулювання теми дослідження варто ознайомитися з науковою літературою про актуальні напрями у лінгвістиці.

Другий етап роботи з науковою літературою полягає в уважному вивченні відповідних розділів підручників та посібників, а також спеціальних монографій для ознайомлення з об'єктом дослідження в загальних рисах. Звичайно опрацювання наукових джерел починають з підручної літератури, лінгвістичних енциклопедій та словників мовознавчих термінів, щоб добре розібратися у визначенні досліджуваного явища, з'ясувати його головні ознаки та різновиди.

У пошуку монографій варто орієнтуватися передусім на прізвища відомих мовознавців, чиї фундаментальні дослідження заклали основи теорій відповідної галузі лінгвістики, сприяли виробленню методик і схем аналізу, а також тих дослідників, які тривалий час працювали над розробкою проблеми. Ці прізвища підкаже науковий керівник. Їх ви знайдете і в тематичному каталозі наукової бібліотеки.

Опрацювання наукової літератури починають з укладання її робочого списку чи картотеки наукових джерел. Потім у ході роботи цей список буде розширено й доповнено. Наприкінці процесу дослідження список редагують, оформлюють відповідно до чинних вимог і подають у кінці роботи як «Список наукової літератури».

Укладання бібліографії

Для пошуку наукових джерел і укладання бібліографії використовують бібліотечні каталоги (генеральний, авторський, галузевий (мовознавства), каталог періодичних видань тощо), бібліографічні довідники та списки використаної наукової літератури, вміщені в кінці спеціальних монографій, дисертацій, наукових статей, а також електронні каталоги.

При цьому слід зважати на те, що список наукової літератури обов'язково має охоплювати основні підручники та посібники, у яких розглядається обрана тема, монографії відомих українських мовознавців, які досліджували означену проблему, відомі роботи російських та інших зарубіжних учених, наукові статті, а також словники. Бібліографічний список поступово розширюватиметься у процесі написання роботи.

Наукові джерела спочатку систематизують за розділами — так зручніше працювати з ними. І лише після завершення роботи укладають список в алфавітному порядку. Формою фіксації та зберігання зібраної бібліографічної інформації можна обрати картки, зошити, комп'ютер.

Щоб полегшити подальшу роботу з використаною у роботі літературою, учень укладає бібліографічні картки літературних джерел і, як є змога, заносить їх у базу даних комп'ютера. Для карток можуть бути використані спеціальні бланки (як у ручних бібліографічних каталогах — 125 × 75 (мм)) із цупкого паперу.

Існують загальноприйняті правила опису джерел з єдиною пунктуацією і скороченнями. Про кожне наукове джерело подаються такі обов'язкові відомості:

- 1) прізвище та ініціали автора; якщо працю написали кілька авторів, то перелічуються або всі прізвища (в тому порядку, в якому вони зазначені на титульному аркуші), або тільки прізвище та ініціали першого автора, після чого пишуть «та ін.»;
- 2) повна і точна назва праці, яка в лапки не береться;
- 3) підзаголовок, який уточнює назву (якщо його подано на титульному аркуші);
- 4) відомості про повторні видання;
- 5) назва міста, де працю було видано (для Києва вживають скорочення К.);
- 6) назва видавництва;
- 7) рік видання (без слова «рік» чи скорочення «р.»);
- 8) загальна кількість сторінок.

Зразок оформлення картки для книги:

Русанівський В. М.

Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. — К. :
Наук. думка, 1983. — 236 с.

Якщо на титульному аркуші відсутнє прізвище автора (чи авторів), то запис даних про книгу починають з її назви, після чого називають прізвище редактора та його ініціали (які ставлять перед прізвищем), а далі всі інші елементи, як і для книги під прізвищем автора.

Зразок оформлення такої картки:

Сучасна українська літературна мова: Лексика і фразеологія / За заг. ред.
І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1973. — 438 с.

Відомостями про статті, опубліковані у збірниках, журналах та інших періодичних виданнях, мають бути:

- 1) прізвище та ініціали автора;
- 2) назва статті, яку відділено від назви видання спеціальним графічним знаком (//);
- 3) назва джерела (книги чи збірника), в якому надруковано статтю, а для періодичних видань — назва журналу, рік випуску, номер журналу, сторінки, на яких вміщено статтю.

Зразок оформлення картки:

Слинько І. І.

Парадигматика складного речення / І. І. Слинько // Мовознавство. — 1987. —
№ 3. — С. 12–16.

Якщо учень використовує дисертаційні роботи й автореферати дисертацій, то їх описують так:

- 1) прізвище та ініціали автора;
- 2) назва роботи;
- 3) назва типу наукової праці із зазначенням шифру спеціальності (для дисертацій та авторефератів дисертацій);
- 4) назва місця захисту (установи);
- 5) назва міста, у якому відбувся захист роботи;
- 6) рік захисту роботи;
- 7) загальна кількість сторінок.

Зразок оформлення картки:

Шехтер В. Г.

Категорія означеності-неозначеності в сучасній українській мові : Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Шехтер Валерій Георгійович; Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. — К., 1995. — 25 с.

У бібліографічні картки часто записують і короткі анотації наукових джерел, у яких зазначають основні питання, розглянуті в книзі чи статті, й висновки до них.

Такі карточки, розміщені за зручним для користування порядком, і утворюють бібліографічну картотеку за темою учнівської роботи.

Визначення мети і завдань

Перш ніж розпочати роботу, формулюють її кінцеву *мету* і *завдання*, які необхідно розв'язати для досягнення мети. Ці формулювання, проте, не є остаточними і в ході дослідження будуть уточнюватися.

Визначаючи мету і завдання, необхідно уникати загальних фраз, надто широких або неточних висловлювань, а також слів *дослідження, аналіз, опис, вивчення*, оскільки вони зазначають спосіб, шлях досягнення мети, сам процес або етап наукової роботи, а не мету як кінцевий результат.

Мета здебільшого полягає у з'ясуванні сутності й особливостей вираження мовного явища, у визначенні його структури, різноманітних функцій, ознак, характерних властивостей, типів, різновидів тощо. У мовознавчому дослідженні мету формулюють у такий спосіб: *з'ясувати особливості...; визначити ознаки...; виявити типологію...*, наприклад: *виявити засоби вираження каузативних відношень у науковому тексті; з'ясувати особливості структурно-семантичної організації речень з дієсловами мовлення; виявити типологію дієслівних предикатів у текстах ділової документації* тощо.

Завдання впливають з мети роботи і зорієнтовані передусім на з'ясування теоретичних питань і отримання результатів поетапного обстеження фактичного мовного матеріалу. Вони можуть також стосуватися стану дослідження проблеми в цілому або окремих її питань, методів і підходів до розв'язання проблеми, шляхів практичного застосування результатів дослідження.

У ході роботи вносять уточнення до формулювання мети і завдань. При цьому слід пам'ятати, що узагальнення та висновки, якими завершується робота, мають відповідати поставленим завданням. Звичайно визначають п'ять-шість завдань і розташовують їх у такій логічній послідовності, яка певною мірою відповідає логіці та побудові дослідження.

З'ясування об'єкта і предмета дослідження

У науковій роботі розмежовують її об'єкт і предмет, які співвіднесені між собою як загальне й часткове. Предмет дослідження міститься в межах об'єкта.

Об'єкт лінгвістичного дослідження — це мовне явище, яке породжує проблемну ситуацію і яке розглядають в одному або кількох визначених аспектах. В об'єкті виокремлюють ту його частину, яку буде науково обґрунтовано і стосовно якої будуть зроблені висновки. Ця частина об'єкта і стає *предметом* дослідження, на неї спрямовано основну увагу дослідника.

Кожне явище довкілля, яке обирають для наукового обстеження, — складне і багатогранне. У мовознавчій роботі зазвичай зосереджують увагу на одній або кількох гранях, аспектах мовного явища, наприклад, на його функціях (семантичних, стилістичних, синтаксичних), особливостях формального вираження або значеннєвих характеристиках. Тому предмет завжди визначений обраним у роботі аспектом дослідження об'єкта. Про цей аспект, отже, й про предмет аналізу свідчить назва теми роботи. Наприклад, об'єктом у роботі можуть бути складні іменники з іншомовною основою, а предметом дослідження — їх семантика та словотвірна структура.

Об'єкт може бути й спільним для кількох наукових праць, а предмети — різними. Так, у дослідженні такого *об'єкта*, як дієслова інтелектуальної діяльності, *предметом* для аналізу в різних наукових роботах можуть бути: вторинні переносні значення дієслів інтелектуальної діяльності в роботі на тему «Багатозначність дієслів інтелектуальної діяльності у творах М. Коцюбинського»; лексико-семантичні особливості дієслів мовлення і мислення у роботі «Лексико-семантичні групи дієслів інтелектуальної діяльності у творах М. Коцюбинського»; синтаксичні функції дієслів інтелектуальної діяльності у роботі «Семантичні та синтаксичні параметри дієслів інтелектуальної діяльності (на матеріалі творів М. Коцюбинського)» тощо.

Планування роботи

Планування наукової роботи означає: 1) визначення етапів дослідження і терміну їх виконання; 2) складання плану тексту наукової роботи, який відображає її структуру.

Окресленість кожного етапу дослідження часовими межами допомагає молодому дослідникові у самоорганізації і гарантує своєчасне завершення роботи. Науковий керівник здійснює контроль за тим, щоб кожен етап роботи було завершено до визначеного терміну.

Після ознайомлення з основною науковою літературою й отримання загальних відомостей про досліджуване мовне явище «вимальовується»

структура майбутньої роботи. Тепер уже можна розробити її план і обговорити його з науковим керівником. Це — робочий план, який у процесі написання роботи буде змінюватися й удосконалюватися.

Упродовж подальшого опрацювання наукової літератури та збирання матеріалу потрібно фіксувати робочі гіпотези, уточнювати предмет дослідження і напрями збирання матеріалів з огляду на наявну інформацію. Це знаходить відображення у плані. Поступово відбувається деталізація попереднього плану дослідження.

У чистовому варіанті роботи план не подають. Його замінює «Зміст», котрий оформлюють на основі плану після завершення роботи і вміщують на першій сторінці.

3.3. Основний етап дослідження

Робота над текстом: загальні рекомендації

Робота над текстом дослідження — це найголовніший етап лінгвістичної наукової роботи. Він потребує багато часу та сил, а тому не варто переоцінювати й затягувати підготовчий період.

На жаль, не один дослідник повторив ту саму помилку — надто довго готувався до написання самої роботи, обмірковував проблеми і теми, потім читав літературу, збирав матеріал, укладав бібліографію... Виконав великий обсяг роботи, витратив багато часу, а коли потрібно було звітувати, виявилось, що саме дослідження ще не розпочато.

З одного боку, дуже важливо простудіювати великий обсяг спеціальної літератури, щоб добре заглибитись у проблему. У науковців навіть існує такий вислів: «начитатися літератури». З іншого боку, необхідно вчасно розпочати аналіз та опис власного матеріалу. Тоді вже сам процес написання тексту роботи спрямує пошук наукової літератури і мовних фактів, дасть змогу зекономити час та уникнути залучення надлишкової інформації. І хоча процес опису час від часу перериватиметься через необхідність отримання нової наукової інформації або через нестачу мовного матеріалу, все ж дослідник щоразу чітко усвідомлюватиме нову проблему й точно спрямовуватиме свій пошук.

На основному етапі дослідницької роботи важливо ефективно розподілити свій час між *трьома основними різновидами діяльності*: 1) опрацюванням наукової літератури; 2) збиранням і систематизацією фактичного матеріалу; 3) аналізом та описом його в роботі. Це не окремі етапи роботи, а різні її види, які мають тісно переплітатися й постійно чергуватися в часі аж до завершення дослідження.

Часто учні та студенти запитують наукового керівника, якого обсягу опрацьованих наукових джерел та зібраного мовного матеріалу буде достатньо для виконання роботи. На жаль, ані науковий керівник, ані сам дослідник не зможуть точно передбачити, яка саме наукова література знадобиться протягом усього дослідження і якої кількості мовних фактів вистачить для розробки наукової теми. Тому неможливо спочатку законспектувати всю необхідну літературу, а потім лише аналізувати й описувати матеріал. В аналізі мовних явищ щоразу виникатимуть нові запитання та відчуття постійної нестачі знань з дотичних проблем, яких виявиться досить багато. Наукові джерела доведеться вивчати постійно і щоразу для того, щоб відповісти на нове запитання.

Безперервно триває й процес збирання мовного матеріалу. Неможливо дати однозначну відповідь на запитання дослідників-початківців про те, скільки мовних фактів потрібно зібрати для наукової роботи, — 500, 1000 чи, може, 8000. Частотність мовних явищ у тексті є різною, а тому невідомо, яким виявиться якісний склад зібраного матеріалу. Можливо, туди потрапить 70 відсотків однотипних явищ, натомість інші різновиди будуть представлені недостатньо. Тому, зібравши значну кількість мовних явищ, потрібно почати їх систематизацію та опис, а потім, зробивши відповідні висновки, продовжити збирання. Варто, однак, зауважити, що це стосується не всіх мовознавчих досліджень, адже для робіт з діалектології під час експедиції бажано вичерпно записати матеріали говірки відповідно до розробленої програми.

Окрім загальних рекомендацій щодо виконання основного етапу дослідження, розглянемо й особливості кожного виду дослідницької діяльності.

Аналітичний огляд наукової літератури

Відомо, що в написанні наукової роботи важливо не лише виконати самостійний аналіз та опис мовного явища, визначеного як об'єкт дослідження, а й простежити етапи становлення та розвитку знань про нього. Тому будь-яке дослідження починають з аналітичного огляду наукових праць, присвячених розглядуваному питанню.

«Аналітичний огляд» означає передусім оцінку та систематизацію думок, припущень, теорій. Тому не варто у певній послідовності переповідати зміст монографій і статей — такий вигляд повинен мати лише робочий конспект опрацьованих джерел. У самій же роботі — у «Вступі» або у спеціальному теоретичному першому розділі — спочатку називають прізвища вітчизняних і зарубіжних мовознавців, які

розробляли цю проблематику або глибоко вивчали одне з її питань. Потім наводять основні підходи до розв'язання проблеми, подають інформацію про стан її вивчення, згруповану відповідно до поглядів мовознавців або за їх внеском у розробку окремих питань теми.

Обов'язковим в аналітичному огляді є дотримання наукової етики. Не можна критикувати погляди мовознавців і висловлювати категоричні оцінки, зважаючи передусім на той факт, що молодий дослідник ще не спроможний об'єктивно оцінити переваги та недоліки різних наукових теорій через брак глибоких наукових знань і досвіду наукової роботи.

Водночас наукова позиція дослідника в роботі повинна бути чіткою та виразною. З цією метою після аналізу різних тлумачень об'єкта узагальнюють розглянуті наукові відомості та на їх ґрунті будують теоретичні основи дослідження.

Теоретичні основи дослідження — це з'ясування сутності наукової теорії, на яку спиратиметься дослідник у своїй роботі, обґрунтування доцільності її застосування, подання *робочих визначень* об'єкта і пов'язаних з ним явищ, визначення *термінологічного апарату*.

Характерним для будь-якої наукової галузі є наявність кількох (а іноді й кількох десятків) визначень того самого об'єкта. Це зумовлено різними об'єктивними причинами, зокрема й різними підходами та аспектами дослідження. Крім того, мовознавці часто не можуть дійти згоди щодо того, які властивості певного явища є найбільш суттєвими і можуть слугувати для розрізнення схожих явищ, а які — другорядні, несуттєві для його визначення.

З проблемною ситуацією у науці часто пов'язана й термінологічна невизначеність: той самий термін можуть уживати на позначення схожих або й різних явищ, і навпаки, для позначення того самого явища використовують різні терміни. Так, терміном *модальність* у мовознавстві називають: 1) ставлення мовця до змісту повідомлення; 2) співвіднесеність змісту висловленого з позамовною дійсністю в плані його реальності/ірреальності; 3) раціональну оцінку висловленого; 4) емоційну оцінку повідомлення. А для називання явища здатності слова поєднуватися в певні ланцюжки у реченні використовують терміни: *сполучуваність*, *валентність*, *інтенція*, *дистрибуція*, *синтагматична особливість*.

Усе це зумовлює потребу на початку дослідження подати необхідні робочі визначення й обрати ті терміни, які, на думку дослідника, є найбільш адекватними з-поміж наявних у цій галузі.

Використання наукових джерел у роботі

Крім огляду літератури на початку роботи, важливим є опрацювання наукових джерел у процесі самого аналізу та опису, адже навіть у досвідченого науковця не відразу виникають ідеї щодо розв'язання наукових проблем. Тоді на допомогу приходить аналіз ідей інших учених.

Кожен дослідник повинен у своїй роботі спиратися на праці попередників, використовуючи їхні теорії, окремі положення, термінологічний апарат. Абсолютно неприпустимим є ігнорування здобутків інших науковців і намагання написати роботу без залучення відомих у цій галузі теорій, законів, схем та методик аналізу. Використання в дослідженні невеликого обсягу наукових джерел є серйозним його недоліком.

Дослідникові важливо вивчити теоретичну літературу з усіх питань проблеми — основних і дотичних. Так, у дослідженні на тему «Семантико-словотвірні особливості авторських неологізмів у поезії І. Драча» варто передусім опрацювати літературу з таких розділів, як «Лексикологія», «Словотвір», «Стилістика», а потім — «Морфеміка» та «Морфологія». Це допоможе уникнути так званих фактичних помилок, коли автор неправильно кваліфікує форми та розряди слів, частини мови й частини слова тощо. Разом із глибоким вивченням своєї проблематики необхідно поновити або й засвоїти знання з інших галузей мовознавства.

Вивчення та осмислення літератури з наукової теми доцільно здійснювати у такий спосіб: спочатку вивчити роботи, в яких проблема відображена в цілому, а потім — вузкі питання.

За порадою керівника учень визначає послідовність ґрунтовного опрацювання наукової літератури. Часто лише повторне читання наукових джерел дає їх глибоке осмислення й аналіз. Поглиблене ознайомлення з літературою дає змогу критично поставитися до наявних у ній відомостей і спробувати визначити свій погляд на проблему, висловити й обґрунтувати власну думку. Автор дослідницької роботи має, звичайно, добре орієнтуватися в спеціальній літературі. Розраховувати лише на свою пам'ять недостатньо. Тому під час повторного читання варто робити записи. Зручно виконувати ці записи на спеціальних картках, у кожній з яких фіксувати матеріал з якогось певного питання, взятий з різних наукових джерел. Цей матеріал із часом буде доповнюватися, поновлюватися, замінюватися іншим.

Найпоширенішою формою запису відомостей з опрацьованих джерел є *конспект* (від лат. *conspicere* — огляд) — короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо. Він містить стислий запис основ-

них положень та їх аргументації. Можна використовувати різні форми та способи конспектування літератури: за окремими джерелами інформації або тематично, відповідно до розділів роботи.

Записи можна здійснювати у формі *тез* (у перекладі з грецької мови означає положення, твердження) — викладення основних концепцій, тверджень, принципів. У тезах зміст наукового джерела має найбільш стислий виклад.

На картках нерідко записують лише *цитати* (нім. *Zitat*, від лат. *cito* — приводжу, проголошую), тобто дослівні уривки з тексту. У цитатах має бути чітко виражена думка, тому не можна вихоплювати їх із тексту й подавати уривками. Використання окремих цитат, які підтверджують думки автора дослідницької роботи і вражають переконливістю, завжди доречні та корисні. Водночас надмірне цитування стримує розвиток самостійного мислення юного дослідника.

Отже, на картках можна записувати найважливіші положення, висновки, рекомендації, цікаві ілюстрації, фактичний матеріал, цифрові відомості тощо. Обов'язковою вимогою до таких записів є точна їх паспортизація (автор, назва наукового джерела, місце і рік видання, загальна кількість сторінок і конкретна сторінка, з якої зроблено запис).

Картки для роботи з науковими джерелами — це аркуші паперу розміром 0,5 стандартного аркуша. Зверху картки подається назва розділу чи питання, якого стосуються зроблені записи.

Проте робота учня не завершується вивченням джерел за попередньо складеним списком. Він повинен доповнювати його літературою, яку виявить під час опрацювання джерел, і стежити за монографічними чи періодичними новинками з досліджуваної проблеми. Опрацювання наукових джерел — це лише підготовчий етап роботи над досліджуваною темою, але він є обов'язковим у створенні ґрунтовної теоретичної документальної бази для вивчення фактичного матеріалу та визначення методологічної основи дослідження.

Безпосередньо в роботі наукові джерела використовують у різний спосіб: 1) як пряме цитування або 2) як переказ тексту першоджерела. В обох випадках треба відразу подбати про їх паспортизацію: точно зазначити автора, назву, місце та рік видання (бажано використовувати найновіші й найавторитетніші видання) і номер сторінки. І лише після закінчення роботи й оформлення списку літератури таку робочу паспортизацію замінюють на покликання відповідно до чинних вимог — у квадратних дужках у самому тексті роботи. Одразу подати покликання

на джерело неможливо через незавершений список літератури, адже у цьому покликанні (у квадратних дужках) потрібно зазначити номер наукового джерела у списку літератури і номер сторінки.

Використання непаспортизованих цитат вважають грубим порушенням наукової етики і кваліфікують як плагіат. Сучасні електронні бази даних і пошукові системи дають рецензентам та експертам можливість виявити плагіат навіть без використання спеціальних програм. Роботи членів Малої академії наук України, у яких виявлено плагіат, знімають з конкурсу й не допускають до захисту.

До цитування в роботі висувають певні вимоги. Найголовніші з них такі: цитати повинні безпосередньо стосуватися теми, бути невеликими за обсягом, не спотворювати думку автора, мати оптимальну частотність і органічно вплітатися в текст роботи. Їх можна використовувати для підтвердження викладених положень або замість самих положень.

Інформаційний пошук

Наукові джерела містяться у фондах публічних та наукових бібліотек. У спеціальних бібліографічних відділах працівники бібліотеки здійснюють довідково-бібліографічне обслуговування читачів. Система бібліотечних каталогів містить упорядковані картки з бібліографічним описом друкованих джерел. У них можна знайти відомості про потрібну книжку й замовити її для опрацювання. Основними каталогами є алфавітний і систематичний, допоміжними — каталоги періодики, авто-рефератів, дисертацій тощо.

Існує й така форма обслуговування читачів, як міжбібліотечний абонемент: замовлену книгу надсилають до певної бібліотеки з її філії або з іншої бібліотеки.

Наукові статті можна знайти й у *фахових журналах*: «Мовознавство», «Українське мовознавство», «Українська мова» (ред. — Німчук В.В.), «Українська мова та література в школі», «Вопросы языкознания», «Филологические науки» тощо. У кожному останньому номері журналу за календарний рік міститься список статей, опублікованих у цьому журналі протягом року. Це значно заощаджує час на пошук статей за певною темою.

Слід також мати на увазі, що фахові кафедри провідних університетів України щороку видають збірники наукових статей аспірантів, кандидатів і докторів наук. Так, кафедра української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова видає збірник наукових статей «Науковий часопис Національного педагогічного уні-

верситету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови», а в Донецькому державному університеті на фаховій кафедрі виходить збірник «Лінгвістичні студії». Такі збірники є у фондах наукових бібліотек. Нижче наведено інтернет-адреси сайтів найголовніших наукових бібліотек України:

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського

<http://www.nbu.gov.ua/>

Національна парламентська бібліотека України

<http://www.nplu.org/>

Наукова бібліотека ім. М. Максимовича

<http://lib-gw.univ.kiev.ua/>

Бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія»

<http://www.library.ukma.kiev.ua/>

Львівська наукова бібліотека імені Василя Стефаника НАН України

<http://www.lsl.lviv.ua/>

Одеська державна наукова бібліотека ім. М. Горького

<http://www.odnb.odessa.ua/>

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка

<http://korolenko.kharkov.com/>

Державна науково-технічна бібліотека України

<http://gntb.gov.ua/>

Наукова бібліотека Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

<http://hklib.npu.edu.ua/>

Збирання мовного матеріалу

Збирання матеріалу можна розпочинати відразу після першого ознайомлення з науковою літературою, коли формується уявлення про об'єкт і предмет аналізу. Опрацювання наукової літератури спрямовує дослідника у збиранні мовного матеріалу. Другим чинником, що стимулює та спрямовує пошук фактів мови, є сам процес дослідження, який виявляє прогалини в ілюстраціях теоретичних положень.

Збирання мовного матеріалу найчастіше полягає у виписуванні мікронтекстів (речень) з визначеним об'єктом дослідження з обраних текстів. Для цього бажано використовувати тексти найновіших, найповніших та найавторитетніших видань творів.

Спосіб відбору та фіксації мовного матеріалу залежить від теми, характеру і мети дослідження. Здебільшого це виконують у такий спосіб: з тексту на окремі картки виписують речення, які містять ті мовні одиниці, що цікавлять дослідника і підлягають науковому аналізу. Виписування виконують способом суцільної вибірки (тобто повне, вичерпне виписування мовних фактів) або окремих фіксацій (тобто часткове, вибіркове виписування), проте останній не рекомендують для учнівських наукових робіт.

На картці мовні одиниці (слова, словосполучення, речення) необхідно фіксувати в тому контексті, що є достатнім для адекватного їх розуміння й аналізу. З метою кращого зорового сприйняття їх виділяють іншим кольором, шрифтом або підкреслюють.

Фіксуючи мовні явища, треба дбати про точність і дослідницьку охайність: не переставляти слова, не скорочувати, дотримуватися авторських знаків тощо. Скорочення великих речень допускається лише за умови, що це не призведе до спотворення змісту і буде достатнім для осмислення зафіксованого мовного явища. Місце пропуску або розриву позначають трьома крапками.

Якщо дослідження виконують на основі одного твору, то бібліографічні дані про нього наводять у вступі, а в картці зазначають лише сторінки. Якщо ж фактичний матеріал добирають з різних джерел, то на картці записують прізвище автора, назву твору та інші бібліографічні відомості про джерело, а також сторінку. У такий спосіб паспортизують кожну картку.

Картка з фіксацією мовного явища (наприклад, займенника) має такий вигляд:

Життя — це якась мрякувата безодня, поцяцькована подекуди й поплямована одлиском щастя та радощів (І. Нечуй-Левицький, т. 1, Хмари, 363).

У списку це джерело оформлюють так:

Нечуй-Левицький Іван. Твори: У 2 т. / І. С. Нечуй-Левицький. — К. : Наук. думка, 1985. — Т. 1: Повісті та оповідання. П'єса. — 640 с.

Працюючи зі словником, слова з їхніми тлумаченнями та іншими примітками також розписують на окремих картках, які потім використовують у процесі дослідження.

Отже, до оформлення карток висувають такі вимоги:

- ідентичність до першоджерела: відсутність помилок, неточностей, перекручень;
- точна паспортизація (автор, назва твору, рік та місце видання, номер сторінки);

- достатній для тлумачення мовного явища мікроконтекст, яким зазвичай є речення; його й виписують на картку разом із мовним явищем, яке становить предмет наукового зацікавлення;
- чітке виділення мовної одиниці, що становить об'єкт дослідження.

Оформлені в такий спосіб картки аналізують, систематизують і створюють картотеку фактичного матеріалу, групуючи їх відповідно до визначених типів.

Лексичний матеріал зі словників упорядковують за алфавітним або тематичним принципом і подають в роботі у вигляді реєстрів слів.

Особливі вимоги висувають до збирання *діалектологічного матеріалу*. Ними є:

1) попереднє ознайомлення з історією населеного пункту та складом його населення;

2) засвоєння особливостей фонетичного запису слів (фонетичної транскрипції) та фіксації морфологічних і синтаксичних рис відповідних говірок;

3) розробка спеціальної програми опитування, питальників і чітка фіксація мовного матеріалу відповідно до структури програми;

4) ефективний добір інформаторів — типових носіїв говірки обрано-го для обстеження населеного пункту, корінних його мешканців, людей різних вікових груп і статі;

5) володіння елементами картографування й інтерпретації зібраного діалектного матеріалу (матеріал наносять на карти у вигляді ізоглос — ліній, що позначають, окреслюють територію поширення певного мовного факту).

Отже, карткування є зручним засобом аналізу мовного матеріалу, його опису, класифікації та систематизації. Крім того, воно дає змогу переконатися у поширеності того чи того мовного явища, отримати відповідні статистичні дані, підтвердити чи спростувати гіпотези, зробити обґрунтовані висновки.

Застосування загальнонаукових методів і методик

Навчально-дослідницька робота учня з української мови потребує оволодіння основними загальнонауковими та лінгвістичними методами аналізу.

Кожна наука має свої науково-дослідні методи і прийоми. Крім того, у дослідженні будь-якої галузі науки застосовують і загальнонаукові принципи, про які вже йшлося в першому розділі посібника, та загальнонаукові методи і методики.

Термін *метод* (від гр. *methodos* — шлях дослідження, пізнання) неоднозначний: у філософському (загальнонауковому) потрактуванні — це шлях пізнання і витлумачення будь-якого явища; у лінгвістичному — це шлях пізнання і тлумачення мовних явищ.

Спеціальний метод являє собою сукупність логічних дій дослідника, стандартизованих прийомів збирання, обробки й узагальнення наукових фактів. Таку систему прийомів називають *методикою дослідження*. Методика дослідження — це також система правил використання методів, прийомів та способів для проведення дослідження.

Вибір методів і методик зумовлений метою, завданнями й різновидом досліджуваного матеріалу.

Найбільшого поширення у мовознавстві набули такі *загальнонаукові методи*: *індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, аналогія, моделювання*.

Індукція (від лат. *induction* — наведення) — це метод дослідження, за яким спочатку вивчають окремі складники об'єкта, а потім розглядають об'єкт у цілому, тобто здійснюють шлях від часткового до загального. Висновок роблять, ідучи від конкретних фактів до узагальнення.

Дедукція (від лат. *deduction* — виведення) — метод, за яким дослідження виконують у напрямку від загального до часткового. Спочатку вивчають об'єкт у цілому, а потім на цій підставі роблять висновок про його складники.

Аналіз (від гр. *analysis* — розчленування) — це метод дослідження, який ґрунтується на уявному розчленуванні предмета або явища на частини. Кожну частину вивчають окремо, але в межах одного цілого.

Синтез (від гр. *synthesis* — поєднання, з'єднання, складання) — це метод логічного висновку, за якого складники, виокремлені в ході аналізу, об'єднують в одне ціле. Отже, з'ясовують місце і роль кожного елемента в межах цілого, зв'язки та відношення між елементами.

Абстрагування — це мисленнєвий відхід від несуттєвого, другорядного і зосередження на найголовніших, визначальних, диференційних ознаках.

Конкретизація — це дослідження певних предметів та явищ у реальних умовах їх існування.

Аналогія — метод, за яким предмети і явища розглядають на основі їх подібності до інших предметів і явищ. Отримані результати і висновки поширюють на всі аналогічні явища.

Моделювання як загальнонауковий метод ґрунтується на заміні реального об'єкта на його схему, спрощену копію, модель, що має суттєві ознаки оригіналу (модель слова, речення, словосполучення та ін.). Модель завжди спрощено імітує реальний об'єкт і може замінити його лише в певних умовах, до певної межі.

До поширених *загальнонаукових методик*, які застосовують у лінгвістичному дослідженні, належать *спостереження, інтерпретація та зіставлення*.

Найпоширенішою є *методика спостереження*, яку застосовують, щоб виявити необхідні для дослідження мовні явища. На основі спостереження над писемними текстами чи усним мовленням добирають фактичний матеріал. При цьому увага дослідника зосереджується насамперед на визначальних рисах мовних явищ, але не можна ігнорувати й синкретичного (нерозчленованого, злитого) їх характеру, а також залишати поза увагою сумнівні факти.

Фактичний мовний матеріал, який виявляють у процесі спостереження, можна поділити на такі групи:

- 1) мовні факти з чітко вираженими спільними ознаками (типові явища);
- 2) мовні факти з чітко вираженими спільними основними ознаками і з супутніми додатковими ознаками;
- 3) мовні факти з нечітко вираженими ознаками (синкретичні явища).

Наприклад, у спостереженні над лексичним значенням слова визначають: а) пряме номінативне значення; б) переносне значення. Спостерігаючи над складеним іменним присудком, визначають: а) складений іменний присудок, виражений дієслівною зв'язкою та іменником у називному (орудному) відмінку; б) складений іменний присудок, виражений дієсловами — еквівалентами дієслівної зв'язки та іменником; в) подвійний присудок (*прийшов стомлений, сидів задуманий*).

Отже, лінгвістичне спостереження — це техніка виділення з тексту досліджуваного явища й уведення його до категорії, яку вивчають.

Фіксація результатів спостереження може бути різною. У лінгвістиці — зазвичай словесною, а допоміжними часто бувають таблиці, графіки, символи.

Спосіб лінгвістичного спостереження передбачає добре знання мови самим дослідником і наявність у нього так званого чуття мови. Юний мовознавець, читаючи текст або слухаючи усне мовлення, виокремлює у ньому факти і явища мови для того, щоб вони стали об'єктом спеціального дослідження. Спостереження — це необхідний елемент будь-якого лінгвістичного методу, бо дає змогу вивчати мовне явище у природних для нього умовах.

Крім методики спостереження, у лінгвістиці, як і в інших наукових галузях, застосовують *методику інтерпретації*, що полягає у тлумаченні результатів лінгвістичного спостереження, встановленні місця кожного мовного факту серед інших. Варто наголосити, що інтерпретація того самого мовного явища може бути різною, що залежить від різних підходів,

напрямів, поглядів, аспектів дослідження. Вона може навіть поєднувати і погоджувати в собі кілька поглядів, бути альтернативною.

Методика зіставлення спрямована на виявлення подібності та відмінності між досліджуваними явищами. У мовознавстві її застосовують для порівняння систем споріднених і неспоріднених мов з метою визначення спільних і відмінних мовних явищ та їхніх ознак.

Вибір лінгвістичних методів дослідження

Крім зазначених загальнонаукових методів і методик, для дослідження мовних фактів застосовують такі основні *лінгвістичні методи*: *описовий, порівняльно-історичний, лінгвістичної географії, зіставний, структурний, статистичний*.

Описовий метод

Описовий метод найважливіший і найпоширеніший у мовознавчих дослідженнях. Назва методу «описовий» є не зовсім точною. Він передбачає не лише опис мовних явищ, а вимагає і аналізу, і теоретичного пояснення їх, і систематизації. Описовий метод використовує спеціальну *методику опису* фактичного матеріалу, яка полягає насамперед у фіксації мовних явищ, поясненні їх взаємозалежності, тотожностей і відмінностей.

Описовий метод — це планомірна інвентаризація мовних одиниць, з'ясування і пояснення їх будови та функціонування. Описовим методом називають також систему дослідницьких прийомів, які застосовують для характеристики явищ мови на певному етапі її розвитку. Це метод синхронного аналізу.

Кожна методика наукового аналізу передбачає виділення з об'єкта різних його частин та одиниць, які стануть предметом спеціального вивчення і через які пізнають різні властивості цього об'єкта. Використовуючи описовий метод, по-перше, не варто забувати про те, що мова є структурним і соціальним цілим, а по-друге, необхідно чітко визначати ті явища й одиниці, які є предметом спеціального вивчення, виокремлювати їх із мовленнєвого відрізка і тексту, ізолюючи від інших одиниць мови чи мовних явищ. Наприклад, у роботі над темою «Структурно-семантичні типи безособових речень в українській мові» (на матеріалі окремого твору чи сукупності творів) необхідно, використовуючи відповідні підручники та посібники, розглянути, яке місце посідають безособові речення серед односкладних речень і чим вони відрізняються від інших

дієслівних речень; визначити їх структурно-граматичні та семантичні характеристики, зазначити синкретичні (перехідні) явища. З'ясувавши це, можна починати роботу з писемними текстами чи усним мовленням для виявлення необхідного фактичного матеріалу.

Дослідження із застосуванням описового методу здійснюють у кілька етапів.

1. Спочатку з тексту або усного мовлення виокремлюють слова, словосполучення або речення залежно від того, що є об'єктом або предметом дослідження. Слова та словосполучення виписують на картки у складі речення, оскільки, як уже було зазначено, для подальшого аналізу важливим буде контекст їх уживання.

2. Другий етап аналізу на основі описового методу полягає у членуванні виокремлених із тексту одиниць (поділ речення на словосполучення, словосполучення на словоформи, словоформи на морфеми тощо), у встановленні критеріїв, за якими класифікують одиниці мови.

3. Третій етап описового аналізу пов'язаний з інтерпретацією виокремлених одиниць мови.

Описовий метод використовує *прийоми зовнішньої та внутрішньої інтерпретації* (від лат. *interpretatio* — роз'яснювати, перекладати). Інтерпретація — це роз'яснення, тлумачення змісту чого-небудь.

Серед *прийомів зовнішньої інтерпретації* вирізняють: 1) інтерпретацію мовних одиниць за їх зв'язком з позамовними явищами; сюди належать *прийоми соціологічні* (при історичному вивченні мови або дослідженні її словникового складу); *логіко-психологічні* (у дослідженні зв'язку змісту мовних одиниць і категорій з одиницями мислення) та *артикуляційно-акустичні* (при вивченні звуків у фізіологічному (артикуляційному) та фізичному (акустичному) аспектах); 2) інтерпретацію мовних одиниць за їх зв'язком з іншими одиницями мови; сюди належать *прийоми міжрівневої інтерпретації* (одиниці одного рівня використовують для лінгвістичного аналізу одиниць іншого рівня, наприклад, синтаксичні одиниці вивчають з погляду їх морфологічного вираження).

Прийоми внутрішньої інтерпретації реалізуються за допомогою кількох методик:

- 1) *класифікації і систематики*;
- 2) *парадигматичної*;
- 3) *синтагматичної*.

Методика класифікації та систематики полягає в тому, що всю сукупність досліджуваних мовних одиниць на основі спільних та відмінних

характеристик розбивають на окремі групи, розряди чи класи. Прикладом лінгвістичної класифікації є поділ речень на прості й складні — за структурою, на двоскладні та односкладні — за способом вираження граматичної основи тощо.

Парадигматична (від гр. *paradeigma* — приклад, зразок) *методика* полягає в тому, що мовні явища розглядають як компоненти певної категорії. Мовні одиниці на основі спільності й відмінності об'єднані у парадигматичні групи. Тому для їх аналізу застосовують також *опозиційний* (від лат. *oppositio* — протилежність, протиставлення) *прийом*, що полягає у встановленні розрізняювальних ознак одиниць мови, за якими вони протиставляються іншим мовним одиницям.

Синтагматичну методика застосовують у вивченні сполучуваності мовних одиниць.

Описовий метод реалізується за допомогою кількох різновидів аналізу, зокрема *категорійного*, *дискретного* і *контекстного*.

Категорійний аналіз полягає в тому, що виділені одиниці мови об'єднують у групи, аналізують структуру цих груп загалом і кожну одиницю розглядають як частину тієї чи тієї категорії.

Дискретний (від лат. *discretus* — роздільний, переривний) *аналіз* полягає в тому, що у структурній одиниці виділяють дрібніші, далі неподільні, граничні ознаки, вивчають їх структуру, значення, властивості, елементи, за якими відповідну одиницю мови розглядають як носія характерних для неї ознак.

Контекстний (від лат. *contextus* — поєднання, тісний зв'язок) *аналіз* ґрунтується на тому, що одиницями аналізу виступають ширші мовні одиниці, ніж окремо взята одиниця (звук, морфема, лексема, словоформа, словосполучення, речення); це аналіз частини через ціле. Контекстом вважають частину тексту, яку вичленовують з нього і в якому є одиниця мови, що аналізується. Саме в контексті мовна одиниця реалізує, актуалізує і конкретизує своє значення.

Описовий метод має широке застосування, адже його використовують не лише для опису мовних елементів, одиниць, категорій, а й для дослідження функціонування мови на певному етапі її розвитку.

Порівняльно-історичний метод

Порівняльно-історичний метод (компаративний, лінгвогенетичний) являє собою сукупність різних прийомів і методик історико-генетичного дослідження мовних сімей, груп споріднених мов, а також окремих мов для виявлення закономірностей їх розвитку.

У написанні навчально-дослідницьких робіт застосовують лише деякі прийоми порівняльно-історичного методу, зокрема досліджуючи теми, пов'язані з порівнянням мовних явищ споріднених мов і їх висвітленням в історичному аспекті. Обов'язковим при цьому є використання етимологічних словників слов'янських мов, зокрема української мови, а також застосування ґрунтовних знань з історичної граматики української мови, яку докладно вивчають студенти філологічних спеціальностей у вищих навчальних закладах. Зрозуміло, що школярі не можуть мати таких знань, тому в пригоді їм стане науково-популярна література про історію мови, її походження, етимологію слів тощо, зокрема таких авторів, як Є. Чак, Л. Павленко, Г. Півторак та ін.

Порівняльно-історичний метод ґрунтується на *прийомах* відтворення, (*реконструкції*) давніх мовних фактів за допомогою порівняння з їхніми пізнішими або сучасними відповідниками, засвідченими писемними пам'ятками.

Серед найпоширеніших прийомів цього методу — *прийом зовнішньої реконструкції* (дослідження на матеріалі кількох споріднених мов, наприклад, реконструкція і пояснення праслов'янських носових голосних [ɛ], [ɔ]); *прийом внутрішньої реконструкції* (дослідження на матеріалі однієї мови, наприклад, на основі порівняння укр. *вести* і *веду* реконструювали давні інфінітивні форми: *ved-ti > *ve-dti > *ve-tti > *ve-[t']i > *ve-sti); *прийом відносної хронології* (визначення, встановлення послідовності мовних явищ у часі, наприклад, рефлексії (історично закономірної появи звука на місці давнього звука в певній позиції) задньоязикових *[g], *[k], *[x] у *[ž'], [č'], [š'] та [z'], [c'], [s']: друг — дружба — друзі).

Метод лінгвістичної географії

Метод лінгвістичної географії (*ареальний* < від *ареал* — територія поширення чого-небудь) — це сукупність прийомів, що полягають у картографуванні (нанесенні на карту; складанні карт) елементів мови, які розрізняють її діалекти. Основне завдання цього методу — з'ясувати діалектне членування мови, виявити зв'язки між говірками, визначити зони поширення діалектних явищ мови. У зв'язку з цим у дослідницьких роботах діалектологічного спрямування необхідно використовувати лінгвістичні атласи, етимологічні словники та словники діалектів і застарілих слів.

Зіставний метод

Зіставний (контрастивний, типологічний) метод являє собою сукупність прийомів дослідження й опису мови через її порівняння з іншою мовою (спорідненою або неспорідненою). Його застосовують з метою виявлення специфіки мови, спільних і відмінних рис. Це метод синхронного аналізу. Він дав змогу на матеріалі зіставлюваних мов з'ясувати, наприклад, наявність морфологічної ознаки виду дієслова в українській мові та відсутність її в англійській; виявити своєрідність вираження категорії означеності-неозначеності: в англійській мові — за допомогою артиклів, в українській — означальними, вказівними і неозначеними займенниками, означено-особовими і неозначено-особовими односкладними реченнями.

Структурний метод

Структурний метод — це метод синхронного аналізу мови, який використовують для дослідження структури мовних явищ та їх систематизації. Він реалізується у чотирьох методиках: *дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу.*

Дистрибуція (від лат. *distributio* — розчленування, розподіл) — сукупність усіх оточень, у яких фіксується певна мовна одиниця. *Дистрибутивний аналіз* — це методика лінгвістичного дослідження, за якою класифікацію мовних одиниць і вивчення їхніх властивостей виконують у контексті, за характеристикою їхнього оточення в тексті.

Дистрибутивний аналіз можна використати при написанні роботи з лексикології, наприклад, для розмежування значень багатозначних слів. Скажімо, нам потрібно з'ясувати, з якими значеннями (спільним чи різними) вжито дієслово *везти* в реченнях: *Я везу родича* і *Мені везе*. Насамперед потрібно зважити на всі можливі оточення слова *везти*, а також звернути увагу на тип речення, в якому вжито слово. У першому випадку значення дієслова *везти* «пересувати, переміщувати якимось транспортом кого-, що-небудь з одного місця на інше» виявляється у двоскладному реченні в оточенні підмета, вираженого займенником у формі називного відмінка, і прямого додатка, вираженого іменником у формі знахідного відмінка без прийменника. Дієслово *везти* тут є перехідним. У другому випадку значення «щастити, фортунити» дієслова *везти* виявляється в односкладному безособовому реченні з непрямым додатком, вираженим займенником у формі давального відмінка, і дієслово є неперехідним.

Аналіз за безпосередніми складниками полягає у поступовому членуванні мовної одиниці (слова, словосполучення, речення) на складники. Прикладами такого аналізу є розбір слів за їх морфемним складом, розбір речення або словосполучення за будовою, наприклад:

чобот — *ар* — *юва* — *ни* — *я* ← *чоботар* — *юва* — *ти* ← *чобот* — *ар* ← *чобіт*;

якісь прощальні золоті слова ← *прощальні золоті слова* ← *золоті слова*.

Трансформаційна (від лат. *transformatio* — перетворювати, змінювати) *методика* полягає у визнанні взаємозв'язку й спорідненості одиниць мови. Її широко застосовують для вивчення синтаксичних і словотвірних моделей. У синтаксисі трансформаційна методика полягає в перебудові синтаксичної конструкції чи заміні її подібною конструкцією. Порівнюються, наприклад, різні словосполучення, отримані внаслідок трансформацій (перетворення), і на цій основі визначають тип члена речення: *читання лекції* — *читати лекцію*, *любов матері* — *материнська любов*. Наведені перетворення дають підстави дійти висновку, що в реченні *На завтра заплановано читання лекції* форма родового відмінка іменника є додатком (*читання (чого?) лекції*), а в реченні *Любов матері вічна* форма родового відмінка іменника виконує вже функцію неузгодженого означення, а не додатка (*любов (чия?) матері*).

Отже, прийом трансформаційного аналізу допомагає визначити синтаксичні і значеннєві подібності та відмінності між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформацій.

Компонентний (від лат. *components* — складник, частина чогось) *аналіз* застосовують для опису значень слів. Він полягає у розщепленні значення слова на компоненти (семи). Наприклад, слово *летіти* складається з таких сем: 'переміщуватися', 'у повітрі', 'в одному напрямку'; а слово *літати* має такі семи: 'переміщуватися', 'у повітрі', 'у різних напрямках'. Отже, значення близьких за змістом слів *летіти* і *літати* різняться однією семою (значеннєвим компонентом).

Прикладом компонентного аналізу є також пояснення слів у тлумачних словниках. Так, лексичне значення слова *секретар* у «Словнику української мови» (в 11-ти томах) подано як: 1) службовець, який відповідає за діловодство установи, організації тощо; 2) особа, що веде протокол зборів, засідання і т. ін.; 3) виборний керівник якоїсь організації, органу; 4) керівник поточної роботи установи, органу або якогось відділу; *учений секретар* — службова особа, що відповідає за організацію поточної роботи в науковій установі (СУМ, IX, 112–113). У тлумаченні подано чотири ознаки лексичного значення: службовець;

будь-яка особа, яка одноразово чи постійно виконує офіційні записи ведення зібрань різного типу; виборна керівна посада; керівник поточної роботи установи. Ці компоненти лексичного значення узагальнюють вживання лексеми. Але в різних сферах спілкування лексичне значення цього слова конкретизується, уточнюється контекстом.

Математичні, соціолінгвістичні та психолінгвістичні методи

Крім лінгвістичних методів, мовознавча наука використовує й методи інших суміжних та несуміжних наук, зокрема математичні, соціолінгвістичні, психолінгвістичні.

Математичні методи поділяють на *кількісні* й *статистичні*. *Кількісні методи* полягають у простому підрахунку частоти вживання мовних одиниць, а *статистичні* передбачають використання різних формул для дослідження мовного матеріалу. Найчастіше в учнівських наукових роботах з мови використовують кількісні методи.

У написанні науково-дослідницьких робіт з мови іноді використовують *соціолінгвістичні методи*, що передбачають анкетування й інтерв'ювання мовців з метою вивчення мовної ситуації, та *психолінгвістичні методи*, які спрямовані на виявлення і дослідження різних мовних асоціацій на основі проведення психолінгвістичних експериментів.

Аналіз, систематизація та опис мовного матеріалу

Аналіз, систематизацію та опис мовного матеріалу здійснюють самотійно, ґрунтуючись на знаннях, які учень здобув, опрацьовуючи наукову літературу. Зібраний фактичний матеріал осмислюють, визначають характерні ознаки (структурні, семантичні, функціональні), класифікують за різними критеріями. До цього залучають інформацію з опрацьованої наукової літератури. Оскільки учнівське дослідження спирається на наукові відомості й досвід мовознавців, під час викладу, як уже було зазначено, необхідно покликатися на наукові джерела.

Водночас наукова робота — це не реферат, вона містить передусім власні спостереження, узагальнення, класифікації, а також самотійно зібраний мовний матеріал. Текст роботи являє собою послідовний опис мовних явищ, упорядкованих і систематизованих за різними значеннями, структурними та функціональними ознаками. У тексті роботи слід використовувати визначення, класифікації, гіпотези з фундаментальних джерел, відповідно систематизуючи весь матеріал, поєднуючи з власними спостереженнями та *ілюструючи власноруч зібраним фактичним матеріалом*.

У лексикологічних дослідженнях долучають словникові статті, де подають значення слів, фразеологізмів.

У синтаксичних дослідженнях один із розділів найчастіше присвячують фіксації моделей речень з ілюстраціями.

Послідовність опису та викладу матеріалу відповідає плану дослідження, який, як уже наголошувалося, в ході опису може змінюватися, уточнюватися.

Добре, якщо робота містить схеми, таблиці, діаграми, словники, оскільки вони найповніше відображають результати проведеного аналізу.

Опис мовних явищ у науковій роботі має свої особливості:

- тлумачення й опис фактів здійснюють мовою науки, із застосуванням лінгвістичної термінології;
- для опису спочатку вибирають типові факти, що відображають характерні ознаки явища або основні тенденції його розвитку;
- виявляють і пояснюють синкретичні явища (такі, що поєднують ознаки різних явищ);
- відображають класифікації матеріалу за різними ознаками та загальну його систематизацію;
- у викладі матеріалу послідовно описують кожну групу мовних явищ, що виокремлені за однією з класифікаційних ознак (за структурою, семантикою, функціями тощо);
- виявляють і відображають у вигляді моделей структуру явищ, а також зв'язки та відношення між ними;
- створюють таблиці, схеми, словнички, діаграми, які відображають загальний стан досліджуваного об'єкта, його структуру, динаміку розвитку.

Текст роботи чітко структурують, виокремлюючи розділи (зазвичай їх 2–3), підрозділи, пункти. Невелика кількість структурних частин свідчить про поверхове, однобічне вивчення об'єкта, недостатнє заглиблення в сутність явища, нерозуміння всієї сукупності його властивостей, зв'язків і відношень. Занадто деталізована структура також є недоцільною.

Варто пам'ятати й про відносну пропорційність структурних компонентів роботи. Перший з розділів може бути присвячений теоретичним засадам вивчення мовного явища. Бажано подавати стислі висновки наприкінці кожного з розділів, аби узагальнити й підсумувати виконану частину дослідження та уникнути зайвої деталізації у загальних висновках.

Завершують роботу теоретичними узагальненнями — загальними висновками. У них викладають найважливіші результати дослідження, які містять формулювання розв'язаних завдань, їх значення для науки та практики. Висновки не повинні повторювати вихідні теоретичні положення

роботи, які викладено у «Вступі» та на початку розділів і які становлять теоретичну основу дослідження. У висновках не варто подавати й характеристику творчості та художнього методу письменника, на матеріалі творів якого виконували дослідження (за винятком тем, що стосуються стилістичних функцій мовних одиниць, їх ролі в ідіостилі автора).

Висновки подають у вигляді розгорнутих узагальнювальних речень. Їх зміст, кількість і порядок розташування мають відповідати завданням, сформульованим у «Вступі». Висновки — це, власне, ті положення, що висувають на захист і заради яких виконано дослідження. Вони мають бути чіткими, науковими, аргументованими.

Результати наукової роботи бажано відобразити й у «Додатках».

3.4. Завершення дослідження

Оформлення рукопису наукової роботи

Узагальнюючи подану вище інформацію, ще раз наголосимо на важливих моментах щодо оформлювання дослідження, адже це питання охоплює й особливості структурування роботи, і специфіку викладу матеріалу, і технічні вимоги до роботи.

Робота має титульну сторінку, яка містить:

- назву відомства (міністерства), назву районного чи обласного відділу МАН (розміщують зверху; кожену назву записують повністю в окремому рядку);
- назву відділення і секції;
- назву дослідження без лапок;
- відомості про виконавця (праворуч): прізвище, ім'я та по батькові учня; номер класу, школи;
- відомості про наукового керівника (праворуч нижче): прізвище та ініціали; науковий ступінь, вчене звання і посада;
- місце і рік написання (внизу посередині) (*див. Додаток Ж*).

У дослідницькій роботі мають бути чітко визначені три обов'язкові її компоненти: *вступ, основний зміст і висновки*.

У *вступі* обґрунтовують актуальність теми, визначають об'єкт і предмет, мету й завдання дослідження, джерела, з яких добирали фактичний матеріал; обґрунтовують доцільність обраних методів і прийомів аналізу; з'ясовують новизну і теоретичне значення роботи, зазначають перспективи практичного застосування результатів дослідження.

Теоретичне значення учнівської роботи, звичайно ж, відрізняється від

теоретичної вагомості дисертацій. Воно полягає насамперед у введенні до наукового обігу нового мовного матеріалу, аналіз якого в роботі дає змогу зробити відповідні теоретичні узагальнення і в такий спосіб поглибити певну наукову теорію або її окремі елементи. Тому майже кожна учнівська робота, виконана відповідно до чинних вимог, має теоретичне значення, навіть якщо вона не містить формулювань нових законів і не стає основою для формування нової теорії у мовознавстві.

Обґрунтовуючи актуальність теми, необхідно подати огляд наукової літератури зазначеної проблематики, коротко представити погляди вчених на її розв'язання, запропонувати власне бачення проблеми, яке ґрунтується на одній із наявних теорій. В огляді літератури повний бібліографічний опис наукових праць подавати не треба (його буде наведено у списку використаної літератури), достатньо лише назвати автора і рік видання наукової праці. Подібні думки та погляди мовознавців необхідно об'єднувати, узагальнювати, групувати і в такий спосіб представляти у вступній частині.

Основна частина роботи відображає процес дослідження та його результати. Вона виявляє здатність учня на основі теоретичних знань з відповідних галузей лінгвістики добирати фактичний матеріал, самостійно аналізувати й описувати його. Саме за основною частиною роботи науковий керівник, рецензенти і члени журі МАН України оцінюють ступінь самостійності її виконання.

В основній частині роботи має бути науково грамотно поєднано три складники: теоретичну основу аналізу матеріалу з покликаннями на наукові джерела, достовірний фактичний матеріал і самостійний аналіз та опис мовних явищ з висновками до розділів, які впливають з цього аналізу.

Для підтвердження власних аргументів або в ході аналізу явища можна наводити *цитати*. Науковий етикет вимагає точного відтворення цитованого тексту.

Загальні вимоги до цитування такі:

а) текст цитати починають і закінчують лапками і наводять у тій графічній формі, в якій він поданий у джерелі, зі збереженням особливостей авторського написання;

б) пряме цитування має бути повним. Пропуск слів, речень, абзаців можливий, але без спотворення авторського тексту. Його позначають трьома крапками, які ставлять у будь-якому місці цитати. Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

в) кожна цитату обов'язково супроводжують покликанням на джерело;

г) у разі непрямого цитування (переповідання думок інших авторів своїми словами) потрібно бути точним у збереженні змісту і в дужках подавати відповідні покликання на джерело.

Загальні висновки підсумовують дослідження. Вони не лише відображують позитивні результати, а й визначають дискусійні моменти. Висновки не повинні бути дуже широкими і повторювати положення вступу й основної частини роботи. Водночас вони мають форму розгорнутих узагальнень, які відповідають завданням дослідження. Фактичний мовний матеріал у висновках не подають.

З огляду на те, що результати дослідницької роботи повинні мати практичне застосування, у висновках варто сформулювати відповідні рекомендації.

Список наукової літератури охоплює всю опрацьовану літературу, яка стосується безпосередньо теми, і наукові джерела загальнотеоретичного плану, які визначають методологію дослідницької роботи. Укладання списку літератури здійснюють за вимогами державного стандарту.

Список використаних джерел, що охоплює всю джерельну базу, з якої добирали матеріал для аналізу, подають після списку наукової літератури. Його може супроводжувати список умовних скорочень використаних джерел. Наприклад: *Кв.-Осн. — Квітка-Осн*ов'яненко Г. Ф. *Зібрання творів : [у 7 т.] / Г. Ф. Квітка-Осн*ов'яненко. — К. : *Наук. думка*, 1978–1981.

Зразки оформлення бібліографії (бібліографічного опису)

Характеристика джерела	Приклад оформлення
Монографії, книжки: Один автор	Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) / Олена Костянтинівна Безпояско. — К. : <i>Наук. думка</i> , 1991. — 172 с. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; [пер. с нем. под ред. и с предисл. Г. В. Рамишвили]. — М. : <i>Прогресс</i> , 1984. — 397 с.
Два автори	Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. — К. : Унів. вид-во «Пультсари», 2004. — 400 с.
Три автори	Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навч. посіб. / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. — К. : Вища шк., 1994. — 670 с.

Чотири автори	Історична грамати́ка української мови / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинко. — К. : Вища шк., 1980. — 320 с.
П'ять і більше авторів	Сучасна українська літературна мова / [Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін.]; за ред. А. П. Грищенка. — [3-є вид., перероб. і допов.]. — К. : Вища шк., 2002. — 440 с.
Без автора	Проблеми типологічної та квантитативної лексикології : [зб. наук. праць / наук. ред. Каліушенко В. та ін.]. — Чернівці : Рута, 2007. — 310 с.
Багатотомні видання	Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. — М. : Просвещение. — Т. 4. — Вып. I. — 1985. — 287 с. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наук. думка, 1972. — 516 с.
Матеріали конференцій, з'їздів, пленумів	Семантика мови і тексту : зб. статей VI міжнар. наук. конф., 26–28 верес. 2000 р., Івано-Франківськ / М-во освіти і науки України, Прикарпат. ун-т ім. Василя Стефаника. — Івано-Франківськ : Плай, 2000. — 667 с.
Стандарти	Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові в бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила : ДСТУ 3582–97. — [Чинний від 1998–07–01]. — К. : Держстандарт України, 1998. — 26 с. — (Національний стандарт України)
Словники, енциклопедії, атласи	Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [ред. кол. : І. К. Білодід (голова)]. — К. : Наук. думка, 1970–1980. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами — омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. — К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. — 912 с. Українська мова. Енциклопедія / [ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.] — К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. — 752 с. Атлас української мови : в 3 т. / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Ін-т української мови. Ін-т суспільних наук. Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці. — К. : Наук. думка, 1984. — Т. 1. : Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. — 1984. — 498 с.; Т. 2. : Волинь, Наддніпрянина, Закарпаття і суміжні землі. — 1988. — 520 с.; Т. 3. : Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. — 2001. — 273 с.

<p>Частина книги, періодичного, продовжуваного видання (стаття в збірнику, журналі, енциклопедії, тези доповідей)</p>	<p>Уфимцева А. А. Семантика слова / А. А. Уфимцева // Аспекты семантических исследований / отв. ред. Н. Д. Арутюнова и А. А. Уфимцева; АН СССР. Ин-т языкознания. — М. : Наука, 1980. — С. 5–80.</p> <p>Бенвенист Э. Природа местоимений / Э. Бенвенист // Общая лингвистика / Э. Бенвенист; [редакция, вступ. ст. и комментарии Ю. С. Степанова]. — М. : Прогресс, 1974. — С. 285–291.</p>
	<p>Вихованець І. Різновиди транспозиції / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць. — Кіровоград, 1997. — Вип. 2. — С. 57–60.</p> <p>Жовтобрюх М. А. Займенник у системі частин мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. — 1994. — № 6. — С. 18–22.</p> <p>Rybák J. Vzťahy opozície neurčitých zámen a gramatickej kategórie čísla v ruštine a slovenčine / J. Rybák // Slavica Slovaca. — 1978. — Ročník 13. — Číslo 1. — S. 33–42.</p> <p>Грищенко А. П. Складне речення / А. П. Грищенко // Українська мова. Енциклопедія. — К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 553–555.</p>
	<p>Вихованець І. Різновиди транспозиції / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць. — Кіровоград, 1997. — Вип. 2. — С. 57–60.</p> <p>Жовтобрюх М. А. Займенник у системі частин мови / М. А. Жовтобрюх // Мовознавство. — 1994. — № 6. — С. 18–22.</p> <p>Rybák J. Vzťahy opozície neurčitých zámen a gramatickej kategórie čísla v ruštine a slovenčine / J. Rybák // Slavica Slovaca. — 1978. — Ročník 13. — Číslo 1. — S. 33–42.</p> <p>Грищенко А. П. Складне речення / А. П. Грищенко // Українська мова. Енциклопедія. — К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. — С. 553–555.</p> <p>Плющ М. Я. Референційний і дійсний компоненти в семантико-синтаксичній структурі речення / М. Я. Плющ // Язык и культура : 3-я междунар. конф. / Укр. ин-т междунар. отн. ий Киевского ун-та им. Тараса Шевченко, Фонд гуманитарного развития «Collegium»; [сост. С. Б. Бураго] : тезисы докл. — К., 1994. — С. 160–161</p>

Дисертації	Шехтер В. Г. Категорія означеності-неозначеності в сучасній українській мові : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Шехтер Валерій Георгійович. — К., 1995. — 163 с.
Автореферати дисертацій	Ожоган В. М. Займенникові слова у структурі сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. М. Ожоган. — К., 1998. — 45 с.
Електронні ресурси	Бондарко А. В. Лингвистика текста в системе функциональной грамматики [Электронный ресурс] / А. В. Бондарко // Текст. Структура и семантика. — М., 2001. — Т. 1. — С. 4–13. — Режим доступу до статті: http://www.philology.ru/linguistics1/bondarko-01.htm . Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі : електронні ресурси в науці, культурі та освіті : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. «Крим–2003») [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І А. Павлуша // Бібліотечний вісник. —2003. — № 4. — С. 43. — Режим доступу до журн.: http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm .

Бібліографічний опис оформлюють згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1–2003, ІДТ)». Опис складається з елементів, які поділяються на обов'язкові та факультативні. У бібліографічному описі можуть бути лише обов'язкові чи обов'язкові та факультативні елементи. Обов'язкові елементи містять бібліографічні відомості, які забезпечують ідентифікацію документа. Їх наводять у будь-якому описі. Проміжки між знаками та елементами опису є обов'язковими і слугують для розрізнення знаків граматичної і приписаної пунктуації.

У сучасних наукових дослідженнях літературу в списку використаних джерел можна подавати в тому порядку, в якому її наведено у тексті роботи. Проте найчастіше використовують алфавітний або хронологічний принципи бібліографічного опису джерел. Джерела, написані латинським шрифтом, фіксують після кириличних.

Додатки подають після списку використаних джерел, і до загально-го обсягу роботи вони не входять. Кожен додаток починається з нової сторінки, має свою назву, яку друкують малими літерами з першої великої. Над заголовком посередині рядка пишеться слово «Додаток А»;

«Додаток Б» та ін. Додатки позначають послідовно великими літерами українського алфавіту, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь.

Зазвичай додатки мають не меншу наукову цінність, ніж сам зміст дослідницької роботи, бо вони найчастіше є словниками, або таблицями, або діаграмами, або текстами усних записів тощо. Вони відображають і фактичний матеріал, і висновки, а тому переконливо свідчать про самостійність дослідження.

Зміст роботи розміщують перед *вступом*. У ньому зазначають назви розділів, підрозділів, пунктів, номери сторінок. Назви структурних частин роботи повинні максимально відображати зміст кожної частини і бути стислими. У нумерації застосовують арабські цифри, підрозділи (параграфи) мають свою нумерацію («1.2»; «2.3»), де перша цифра позначає розділ, а друга — підрозділ того чи того розділу. У підрозділах можна виокремити пункти («1.2.1»; «2.3.2»), де третя цифра зазначає пункт (*див. Додаток 3*).

Назви розділів і підрозділів подають в одному рядку з порядковим номером; після заголовків крапка не ставиться.

Якщо в роботі використовують скорочення термінів, абрєвіатури, то на початку, після *змісту*, подають *список умовних скорочень*.

Навчально-дослідницька робота з української мови має орієнтовний обсяг у межах 25–30 сторінок комп'ютерного набору (без додатків, списків літератури і використаних джерел).

Робота має відповідати технічним стандартам: бути надрукованою українською мовою на папері формату А4 за допомогою комп'ютера (з використанням шрифту Times New Roman текстового редактора Word розміру 14 з міжрядковим інтервалом 1,5). Текст роботи друкують, залишаючи береги таких розмірів: лівий — 30 мм, правий — 10 мм, верхній — 20 мм, нижній — 20 мм. Абзац — 1,25 мм.

Покликання на наукову літературу найчастіше оформлюють так: [5, 67], де 5 — порядковий номер джерела у списку, 67 — номер відповідної сторінки. Покликання на джерело ілюстративного матеріалу в тексті часто має такий вигляд: (Довж., II, 59), а у списку це джерело оформлюється так: *Довж. — Довженко О. П. Твори: [в 5 т.] / О. П. Довженко. — К.: Дніпро, 1984. — Т. 2. — 503 с.*

Сторінки в роботі нумерують. На титульній сторінці цифру «1» не ставлять, а наступна сторінка йде під цифрою «2». Порядковий номер розташовують у правому верхньому куті без крапки. Усі сторінки структурних елементів роботи підлягають нумерації на загальних засадах.

Навчально-дослідницьку роботу розпочинає титульна сторінка, яку

оформлюють за загальноприйнятим зразком.

Таблиці нумерують у межах розділу. У правому верхньому куті над назвою таблиці розміщують напис «Таблиця». Номер таблиці складається з номера розділу і порядкового номера таблиці.

Як уже неодноразово зазначалося, дослідницька робота повинна мати не лише певний науковий рівень, а й виявляти абсолютну грамотність дослідника. Виклад матеріалу повинен бути логічним. Стиль викладу змісту роботи — науковий, мова — сучасна українська літературна з відповідною науковою термінологією. Культура наукового мовлення засвідчує глибоке усвідомлення проблеми, уміння науково обґрунтувати свої результати дослідження, зробити висновки та узагальнення.

Підготовка до захисту і прилюдний захист

Готуючись до захисту роботи, дослідник складає тези виступу, оформлює необхідний наочний матеріал (таблиці, схеми, моделі мовних конструкцій, словнички тощо), обмірковує відповіді на зауваження рецензентів.

Процедура прилюдного захисту має такі етапи:

1. *Доповідь учня про результати дослідження* (регламент близько 10 хвилин). Автор роботи повідомляє тему, окреслює проблему, визначає її актуальність, з'ясовує об'єкт і предмет дослідження, формулює мету і завдання, характеризує методи, презентує фактичний мовний матеріал та описує структуру роботи. Далі характеризує розділи роботи, визначає основні теоретичні положення, доцільно ілюструє їх інформативно важливими прикладами.

Головне у доповіді — це загальні висновки, оскільки вони являють собою ті положення, які висувають на захист і заради яких було здійснено дослідження. Висновки демонструють виконання поставлених завдань.

2. *Наукова дискусія*, в ході якої члени журі та інші учасники конкурсу-захисту ставлять запитання, а учень дає лаконічні, чіткі, науково обґрунтовані відповіді.

3. *Виступ наукових рецензентів* — членів журі або оголошення їх рецензій з оцінкою роботи. Члени журі відзначають здобутки дослідника, наголошують на тих частинах роботи, які заслуговують на схвалення, повідомляють про наукову новизну та значення роботи; висловлюють зауваження й побажання. Побажання спрямовані на поліпшення роботи, на визначення шляхів і напрямів подальшого розвитку наукових ідей.

4. *Прикінцеве слово доповідача* для відповіді на зауваження й побажання.

В оцінюванні роботи та її прилюдного захисту керуються такими вимогами до знань, умінь і навичок учасника конкурсу-захисту учнівських наукових робіт Малої академії наук України:

- уміння дослідника виявляти проблему, обґрунтовувати її актуальність, формулювати мету і завдання дослідження;
- обізнаність з науковою літературою визначеної проблематики, її критичний аналіз, обґрунтування власного погляду на потрактування аналізованого явища;
- знання різних напрямів, аспектів, підходів, концепцій у дослідженні обраного об'єкта;
- використання оптимальних сучасних методів і прийомів наукового аналізу;
- володіння науковою термінологією і доцільне оперування нею;
- уміння науково аналізувати, класифікувати і систематизувати мовні явища;
- здатність до узагальнень і висновків, які відповідають поставленій меті та завданням;
- правильне оформлення результатів дослідження відповідно до чинних вимог і сучасних мовних норм;
- уміння публічно захищати положення та результати дослідження, давати переконливі відповіді на запитання, вести наукову полеміку, доводити свої погляди;
- достатній рівень фахової підготовки й дослідницького хисту.

Існує певна закономірність відповідності заочного оцінювання роботи й оцінки її прилюдного захисту. Зазвичай вони кардинально не різняться: якщо роботу високо оцінено в рецензії членів журі, то на захисті оцінка не буває низькою, і навпаки (за умови, що робота є самостійною).

У процесі прилюдного захисту журі має можливість виявити рівень самостійності наукової роботи, обізнаність із питань досліджуваної проблеми, здатність до наукового мислення, уміння презентувати результати проведеного аналізу. Водночас характерні ознаки виконаного дослідження — його актуальність, новизна, змістовність, якість і тлумачення фактичного матеріалу, методика аналізу, структура, стиль викладу — не можуть бути інтерпретовані й оцінені по-різному на захисті та в заочному рецензуванні роботи. На захисті учень може лише скоригувати оцінку, але не змінити її докорінно.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає актуальність наукової проблеми?
2. Назвіть основні напрями сучасної лінгвістики.
3. Як розрізнити об'єкт і предмет дослідження?
4. Які вимоги висувають до формулювання мети і завдань дослідження?
5. Як потрібно здійснювати огляд наукової літератури?
6. Які вимоги висувають до цитування? Як можна оформити цитату?
7. Як потрібно оформлювати покликання на наукове джерело?
8. Які існують вимоги до оформлення списку використаної наукової літератури?
9. Що таке предмет та об'єкт дослідження?
10. Чим відрізняється список використаної літератури від списку використаних джерел?
11. Назвіть основні методи лінгвістичних досліджень.
12. Що повинні містити висновки до наукової роботи?

4. НАУКОВІ ФАХОВІ ЗНАННЯ

4.1. Теоретичні знання — основа наукової творчості

Поглиблено вивчаючи українську мову на уроках, факультативних заняттях і в позашкільних закладах, учні загалом усвідомлюють її інтелектуальну, духовну, моральну і культурну цінність, потребу досконало володіти нею і свідомо прагнуть до досягнення вершин української культури й мистецтва слова.

Обравши українську мову як профільний предмет на конкурсній захисті Малої академії наук, учні готуються до контрольної роботи: поглиблюють та удосконалюють свої теоретичні знання з різних розділів українського мовознавства і української літератури, шліфують уміння писати творчі роботи, логічно і зв'язно викладати думки на папері.

У написанні контрольних робіт під час проведення конкурсу передбачено реалізувати два основні завдання наукової підготовки учнів: 1) забезпечення теоретичних знань про структуру й особливості функціонування української мови, достатніх для здійснення мовознавчого дослідження; 2) визначення й оцінка рівня знань з української мови і літератури, що є важливим складником загальної оцінки наукових здобутків і кваліфікації молодого дослідника.

«Наукові дослідження передбачають володіння науковими знаннями» — так починається монографія С.І. Дорошенка «Основи наукових досліджень з лінгвістики». Відомий мовознавець, доктор філологічних наук, професор, який уже понад 60 років працює у галузі лінгвістичної науки та освіти, саме з цієї аксіоми починає знайомити майбутніх науковців з основами дослідницької роботи та секретами наукових досягнень.

Будь-яке дослідження — це проникнення в сутність явища, заглиблення в проблему, розгляд різних поглядів і обрання одного з них як теоретичної основи для подальшого аналізу. Щоб здійснити повноцінне дослідження, недостатньо мати лише поверхове уявлення про будову мови і мовні одиниці. Потрібно знати визначення, розрізняти ознаки, усвідомлювати зв'язки, врешті, просто не помилятися у кваліфікаціях і не сплутувати мовні одиниці. Мовознавчу наукову роботу неможливо виконати й без навичок морфемного, словотвірного, лексичного, морфологічного аналізу слів та синтаксичного розбору речень.

Щоб бути готовим обґрунтувати наукову ідею, треба добре розібратися не лише в одному питанні, а й в усьому, що стосується теми. У науковій роботі недостатньо вивчити одну вузьку проблему певної галузі лінгвістики. Синтаксичні проблеми зазвичай пов'язані з лексикологією та морфологією, а лексичні часто потребують ґрунтовних знань з морфеміки та словотвору. І, нарешті, досконале володіння рідною мовою та високий рівень її мовленнєвої культури необхідні у написанні будь-якої наукової роботи.

Отже, наукові знання — це надійний засіб пізнання обраного об'єкта.

З метою перевірки теоретичних знань із сучасної української літературної мови і фахового наукового мовлення та виявлення інтелектуально і духовно розвиненої творчої молоді учасникам науково-навчальних змагань пропонують виконати *контрольну роботу з української мови та літератури*.

4.2. Поради до виконання контрольних робіт з української мови

Виконання контрольних завдань з української мови має продемонструвати не лише здобуті учнями знання, а й уміння застосовувати їх на практиці, вживати відповідні мовні засоби в усних і письмових висловлюваннях різних типів, стилів і жанрів з дотриманням мовних норм і вимог до культури спілкування.

Контрольна робота охоплює тести, теоретичні запитання, практичні вправи, завдання пошукового характеру і творчу роботу з української мови і літератури.

Завдання для контрольної роботи складають окремо для учнів 11, 10 і 9-х класів загальноосвітньої школи. За характером та складністю контрольні завдання розподіляють між трьома рівнями і відповідно оцінюють.

I рівень складності

Перший рівень контролю знань забезпечують тести закритого типу з мови та літератури: з кількох запропонованих відповідей слід обрати правильну. Тести покликані виявити базові філологічні знання учнів та уміння застосовувати їх до виконання найпростіших практичних вправ.

Тести з української мови охоплюють питання фонетики, орфографії, орфоєпії, лексикології, фразеології, морфемної будови слова, словотвору,

правопису закінчень відмінюваних частин мови. Вони виявляють знання основних норм сучасної української літературної мови — орфоепічних, орфографічних, лексичних, морфологічних, словотвірних, граматичних та уміння відрізнити правильне написання або тлумачення слів від помилкового.

Для успішного виконання тестів учні повинні знати й уміти визначати в словах ненаголошені й наголошені голосні, тверді і м'які, дзвінкі й глухі приголосні; ділити слово на склади; знати звукове значення букв у слові та місце букв в алфавіті, розташовувати слова за алфавітом; розпізнавати явища уподібнення приголосних звуків, спрощення в групах приголосних, основні випадки чергування голосних і приголосних звуків; визначати особливості вимови голосних і приголосних звуків; вимовляти слова відповідно до орфоепічних, акцентуаційних норм; розпізнавати вивчені орфограми; правильно писати слова з орфограмами, знаходити й виправляти орфографічні помилки, доцільно застосовуючи правила; розуміти лексичні значення слів; добирати до слів синоніми й антоніми; розуміти переносні значення слів; розуміти значення фразеологізмів; відділяти закінчення слова від основи, членувати основу на значущі частини, добирати спільнокореневі слова та слова з однаковими префіксами й суфіксами; розрізняти форми слова й спільнокореневі слова; визначати способи творення слів; розпізнавати самостійні (*іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово і прислівник*), службові (*прийменник, сполучник, частка*) частини мови і *вигук*; визначати основні способи творення повнозначних слів; правильно відмінювати їх; відрізняти правильні форми від помилкових.

Тести з української літератури виявляють знання основних теоретико-літературних понять, передбачених шкільною програмою, літературних течій, угруповань та їх представників, авторів вивчених творів, представників різних літературних періодів, найхарактерніших ознак літературних напрямів; здатність ідентифікувати літературного героя за авторською характеристикою, поетичний твір за його фрагментом тощо.

II рівень складності

Завдання *другого рівня* містять два запитання з мови й одне запитання з літератури. Перше і друге запитання дають можливість виявити знання особливостей функціонування системи української мови, що становлять основу для формування мовних умінь і навичок — орфоепічних, граматичних, лексичних, правописних, стилістичних.

Вони передбачають виклад теоретичних відомостей про основні аспекти, що відображають структуру сучасної української літературної мови: фонетику, лексикологію, словотвір, морфологію, синтаксис і стилістику. Учасники конкурсу повинні уміти дати визначення мовних понять і термінів, з'ясувати характерні ознаки мовних одиниць та особливості їх функціонування, розрізняти, порівнювати та класифікувати мовні одиниці, пояснювати особливості вживання слів та їхніх форм.

До учасників конкурсу висуваються такі вимоги: чітко формулювати визначення; пояснювати, логічно й послідовно викладаючи думки; переконливо аргументувати; ілюструвати теоретичні положення відповідним якісним мовним матеріалом; формулювати висновки. Завдання з української мови другого рівня виявляють розуміння фонетичних, лексичних та граматичних мовних явищ, їхніх ознак та особливостей функціонування.

Для успішного виконання завдань другого рівня учні мають визначати загальне значення, морфологічні ознаки і синтаксичну роль самостійних частин мови; з'ясувати належність іменників до певної групи за їхнім лексичним значенням; визначати розряди прикметників за значенням; утворювати форми ступенів порівняння якісних прикметників, повні й короткі форми якісних прикметників; розрізняти основні способи творення відносних і присвійних прикметників; з'ясувати розряди числівників і займенників за значенням; визначати сполучуваність числівників з іменниками; особливі форми дієслова, безособові дієслова; часи й способи дієслів, дієвідміни, особливості словозміни кожної дієвідміни; використовувати один час і спосіб у значенні іншого; розрізняти основні способи творення дієслівних видових форм, форм майбутнього часу недоконаного виду, форм умовного та наказового способу дієслів; розпізнавати дієприкметники і дієприслівники, основні способи їх творення; відрізняти правильні форми дієприкметників та дієприслівників від помилкових; визначати розряди прислівників за значенням, ступені порівняння прислівників; визначати групи прийменників за походженням і за будовою, групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю, за вживанням і будовою; групи часток за значенням і вживанням; знати групи вигуків за походженням; розрізняти типи словосполучень та різновиди підрядного зв'язку в них; визначати структуру простого двоскладного речення, розрізняти речення різних видів: за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за складом граматичної основи, за наявністю чи відсутністю другорядних членів,

за наявністю чи відсутністю всіх структурно необхідних членів речення, за різними засобами ускладнення (однорідні члени речення, вставні та вставлені слова, словосполучення і речення, відокремлені члени речення, звертання); з'ясувати способи вираження підмета й присудка (простого й складеного); розпізнавати види другорядних членів та їхні типи, визначати способи вираження означень, додатків, обставин тощо.

Завдання з літератури виявляє знання текстів літературних творів, передбачених шкільною програмою, уміння аналізувати та порівнювати образи, з'ясувати проблематику твору, визначати виражально-зображальні засоби та пояснювати їх роль у творенні образів і вираженні ідейно-тематичного змісту твору.

III рівень складності

Завдання *третього рівня* мають пошуковий і творчий характер. Перше і друге завдання з української мови мають на меті з'ясувати, чи вміють учасники конкурсу самостійно здійснювати науковий пошук: ідентифікувати мовні явища, аналізувати, описувати, класифікувати і систематизувати їх, давати їм теоретичне тлумачення, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки.

Для успішного виконання завдань третього рівня складності, окрім зазначених раніше знань, умінь та навичок, учні повинні продемонструвати також уміння виконувати всі види мовного аналізу — фонетичний, лексичний, морфемний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний; розпізнавати й аналізувати різні типи речень — односкладні, двоскладні, ускладнені прості з однорідними членами, звертаннями, вставними словами, словосполученнями та реченнями, відокремленими членами (означеннями, прикладками, обставинами); розпізнавати й аналізувати складні речення різних типів — складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові; добирати й конструювати складні речення, будувати їх схеми; визначати структуру складних речень з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку; розпізнавати стилі мовлення, аналізувати тексти різних стилів та визначати особливості кожного з них.

Третє завдання передбачає написання творчої роботи на запропоновану тему. Це твір-мініатюра, який повинен мати невеликий обсяг — 1–1,5 сторінки (250–300 слів) і виявляти творче мислення учня та оволодіння основними жанрами і нормами писемного мовлення. До творчої роботи висувають такі вимоги:

- повнота розкриття теми;
- літературна основа, що виявляє знання творів української літератури, передбачених шкільною програмою;
- лаконізм, послідовність викладу думок;
- логічна структура твору;
- наявність вступної частини й висновку;
- граматична та стилістична вправність;
- дотримання орфографічних та пунктуаційних норм;
- багатство, виразність та образність мовлення.

Учні мають виявити уміння будувати письмове висловлення, логічно викладаючи зміст, підпорядковуючи його темі й основній думці, обираючи відповідні мовностильові засоби; уміння формулювати, добирати доречні аргументи і приклади, робити висновок, висловлювати власну позицію, свій погляд на ситуацію, правильно структурувати текст, використовуючи відповідні мовленнєві звороти.

Отже, контрольна робота дає змогу визначити обсяг та якість знань з української мови і літератури, рівень теоретичної підготовки учня, оцінити його дослідницькі здібності і здатність вести самостійний науковий пошук.

4.3. Зразки контрольних робіт

Наведемо зразки завдань для контрольних робіт учасників конкурс-захисту Малої академії наук.

І рівень складності

Варіант 1

- Однаковий тип відмінювання мають числівники:
  - сто, двісті, дев'ятсот;*
  - тисяча, сорок, тридцять;*
  - п'ятдесят, шістдесят, двадцять.*
- Позначте рядок, у якому в усіх словах на письмі відбувається спрощення в групах приголосних:
  - пристрас (т)ний, тижд (д)ня, перс (т)ні, щас (т)ливий, пис (к)нути;*
  - проїз (д)ний, кіс (т)лявий, аген (т)ство, хворос (т)няк, корис (т)ний;*
  - студен (т)ський, сер (д)це, балас (т)ний, виїз (д)ний, улес (т)ливий.*
- Лише числівники записано в рядку:
  - один, п'ятірка, сім, двічі, вісімсот;*
  - мільярд, сто, тисяча, двісті, одна;*
  - шість, п'ятиріччя, мільйон, двадцять два, сорок.*

4. Помилку допущено в рядку:
а) вілла, ірраціональний, диференційний, Геннадій;
б) тонна, шосе, інтелект, Канни;
в) маса, лібретто, сюрреалізм, ванна.
5. Помилку допущено в рядку:
а) сімнадцять, одинадцять, шістсот;
б) восьмисот, п'ятдесяти, дев'ятисот;
в) п'ятьма, вісьмома, чотирма.
6. Голосних звуків в українській мові:
а) п'ять;
б) шість;
в) сім.
7. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться без м'якого знака:
а) майбут...не, мен...ший, Хар...ків, у павутин...ці;
б) борот...ба, чотир...ма, уман...ський, шіст...десят;
в) співають..., виріз...бляти, на вишен...ці, п'ят...сот.
8. Позначте рядок, у якому всі іменники у формі родового відмінка записано правильно:
а) понеділка, пейзажа, феномена, Вашингтону;
б) квадрата, погляду, заліку, Єгипту;
в) екзамена, реферату, кредиту, синоніма.
9. Позначте рядок, у якому допущено помилку в написанні слів іншомовного походження.
а) афікс, індекс, еквівалент, лінгвоісторіографія;
б) регіональний, дисіміляція, транзит, фіктивний;
в) періодизація, оригінал, операція, дециметр.
10. Позначте рядок, у якому допущено помилку:
а) роздоріжжя, безвір'я, двохярусний;
б) бджолиний, буквений, широченний;
в) льох, тонший, ніччю.

Варіант 2

1. Позначте рядок, у якому допущено помилку:
а) запорізький, паризький, чикагський;
б) ніччю, сіллю, жовчю;
в) морквяний, т'мяний, риб'ячий.
2. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з префіксом **при-**:
а) пр...чепити, пр...сісти, пр...бігти, пр...чудовий;

- б) *пр...шити, пр...крити, пр...спати, пр...швидшити;*
в) *пр...бережний, пр...морозити, пр...леглий, пр...мудрий.*
3. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться без м'якого знака:
- а) *мен...ший, на сопіл...ці, промін...чик, стеблин...ці;*
б) *шіст...сот, різ...бяр, камін...чик, нян...чити;*
в) *у павутин...ці, у каз...ці, у таріл...ці, у жмен...ці.*
4. Позначте рядок, у якому всі слова у родовому відмінку однини мають закінчення **-а**:
- а) *жанр, місяць, зошит, роман;*
б) *сніг, вівторок, сад, пейзаж;*
в) *студент, метр, Париж, портрет.*
5. Позначте рядок, у якому всі прикметники пишуться з **-ни-**:
- а) *іме...ий, займе...иковий, солом'я...ий;*
б) *росли...ий, хвили...ий, злиде...ий;*
в) *пісе...ий, весня...ий, туман...ий.*
6. Позначте рядок, у якому всі іменники в орудному відмінку мають у закінченні літеру **е**:
- а) *лікар...м, звір...м, дол...ю, куц...м;*
б) *стілець...м, куц...м, круч...ю, секретар...м;*
в) *пухир...м, весляр...м, стріх...ю, бджоляр...м.*
7. Позначте рядок, у якому всі слова з **пів-, полу-** написано правильно:
- а) *піваркуш, пів-відра, полудень;*
б) *півслова, пів-Європи, полумисок;*
в) *пів'ящика, півуроку, пів яблука.*
8. Позначте рядок, у якому всі слова мають апостроф:
- а) *харків...янин, моркв...яний, між...ярусний;*
б) *супер...ядро, торф...яний, прем...єра;*
в) *мавп...ячий, н...юанс, Х...юстон.*
9. Позначте рядок, у якому допущено помилку:
- а) *священик, не згасав, маловідомий;*
б) *вищезгаданий, останній, ані хто;*
в) *заволзький, безталанний, сьогоднішній.*
10. Позначте рядок, у якому всі іменники належать до чоловічого роду:
- а) *Тбілісі, човен, сирота;*
б) *мавпа, гончар, путь;*
в) *біль, собака, батько.*

Варіант 3

1. Позначте рядок, у якому всі власні назви іншомовного походження записано правильно:

- а) Рафаель, Генадій, Горацій, Шиллер, Аполлон;
- б) Галілей, Алла, Карл Ліней, Монтеск'є;
- в) Жанна, Руссо, Дідро, Мольєр, Россіні.

2. Позначте рядок, у якому допущено помилку:

- а) надхмар'я, роззброєння, соболинний;
- б) у мисці, різьбяр, братський;
- в) морквяний, неждано, статті.

3. Позначте рядок, у якому немає глухих приголосних:

- а) бузок, кохання, паркан, периметр;
- б) дзьоб, розмова, недоля, міра, дуб;
- в) дятел, приймач стукіт, вухо.

4. Позначте рядок, у якому кількісний числівник в орудному відмінку однини записано неправильно:

- а) двомастами п'ятидесятьма вісьма;
- б) вісьмастами шістдесятьма п'ятьма;
- в) сьомастами двадцятьма трьома.

5. Позначте рядок, у якому іменник у формі орудного відмінка однини записано неправильно:

- а) рідною землею, гастрольною афішею, сумлінною працею;
- б) гарячою кашею, солодкою грушею, високою вежею;
- в) високою ціною, весняною калюжою, великою кулею.

6. Апостроф в українських словах пишемо перед **я, ю, є, ї** після букв **б, п, в, м, ф**:

- а) якщо вони позначають пом'якшені звуки;
- б) якщо перед ними не стоїть буква, що позначає кореневий приголосний звук (крім **р**);
- в) якщо перед ними стоїть буква, що позначає будь-який приголосний.

7. Позначте рядок з літерами «дев'ятки», після яких у загальних назвах іншомовного походження перед наступною літерою, що позначає приголосний, потрібно писати **и**:

- а) д, з, к, с, ц, ш, х, р, ж;
- б) д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р;
- в) д, т, з, л, ц, ч, х, ж, р.

8. За звучністю приголосні звуки поділяють на такі групи:
- а) *тверді та м'які;*
  - б) *губні, шиплячі та свистячі;*
  - в) *сонорні, дзвінкі та глухі.*
9. Позначте рядок, у якому в усіх словах пропущено літеру *і*:
- а) *г...пер...нфляція, аука...он, ас...м...ляц...я, кл...єнт;*
  - б) *потенц...ал, коеф...ц...єнт, ...м...дж, консорц...ум;*
  - в) *л...м...т, л...ценз...я, рец...п...єнт, ф...л...я.*
10. Позначте рядок, у якому всі слова мають префікс *с-*:
- а) *...формувати, ...повістити, ...шити, ...твердіти;*
  - б) *...ховати, ...гортати, ...краєчку, ...падати;*
  - в) *...тягнути, ...кинути, ...фотографувати, ...купчитися.*

Варіант 4

1. Позначте рядок, у якому подано лише глухі звуки:
- а) *д, т, ж, м, к;*
  - б) *с, ш, з, ч, ф;*
  - в) *ц, п, х, к, т.*
2. Позначте рядок, у якому всі слова у родовому відмінку однини мають закінчення *-у*:
- а) *час, університет, Єгипет, русизм;*
  - б) *підмет, світ, підхід, шум;*
  - в) *перехід, день, об'єкт, Лондон.*
3. Позначте рядок, у якому всі слова утворено префіксальним способом:
- а) *відзнака, розбір, перехід, перебіг;*
  - б) *прамова, невисокий, перейти, підписати;*
  - в) *підвіконня, затінок, підземний, безмежний.*
4. Позначте рядок, у якому кількісний числівник в орудному відмінку однини записано правильно:
- а) *трьомастами п'ятидесятьма вісьма;*
  - б) *шістьмастами шістдесятьма сьома;*
  - в) *семистами двадцятьма чотирма.*
5. Позначте рядок, у якому всі слова є прислівниками:
- а) *багато, по-моєму, два, десяток, четверо, весь;*
  - б) *нібито, одиниця, потроїти, учорашній, утрьох, стонадцять;*
  - в) *вчора, удвоє, краще, по-доброму, хутко, разом.*

6. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться разом:
- а) східно/слов'янський, мало/населений, радіо/фізика;
  - б) біло/сніжний, південно/східний, аби/який;
  - в) речення/висловлення, де/який, густо/населений.
7. Позначте рядок, у якому всі імена по батькові написано правильно:
- а) Ігоревич, Юрієвич, Мефодієвна, Володимирівна;
  - б) Васильович, Іллівна, Миколаївна, Яківна;
  - в) Валерійович, Кузьмівна, Олексієвич.
8. Позначте рядок, у якому всі слова є частками:
- а) невже, тільки, хай, же;
  - б) хіба, багато, але, на;
  - в) з-за, між, лише, б.
9. Позначте рядок, у якому всі іменники належать до третьої відміни:
- а) демократія, позначка, дівча, вибір;
  - б) корінь, завдання, ознака, радість;
  - в) мати, річ, молодість, вість.
10. Позначте рядок, у якому всі слова є синонімами:
- а) хоробрість, гордість, мужність, рішучість;
  - б) святкувати, сміятися, відпочивати, байдикувати;
  - в) казати, говорити, розповідати, висловлюватися.

Варіант 5

1. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з префіксом **при-**:
- а) пр...будова, пр...єднати, пр...іхати, пр...гарний;
  - б) пр...бережний, пр...кореневий, пр...швидити, пр...міський;
  - в) пр...в'язати, пр...леглий, пр...тихий, пр...мудрий.
2. Позначте рядок, у якому слово іншомовного походження написано неправильно:
- а) реціпієнт, інтелект, ідентифікація, Сирія;
  - б) дисципліна, Вашингтон, аффрикат, директива;
  - в) дериват, афікс, дисонанс, акомодация.
3. Позначте рядок, у якому в усіх словах пропущено літеру **и**:
- а) р...тор...ка, серт...ф...кат, д...фіц...т;
  - б) тар...ф, кр...терій, стат...ст...ка;
  - в) с...стема, пр...д...кат, рубр...кація.

4. Позначте рядок, у якому записано слова-омоніми української мови:
- лом, зелений, голова, лава;
  - слати, вити, топити, стигнути;
  - золотий, відомість, стан, ходити.
5. Позначте рядок, у якому всі приголосні в словах м'які:
- ляльці, ціль, сядь, тюль, сій;
  - місце, піч, ніч, воля, кір;
  - міць, ріж, лебідь, гість, льон.
6. Написання закінчень **-у (-ю)** або **-а (-я)** у формі родового відмінка іменників чоловічого роду II відміни однини залежить від:
- кінцевого приголосного основи іменника;
  - значення іменника;
  - групи іменника.
7. Іменник **ім'я** належить до:
- першої відміни м'якої групи;
  - третьої відміни;
  - четвертої відміни.
8. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з м'яким знаком:
- лікар..., н'ят...сот, речен...;
  - біл...ший, розглян...те, ц...огорічний;
  - вісім...сот, тон...ший, віз...му.
9. Позначте рядок, у якому всі слова записані правильно:
- річчю, ніччю, жовччю;
  - Полісся, дослідження, збирання;
  - суддею, статею, безмежся.
10. Позначте рядок, у якому всі слова в родовому відмінку однини можуть мати закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)** залежно від їхнього значення в певному контексті:
- бал, аметист, хід;
  - знак, рід, Алжир;
  - листопад, папір, звук.

Варіант 6

1. Позначте рядок, у якому всі іменники в родовому відмінку однини повинні мати закінчення **-а (-я)**:
- олівець, антонім, Париж, відмінок;
  - Берлін, посібник, розбір, Херсон;
  - Крим, місяць, січень, абзац.

2. Позначте рядок, у якому подано лише збірні іменники:
- а) комашня, мушва, птаство, колосся;*
  - б) жіноцтво, соняшничиння, молодь, ліс;*
  - в) морквиння, бадилля, натовп, шахи.*
3. Позначте рядок, у якому допущено помилку у відмінюванні числівників:
- а) сімох студентів, п'яти стільців, восьми книжок;*
  - б) трьом студентам, семидесяти школам, вісьмом учителям;*
  - в) з сьомастами країнами, з шістьма друзями, з чотирма словами.*
4. Позначте рядок, у якому всі слова у родовому відмінку однини можуть мати закінчення **-а (-я)** або **-у (-ю)** залежно від їхнього значення в певному контексті:
- а) Алжир, алмаз, термін, образ;*
  - б) Туніс, звук, перехід, апарат;*
  - в) камінь, вид, місяць, акт.*
5. Позначте рядок, у якому допущено помилку у відмінюванні іменника:
- а) царем, принцем, абзацом, володарем;*
  - б) казкаря, школяра, снігура, звіра;*
  - в) Сашею, мрією, водою, піснею.*
6. Позначте рядок, у якому всі географічні назви іншомовного походження записано правильно:
- а) Сирія, Ватикан, Чилі, Балтика;*
  - б) Чикаго, Братислава, Лейпціг, Лівія;*
  - в) Вашингтон, Тибет, Сицілія, Мадрид.*
7. М'який знак пишемо після таких літер:
- а) д, ц, ч, с, р, л, м, н;*
  - б) д, т, з, с, ц, л, н;*
  - в) з, с, б, п, в, м, ф.*
8. Позначте рядок, у якому в усіх словах на письмі відбувається спрощення в групах приголосних:
- а) щас (т)ливий, тижд (д)ня, виїз (д)ний;*
  - б) контраст (т)ний, проїз (д)ний, студен (т)ський;*
  - в) чес (т)ний, сер (д)це, балас (т)ний.*

9. Позначте рядок, у якому всі слова утворено префіксально-суфіксальним способом:

- а) підробка, напис, помилка;*
- б) примірка, весело, вимовляння;*
- в) безрукавка, підземний, по-моєму.*

10. Позначте рядок, у якому всі дієслова у формі 3-ї особи множини мають закінчення **-уть (-ють)**:

- а) аналізувати, штовхнути, означати, описувати;*
- б) розібрати, розробити, трапитися, написати;*
- в) відзначати, спрямувати, повернути, визначити.*

Варіант 7

1. Позначте рядок, у якому всі приголосні в словах глухі:

- а) додаток, речення, галявина;*
- б) рід, спосіб, позначити;*
- в) пух, суфікс, чекати.*

2. Позначте рядок, у якому слово іншомовного походження записано неправильно:

- а) асорті, олігархія, парфумерія, марокканець, глазур;*
- б) суфікс, девіз, диз'юнкція, фесрверк;*
- в) піанісимо, асиметрія, імунітет, миш'як.*

3. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться без апострофа:

- а) В...ячеслав, дзв...якнути, духм...яний, об...єднати;*
- б) тьм...яний, б...юлетень, моркв...яний, грав...юра;*
- в) з...їхати, медв...яний, пів...яруса, пов...язувати.*

4. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з літерою з-:

- а) бе...соння, ...цілення, ...чинити, ...чорнілий;*
- б) ...клеїти, ...ходить, ро...ставити, ...сунути;*
- в) ...бити, ...кинути, ро...чепити, ...фокусувати.*

5. Фонетика — це розділ мовознавства, який вивчає:

- а) будову слова;*
- б) звуки мови;*
- в) співвідношення між звуками і буквами.*

6. Позначте рядок, у якому допущено помилку:

- а) оббити, віттворити, відділ;*
- б) відділити, віддієслівний, Ілля;*
- в) віддати, ллється, статей.*

7. Форму родового відмінка кількісного числівника записано неправильно в рядку:

- а) тисячі п'ятисот вісімнадцяти;*
- б) двохсот тринадцяти;*
- в) ста тридцяти семи.*

8. Форму давального відмінка кількісного числівника записано неправильно в рядку:

- а) семистам п'ятнадцяти;*
- б) п'ятистам п'ятидесяти семи;*
- в) дев'яноста чотирьом.*

9. Правильно записано форми іменників у родовому відмінку однини в рядку:

- а) реферату, комп'ютера, розбору, металу;*
- б) університета, болю, підмета, роману;*
- в) портрета, сюжету, міфа, метру.*

10. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з м'яким знаком:

- а) ц...огорічний, вишен..., сяд...те;*
- б) сім...сот, вісімдесят..., п'ят...надцять;*
- в) ін...ший, шість...сот, мен...ший.*

Варіант 8

1. Позначте рядок, у якому всі складні слова потрібно писати разом:

- а) аналітико/синтетичний, психо/лінгвістика, широко/відомий;*
- б) багато/складовий, супер/стійкий, східно/слов'янський;*
- в) індивідуально/авторський, мікро/контекст, супер/синтаксичний.*

2. Позначте рядок, у якому всі форми ступенів порівняння прикметників утворено правильно:

- а) щонайдальший, найменш сміливий, товстіший, найтихіший;*
- б) вужчий, премудрий, найближчий, добріший;*
- в) найліпший, найбільш дорожчий, розумніший, холодніший.*

3. Позначте рядок, у якому всі форми числівників утворено правильно:

- а) вісьмастами, трьомстам, шістдесятох;*
- б) семистами, дев'ятнадцятеро, двадцятьма;*
- в) п'ятдесятьма, двумстам, чотирма.*

4. У якому рядку всі словосполучення не потребують редагування:

- а) вимірювальний пристрій, узагальнюючі речення, змушеніле обличчя;*
- б) діюче законодавство, розквітлий сад, оточуючий світ;*
- в) пекучий біль, обговорюване питання, чинний правопис.*

5. Позначте рядок, у якому записано лише іменники чоловічого роду:
- а) насип, біль, кір, полин;*
  - б) степ, дріб, продаж, заводь;*
  - в) подорож, путь, жаль, шампунь.*
6. Позначте рядок, у якому допущено помилку при відмінюванні числівника:
- а) п'ятьма, шістьмастами, п'ятидесяти;*
  - б) ста, п'ятисот, тридцяти;*
  - в) шістдесят'яма, двома, чотирмастами.*
7. Позначте рядок, у якому слово іншомовного походження записано неправильно:
- а) кредит, диригент, дивіденд, дисципліна;*
  - б) імміграція, бароко, фортисимо, бонна;*
  - в) Мехіко, Чикаго, Сан-Маріно, Палермо.*
8. Позначте рядок, у якому подано лише метафори:
- а) слухати Моцарта; Захід відреагував на заяву; струмок співає;*
  - б) золото росин; срібний дощ; виє завірюха;*
  - в) ноги втомилися; золоті руки, чорний день.*
9. Позначте рядок, у якому допущено помилку у формі кличного відмінка іменника:
- а) Маріє Степанівно, професоре, міністре, Галинко;*
  - б) Рає Вікторівно, директоре, Галю, скрипалю;*
  - в) Ілле Віталійовичу, викладаче, Тарасе, водію.*
10. Позначте рядок, у якому допущено помилку:
- а) два олівці, шестеро пташенят, півтора дня, сім днів;*
  - б) чотири дуби, три місяця, двоє малят, п'ять троянд;*
  - в) восьмеро курчат, два столи, півтора текста, тисяча сторінок.*

Варіант 9

1. Позначте рядок, у якому всі власні назви іншомовного походження записано правильно:
- а) Скандинавія, Корсіка, Брюссель, Лейпциг, Гаїті;*
  - б) Вірджинія, Крит, Сан-Маріно, Единбург, Огайо;*
  - в) Пуерто-Ріко, Цюрих, Сан-Франціско, Міссісіпі, Флориди.*
2. Позначте рядок, у якому записано лише невідмінювані іменники середнього роду:
- а) сольдо, асорті, алое, Чикаго, авокадо, Глазго;*

- б) торнадо, цунамі, пенні, лото, попурі, Тбілісі;
в) шимпанзе, суфле, ескімо, лібрето, Монако, диско.
3. Позначте рядок, у якому всі словосполучення не потребують редагування:
- а) наповнений глечик, узагальнювальне слово, засмагле обличчя;
б) спечений пиріжок, слідуюче питання, пояснювальна записка;
в) зустрічаються в тексті, чинне законодавство, наявні суперечності.
4. Позначте рядок, у якому допущено помилку в написанні прислівників:
- а) тет-а-тет, удвох, навпростець, надвоє, раз у раз;
б) зранку, поволі, нажаль, де-не-де, з давніх-давен;
в) втретє, позаторік, відтепер, поки що, вгору.
5. Позначте рядок, у якому всі слова іншомовного походження записано правильно:
- а) фортепіано, айкідо, сольфеджіо, фортісімо, стакато;
б) лібрето, мецо-сопрано, бароко, попурі, казино;
в) фейєрія, авокадо, вар'єте, нетто, фуете.
6. Позначте рядок, у якому допущено помилку в написанні складного слова:
- а) жовтогарячий, яскраво-червоний, роси-сльози;
б) народно-поетичний, сімдесятилітній, темнозбарвлений;
в) рута-м'ята, швидкоплинний, світло-блакитний.
7. Позначте рядок, у якому подано лише метафори:
- а) читати Шевченка; Україна радіє; стежки ведуть;
б) парасоля неба; вітер виє; листя шепоче;
в) Київ вітає гостей; сніговий килим; товпляться хмари.
8. Позначте рядок, у якому всі іменники у формі родового відмінка множини мають нульове закінчення:
- а) сіни, хитроці, двері, дріжджі;
б) ясла, коноплі, ворота, лецата;
в) сани, окуляри, люди, сходи.
9. Позначте рядок, у якому в усіх словах при зміні форм відбувається чергування голосних або приголосних:
- а) віл, кінь, рука, друг;
б) день, земля, будинок, дід;
в) ліс, шість, борода, гак.

10. Позначте рядок, у якому всі прикметники утворюють ступені порівняння:

- а) гарний, живий, кам'яний, учнівський;*
- б) веселий, ясний, вороний, розумний;*
- в) добрий, великий, яскравий, старий.*

Варіант 10

1. Позначте рядок, у якому у словах немає глухих приголосних:

- а) гриб, джерельний, мова;*
- б) біг, медаль, ліжко, крамниця;*
- в) любов, місце, яблуко, рід.*

2. Позначте рядок, у якому в кожному слові кількість звуків і букв однакова:

- а) джміль, п'ять, щавель, яблуко;*
- б) боєць, радість, вікно, піччю;*
- в) зірка, заєць, ательє, щирість.*

3. Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом:

- а) кр...юк, цв...ях, бур...ян;*
- б) Лук...яненко, рум...яний, пів...Європи;*
- в) пан...європейський, б...ро, пір...їна.*

4. Позначте рядок, у якому допущено помилку:

- а) ризький, воронежський, цюрихський, туристський;*
- б) казахський, бузький, лейпцизький, львівський;*
- в) черкаський, козацький, іртиський, боягузтво.*

5. Позначте, яким способом утворено слова *заспів, стук, щебет*:

- а) суфіксальним;*
- б) префіксальним;*
- в) безсуфіксальним.*

6. Позначте рядок, у якому слова розташовано в алфавітному порядку:

- а) вокзал, вітер, народ, ненависть;*
- б) день, дитина, джаз, дівча;*
- в) екзамен, естрада, кисіль, киянин.*

7. Форму орудного відмінка кількісного числівника записано неправильно у рядку:

- а) чотирма, шістьмастами, п'ятьма;
- б) п'ятистами, шістдесятьма, п'ятьома;
- в) сорока, дев'яноста, ста.

8. Позначте рядок, у якому в усіх словосполученнях є слова, вжиті в переносному значенні:

- а) світла голова, ніжка стола, гостре питання, високий паркан;
- б) дерев'яний будинок, кам'яне серце, золоті слова, впливова рука;
- в) м'який характер, краяти душу, велика людина, тверде рішення.

9. Правильно записано форми іменників у родовому відмінку однини у рядку:

- а) лікаря, меду, Криму, інституту;
- б) вітру, Дніпра, відмінку, роду;
- в) кілограма, Києва, роману, сюжета.

10. Позначте рядок, у якому всі слова іншомовного походження написано правильно:

- а) жюрі, рельєф, тонна, Чилі;
- б) префікс, Голландія, антибіотик, ірраціональний;
- в) лібрето, Чікаго, миш'як, комп'ютер.

II рівень складності

Варіант 1

1. Від поданих дієслів утворіть форму 3-ї особи множини і визначте, до якої дієвідміни належать дієслова:

Освітити, итовхнути, підписувати, побігти, побілити, заморозити, відбити, повертати, учитися, відпочити, відзначити, сісти, полетіти, відсвічувати, висушити, зібрати.

2. Побудуйте і запишіть речення за поданою схемою. Підкресліть усі члени речення, визначте тип речення.

[ ], [ ], і [ ], (що), (коли).

3. Назвіть образи жінок з творів Марка Вовчка і поясніть, що єднає ці образи.

Варіант 2

1. Згадайте і запишіть різновиди чергувань голосних, які відбуваються у словах сучасної української мови. Наведіть приклади на кожне чергування.

2. З'ясуйте, до якої частини мови належить кожне слово:

Осінь, по-осінньому, одна, одиниця, удвох, двійка, двоє, подвоїти, третій, утрюх, утроє, двадцятидвохкілометровий, двадцять п'ятий, п'ятиріччя, читати, читання, прочитаний, співаючи, колючий, відомий, весь, хто-небудь, де-небудь, ніякий, лише, аж, аби, проте.

Визначте, які з поданих слів належать до службових частин мови. Складіть з ними речення.

3. Поясніть, чому повість Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся» називають підручником з народної педагогіки.

Варіант 3

1. Підкресліть члени речення. Визначте типи простих речень, письмово обґрунтуйте свою думку.

Климко йшов уже восьму добу. Першого дня йому йшлося легко, навіть весело. Пухка пилюга на дорозі гріла босі ноги. В кишенях дядькової діжурки лежало шість великих сухарів з білого хліба і чимала торба на сіль. А тут іще стегу, сонця кругом повнісінько. Вітерець лоскоче ковил-траву, колошкає полини, щоб вони дужче пахли. І ніде ані лялечки. Тільки яцірки шастають поміж травою та теплим камінням на голих пагорбках (Г. Тютюнник).

2. Побудуйте і запишіть речення за поданою схемою. Підкресліть усі члени речення, визначте і запишіть тип речення.

[ ], і [ ], і [ ], (що), (який).

3. Поясніть, чому образи весни і землеробської праці навесні стають центральними образами збірки І. Франка «З вершин і низин»?

Варіант 4

1. Перепишіть слова, правильно поставте наголос:

Біжимо, верба, визнання, видання, випадок, відповісти, гілля, договір, дочка, загадка, їдкий, каталог, кілометр, кропива, легкий, мілкий, міцний, начисто, низький, новий, нудний, об'єм, об'єкт, одинадцять, пишімо, пісний, перетин, похибка, різкий, розсуд, роздрук, ростемо, середина, синява, сироватка, слабий, спина, столяр, тісний.

2. Які чергування приголосних можуть відбуватися у словах української мови? Наведіть приклади.

3. Розкажіть про фольклорні джерела повісті Ю. Коцюбинського «Тіні забутих предків».

Варіант 5

1. Підкресліть граматичні основи речень. Визначте і запишіть, чим виражені підмети в кожному реченні.

Мовчати — двох навчати (Нар. тв.). Головне для людини — подолати всі найзаплутаніші лабіринти брехні (П. Загребельний). А бур'яни навколо як ліс, і пахоці їхні були гіркі та прохолодні (Г. Тютюнник). Село — як латка неба... (О. Шеренговий). Весняне повітря особливе (Є. Гуцало). Правий, мабуть, Гребінка, а з ним Григорій Сковорода, що сплячий — це ще не мертвий (В. Шевчук). Сотні солов'їв щебетали на куцах молодого поросту (Панас Мирний). Серпень з вереснем стискають один одному правиці (М. Рильський). Сорок вісім могутніх струменів злились в один пінистий велетенський водоспад (О. Довженко).

2. З'ясуйте, від яких дієслів утворюються активні дієприкметники теперішнього та минулого часу і пасивні дієприкметники. Від поданих дієслів утворіть усі можливі дієприкметники. Поясніть, чому від виділеного дієслова можна утворити саме такі дієприкметники.

Знаначити, виміряти, посивіти, витерти, обрати, порудіти, описувати, змалювати, доглянути, завершити, накреслити, пожовкнути, перемогти.

3. Поясніть, чому В. Сосюру називають співцем кохання і краси.

Варіант 6

1. Підкресліть граматичні основи речень. Визначте типи присудків. Зробіть висновок про будову та спосіб вираження кожного типу присудка.

Де ж те сонце в небесах заховалося, Що так тепло по листках розливалося? (Б. Лепкий). Тільки хто ж то погасить зуміє Перші мрії, перші поривання? (Д. Павличко). Ся пригода була їм навіть на руку (М. Коцюбинський). Ліс обгортав їх, холодний, сумний та мовчазний (М. Коцюбинський). Скромна праця моя — То не пишна окраса... (В. Симоненко). Слово має діло означати, Між серцями зводити мости (М. Луків). Щось нині небо похмуре, набрякло дощем, мабуть, риболовля буде злиденна (В. Яворівський). Осінь того року випала дощова... (Григір Тютюнник). Це — це не порушена ніким

тиша (Ю. Яновський). Нехай не знає втомі та рука, Що добре зерно в добру землю сіє, Що зневажає чорні суховії І щедра, як напровесні ріка (М. Рильський). Все прийшло в рух (О. Гончар).

2. Провідмініайте числівники *тисяча двісті сорок сім, п'ятсот шістьдесят дев'ять*. Зробіть висновок про особливості відмінювання поданих кількісних числівників.

3. Запишіть порівняльну характеристику образів Г. Многогрішного та майора Медвина (за романом І. Багряного «Тигролови»).

Варіант 7

1. Запишіть слова фонетичною транскрипцією: *смієшся, сяяти, розсипається, повторення, кам'яний, веселка*. Зробіть фонетичний аналіз виділеного слова.

2. До кожної групи слів сформулюйте правило, за яким вони пишуться, і допишіть ще по кілька прикладів:

- *зчистити, сховати, скинути...*
- *запорізький, ризький, паризький...*
- *директор, сигніфікат, дизажіо...*
- *безсилий, розчесати, розбити...*
- *ніччю, сіллю, подорожжю...*

3. Схарактеризуйте романтичні прийоми творення образів персонажів у творах Ю. Яновського.

Варіант 8

1. Провідмініайте числівники *вісімсот сорок шість, тисяча двісті п'ятдесят чотири, сто вісімнадцять*. Запишіть висновок, у якому значте особливості відмінювання різних типів кількісних числівників.

2. Перепишіть слова, поставте наголос відповідно до сучасних норм літературної вимови:

адже, бесіда, везти, вузький, в'язкий, дихання, дочка, дошка, живопис, забавка, запитання, злегка, казки (мн.), каталог, колія, кропива, липкий, нарізно, недогляд, недопалок, нести, низина, низький, новий, одинадцять, окрім, олень, осока, перекис, показ, помовчати, приязнь, позичка, предмет, приятель, псевдонім, розмах, розлив, розпад, рідкий, твердий, убрання.

3. Поясніть, як у «Мисливських усмішках» О. Вишні відображено гармонію людини і природи.

Варіант 9

1. Запишіть подані іменники у формі родового відмінка однини. Поясніть, чому одні іменники чоловічого роду другої відміни мають закінчення **-а- (-я)**, а інші — закінчення **-у- (-ю)**. Окремо випишіть іменники, у яких характер закінчення залежить від значення слова у певному контексті, та з'ясуйте їхнє значення.

Характер, роман, віриш, зв'язок, бал, вітер, Париж, Київ, Рим, Єгипет, Єрусалим, твір, міф, випадок, сюжет, жанр, образ, персонаж, термін, дух, текст, епітет, місяць, вівторок, простір, долар, звук, ліс, сад, опис, вираз, кисень, бузок, барвінок, полин, народ, океан, стиль, папір.

2. Розкрийте значення фразеологізмів: *каламутити воду, город городити, заводити пластинку, загнати в глухий кут, заглядати в очі, тримати камінь за пазухою, накрити мокрим рядном.*

3. Згадайте основні ознаки жанру балади. Порівняйте її класичний взірець із «Баладою про соняшник» І. Драча.

Варіант 10

1. Знайдіть у поданому тексті слова з орфограмами, випишіть їх, підкресліть орфограму, сформулюйте і запишіть правило.

У спорих розкотилися по зеленотрав'ю вівці; схожі на старих чепурних бабусь, повклякали на мілководді чаплі; нижче в білому кипінні калини намисто зозуля; а по горі, на городах, вже синьо, рожжево, червоно квітує мак, і візерунчасте кавунове бадилля розповзлося по баштану; а на обрії тополі проткнули білі, подібні до пишних подушок хмари, й понад усім тим вітер гойдає напнуті жайвороніві струни (Ю. Мушкетик).

2. За поданою схемою утворіть і запишіть речення. Підкресліть усі члени речення, визначте його тип.

(Коли), [ ], але [ ], (як), (як), (як).

3. Визначте мотиви лірики Ліни Костенко та назвіть відомі вам твори поетеси.

III рівень складності

Варіант 1

1. Виконайте лексичний аналіз виділених слів за схемою: 1) з'ясуйте значення слова у реченні; 2) з'ясуйте, однозначне чи багатозначне слово; якщо багатозначне, то в якому значенні вжито — прямому чи переносному; 3) наведіть синонімічний ряд, до якого належить слово, і визначте місце слова в ньому; 4) утворіть антонімічну пару, якщо це можливо; 5) визначте, чи слово активного вжитку, чи пасивного (архаїзм, історизм, неологізм); яким є за сферою вживання (стилістично нейтральне, книжне, розмовно-побутове, професійне, діалектне, жаргонне) та за походженням.

*Бій гримів спереду, з боків і позаду. В ньому, як могли, металися люди, техніка й покривало ночі; воно розпанаханим скривавленим **шматтям** відривалося од крайнеба, звивалося увись і знову, чадне, розпухле, смердюче, **падало** на здиблену землю.*

*Вогонь був таким, що в повітрі снаряди стрічалися з снарядами, **міни** з мінами, гранати з гранатами. І тільки **«катюші»**, мов жарптиці відплати, мов шматки невідкритих комет, мов провісники грізного суду над фашизмом, непереможно проносили через усе небо своє смертоносне ячання.*

*Божеволіло залізо, божеволіли коні, і шаленіли люди. Відблиски вибухів спалахували в їхніх очах. Танки **налітали** на танки, в знавіснілому скліщенні виважували один одного вгору, вмелювались один в одного біснуванням **гусениць** і вогню.*

Якщо на світі був бог війни, то він зараз ступав по цьому полі бою технічними ногами і віддирав небо від знівеченої землі (за М. Стельмахом).

2. Зробіть повний синтаксичний розбір складного речення: підкресліть усі члени речення, побудуйте його структурну схему, визначте тип. Поясніть орфограми у виділених словах і вживання розділових знаків.

*Наступила та передвечірня пора, коли повітря стає джерельно-прозорим і навіть якісь **не помітні** досі **тоненькі** дубчики, що там і сям стриміли у заплавах, набрали соковитих контурів і непорушно **відбилися** на воді, створюючи враження **бездонної** глибочини (Григій Тютюнник).*

3. Чому, на думку І. Франка, перша збірка віршів Т. Шевченка «Кобзар» «відкрила немов новий світ поезії»? Запишіть свої міркування у формі невеликого твору-роздуму.

Варіант 2

1. Зробіть повний синтаксичний розбір складного речення: підкресліть усі члени речення, побудуйте його структурну схему, визначте тип. Поясніть орфограми і вживання розділових знаків.

Я зачудовано слухав, як дзвенить солов'їними трелями ніч, як жебонить на гатці у рівчаку вода, і мені приємно було думати, що невдовзі знову розвидниться, бо в кожній ночі, навіть весняній, короткій, є щось лихе й тривожне (В. Дрозд).

2. Проаналізуйте поданий художній текст. Поясніть роль зображувально-виражальних засобів. Знайдіть у тексті синоніми, з'ясуйте їх роль у вираженні ідеї твору.

*Як веселонька блискуча,
Переливна, миготюча,
По моїй країні милій
Мова дивная дзвенить
В казці, в пісні легкокрилій,
В юних спогадах ідилій,
Мов струмочок стугонить.
Сонцем ясним, холодочком,
Камінцями, корінцями
Поміж ніжних пишних трав
Лється, котиться струмочком
І в своїм огнистім плесі,
Ніби в світлім піднебессі,
Одбиває, одливає
Міліонами прояв.
Знову мову колискову
Вчує страдник і бідар,
Як до неї шану має,
Як повік її приймає
За найвищий божий дар.*

Г. Чупринка

3. Розкажіть, якою ви уявляєте собі свою майбутню професію.

Варіант 3

1. З тексту випишіть прикметники. Від кожного з них, якщо це можливо, утворіть по одному іменнику, прислівнику, дієслову. Позначте суфікси та префікси, за допомогою яких утворилися нові слова від поданих прикметників, визначте спосіб словотворення.

А наступного дня була неділя, був дивовижно ясний, налитий прозорим сонцем ранок, був неосяжний степ, що шумів і шумів попереду шовками — то молочними, то золотистими, то з сталевим полиском...

Що то було за видовище! Маючи в собі красу моря, його велич, блиск та надміру світла, маючи в собі також могутність лісу і його тихі вікові шуми, степ, окрім цього, ще ніс у собі щось своє, неповторно степове, властиве тільки йому — оту шовкову ласкавість, оте ніжне, замріяне, дівоче...

Ковилі, ковилі, ковилі... За сонцем сталево-тьмяні, а там, під сонцем, — скільки зір сягне, — сяючі, молочні, як морське шумовиння (за О. Гончаром).

2. У поданих реченнях знайдіть і підкресліть вставні слова, словосполучення та речення. Поставте потрібні розділові знаки. Визначте, з якою метою вжито вставні одиниці. Погрупуйте їх за функціями у мовленні та запишіть групами.

З норду в спину нам дме вітер: ото він мабуть і жене кригу (М. Трублаїні). Вона просто і як здалося трохи навіть грубувато, по чоловічому подала всім руку і відрекомендувала подругу (М. Олійник). Жінка його либонь не з наших: здалека відкільсь він вивіз її (Панас Мирний). Ішов він такою ж тихою ходою, як і сюди а може ще й тихішою, — та все думав та думав (Панас Мирний). Одне поліно кажуть це ще не вогнище (В. Шевчук). Пішли на битву з ворогами Її орли, її сини, А мати жде на них роками, А може вернеться вони (Л. Забаїта). Лесю аж образив надто спокійний як їй здалося материн тон (М. Олійник). Очевидячки се питання усіх цікавило (М. Коцюбинський). Без хазяїна кажуть і худоба плаче (Панас Мирний). Діди й прадіди пішки ходили, хоч мабуть не один в душі сокола носив (О. Гончар). Одне сягне глибше, друге — мілкіше, та нікому мабуть не дано опуститись на самісіньке дно (Є Гуцало). Кажуть правда вбиває (П. Загребельний). 8. Мотиви цього рішення як очікується буде повідомлено пізніше (з газ.). Здається співає від краю до краю саме повітря, співає марево, що вже схоплюється, тече, струмує де-не-де над ковилою (О. Гончар).

3. Поміркуйте: комічним, трагічним чи закономірним фіналом є передчасна смерть Пузиря у п'єсі І. Карпенка-Карого «Хазяїн». Свої роздуми запишіть у формі невеликого твору.

Варіант 4

1. У поданому тексті підкресліть усі означення. Поряд з кожним вкажіть його тип (узгоджене або неузгоджене, поширене або непоширене, відокремлене або невідокремлене), з'ясуйте, чим воно виражене.

Дві велетенські слов'янські ріки текли в нього під ногами, стелилися йому до ніг і не стелилися — норовисті, непокорені, могутні. Горіхові води Дунаю, глибокі й загадкові, пливли спокійно й потужно, а Сава котила з гір вировиння глини, мулу, піни, вдарялася з розгону в пречисте тіло Дунаю, каламутила його глибокі води. Дунай відтручував і відитовхував Саву, якийсь час вони мчали поряд двома несамовитими потоками — один темний, горіховий, чистий, другий — жовтоглиняний, не вода — якийсь суцільний бруд; Дунай не давався, пручався, сахався запацьореної Сави, але жовті патьоки розтікалися ширше й ширше, затягували в свою каламуть нові й нові світлі шари води — і велика ріка здалася, дала себе полонити, борсаючись і здригаючись, ніби в конвульсіях, пливла тепер до моря такою скаламученою, як душі людей, охоплених нещастям, злочинами і неситимою жадою володарювання. Чи не така каламутна і в нього душа? Сулейман не мав сили відірвати погляд від злиття рік (П. Загребельний).

2. Визначте морфемний склад поданих слів. Потім виконайте їх словотвірний аналіз: визначте твірну основу (слово), словотворчий засіб та спосіб словотворення.

Весело, побіліти, читачка, прмова, відмова, білявенький, підсвічник, перехід, темнуватий, хитрувати, світло-рожевий.

3. Поміркуйте над такими словами: «На життєві йдучи видноколи, Не розтратьте найкращих чуттів...» (Б. Мельничук). Свої міркування запишіть у формі невеликого твору.

Варіант 5

1. Підкресліть члени речення, визначте типи наведених речень: просте/складне (тип складного), двоскладне/односкладне (тип односкладного), повне/неповне, поширене/непоширене, неускладнене/ускладнене (чим?).

Сонце, схилившись на захід, упало в сині хмари, і на землі враз наступила темнота. Небо прорізали вогняні стріли, ударив грім, на курних дорогах знявся вітер, закрутився клубком і помчав у жита. Підхопив сніп, підняв до хмар і розтрусив над полем. Жовта солома, освітлена блискавицею, довго носилась у повітрі.

Пролетів перший порив вітру, і на полі знову стало тихо. Звувився горизонт, важко звис над ланами. Темнота гусла, стугонів грім, а з півночі потягло прохолодою.

Зовсім стемніло. Небо безперервно мережали блискавиці, освітлюючи стіну житів, дорогу, старезні верби і телефонні стовпи (за О. Десняком).

2. У тексті знайдіть слова, вжиті в переносному значенні, та визначте тип переносного значення (метафора, метонімія, синекдоха). Випишіть словосполучення з ними, а поряд запишіть словосполучення, у яких ці самі слова вжито у прямому значенні.

Любові на світі більше, ніж думають люди. Але через те, що вона потай народжується і тихцем у зітханнях чи сльозах умирає, менше гадається і менше говориться про неї. І тільки пісня не соромиться вечорами розкривати людям чари їхньої молодості, свято і муку душі, тривогу довірливого серця і чорну розлуку чи зраду...

А поглянеш на розсипані хатки, на завіяні снігом лужки та діброви, на мовчазні під місяцем верби, на притихлі садочки й криниці — і звідусіль сколихнеться, оживе чиесь кохання. Отак від хати до хати, від стежки до стежки будеш іти давніми чи свіжими слідами його, будеш неждано стрічатися з ним, як он з тією парою, що йде закутана одним кожухом (за М. Стельмахом).

3. Напишіть невеликий твір на тему: «Ідеї добра і любові у творчості українських письменників».

Варіант 6

1. Позначте усі морфеми у словах: *завідувач, сумно, темнуватий, розквіт, повеселішати, збільшити*.

Виконайте словотвірний аналіз поданих слів: визначте твірну основу (слово), словотворчий засіб та спосіб словотворення.

Які є способи словотворення в українській мові? Зробіть висновок.

2. З поданого тексту випишіть односкладні речення. З'ясуйте, чим виражено головний член речення у кожному з них. Визначте і запишіть тип кожного односкладного речення.

Було це минулої осені. Якось застукала мене посеред степу ніч. Немов і сонце недавно зайшло. І стежку було видно. А то враз споночило, на небі зорі висіялися, по землі туманець послався. Сивий і негустиий, як Чумацький Шлях угорі. Зірвався я бігти — страшно зробилося: ні людей, ні хаток поблизу. А тут ще й стежка загубилася. Тільки зорі й туман. Та полином пахне — одсирів на ніч. Пробіг, мабуть, з гони. Коли чую: холодом звідкись потягло, немов од ставка або річки. Аж воно не ставок і не річка, а провалля. Кругом бур'яни, мало не по плечі мені, а посеред них провалля. На дні туман лежить, і в тумані люди гомоняють, діти плачуть. Нарвав я собі полину, трави снопик під голови зв'язав та й приліг у якомусь закапелку. Тепло мені, затишно, як на печі. Тільки й того, що небо видно. А згодом і неба не стало. Задрімав (Григор Тютюнник).

3. Напишіть твір на тему «Образ матері у творчості українських поетів (А. Малишка, Д. Павличка, М. Сингаївського, Б. Олійника)».

Варіант 7

1. Зробіть повний синтаксичний розбір речення: підкресліть усі члени речення, побудуйте його структурну схему, визначте тип. Поясніть уживання розділових знаків у цьому реченні.

Траплялося так, що вона згадувала кілька варіацій однієї пісні, він дивувався, як трималися у пам'яті її ті нюанси, відтінки, і згадував мамине село, вузький потік з гір, кладку через нього, школу на пагорбі й синюваті світанки в лісі або на покосі, він знав, що навряд чи поїде тепер туди, може, колись, згодом... (Н. Бічуря).

2. З тексту випишіть речення з відокремленими означеннями. Підкресліть відокремлені означення та означувані слова. Визначте умови відокремлення поданих означень (позиція, спосіб вираження означення та означуваного слова, додатковий обставинний відтінок тощо). Перебудуйте речення так, щоб означення стали невідокремленими.

Перед хатою цвітуть гвоздики. Насаджені дбайливою дівочою рукою, вони змагаються з пишними тубільними квітками — червоними, жовтими, фіалковими, що розбіглися ген по схилу до річки у ліс і перегукуються пишними кольорами серед безлічі інших квітів у морі яскравої зелені, буйної і соковитої. Великими суцільними масивами рожевіє плакун. А з-за хати повиходили черемхи, — повтікали з тайги і стоять, як дівчата, запишались, заквітчані. Стережуть невеличкий город і пасіку — десятків зо два вуликів...

Перед хатою плай. Двір не двір — вибитий плай, не обгороджений ніяким тином і без ніяких воріт.

Стара, але дебела ще хата, рублена з доброго дерева, з різьбленим танком і такими ж наличниками коло вікон, крита гонтом, стоїть на схилі сопки і дивиться всіма чотирма вікнами на річечку і далі...

Праворуч — комора, повітка для коней, корівник, стіжок сіна, обгороджений латами, ще якісь будівлі. Ліворуч — город, теж обгороджений латами. В городі — картопля і соняшники... (за І. Багряним).

3. Чому Євгена Маланюка називають поетом-державником? Запишіть свої міркування у формі невеликого твору.

Варіант 8

1. Визначте, до якого функціонального стилю належить поданий текст. Назвіть його стилеві ознаки та проілюструйте прикладами з тексту.

«Античний» — слово латинське і в перекладі означає «давній». У понятті «античний світ» поєднують давні Грецію та Рим. Антична література складається з двох літератур: давньогрецької та римської. Це література двох різних народів. Мови давньогрецька й латинська (якою написано пам'ятки римської літератури) належать до різних мовних груп, проте історія і культура давніх Греції й Риму тісно пов'язані між собою.

Хронологічно антична література охоплює приблизно VIII ст. до н. е. — V ст. н. е., тобто понад тисячоліття. Зрозуміло, що протягом цього періоду відбувалися великі зміни у житті суспільства. Початок античної літератури припадає на добу розкладу первісно-общинного ладу та створення рабовласницької держави, а кінець позначений руйнацією рабовласницької системи і переходом до феодалізму. Праця рабів стала непродуктивною — і рабовласницьке суспільство занепало. Античний світ загинув під тягарем власних суперечностей і натиском «варварських» народів.

Численні пам'ятки античного мистецтва й літератури гинули у війнах, пожежах, їх нищили завойовники, але ті, що дійшли до нас, свідчать про людяність і художню майстерність античних митців.

2. Доберіть синоніми до слів і вкажіть, які з них є семантичними, а які семантико-стилістичними. Із синонімами першого синонімічного ряду складіть і запишіть речення.

Чистий, тихий, гарний, вірний, лагідний, сумний, широкий.

3. Напишіть невеликий твір-роздум на тему: «Зміна переконань — це людська слабкість чи усвідомлена необхідність?»

Варіант 9

1. У поданому тексті знайдіть прикметники та визначте, яким членом речення вони виступають (підкресліть). Випишіть прикметники, які мають ступені порівняння. Запишіть усі можливі форми вищого та найвищого ступенів порівняння цих прикметників.

Зелені левади з чотирьох боків обставлені рівними рядками старих товстих верб. Верби давні, товсті, як діжки. Може, сто раз зрубані верхи розрослися на столітніх стовбурах товстими гілляками. Гілляки такі здорові, як молоді верби, й такі густі та рясні, що кожна верба схожа на густий гайок. Гілки виростали з товстих стовбурів, обхоплювали їх вінцем по краях, вилазили з середини густими пучками і піднімали вгору свої гіллясті кучеряві голови. Переходячи через одну леваду, вступаєш в другу й знов бачиш перед собою розкішну залу. Серед тієї зали вискочив з землі здоровий круглий куц калини з червоними китицями ягід... Молоді буйні верби вже поросли тут подекуди по леваді. Одна верба спустила тоненькі віти з дрібненьким листом до самої землі, і її матове листя неначе пилом припало. Друга верба розчахнулася однізу на два стовбури й погналася вгору двома зеленими гніздами з блискучим листом (І. Нечуй-Левицький).

2. Зробіть повний синтаксичний розбір речення: підкресліть усі члени речення, побудуйте його структурну схему, визначте тип. Випишіть присудки, з'ясуйте їх типи та способи вираження.

Як залле Вербівку літнє палке сонце, як засипле її зверху золотом та сріблом сонячне марево, то вся кучерява долина здається залитою буйними зеленими морськими хвилями, що десь набігли з моря, й залили, й затопили долину, й скам'яніли, піднявшись високо вгору (І. Нечуй-Левицький).

3. Напишіть невеликий твір-роздум на тему: «Людина вигала час, щоб керувати ним, а вийшло навпаки» (А. Багряна).

Варіант 10

1. У тексті підкресліть усі обставини. Визначте їх різновид і спосіб вираження.

Народився Марко Кропивницький 1840 року у степовому селі Бежбайраки на півдні України в родині управителя маєтком. Ріс серед селянських дітей, із самого життя вбираючи мову, звичаї народу. Після закінчення школи вступив на навчання у Київський університет,

потім заробляв на прожиток службою у повітових установах. Увесь свій вільний час віддавав улюбленій з дитинства справі — аматорському театрові та літературній діяльності.

Актором-професіоналом Марко Лукич Кропивницький став у сімдесяті роки й відтоді вже ніколи не полишав сцени, часто очолюючи українські акторські колективи.

За своє театральне життя Кропивницький зіграв багато ролей українського, російського та західноєвропейського репертуару. Вони різноманітні: від драматичних і трагічних до яскраво комедійних і гостросатиричних.

Музично обдарована людина, Марко Кропивницький грав на роялі, скрипці, віолончелі, бандурі, був досвідченим хормейстером, талановитим композитором. Він — автор музики до багатьох своїх п'єс...

Славу класика української драматургії Кропивницький здобув, написавши понад сорок п'єс (за І. Кропивницьким).

2. Випишіть із тексту всі займенники у початковій формі, поділивши їх: 1) на розряди за значенням; 2) на групи за співвіднесенням з іншими частинами мови. Провідмініайте займенник **свій**.

Було це в Латвії. Після кількаденного виснажливого наступу по фронтовому бездоріжжю нам випала передишка, і ми зупинились батареєю на одному хуторі, глухому, напівзруйнованому, закинутому серед боліт та березняків. Хазяїн хутора не відзначався особливою привітністю, господиня теж була досить стримана, скупа на слова, зате донька їхня — білявеньке, зовсім ще юне дівча — линула до бійців з відкритим серцем і не приховувала свого захоплення приходом наших військ до них на хутір.

Звали дівчину Марта. Жвава, прудконога, вона встигала бути скрізь, білкою проносила туди й сюди по двору, метляючи світлими, як льон косичками, шумлячи на бігу своєю рясною спідничкою та фартушком. Від неї все подвір'я здавалося нам веселішим, самим своїм виглядом вона мовби скрашувала похмуру природу того краю.

За кожним із нас були тисячі кілометрів, фронтових доріг, безліч жорстоких смертельних боїв, і за цей час могли б зачерствіти наші серця, одначе, видно, не зачерствіли, видно, не притупилося око до краси, бо невдовзі після прибуття на хутір ми вже помітили, що весна розбруньковується... (за О. Гончаром).

3. Напишіть невеликий твір на тему: «Найбільш суворим і об'єктивним суддею... є весільний час» (М. Руденко).

Запитання для самоконтролю у підготовці до кваліфікаційної контрольної роботи

1. Що позначає м'який знак? Що позначає апостроф?
2. Після яких букв уживається апостроф в українських словах? У словах іншомовного походження?
3. За якої умови перед буквами *я, ю, є, і* після букв *б, п, в, м, ф* ставиться апостроф?
4. За якої умови вживають апостроф після префіксів та першої частини складних слів перед *я, ю, є, і*?
5. Після яких літер може вживатися м'який знак?
6. Після яких букв перед суфіксами *-ств(о), -ськ(ий)* м'який знак пишеться, а після яких — ні?
7. За якої умови у буквосполученнях *-ньч-, -ньц-* та *-льч-, -льц-* потрібно писати м'який знак?
8. Чи потрібно писати м'який знак після *н* перед буквами, які позначають шиплячі приголосні звуки (*ж, ч, ш, ц*)?
9. На межі яких морфем може відбуватися збіг приголосних звуків? Наведіть приклади.
10. Між якими звуками відбувається подовження приголосних?
11. У яких суфіксах прикметників, дієприкметників і прислівників відбувається подвоєння?
12. У яких групах приголосних у вимові та на письмі відбувається спрощення? А коли спрощення не відбувається або не позначається на письмі?
13. Який принцип лежить в основі правопису префіксів *пре-, при-, прі-*? Коли потрібно вживати префікс *при-*, а коли *пре-*?
14. Коли потрібно писати префікс *с-*, а коли *з-*?
15. Що спільного у написанні всіх інших префіксів української мови?
16. Які зміни приголосних відбуваються при утворенні прикметників від власних та загальних назв за допомогою суфікса *-ськ-*?
17. Сформулюйте правило «дев'ятки».
18. Коли відбувається подвоєння приголосних у словах іншомовного походження?
19. Які складні іменники треба писати разом?
20. Які складні прикметники пишемо через дефіс, а які — разом?
21. Як потрібно писати слова з іншомовними префіксами (префіксоїдами) з різних галузей наук?
22. Як пишуться слова з першою частиною *пів-, напів-, полу-*?

23. Які основні принципи переносу слів?
24. Що вивчає фонетика?
25. Скільки голосних та приголосних звуків в українській мові?
26. Назвіть дзвінки, глухі та сонорні приголосні української мови.
27. Які є чергування голосних звуків в українській мові?
28. Які приголосні звуки української мови чергуються? У яких формах?
29. Назвіть правильно всі букви сучасної української мови в алфавітному порядку.
30. Що вивчає лексикологія?
31. Що таке фразеологізм? Які його ознаки? Чим він відрізняється від вільного словосполучення?
32. Які морфеми виділяють у словах?
33. Як визначити корінь слова?
34. Що таке основа слова?
35. Дайте визначення закінчення слова. Які слова не мають закінчення?
36. Чому в словах *весело*, *по-моєму*, *співаючи* немає закінчення?
37. Які є способи словотворення в сучасній українській мові?
38. Наведіть приклади утворення слів префіксальним та префіксально-суфіксальним способом. Поясніть, як розрізнити ці способи творення слів.
39. Доведіть, що слово *переходити* утворено префіксальним способом, а *перехід* — безафіксним.
40. Назвіть усі частини мови. Які з них є самостійними, а які — службовими?
41. Дайте визначення іменника і назвіть його основні морфологічні ознаки.
42. Згадайте іменники української мови, у визначенні роду яких виникають труднощі.
43. Які значеннєві та структурні ознаки збірних іменників?
44. Як розподіляються іменники між відмінами (типами відмінювання)?
45. Для чого потрібно знати групу відмінювання іменника (тверда, м'яка або мішана)? За якою ознакою визначають належність іменника до певної групи? У межах яких відмін виокремлюють групи?
46. Які особливості відмінювання іменників першої відміни?
47. Як поділяють на групи (різновиди відмінювання) іменники, що закінчуються на *-р*?
48. Які закінчення в орудному відмінку однини мають іменники на *-р*, які належать до м'якої групи? Твердої? Мішаної?
49. Від чого залежить закінчення іменника чоловічого роду другої відміни у родовому відмінку однини?

50. Назвіть групи іменників, які у родовому відмінку однини мають закінчення *-а (-я)*.
51. Назвіть групи іменників, які у родовому відмінку однини мають закінчення *-у (-ю)*.
52. Яке закінчення у родовому відмінку однини мають назви осіб і тварин, частин рослини та живих організмів?
53. Які терміни у родовому відмінку однини мають *-а (-я)*, а які — *-у (-ю)*?
54. Яке закінчення у родовому відмінку однини мають назви явищ природи, дій і процесів, станів і почуттів?
55. Які особливості відмінювання іменників третьої та четвертої відмін?
56. Дайте визначення прикметника як частини мови та назвіть його морфологічні ознаки. У чому особливість морфологічних ознак прикметника? Від чого вони залежать?
57. На які розряди за значенням поділяються прикметники?
58. Назвіть типи відмінювання прикметників.
59. Якими за будовою бувають форми вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників?
60. За допомогою яких засобів утворюються форми вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників?
61. За допомогою яких суфіксів утворюються присвійні прикметники?
62. Дайте визначення займенника як частини мови.
63. Назвіть розряди займенників за значенням. Наведіть приклади.
64. Від чого залежить тип відмінювання займенника? Розкрийте особливості відмінювання різних типів займенників.
65. Дайте визначення числівника та зазначте його морфологічні ознаки.
66. На які групи поділяють числівники за значенням і будовою?
67. У чому полягає особливість відмінювання числівників на позначення десятків?
68. Як відмінюються числівники на позначення сотень?
69. Яка особливість відмінювання складених кількісних числівників?
70. У якому відмінку вживають іменники, що поєднуються з числівниками *два, три, чотири*?
71. З якими іменниками поєднуються збірні числівники?
72. У чому особливість дієслова як повнозначної частини мови?
73. Які є форми дієслова в українській мові?
74. Що називають дієвідмінюванням?
75. З якою практичною метою потрібно визначати належність дієслова до певної дієвідміни? Як визначити дієвідміну дієслова? У якій його формі?

76. Які закінчення мають дієслова I дієвідміни?
77. Які закінчення мають дієслова II дієвідміни?
78. Від яких двох основ утворюють форми дієслова?
79. Якими за будовою можуть бути форми наказового способу дієслова?
80. Чи всі форми наказового способу можна утворити (1 особи однини і множини, 2 особи однини і множини, 3 особи однини і множини)?
81. За допомогою яких часток утворюється складена форма наказового способу в українській літературній мові?
82. Як утворюється форма умовного способу дієслова?
83. Що таке дієприкметник? Які ознаки він має?
84. Які є види дієприкметників? Чи від будь-якого дієслова можна утворити всі види дієприкметників?
85. Які умови творення пасивних дієприкметників?
86. Від яких дієслів утворюються активні дієприкметники теперішнього та минулого часу?
87. За допомогою яких суфіксів утворюють активні дієприкметники теперішнього часу, активні дієприкметники минулого часу та пасивні дієприкметники?
88. Яка тенденція у вживанні дієприкметників простежується в сучасній українській літературній мові?
89. Що таке дієприслівник? Які ознаки він має?
90. Як утворюються дієприслівники? За допомогою яких суфіксів?
91. Які особливості творення та вживання дієслівних форм на *-но*, *-то* в українській мові?
92. Дайте визначення прислівника та назвіть його морфологічні ознаки.
93. Коли прислівники пишуться через дефіс, а коли — разом?
94. Що називається прийменником? У чому полягає службова функція прийменника?
95. З якими відмінками вживаються основні прийменники української мови?
96. Як треба писати складні прийменники, що починаються із *по-* і *на-*?
97. Як треба писати складні прийменники, першою частиною яких є *з-* або *із-*?
98. Коли частка *не-* пишеться разом з повнозначними словами?
99. Коли частку *не* потрібно писати окремо від інших частин мови?
100. Що таке сполучник? Яка службова функція сполучників?
101. На які групи поділяють сполучники за їх роллю в реченні?
102. Назвіть усі групи сурядних сполучників.
103. На які групи поділяють сполучники за будовою? Наведіть приклади.

104. Як треба писати складні сполучники?
105. Від яких частин мови потрібно відрізняти сполучники *щоб, якби, проте, зате, теж, тож, таж*, щоб не помилитися у правописі? Наведіть приклади коротких речень з поданими сполучниками та з тими словами, які схожі з ними за звучанням, але відмінні за правописом.
106. Як треба писати сполучники із частками *ж, б, би* на зразок: *але/ж, коли/б, коли/б/то, хоча/б, хоч/би, аби/ж/то*?
107. Як треба писати сполучники з частками *то, но*: *тим/то, тому/то, якби/то, тільки/но*?
108. Як потрібно писати складені сполучники, наприклад, *тому/що, дарма/що, не/зважаючи/на/те/що, та/ї, так/що* та ін.?
109. Як пишуться складні сполучники (й омонімічні їм частки) на зразок: *мов/би, не/мов/би, не/мов/би/то, наче/б, наче/б/то, не/наچه/б/то, ніби/то, буцім/би, буцім/то*?
110. Які службові слова називаються частками? Для чого вживаються частки в мові?
111. На які групи за їх функцією в мові поділяють частки?
112. Як пишуться частки з різними частинами мови?
113. Які частки треба писати разом із займенниками та прислівниками? А за якої умови ці ж частки пишемо окремо?
114. Які частки треба писати окремо від інших частин мови?
115. Які частки пишуться через дефіс? За якої умови деякі з цих часток пишуться окремо?
116. Які є варіанти написання часток *ні, ані* з іншими частинами мови? За яких умов?
117. Назвіть групи слів, об'єднані в мові під загальною назвою *вигук*.
118. Чому вигук не належить ні до самостійних (повнозначних), ні до службових (неповнозначних) частин мови?
119. Що називають словосполученням? Які сполуки слів не належать до словосполучень?
120. Які є типи словосполучень?
121. Які є різновиди підрядного зв'язку між словами у словосполученні?
122. Дайте визначення речення.
123. Наведіть класифікацію речень за різними ознаками (за кількістю граматичних основ, за структурою граматичної основи, за наявністю другорядних членів речення, за метою висловлення тощо).
124. На місці яких пропущених членів речення може ставитися тире у простому реченні?

125. Які є типи присудків в українській мові? Яку будову має кожний тип присудка?
126. Чим може бути виражений підмет?
127. Якими словосполученнями може виражатися підмет?
128. У яких випадках потрібно обов'язково ставити тире між підметом і присудком на місці пропущеного дієслова-зв'язки?
129. Які є різновиди додатків? Що таке прями́й додаток і від якого дієслівного присудка він залежить?
130. Назвіть різновиди означень. Чим можуть бути виражені узгоджені означення?
131. Назвіть основні способи вираження неузгоджених означень.
132. Дайте визначення прикладки як різновиду неузгодженого означення.
133. Які є різновиди обставин в українській мові?
134. Яке речення називають односкладним?
135. Які є різновиди односкладних речень? Дайте визначення кожного з них та проілюструйте прикладами.
136. Що називають ускладненим реченням? Якими синтаксичними конструкціями може ускладнюватися просте речення?
137. Які члени речення називають однорідними? Чи завжди вони мають однакове морфологічне вираження?
138. Назвіть групи сполучників, якими можуть з'єднуватися однорідні члени речення. У чому особливість градаційних сполучників?
139. Що таке приєднувальні сполучники? Чи потрібно ставити кому перед приєднувальним сполучником?
140. У яких випадках потрібно ставити коми перед розділовими сполучниками?
141. Коли перед єднальними сполучниками потрібно ставити коми?
142. Які означення називають однорідними, а які неоднорідними?
143. Які розділові знаки вживають у реченні з узагальнювальними словами?
144. Які члени речення називають відокремленими?
145. Які існують загальні умови відокремлення членів речення?
146. За якої умови відокремлюється означення, виражене прикметниковим або дієприкметниковим зворотом?
147. За яких умов відокремлюються означення, виражені поодинокими прикметниками?
148. Чи завжди потрібно виділяти комами означення та прикладки, які стосуються особових займенників?
149. Чим може бути виражена відокремлена прикладка?

150. За яких умов відокремлюється прикладка? Які розділові знаки потрібно ставити в реченні з відокремленою прикладкою?
151. Які обставини відокремлюються?
152. Що таке уточнювальні та пояснювальні члени речення? Чим вони можуть бути виражені?
153. Чим вставні компоненти речення відрізняються від вставлених?
154. Якими розділовими знаками на письмі виділяють вставні речення, а якими — вставлені?
155. Назвіть основні групи вставних слів? За допомогою яких вставних слів виражають припущення, упевненість, емоції?
156. Що називається складним реченням?
157. Які є різновиди складних речень?
158. Які речення називають складносурядними?
159. За допомогою яких сполучників поєднуються частини складносурядних речень?
160. Які розділові знаки і за яких умов можуть уживатися в складносурядному реченні?
161. Коли у складносурядному реченні не ставиться кома?
162. Яке речення називають складнопідрядним?
163. Які є різновиди складнопідрядних речень?
164. Якими сполучниками поєднуються частини складнопідрядних речень?
165. Як у складнопідрядному реченні визначити головну та підрядну частини?
166. Які розділові знаки можуть уживатися в складнопідрядному реченні?
167. Де потрібно ставити кому, якщо головна і підрядна частини з'єднані складеними сполучниками підрядності?
168. Коли не ставиться кома між двома підрядними або головними частинами складнопідрядного речення?
169. Дайте визначення безсполучникового речення. Поясніть, як з'єднуються частини безсполучникового речення.
170. Які загальні принципи вживання двокрапки і тире у складному безсполучниковому реченні? Коли потрібно ставити крапку з комою?
171. З'ясуйте значення термінів *складне багатоконпонентне речення*, *складна синтаксична конструкція*, *речення змішаного типу*.
172. Що таке *текст*? Які його основні ознаки?
173. Які є види текстів?

ПІСЛЯМОВА

Якщо ви уважно прочитали цей посібник і знайшли відповіді на ті запитання, які вас турбували, це означає, що робота авторів була не даремною. Ви ще на одну сходинку наблизилися до своєї мети — досконало опанувати рідну мову, обрати її як фаховий предмет, пов'язати з нею свою професію, науково дослідити її, зробити важливий і корисний внесок у науку про мову. Адже наша мова — як та мільйоннобарвна мозаїка, кожен крихітний елемент якої приховує у собі велику таїну, розкрити яку належить саме вам...

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абзац — відступ праворуч на початку першого рядка кожної групи речень (частини тексту), об'єднаних за змістом і граматично.

Абревіатура — складне слово (іменник), утворене з початкових літер або частин слів.

Абстрагування — це мисленнєвий відхід від несуттєвого, другорядного і зосередження на найголовніших, визначальних, диференційних ознаках.

Автентичний — оригінальний, справжній.

Адресант — той, хто адресує повідомлення; мовець, автор тексту.

Адресат — той, кому адресують повідомлення; читач, слухач.

Аналіз — це метод дослідження, який ґрунтується на уявному розчленуванні предмета або явища на частини. Кожну частину вивчають окремо, але в межах цілого.

Аналогія — метод дослідження, за яким предмети і явища розглядають на основі їх подібності до інших предметів і явищ. Отримані результати і висновки поширюються на всі аналогічні явища.

Анахронізм — помилкове чи свідоме використання слів, що застаріли і не відповідають сучасним мовним нормам.

Анотація — стисла характеристика змісту статті, книги, наукової роботи.

Антронім — власне ім'я людини (ім'я особове, ім'я по батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім).

Антропоцентризм — дослідження ментальної (розумової) і духовної сфери людини в їхньому зв'язку з мовою; вивчення мови з метою пізнання її носія — людини.

Апробація — схвалення, затвердження чого-небудь, наприклад, наукової роботи після випробування, перевірки.

Арго — штучно створювана мова вузької групи людей, які прагнуть зробити її не зрозумілою для інших.

Аргумент — певне положення, доказ для підтвердження, обґрунтування чого-небудь, якої-небудь тези.

Артикуляція — робота мовних органів, спрямована на творення звуків.

Архаїзми — застарілі слова, що вийшли з ужитку, на позначення сучасних предметів, явищ, понять.

Асиміляція — уподібнення вимови одного звука до іншого.

Атрибутивний — який стосується означення, вживається як означення, означальний.

Афікс — загальна назва всіх морфем, крім кореня; службова морфема, яка виконує словотворчу, формотворчу або словозмінну функцію.

Багатомовність — 1. Володіння кількома мовами. 2. Схильність людини багато говорити.

Біблеїзм — біблейське слово або вираз, яке увійшло в загальну мову.

Бібліографія — систематизований опис друкованих видань; список літератури.

Білінгвізм — двомовність; використання людьми двох мов для забезпечення комунікативних потреб.

Валентність — здатність слів сполучатися між собою.

Вербальний — словесний.

Вульгаризм — груба, лайлива, ненормативна лексика.

Гендер — соціальна стать, на відміну від біологічної.

Гіпотеза — наукове припущення про причиново-наслідковий зв'язок досліджуваних явищ.

Говірка — різновид загальнонародної мови, поширений на невеликій території; зазвичай мовлення людей якогось одного населеного пункту.

Грамматика — 1. Розділ мовознавства, який вивчає граматичну будову мови (способи і засоби вираження граматичних значень слів і речень тощо). Її підрозділами є синтаксис і морфологія. 2. Граматична будова мови.

Дебати — обговорення якого-небудь питання, обмін думками; суперечки, дискусії.

Дедуція — метод, за яким дослідження виконують у напрямку від загального до часткового. Спочатку вивчають об'єкт у цілому, а потім на цій підставі роблять висновок про його складники.

Десемантизація — втрата словом власного лексичного значення.

Дефініція — коротке логічне визначення змісту якого-небудь поняття.

Дисиміляція — розподібнення вимови двох подібних або однакових звуків.

Дискурс — текст у сукупності комунікативних, соціокультурних, психологічних та інших чинників. Це мовлення, «занурене в життя».

Дискусія наукова — обговорення проблемного наукового питання.

Диспут — публічна суперечка на певну тему.

Дистрибуція — сукупність усіх оточень, у яких фіксується певна мовна одиниця.

Діалект (говір) — територіальний або соціальний різновид загальнонародної мови.

Діахронія — дослідження мови протягом різних етапів її розвитку, в історичному аспекті.

Домінанта — один із членів синонімічного ряду, навколо якого групуються слова-синоніми цього ряду; стрижневе слово, яке є найбільш загальним за лексичним значенням, стилістично та експресивно нейтральним.

Евфемізм — слово або вислів, що вживається для непрямиго, прихованого, пом'якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій замість їх прямої назви.

Евфонія — милозвучність.

Експансіонізм — внутрішня спеціалізація науки і водночас тісніший зв'язок з іншими науками.

Експланаторність — пояснення мовних явищ, а не лише їх констатація.

Еліптичний — який ґрунтується на пропусканні в реченні слів, що легко домислюються; неповний, наприклад, *еліптичне речення*.

Емотивна функція мови — вираження почуттів та емоцій засобами мови.

Епістолярії — приватне й офіційне листування.

Етикет мовний — система усталених мовних правил і формул для встановлення мовленнєвого контакту і підтримання спілкування між співрозмовниками.

Етимологія — 1. Розділ науки про мову, що вивчає походження та історію слів і морфем. 2. Походження та історія слів і морфем.

Етнолінгвістика — наука про національну специфіку мов. Вона спрямована на вивчення віддзеркалення в мові й мовленнєвій діяльності етнічної свідомості, менталітету, національного характеру, матеріальної і духовної культури народу.

Жанр — форма організації мовного матеріалу в межах певного функціонального стилю.

Жаргон — різновид мови окремої соціальної групи, об'єднаної професією, соціальним станом, інтересами, який вирізняється лексикою і вимовою.

Закони наукові — логічно доведені правила про взаємозалежність між визначеними науковими об'єктами.

Знання наукове — перевірені практикою, узагальнені уявлення про закономірні зв'язки між явищами об'єктивної дійсності, адекватне відбиття позамовної дійсності у свідомості та мові людини.

Знання відносне — загалом правильне відображення дійсності, яке, проте, характеризується неповним збігом досліджуваного об'єкта та його образу у свідомості людини або ж є адекватним лише за певних умов.

Знання достовірне наукове — цілком об'єктивне знання, незалежне від індивідуальних особливостей сприйняття дослідника.

Значення граматичне — абстрактне, узагальнене значення мовної одиниці, що виражає різні відношення слова до інших слів і є спільним для цілого класу слів (наприклад, значення жіночого роду іменника, першої особи дієслова, родового відмінка тощо).

Значення лексичне — предметно-речовий зміст слова, співвіднесеність звукового комплексу слова з відповідним поняттям та предметом позамовного світу.

Ідея наукова — інтуїтивне пояснення явища без повної аргументації та без визначення його зв'язків і відношень.

Ідіолект — сукупність мовних особливостей окремого носія мови.

Ідіостиль — сукупність мовновиражальних засобів окремого носія мови, яка вирізняє його з-поміж інших.

Індукція — метод дослідження, за яким спочатку вивчають окремі складники об'єкта, а потім розглядають об'єкт у цілому, тобто здійснюють шлях від часткового до загального. Висновок роблять, йдучи від конкретних фактів до узагальнення.

Інтенсивність — сила вимовляння, яка збільшується у місцях логічного наголошування.

Інтернаціоналізми — слова або вислови, які поширені у багатьох мовах, близьких за походженням.

Інтоніяція — ритміко-мелодійна характеристика мовлення.

Інфінітив — початкова форма дієслова, що виражає дію або стан безвідносно до особи, числа, часу і способу.

Історизми — слова і сполучення слів, вживані на позначення предметів, явищ і понять, що вийшли з ужитку.

Калька — слово або вираз, у якому скопійовані засобами рідної мови усі морфеми іншомовного слова та спосіб їх поєднання.

Картографування — нанесення на карту; складання карт (географічних, лінгвогеографічних).

Категоризація — одна з пізнавальних форм мислення людини, що дає змогу узагальнювати її знання, досвід і здійснювати класифікацію; утворювати й виокремлювати категорії, тобто членувати зовнішній світ і мову; систематизувати значення слів у мовній свідомості людини.

Категорія граматична — сукупність однотипних граматичних значень, утілених у системі протиставлених один одному рядів граматичних форм (категорія відмінка, часу тощо).

Каузативний — який має значення причини дії; який спричинює дію.

Когнітивізм — дослідження мовно-мисленневих одиниць, пов'язаних із процесами у свідомості людини.

Компетенція мовна — знання норм сучасної літературної мови та уміння застосовувати їх у висловлюванні.

Компетенція мовнокомунікативна — сукупність знань про спілкування в різних умовах з різними співрозмовниками та уміння їх застосовувати.

Компіляція — текст, створений на основі поєднання запозичених в інших авторів матеріалів без самостійного дослідження та опрацювання джерел.

Композиція — структура, побудова.

Комуніканти — особи, що беруть участь у спілкуванні (мовець — адресант, слухач — адресат).

Комунікація — спілкування (у широкому лінгвістичному трактуванні).

Конкретизація — метод дослідження певних предметів і явищ у конкретних реальних умовах їх існування.

Конотація — додаткові семантичні чи стилістичні відтінки основного значення слова, що надають йому емоційно-експресивного забарвлення.

Контекст — 1. Лінгвістичне оточення мовної одиниці. 2. Відрізок писемного мовлення, який дає можливість встановити значення слова або фрази, що входять у нього.

Концепт — одиниця знання про світ, що відображає предмети реального або ідеального світу і зберігається в пам'яті носіїв мови у вигляді слова. Він є своєрідним посередником між словом і дійсністю, що зберігається у семантичній пам'яті людини та формує її концептуальну картину світу.

Концептуалізація явищ мовної дійсності — віднесення окремих елементів до структури концептуальної системи мови на підставі узагальнення лінгвоментальних знань.

Концепція — система поглядів, думок, ідей, доказів при побудові й доведенні наукової теорії.

Культура наукового мовлення — дотримання літературних норм (орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних тощо) наукової мови, що виявляється в її правильності, логічності, точності, ясності, чистоті тощо.

Культура наукової мови — нормативне застосування усної і писемної наукової мови, високий рівень мовнокомунікативної культури.

Лексема — слово у сукупності всіх його форм і значень.

Лексикографія — розділ мовознавства, присвячений теорії та практиці укладання словників.

Лексикологія — розділ мовознавства, який вивчає словниковий склад мови.

Лінгвістика гендерна — наука, що покликана розв'язувати проблеми співвідношення гендеру й мови.

Лінгвістика когнітивна — наука, що розглядає функціонування мови як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності людини.

Лінгвістика комунікативна — наука, що вивчає мовне спілкування, яке складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, засоби повідомлення.

Лінгвістика порівняльна (зіставна, контрастивна) — наука, що здійснює порівняння, зіставлення різних мов як у синхронії, так і в діяхронії з метою виявлення у них спільного й відмінного.

Лінгвістика тексту — наука, що вивчає зв'язний текст та його змістові категорії.

Лінгвістика функційна (функціональна) — наука, що зосереджує увагу на вивченні функцій мови у спілкуванні.

Лінгвокультурологія — наука, яка вивчає фіксацію в мові духовної й матеріальної культури народу, культурно значущої інформації.

Мелодика — підвищення та зниження тону.

Метафора — вид переносного значення слова, у якому перенесення відбувається на основі подібності явищ — зовнішньої, функціональної тощо.

Метод (науковий метод, метод дослідження) — шлях, спосіб пізнання дійсності; засіб отримання наукових фактів, що являє собою сукупність прийомів дослідження. Розрізняють загальнонаукові методи (індукція, дедукція, аналіз, синтез, аналогія) та методи окремих наукових галузей (мовознавчі, літературознавчі, соціологічні тощо).

Метод зіставний (контрастивний, типологічний) — сукупність прийомів дослідження й опису мови через її порівняння з іншою мовою (спорідненою або неспорідненою).

Метод лінгвістичної географії — сукупність прийомів, що полягають у картографуванні елементів мови, які розрізняють її діалекти.

Метод описовий — планомірна інвентаризація мовних одиниць, з'ясування і пояснення їх будови та функціонування.

Метод порівняльно-історичний (компаративний, лінгвогенетичний) — являє собою сукупність різних прийомів і методик історико-

генетичного дослідження мовних сімей, груп споріднених, а також окремих мов для виявлення закономірностей їх розвитку.

Метод структурний — метод синхронного аналізу мови, що використовується для дослідження структури мовних явищ та їх систематизації.

Методологія — 1. Учення про спосіб, шлях наукового пізнання, про правила наукового мислення у дослідженні; теорія принципів і наукових методів дослідження. 2. Система наукових принципів, методів і методик дослідження, яка визначає логіку дій ученого.

Мистецтво ораторське — майстерність виголошування усних розмов, що базується на засвоєнні основ риторики й особливих якостях мовця.

Мова літературна — унормована форма загальнонародної мови, яка має усний і писемний варіанти, розвинуті функціональні стилі й обслуговує всі сфери діяльності суспільства.

Мовознавство (лінгвістика) — наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу.

Модальність — мовна категорія, що виражає ставлення мовця до повідомлюваного з погляду реальності, ірреальності або потенційності відображуваних явищ.

Модельовання — метод дослідження, який ґрунтується на заміні реального об'єкта на його схему, спрощену копію, модель, що має суттєві ознаки оригіналу.

Морфема — найменша неподільна значуща одиниця мови, яка може виконувати словотворчу, формотворчу та словозмінну функції.

Морфологія — розділ граматики, у якому вивчають частини мови, граматичні форми та граматичні категорії слів.

Мотивація — усвідомлена необхідність зробити щось.

Наголос — виділення слова або його частини в потоці мовлення за допомогою певних фонетичних (інтонаційних) засобів, властивих мові: посилення голосу, підвищення тону, збільшення тривалості вимовляння тощо.

Наголос логічний — особливе виділення, підкреслення у фразі слова, важливого з погляду змісту.

Намір комунікативний (інтенція) — мета висловлювання мовця.

Напрямок науковий у лінгвістиці — комплекс наукових досліджень, спрямованих на розв'язання фундаментальних теоретичних і практичних завдань у певній галузі мовознавчої науки.

Наріччя — найбільша одиниця діалектного членування мови, що охоплює значну територію поширення того чи того різновиду загальнонародної мови.

Наука — 1. Особлива галузь діяльності певної групи людей, спрямована на отримання і систематизацію об'єктивних знань. 2. Форма людської свідомості, яка відображає світ у вигляді системи достовірних знань про природу, суспільство і мислення. 3. Кожна окрема галузь наукових знань.

Неологізм — слово, створене для позначення нових реалій дійсності.

Норма [мовна] — історично зумовлений, відібраний і апробований суспільством у процесі спілкування найкращий варіант із співвідносних елементів загальнонародної мови.

Норми акцентуаційні — норми наголошування слів.

Об'єкт дії — предмет, на який спрямовано дію. Граматичним вираженням об'єкта в українській мові є додаток, а при дієсловах пасивного стану — підмет.

Об'єкт лінгвістичного дослідження — мовне явище, яке породжує проблемну ситуацію і яке розглядають в одному або кількох визначених аспектах.

Оказіоналізм — індивідуально-авторський неологізм.

Омоніми — слова, однакові за звучанням, але зовсім різні за значенням.

Орфограма — буква або ціле слово, для правильного написання якого необхідно застосувати правило.

Орфографія — система загальноприйнятих правил, які існують для передачі звукової мови на письмі.

Орфоенія — сукупність літературних норм вимовляння звуків та наголошування слів.

Особистість мовна — людина, здатна продукувати й сприймати тексти.

Парадигма — ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношенням до інших.

Пароніми — слова, близькі за звучанням, але різні за значенням.

Партитура тексту — графічне відтворення особливостей його звучання.

Пауза — перерва у звучанні, вимові.

Підхід діалектичний — передбачає пізнання дійсності в її протиріччях, цілісності та розвитку, у взаємозв'язку і взаємозумовленості предметів і явищ.

Пізнання наукове — процес руху людської думки від незнання до знання про предмети і явища навколишнього світу, який характеризується науковими метою, завданнями і методами, що забезпечують отримання достовірних знань.

Плагіат — копіювання, привласнення чужих думок, тексту без покликання на першоджерело.

Полеміка — зіткнення поглядів в обговоренні певних проблем.

Поле функціонально-семантичне — система різнорівневих мовних одиниць (лексичних, морфологічних, синтаксичних), здатних виконувати спільну функцію.

Правило орфографічне — коротка, конкретна, чітка рекомендація щодо вживання певної орфограми.

Предмет дослідження — та частина об'єкта, яку буде науково обґрунтовано і стосовно якої будуть зроблені висновки.

Презентація електронна, або комп'ютерна — спосіб подання певної інформації за допомогою мультимедійних технологій (зображень, звуку, відео), які впливають на зорове, слухове та кінестетичне сприйняття інформації.

Прийом (науковий прийом, прийом дослідження) — послідовність логічних дій ученого в дослідженні об'єкта. Застосовують як сукупність прийомів у складі певного методу, так і окремі прийоми.

Принцип науковий — найзагальніші закономірності пізнання об'єкта, підхід до його вивчення, що спирається на певні закони мислення людини та аспекти наукового об'єкта.

Проблема — складне наукове завдання, яке потребує розв'язання і має значну перспективу.

Професіоналізми — слова, вживані групами людей однієї професії на позначення певних предметів і понять, пов'язаних з їхньою діяльністю.

Психолінгвістика — наука про взаємозв'язок мови із психічною діяльністю людини; про закони спілкування, про сприйняття та продукування мовлення, формування висловлень відповідно до системи мови, про закономірності мовленнєвого впливу й особливості опанування мови дітьми тощо.

Реферат науковий — письмовий виклад основних положень однієї або кількох наукових праць з обраної наукової теми.

Ритм — співвідношення сильніших та слабших, довших та коротших складів.

Риторика — теорія ораторського мистецтва; наука красномовства.

Роздум — тип мовного висловлювання, у якому автор викладає свої міркування стосовно якої-небудь проблеми.

Семантика — 1. Розділ науки про мову, який вивчає значення мовних одиниць. 2. Значення мовних одиниць — слів, словосполучень, речень.

Синтез — метод логічного висновку, за якого складники, виокремлені в ході аналізу, об'єднують в одне ціле; з'ясовують місце і роль

кожного елемента в межах цілого, зв'язки та відношення між елементами.

Синтаксис — розділ мовознавчої науки, який вивчає способи і засоби поєднання слів у словосполученні та реченні. Об'єкт вивчення синтаксису — словосполучення та речення.

Сленг — соціально маркована лексика певної суспільної культури.

Наукова стаття — невеликий за обсягом науковий твір, надрукований у збірнику, журналі або газеті.

Синхронія — дослідження мови на сучасному етапі її функціонування або на певному часовому зрізі.

Соціолінгвістика — наука про функціонування мови у суспільстві. Вона вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну і функціональну диференціацію (розрізнення) та функціонування мов, а також зворотний вплив мови на соціум.

Стилістика — лінгвістична наука, що вивчає стилістичну систему мови (стилі мови й мовлення, стилістичні засоби тощо).

Стиль у лінгвістиці — функціональний різновид літературної мови, який характеризується певним набором мовних засобів (лексичних, граматичних, фонетичних та ін.), відповідних до мети і змісту спілкування.

Суб'єкт — предмет судження, логічний підмет; той, хто здійснює дію, процес.

Суржик — змішана мова, що виникає внаслідок тривалого впливу іншої мови, наприклад внаслідок русифікації, частого вживання русизмів.

Такт мовленнєвий — відрізок потоку мовлення між будь-якими паузами.

Тези — науково-інформаційний документ, у якому лаконічно й чітко відображено гіпотезу, матеріал і результати дослідження.

Текст — усна або писемна лінійна послідовність речень-висловлень, об'єднаних смисловими і формально-граматичними зв'язками, темою і сюжетом.

Тембр — забарвленість голосу.

Темп — швидкість мовлення.

Теорія мовознавча — система ідей, поглядів, гіпотез, законів, об'єднаних спільною метою — тлумаченням мовознавчого явища.

Термін — слово або сполука слів, що називає спеціальне поняття галузі науки. Термін є однозначним і має дефініцію (чітке визначення).

Транскрипція — особлива система письма, яку застосовують для відтворення усного мовлення.

Універсалії лінгвістичні — мовні явища (особливості, характеристики), які виявляються у всіх мовах.

Факти дійсності — явища реального світу або фрагменти дійсності, у яких відображено об'єктивні властивості явищ і процесів і які є основою для наукового висновку.

Факти наукові — відображені у свідомості дослідника факти дійсності, перевірені, усвідомлені й зафіксовані мовою науки.

Форма мови писемна — мова, зафіксована на папері за допомогою графічних знаків. Вона забезпечує послідовне дотримання усіх мовних норм.

Форма мови усна — мова, втілена у звуках, сприймана на слух.

Фонема — найменша неподільна звукова одиниця мови, яка служить для побудови, розпізнавання та розрізнення слів і морфем; ідеальний звук, звукотип.

Фонетика — галузь мовознавства, яка вивчає звуки мови, їх закономірні чергування та зміни у потоці мовлення.

Форма слова граматична — морфологічний різновид, варіант слова, який характеризується особливостями морфемного складу, граматичного значення, сполучуваності (наприклад, відмінкові форми іменників — *книги, у науці, словом*; особові форми дієслів — *читають, пишеш, думаю*).

Фраза — відрізок потоку мовлення між великими паузами, які зазвичай бувають між реченнями.

Фразеологічна одиниця (фразеологізм) — стійке сполучення слів; лексико-граматична єдність двох чи більше слів, побудована за моделлю словосполучення або речення й автоматично відтворювана у мовленні у вигляді усталеної, неподільної, цілісної конструкції.

Функціоналізм — дослідження функцій одиниць мови.

Цитата — дослівно наведений уривок чийогось висловлення, з якого тексту для підтвердження або ілюстрації певної думки.

Штамп — типовий вислів, який через часте вживання втрачає свіжість та оригінальність.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ. ОРФОЕПІЯ

Багмут А.Й. Інтонація спонтанного мовлення / Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. — К. : Наук. думка, 1985. — 216 с.

Бондарко Л.В. Фонетическое описание языка и фонологическое описание речи / Л.В. Бондарко. — Л. : ЛГУ им. А.А. Жданова, 1981. — 199 с.

Винницький В.М. Наголос у сучасній українській мові / В.М. Винницький. — К. : Рад. школа, 1984. — 160 с.

Жилко Ф.Т. Фонологічні особливості української мови в порівнянні з іншими слов'янськими / Ф.Т. Жилко. — К. : Вид-во АН УРСР, 1963. — 36 с.

Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови / Ю.О. Карпенко. — Одеса : Чорномор'я, 1996. — 144 с.

Коваль А.П. Культура української мови / А.П. Коваль. — К. : Наук. думка, 1966. — 192 с.

Коструба П.П. Фонетика сучасної української літературної мови / П.П. Коструба. — Львів. — 1963. — Ч. I. — 100 с.

Плющ Н.П. Сучасна українська мова. Орфоепія : навчальний посібник / Н.П. Плющ, В.В. Бондаренко. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2007. — 208 с.

Потебня А.А. Ударение / А.А. Потебня ; подг. к изд. В.Ю. Франчук. — К. : Наук. думка, 1973. — 167 с.

Прокопова Л.І. Приголосні фонемі сучасної української літературної мови : Експериментально-фонетичне дослідження / Л.І. Прокопова. — К. : Вид-во Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка, 1958. — Вип. 2. — 111 с.

Реформатский А.А. Очерки по фонологии, морфонологии и морфологии / А.А. Реформатский. — М. : Наука, 1979. — 104 с.

Тоцька Н.І. Голосні фонемі української літературної мови / Н.І. Тоцька. — К. : Вид-во КДУ, 1973. — 193 с.

Трубецкой Н.С. Основы фонологии / Н.С. Трубецкой ; [пер. с нем. А.А. Холодовича. Ред. С.Д. Кацнельсон]. — М. : Изд-во иностр. лит., 1960. — 372 с.

Франчук В.Ю. Праці О.О. Потебні з акцентології / В.Ю. Франчук // Мовознавство. — 1971. — № 3. — С. 38–46.

Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Л.В. Щерба. — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. Т. 1. — 1958. — 182 с.

Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. — Л. : Наука, Ленингр. отд-е, 1974. — 428 с.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛІНГВОСТИЛІСТИКА

Авксентьев Л. Г. Сучасна українська мова : Фразеологія / Л. Г. Авксентьев. — Х. : Вища школа, 1988. — 134 с.

Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. — Х. : Вид-во при Харк. ун-ті, 1987. — 137 с.

Апресян Ю. Д. Лексическая семантика (синонимические средства языка) / Ю. Д. Апресян. — М. : Наука, 1974. — 368 с.

Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. — М. : Изд-во иностр. лит., 1961. — 394 с.

Бойко Н. І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : [монографія] / Н. І. Бойко. — Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2005. — 552 с.

Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики : На материале русского языка / А. В. Бондарко ; РАН. Ин-т лингв. исследований. — М. : Языки славянской культуры, 2002. — 736 с.

Буда В. А. Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60–90 рр. ХХ ст.) / В. А. Буда. — К. : Рідна мова, 1998. — 164 с.

Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов / А. А. Бурячок. — К. : Наук. думка, 1983. — 248 с.

Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. — М. : Высш. школа, 1990. — 176 с.

Вашенко В. С. Українська семасіологія. Типологія лексичних значень / В. С. Вашенко. — Дніпропетровськ, 1981. — 67 с.

Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая, А. Д. Шмелев ; пер. с англ. А. Д. Шмелева // Язык. Семиотика. Культура. — М. : Языки русской культуры, 1999. — 780 с.

Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // Виноградов В. В. Избранные труды : Лексикология и лексикография. — М. : Наука, 1977. — С. 140–161.

Виноградов В. В. О языке художественной прозы / В. В. Виноградов. — М. : Наука, 1980. — 359 с.

Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ століття (лексикографічний аспект) : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; за ред. А. П. Грищенко. — Рівне : Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. — 524 с.

Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття : [монографія] / Г. М. Вокальчук ; відп. ред. С. Я. Єрмоленко. — Острого : Національний університет «Острозька академія», 2008. — 536 с.

Городенська К. Г. Із найновіших рекомендацій щодо складних уживань в українській мові / Городенська К. Г., Кочукова Н. І., Куцак Г. М. — Київ — Слов'янськ, 2006. — 83 с.

Дудик П. С. Стилістика української мови : навч. посібник / П. С. Дудик. — К. : ВЦ «Академія», 2005. — 368 с.

Дятчук В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт. — К. : Наук. думка, 1983. — 156 с.

Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. — К. : Наук. думка, 1987. — 245 с.

Жаркова Л. П. Емоційно-оцінні назви осіб у системі художньо-зображальних засобів мови / Л. П. Жаркова // Мовознавство. — 1970. — № 2. — С. 78–80.

Їжакевич Г. П. Стилістична класифікація фразеологізмів / Г. П. Їжакевич // Укр. мова і літ. в шк. — 1971. — № 10. — С. 13–21.

Кобозева І. М. Лингвистическая семантика : учебник / І. М. Кобозева. — М. : Эдиториал УРСС, 2000. — 352 с.

Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. — 335 с.

Ковалик І. І. Методика лінгвістичного аналізу тексту / Ковалик І. І., Мацько Л. І., Плющ М. Я. — К. : Вища шк., 1984. — 120 с.

Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи / В. І. Кононенко // Мовознавство. — 1991. — № 6. — С. 30–36.

Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : [навч. посібник] / І. М. Кочан. — [2-е вид., перероб. і доп.]. — К. : Знання, 2008. — 423 с.

Кочерган М. П. Слово і контекст : Лексична сполучуваність і значення слова / М. П. Кочерган. — Львів : Вища шк., 1980. — 182 с.

Кронгауз М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. — М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. — 399 с.

Крючкова Т. Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т. Б. Крючкова. — М. : Наука, 1989. — 151 с.

Кубрякова Е. С. Типы языковых значений : Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. — М. : Наука, 1981. — 200 с.

Курило Олена. Уваги до сучасної української літературної мови / Олена Курило. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 303 с.

Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови (семантична структура слова) / Л. А. Лисиченко. — Харків : Вища шк., 1976. — 113 с.

Лісничий Д. В. Метафора з дендронімним компонентом у поетичних творах першої половини ХХ століття (семантико-функціональний та лексикографічний аспекти) : [монографія] / Д. В. Лісничий. — К., 2008. — 440 с.

Мацько Л. І. Стилїстика української мови : підручник / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. ; за ред. Л. І. Мацько. — [2-е вид., випр.]. — К. : Вища школа, 2005. — 462 с.

Медведева Л. М. Слово як сфера взаємодії лексичних і граматичних значень / Л. М. Медведева // Мовознавство. — 1987. — № 3. — С. 28–34.

Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту : Декодування Шевченкового вірша / А. К. Мойсієнко. — К. : Правда Ярославичів, 1997. — 200 с.

Мойсієнко А. К. Динамічний аспект номінації / А. К. Мойсієнко. — К. : Київський університет, 2004. — 100 с.

Панько Т. І. Українське термінознавство / Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. — Львів : Світ, 1994. — 216 с.

Передрій Г. Р. Лексика і фразеологія української мови / Г. Р. Передрій, Г. М. Смолянїнова. — К. : Рад. шк., 1983. — 208 с.

Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. — К. : Либідь, 1992. — 248 с.

Потебня О. О. Естетика і поетика слова : Збірник / О. О. Потебня. — К. : Мистецтво, 1995. — 302 с.

Рудяков О. М. Функціональна семантична одиниця / О. М. Рудяков // Мовознавство. — 1988. — № 6. — С. 18–25.

Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 236 с.

Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. — 2-е вид., переробл. — К. : Пугач, 2005. — 388 с.

Тараненко А. А. Языковая семантика в её динамических аспектах (основные семантические процессы) / А. А. Тараненко ; отв. ред. Л. С. Паламарчук. — К. : Наук. думка, 1989. — 256 с.

Теорія і практика лінгвістичного аналізу художнього тексту. — Тернопіль : Лілея, 1997. — 172 с.

Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксентьев. — Х. : Основа, 1990. — 167 с.

Ужченко В. Д. Східноукраїнська фразеологія : [монографія] / В. Д. Ужченко. — Луганськ : Альма-матер, 2003. — 362 с.

Українська лексика в історичному та ареальному аспектах / [Д. Г. Бучко, Г. В. Войтів, Д. Г. Гринчишин та ін.] ; відп. ред. Р. Й. Керста. — К. : Наук. думка, 1991. — 184 с.

Уфимцева А. А. Лексическое значение : Принцип семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. — [2-е изд., стереотип.] — М. : Наука, 1986. — 240 с.

Чабаненко В. А. Основи мовної експресії / В. А. Чабаненко. — К. : Вища шк., 1984. — 167 с.

Чередниченко І. Г. Нариси з загальної стилістики сучасної української мови / І. Г. Чередниченко. — К. : Рад. школа, 1962. — 495 с.

Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. — М. : Либроком, 2010. — 266 с.

Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелев. — [изд. 2-е, стереотип.]. — М. : Эдиториал УРСС, 2003. — 244 с.

Щур Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. — М. : Либроком, 2009. — 264 с.

Юрченко О. С. Фразеологічні перифрази української літературної мови / О. С. Юрченко. — Х. : Вища шк., 1983. — Ч. I. — 119 с.

Януш Я. В. Мова української класичної драматургії / Я. В. Януш. — Львів : Вища шк., 1983. — 147 с.

ОНОМАСТИКА. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. — К. : Вища шк., 1980. — 246 с.

Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду) / П. І. Білоусенко. — К. : КПІ ім. М. П. Драгоманова, 1993. — 214 с.

Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 150 с.

Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. — К. : Наук. думка, 1990. — 269 с.

Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. УРСР (лексика) / Й. О. Дзензелівський. — Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1958–1960.

Дзензелівський Й. О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й. О. Дзензелівський. — 2-е вид. — К. : Наук. думка, 1987. — 299 с.

Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. — К. : Рад. школа, 1955. — 316 с.

Залеський А. М. Вокалізм південно-західних говорів української мови / А. М. Залеський. — К. : Наук. думка, 1973. — 156 с.

Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. — К. : Наук. думка, 1984. — 152 с.

Козачук Г. О. Сільськогосподарська лексика говірок Волині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Г. О. Козачук. — К. : КДП, 1971. — 20 с.

Масенко Л. Т. Українські прізвища з суфіксом **-ій** / Л. Т. Масенко // Мовознавство. — 1976. — № 5. — С. 73–78.

Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / Матвіяс І. Г. ; відп. ред. П. Ю. Гриценко. — К. : Наук. думка, 1990. — 166 с.

Никонов В. А. Введение в топонимику / В. А. Никонов. — М. : Наука, 1965. — 179 с.

Никонов В. А. География фамилий / В. А. Никонов. — М. : Наука, 1988. — 189 с.

Никончук М. В. Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся / М. В. Никончук. — К. : Наук. думка, 1985. — 312 с.

Німчук В. В. Лексика і фразеологія «Слова о полку Ігоревім» із погляду сучасної діалектології / В. В. Німчук // Мовознавство. — 1987. — № 6. — С. 24–31.

Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксами **-'ук**, **-'чук** та етимологічно споріднені утворення / В. В. Німчук // Українська діалектологія і ономастика. — К. : Наук. думка, 1964. — С. 194–210.

Панцьо С. Є. Антропонімія Лемківщини / С. Є. Панцьо. — Тернопіль, 1995. — 125 с.

Редько Ю. К. Основні словотвірні типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими / Ю. К. Редько // Філологічний збірник / АН УРСР. Укр. комітет славистів ; ред. кол. : І. К. Білодід (відп. ред.) та ін. — К., 1958. — С. 112–129.

Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. — К. : Наук. думка, 1966. — 216 с.

Структурні рівні українських говорів / відп. ред. І. Г. Матвіяс. — К. : Наук. думка, 1985. — 184 с.

Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. — М. : Наука, 1973. — 366 с.

Український діалектологічний збірник / НАН України. Ін-т української мови ; П. Ю. Гриценко (відп. ред.) та ін. — К. : Довіра, 1997. — Кн. 3. — 471 с.

Худаш М. Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів : утворення від слов'янських автохтонних відкомпонітованих скорочених особових власних імен / М. Л. Худаш. — К. : Наук. думка, 1995. — 360 с.

Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена : Конспект лекцій / П. П. Чучка. — Ужгород : Ужгород. держ. ун-т, 1970. — 102 с.

Чучка П. П. Патроніми та їх місце в лексичній системі мови / П. П. Чучка // Мовознавство. — 1984. — № 6. — С. 49–56.

Чучка П. П. Словотвір українських андронімів / П. П. Чучка // Питання словотвору / за ред. І. І. Ковалика. — К. : Вища школа. Голов. вид-во, 1979. — С. 152–160.

Шило Г. Ф. Південно-західні говори на північ від Дністра / Г. Ф. Шило. — Л. : Вид-во Львів. пед. ін-ту, 1957. — 257 с.

СЛОВНИКИ, ДОВІДНИКИ, ЕНЦИКЛОПЕДІЇ, АТЛАСИ

Атлас української мови : в 3 т. / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Ін-т української мови. Ін-т суспільних наук. Наукове товариство ім. Т. Шевченка в Америці. — К. : Наук. думка, 1984–2001.

Т. 1. : Полісся, Середня Наддніпрянщина і суміжні землі. — 1984. — 498 с.;

Т. 2. : Волинь, Наддністріянщина, Закарпаття і суміжні землі. — 1988. — 520 с.;

Т. 3. : Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. — 2001. — 273 с.

Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — М. : Сов. энцикл., 1966. — 607 с.

Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — К. : Довіра, 2007. — 207 с.

Бибик С. П. Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт ; Ред. Л. О. Пустовіт. — К. : Довіра, 1998. — 431 с.

Бук С. 3000 найчастотніших слів наукового стилю сучасної української мови / С. Бук ; наук. ред. Ф. С. Бацевич. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2006. — 192 с.

Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. — 896 с.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.

Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. — К. : Вища шк., 1985. — 360 с.

Годована М. П. Словник-довідник назв осіб за видом діяльності / М. П. Годована. — К. : Наук. думка, 2009. — 170 с.

Головащук С. І. Орфографічний словник складних слів української мови / С. І. Головащук. — К. : Наук. думка, 2008. — 288 с.

Головащук С. І. Російсько-український словник сталих словосполучень / С. І. Головащук. — К. : Наук. думка, 2001. — 640 с.

Головащук С. І. Складні випадки наголошення : Словник-довідник / С. І. Головащук. — К. : Либідь, 1995. — 192 с.

Головащук С. І. Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. — Київ : «Наукова думка», 2010. — 432 с.

Головащук С. І. Українське літературне слововживання : Словник-довідник / С. І. Головащук. — К. : Вища школа, 1995. — 319 с.

Голянич М., Стефурак Р., Бабій І. Словник лінгвістичних термінів : лексикологія, фразеологія, лексикографія / [Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій І. О ; за ред. М. І. Голянич]. — Івано-Франківськ : Сімик, 2011. — 272 с.

Городенська К. Граматичний словник української мови : Сполучники / К. Городенська. — Херсон : Видавництво ХДУ. — 2007. — 340 с.

Гринчишин Д. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. — Львів : Фенікс, 1996. — 368 с.

Гринчишин Д. Г., Сербенська О. А. Словник паронімів української мови / Д. Г. Гринчишин, О. А. Сербенська. — К. : Рад. школа, 1986. — 222 с.

Демська О. М. Словник омонімів української мови / О. М. Демська, І. М. Кульчицький. — Львів : Фенікс, 1996. — 223 с.

Етимологічний словник української мови : в 7 т. / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін.] — К. : Наук. думка, 1982 —

Т. 1. — 1982. — 632 с.;

Т. 2. — 1985. — 572 с.;

Т. 3. — 1989. — 552 с.;

Т. 4. — 2003. — 656 с.;

Т. 5. — 2006. — 704 с.

Калашник В. С. Словник фразеологічних антонімів української мови / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. — [4-е вид.]. — К. : Довіра, 2008. — 349 с.

Калашник В. С. Українсько-російські синтаксичні паралелі : труднощі перекладу / В. С. Калашник, Ж. В. Колоїз. — Х. : Прапор, 2003. — 112 с.

Караванський Св. Практичний словник синонімів української мови / Св. Караванський. — К. : Кобза, 1995. — 472 с.

Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : гнізда слів з вершинами — омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2002. — 912 с.

Клименко Н. Ф. Словник афіксальних морфем української мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, В. С. Карпіловський, Т. І. Недозим. — К., 1998. — 434 с.

Коломієць М. П. Короткий словник перифраз / М. П. Коломієць, Є. С. Регушевський. — К. : Рад. школа, 1985. — 152 с.

Кочерган М. П. Словник російсько-українських міжмовних омонімів / М. П. Кочерган. — К. : ВЦ «Академія», 1997. — 400 с.

Культура української мови : Довідник / [С. Я. Єрмоленко, Н. Я. Дзюбишина-Мельник, К. В. Ленець та ін.] ; за ред. В. М. Русанівського. — К. : Либідь, 1990. — 302 с.

Лингвистический энциклопедический словарь / [главн. ред. В. Н. Ярцева]. — [2-е изд., доп.]. — М. : Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2002. — 709 с.

Лозова Н. Є. Дзвона чи дзвону? Або -а (-я) чи -у (-ю) : Словник-довідник / Н. Є. Лозова, В. Б. Фридрак. — К. : Наукова думка, 2007. — 168 с.

Мартінек С. В. Український асоціативний словник : у 2 т. / С. В. Мартінек. — [2-ге вид., стер.] — Львів : Паїс, 2008.

Орфографічний словник української мови. — вид. 2-е, випр. і доп. / НАН України. Ін-т української мови. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Український мовно-інформ. фонд ; [уклад. : С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко]. — К. : Довіра, 1999. — 989 с.

Орфографічний словник української мови. — 3-є вид. / [А. А. Бурячок (відп. ред.)]. — К. : Наук. думка, 2000. — 400 с.

Орфографічний словник української мови / [А. О. Івченко (відп. ред.)]. — Х. : Фоліо, 2005. — 527 с.

Орфоепічний словник / [укл. М. І. Погрібний]. — К. : Рад. школа, 1984. — 630 с.

Орфоепічний словник української мови : в 2 т. / НАН України. Ін-т української мови. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Український мовно-інформаційний фонд ; [уклад. : М. М. Пещак та ін.] — К. : Довіра, 2001–2003.

Т. 1. — 2001. — 955 с.;

Т. 2. — 2003. — 920 с.

Орфоепічний словник української мови : для школярів та студентів / [уклад. : В. М. Русанівський, В. В. Чумак, Г. М. Ярун]. — Ірпінь : Перун, 2006. — 208 с.

Полюга Л. М. Морфемний словник. — К. : Рад. школа, 1983. — 464 с.

Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. — 4-е вид. — К. : Довіра, 2008. — 510 с.

Полюга Л. М. Словник українських морфем / Л. М. Полюга. — 3-є вид. — К. : Довіра, 2009. — 554 с.

Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ / Ю. К. Редько. — К. : Рад. шк., 1968. — 255 с.

Російсько-український словник / НАН України. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; [І. О. Анніна, Г. Н. Горюшина, І. С. Гнатюк та ін. ; за ред. В. В. Жайворонка]. — К. : Абрис, 2003. — 1424 с.

Русский семантический словарь : Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / РАН. Ин-т рус. яз. ; [под общей ред. Н. Ю. Шведовой]. — М. : Азбуковник, 2000.

Т. I : Слова указующие (местоимения). Слова именующие : имена существительные (Всё живое. Земля. Космос.). — XXV, 807 с.

Сікорська З. С. Українсько-російський словотворчий словник / З. С. Сікорська. — 2-е вид., перероб. і доп. — К. : Освіта, 1995. — 256 с.

Скрипник Л. Г. Власні імена людей : Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. — 2-е вид., випр. і доп. — К. : Наук. думка, 1996. — 335 с.

Словарь української мови : в 4 т. / [упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко] ; НАН України. Ін-т української мови. — К. : Наук. думка, 1996–1997.

Словник іншомовних слів / Національний університет ім. Тараса Шевченка. Український мовно-інформаційний фонд НАН України ; [уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. — К. : Наук. думка, 2000. — 680 с.

Словник мови Шевченка: в 2 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [ред. кол. : В. С. Ващенко (відп. ред.), К. П. Дорошенко, В. Г. Мариниченко, Т. К. Черторизька]. — К. : Наук. думка, 1964. — Т. I. — 484 с. ; Т. II. — 566 с.

Словник синонімів української мови : в 2 т. / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Ін-т української мови ; [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.] — К. : Наук. думка, 1999–2000.

Словник скорочень в українській мові : Понад 21 000 скорочень / [уклад. : Н. Д. Гула, В. В. Жайворонок, Л. П. Жарова та ін. ; за ред. Л. С. Паламарчука]. — К. : Вища школа, 1988. — 512 с.

Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т. / [ред. кол. : Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький]. — К. : Наук. думка, 1977–1978. — Т. 1–2.

Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [ред. кол. : І. К. Білодід (голова)]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.

Словник української мови XVI — першої половини XVII ст. : у 28-ми вип. ; [ред. кол. : Д. Гринчишин та ін.]. — Львів, 1994–1996. — Вип. 1–3.

Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2 т. / А. Н. Тихонов. — М. : Рус. яз., 1985. — Т. I. — 856 с. ; Т. II. — 887 с.

Удовиченко М. Г. Фразеологічний словник української мови : в 2 т. / М. Г. Удовиченко. — К. : Вища школа, 1984.

Українська літературна вимова і наголос : Словник-довідник / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [І. Р. Вихованець, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, Г. Х. Щербатюк ; відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. — К. : Наук. думка, 1973. — 724 с.

Українська мова. Енциклопедія / [ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. — [3-є вид. зі змін. і доп.]. — К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. — 856 с.

Український орфографічний словник / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Український мовно-інформ. фонд ; [уклад. : В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун ; за ред. В. Г. Складаренка]. — Вид. 9-е, переробл. і доповн. — К. : Довіра, 2009. — 1011 с.

Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; Інститут української мови. — 4-е вид., випр. й доп. — К. : Наук. думка, 1993. — 240 с.

Український правопис / Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні НАН України ; Ін-т української мови НАН України. — К. : Наук. думка, 2007. — 288 с.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. — М., 1964–1973. — Т. 1–4.

Фразеологічний словник української мови : в 2 кн. / АН України. Ін-т української мови ; [уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] — К. : Наук. думка, 1993.

Частотний словник сучасної української художньої прози : В 2 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [ред. кол. : В. С. Перебийніс (голова) та ін.]. — К. : Наук. думка, 1981. — Т. I. — 864 с. ; Т. II. — 856 с.

Широков В. А. Словники України — інтегрована лексикографічна система. Електронний ресурс / НАН України ; Український мовно-інформаційний фонд / В. А. Широков, І. В. Шевченко, О. Г. Рабулець та ін. — К., 2001. — 1 електрон. опт. диск (CDR).

Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / [отв. ред. О. Н. Трубачев]. — М. : Наука, 1979. — Вып. 6. — 222 с. ; 1981. — Вып. 8. — 252 с.

Юрченко О. С. Словник стійких народних порівнянь / О. С. Юрченко, А. О. Івченко. — Х. : Основа, 1993. — 176 с.

Яценко І. Т. Морфемний аналіз : Словник-довідник : у 2 т. / І. Т. Яценко. — К. : Вища шк., 1980–1981.

Т. I. — 1980.

Т. II. — 1981.

МОРФЕМІКА. СЛОВОТВІР

Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. — К. : Наук. думка, 1987. — 212 с.

Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. — Тернопіль : Лілея, 1999. — 220 с.

Городенська К. Г. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. — К. : Наук. думка, 1981. — 199 с.

Городенська К. Г. Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису / К. Г. Городенська // Мовознавство. — 1988. — № 3. — С. 27–34.

Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. — Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту, 1998. — 189 с.

Грещук В. В. Поняття словотвірної парадигми в сучасній дериватології / В. В. Грещук // Мовознавство. — 1985. — № 1. — С. 21–27.

Дідківська Л. П. Словотвір, синонімія, стилістика / Л. П. Дідківська, Л. О. Родніна. — К. : Наук. думка, 1982. — 170 с.

Зверев А. Д. Словообразование в современных восточнославянских языках / А. Д. Зверев. — М. : Высш. шк., 1981. — 206 с.

Земская Е. А. Современный русский литературный язык. Словообразование / Е. А. Земская. — М. : Просвещение, 1973. — 304 с.

Клименко Н. Ф. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська. — К., 1998. — 162 с.

Клименко Н. Ф. Основи морфеміки сучасної української мови : Навч. посібник / Н. Ф. Клименко ; Ін-т змісту і методів навчання. Київ. ун-т імені Т. Шевченка. — К., 1998. — 182 с.

Клименко Н. Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови / Н. Ф. Клименко. — К. : Наук. думка, 1973. — 186 с.

Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. — К. : Наук. думка, 1984. — 251 с.

Ковалик І. І. Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. — Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1958–1960. — Вип. 1. : Словотворчі частини слова. — 79 с. ; 1961. — Вип. 2. : Словотворча характеристика слова. Відношення вчення про словотвір до інших мовознавчих дисциплін. — 84 с.

Ковалик І. І. Діалектичний характер словотвірної структури похідного слова / І. І. Ковалик // Питання словотвору. — К. : Вища шк. голов. вид-во, 1979. — С. 20–27.

Коломієць В. Т. Словотвір неологізмів у слов'янських мовах (прикметники, дієслова, прислівники) / В. Т. Коломієць // Мовознавство. — 1973. — № 4. — С. 3–10.

Морфемна структура слова / [відп. ред. М. М. Пешак]. — К. : Наук. думка, 1979. — 335 с.

Морфологічна будова сучасної української мови / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [ред. кол. : А. М. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін.] — К. : Наук. думка, 1975. — 208 с.

Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стовбур. — Запоріжжя — Кривий Ріг : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2010. — 480 с.

Немченко В. Н. Современный русский язык (Словообразование) / В. Н. Немченко. — М. : Высш. шк., 1984. — 255 с.

Немченко В. Н. Способы русского словообразования (диахронический аспект) / В. Н. Немченко. — Горький : Горьк. гос. ун-т им. Н. И. Лобачевского, 1979. — 81 с.

Питання словотвору / [за ред. І. І. Ковалика]. — К. : Вища шк. Голов. вид-во, 1979. — 191 с.

Плющ М. Я. Словотвір у сучасній українській мові. Морфологічні типи словотвору / М. Я. Плющ // Наук. записки Київського пед. ін-ту. — К. : КДПІ ім. О. М. Горького, 1957. — Т. 24. : Філологічна серія. — С. 29–68.

Плющ М. Я. Словотворення та вивчення його в школі : посібник для вчителів / М. Я. Плющ. — 2-е вид., перероб. — К. : Рад. шк., 1985. — 127 с.

Словотвір сучасної української літературної мови / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. — К. : Наук. думка, 1979. — 406 с.

Словотвірна семантика східнослов'янських мов / [відп. ред. А. М. Жовтобрюх]. — К. : Наук. думка, 1983. — 202 с.

ГРАМАТИКА

Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник для студ. філол. ф-тів вузів] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.

Вихованець І. Р. Граматика української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко. — К. : Рад. школа, 1982. — 208 с.

Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник для студ. філол. ф-тів вузів] / І. Р. Вихованець. — К. : Либідь, 1993. — 368 с.

Грамматика современного русского литературного языка / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. — М. : Наука, 1970. — 767 с.

Плющ М. Я. Граматика української мови : Морфеміка. Словотвір. Морфологія / М. Я. Плющ. — [Вид. 2-е] — К. : Видавничий дім «Слово», 2010. — 328 с.

Плющ М. Я. Граматика української мови в таблицях : [навч. посіб.] / М. Я. Плющ, Н. Я. Грипас. — К. : Вища шк., 2004. — 167 с.

Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. — М. : Просвещение, 1985. — Т. IV. — Вып. I. — 319 с.

Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. — М. : Просвещение, 1977. — Т. IV. — Вып. II. — 406 с.

Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. — М. : Учпедгиз, 1958. — Т. I–II. — 536 с.

Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. — М. : Просвещение, 1968. — Т. III. — 551 с.

Русская грамматика : в 2-х т. / [ред. кол. : Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.] — М. : Наука, 1980. — Т. I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. — 783 с. ; Т. II. Синтаксис. — 709 с.

Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [ред. кол. : А. В. Бондарко (отв. ред.), Т. В. Булыгина, Н. А. Козинцева]. — Л. : Наука. Ленинград. отд-е, 1987. — 348 с.

Теория функциональной грамматики : Качественность. Количественность / [Т. Г. Акимова, В. П. Берков, А. В. Бондарко (отв. ред.) и др.] ; РАН. Ин-т лингв. исследований. — СПб. : Наука, 1996. — 264 с.

Теория функциональной грамматики : Локативность. Бытийность. Посесивность. Обусловленность / [А. В. Бондарко (отв. ред.), М. Д. Воейкова, В. Г. Гак и др.] — СПб. : Наука, 1996. — 229 с.

Теория функциональной грамматики : Персональность. Залоговость / [А. В. Бондарко (отв. ред.), Т. В. Булыгина, Н. Б. Вахтин и др.] — СПб. : Наука, 1991. — 370 с.

Теория функциональной грамматики : Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определённость / неопределённость / [А. В. Бондарко (отв. ред.), В. Гладров, И. Б. Долинина и др.] — СПб. : Наука, 1992. — 303 с.

Теория функциональной грамматики : Темпоральность. Модальность / [А. В. Бондарко (отв. ред.), Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др.] — Л. : Наука, 1990. — 263 с.

Украинская грамматика / [В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко ; отв. ред. В. М. Русановский]. — К. : Наук. думка, 1986. — 360 с.

МОРФОЛОГІЯ

Арполенко Г. П. Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк. — К. : Наук. думка, 1980. — 242 с.

Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка : [монография] / В. В. Бабайцева. — М. : Дрофа, 2000. — 640 с.

Безпояско О. К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз) / О. К. Безпояско. — К. : Наук. думка, 1991. — 172 с.

Бондарко А. В. Русский глагол / Бондарко А. В., Буланін Л. Л. ; под ред. Ю. С. Маслова. — Л. : Просвещение, Ленингр. отд-е, 1967. — 192 с.

Бондарко А. В. Грамматическая категория и контекст / А. В. Бондарко. — Л. : Наука, Ленингр. отд-е, 1971. — 116 с.

Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : учеб. пособие для вузов / В. В. Виноградов ; отв. ред. Г. А. Золотова. — 3-е изд., испр. — М. : Высш. шк., 1986. — 640 с.

Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. — К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с.

Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1980. — 286 с.

Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1987. — 231 с.

Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.

Гнатюк Г. М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові / Г. М. Гнатюк. — К. : Наук. думка, 1982. — 248 с.

Городенська К. Г. Морфологізація транспозиційних переходів / К. Г. Городенська // Теоретичні проблеми граматики. — Донецьк : ДонДУ, 1995. — С. 51–61.

Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. — К. : ВЦ «Академія», 2004. — 336 с.

Гринчишин Д. Г. Явище субстантивациі в українській мові / Д. Г. Гринчишин. — К. : Наук. думка, 1965. — 112 с.

Грищенко А. П. Прикметник в українській мові / А. П. Грищенко ; відп. ред. В. В. Німчук. — К. : Наук. думка, 1978. — 207 с.

Дзензелівський Й. О. Пронаміналізація в українській мові / Й. О. Дзензелівський // Укр. мова в шк. — 1955. — № 1. — С. 14–20.

Дудко І. В. Займенникове вираження категорії означеності-неозначеності в українській мові : [монографія] / І. В. Дудко. — К. : Довіра, 2011. — 232 с.

Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. — К. : НМК ВО, 1990. — 132 с.

Загнітко А. П. Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці / А. П. Загнітко. — К. : НМК ВО, 1989. — 63 с.

Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонДУ, 1996. — 435 с.

Івченко М. П. Числівники української мови / М. П. Івченко. — К. : Вид-во Київ. держ. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 1955. — 143 с.

Категория количества в современных европейских языках / [В. В. Акуленко, С. А. Швачко, Е. И. Букреева и др.] — К. : Наук думка, 1990. — 284 с.

Категория определённости-неопределённости в славянских и балканских языках : Сб. ст. / [отв. ред. Т. М. Николаева]. — М. : Наука, 1979. — 364 с.

Коць Л. М. Дієприслівник у сучасній українській літературній мові (Специфіка зв'язків та їх значень) / Л. М. Коць. — К. : Вид-во АН УРСР, 1964. — 163 с.

Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : Морфологія : у 2-х ч. / І. К. Кучеренко. — К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1961. — Ч. I. — 172 с. ; 1964. — Ч. II. — 160 с.

Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови. Морфологія / І. К. Кучеренко. — 2-е вид., уточн. й доп. — Вінниця : Поділля, 2000, 2003. — 464 с.

Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / М. В. Леонова. — К. : Вища шк., 1983. — 264 с.

Линник Т. Г. Параметричні прикметники і їх становлення / Т. Г. Линник. — К. : Наук. думка, 1982. — 198 с.

Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. — К. : Рад. шк., 1974. — 184 с.

Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові / Л. І. Мацько. — К. : КДПІ, 1981. — 130 с.

Медведев Ф. П. Система сполучників в українській мові / Ф. П. Медведев. — Х. : Вид-во Харк. держ. ун-ту, 1962. — 90 с.

Мельничук О. С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові / О. С. Мельничук // Слов'янське мовознавство. — 1961. — Вип. 3. — С. 124–194.

Морфологічна будова сучасної української мови / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [ред. кол. : М. А. Жовтобрюх (відп. ред.) та ін.]. — К. : Наук. думка, 1975. — 208 с.

Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : [монографія] / В. М. Ожоган. — К. : НАН України Інститут української мови, «Мовознавство», 1997. — 231 с.

Озерова Н. Г. Лексическая и грамматическая семантика существительного / Н. Г. Озерова ; отв. ред. Г. П. Ижакевич. — К. : Наук. думка, 1990. — 192 с.

Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесённость с действительностью (референциальные аспекты семантики местоимений) / Е. В. Падучева ; отв. ред. В. А. Успенский. — М. : Наука, 1985. — 271 с.

Плунгян В. А. Общая морфология : Введение в проблематику / В. А. Плунгян. — Изд. 2-е, испр. — М. : УРСС, 2003. — 384 с.

Плющ М. Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення / М. Я. Плющ. — К. : Київ. пед. ін-т, 1978. — 107 с.

Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1971. — 315 с.

Селиверстова О. Н. Местоимения в языке и речи / О. Н. Селиверстова ; отв. ред. В. Н. Ярцева. — М. : Наука, 1988. — 151 с.

Сич В. Ф. Перехід у займенники слів інших частин мови / В. Ф. Сич // Укр. мова і літ. в шк. — 1984. — № 10. — С. 28–32.

Симонова К. С. Категоріальні ознаки та синтаксичні функції часток / К. С. Симонова // Укр. мова і літ. в шк. — 1983. — № 7. — С. 47–49.

Супрун О. П. Славянские числительные : Становление числительных как особой части речи / О. П. Супрун. — Минск : Изд-во Белорус. ун-та, 1969. — 232 с.

Тимченко Є. К. Акузатив в українській мові (з української складні) / Є. К. Тимченко. — К. : 3 друкарні УАН, 1928. — 101 с.

Тимченко Є. К. Вокатив і інструменталь в українській мові / Є. К. Тимченко. — К. : 3 друкарні УАН, 1926. — 118 с.

Тимченко Є. К. Льокатив в українській мові (з української складні) / Є. К. Тимченко. — К. : 3 друкарні УАН, 1925. — 71 с.

Тимченко Є. К. Номінатив і датив в українській мові / Є. К. Тимченко. — К. : 3 друкарні УАН, 1925. — 64 с.

Тимченко Е. Функции генетива в южнорусской языковой области / Е. К. Тимченко. — Варшава : Варш. учеб. окр., 1913. — 278 с.

Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. — Х. : Вид-во ХДУ, 1960. — 124 с.

Юносова В. О. Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові / В. О. Юносова. — К. : Інститут української мови НАН України, 1998.

Юносова В. О Про складні випадки словозміни іменників чоловічого роду II відміни / В.О. Юносова // Про деякі актуальні питання української мови і методики її викладання в педвузі : Збірник наукових статей. — Бердянськ, 1995. — С. 86–96.

СИНТАКСИС

Арполенко Г.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г.П. Арполенко, В.П. Забеліна. — К. : Наук. думка, 1982. — 131 с.

Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1976. — 383 с.

Бабайцева В.В. Система членов предложения в современном русском языке / В.В. Бабайцева. — М. : Просвещение, 1988. — 160 с.

Бевзенко С.П. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посібник / С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В. Семеренко. — К. : Вища шк., 2005. — 270 с.

Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові : навч. посібник / С.П. Бевзенко. — К. : Вид-во КДПІ, 1987. — 80 с.

Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 219 с.

Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 222 с.

Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. — К. : Наук. думка, 1971. — 120 с.

Гальона Н.П. Питання про валентність як міжривневу категорію / Н.П. Гальона // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : Зб. наук. праць / Відп. ред. А.П. Грищенко. — К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. — Випуск 1. — С. 21–30.

Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць / К.Г. Городенська ; АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; відп. ред. І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1991. — 192 с.

Горяний В.Д. Синтаксис односкладних речень / В.Д. Горяний. — К. : Рад. шк., 1984. — 128 с.

Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові / А.П. Грищенко. — К. : Наук. думка, 1969. — 155 с.

Дорошенко С.І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові / С.І. Дорошенко. — Х. : Вид-во «Вища шк.» при Харків. держ. ун-ті, 1980. — 151 с.

Дудик П. С. Звертання-речення в сучасній українській мові / П. С. Дудик // Укр. мова і літ. в шк. — 1971. — № 5. — С. 37–43.

Дудик П. С. Просте ускладнене речення / П. С. Дудик. — Вінниця : Вид-во Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського, 2002. — 335 с.

Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення : Просте речення, еквіваленти речення / П. С. Дудик. — К. : Наук. думка, 1973. — 288 с.

Дудик П. С. Словосполучення в українській літературній мові / П. С. Дудик. — К., 1998. — 132 с.

Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис / А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонДУ, 2001. — 662 с.

Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. — Изд. 3-е, стереотип. — М. : Эдиториал УРСС, 2003. — 368 с.

Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові / Н. Л. Іваницька. — К. : Вища шк., 1986. — 167 с.

Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. — К. : Вища школа, 1985. — 127 с.

Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. У. Каранська. — К. : НМК ВО, 1992. — 396 с.

Квашук А. Г. Синтаксис складного речення : посібн. для вчителів / А. Г. Квашук. — К. : Рад. шк., 1986. — 109 с.

Козачук Г. О. Багатослівні члени речення / Г. О. Козачук // Українська мова і література в школі. — 1990. — № 12. — С. 52–59.

Козачук Г. О. Підмети, виражені словосполученнями / Г. О. Козачук // Укр. мова і літ. в шк. — 1982. — № 1. — С. 36–39.

Кучеренко І. К. Логіко-граматична природа речень з узагальнюючими словами при однорідних членах / І. К. Кучеренко // Мовознавство. — 1977. — № 6. — С. 3–12.

Левицкий Ю. А. Основы теории синтаксиса / Ю. А. Левицкий. — Изд. 2-е, стереотип. — М. : Эдиториал УРСС, 2002. — 236 с.

Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. — 2-е изд., испр. — М. : Высш. шк., 1986. — 176 с.

Майданський М. Н. Про однорідні і неоднорідні означення / М. Н. Майданський // Укр. мова в шк. — 1956. — № 4. — С. 7–17.

Матвіяс І. Г. Синтаксис займенників в українській мові / І. Г. Матвіяс ; відп. ред. І. О. Варченко. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — 131 с.

Мельничук А. С. Порядок слов и синтагматическое членение предложений в славянских языках : Краткая характеристика общих закономерностей / А. С. Мельничук. — К. : Изд-во АН УССР, 1958. — 64 с.

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. — К. : Наук. думка, 1966. — 324 с.

Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. — Л. : Наука, 1978. — 387 с.

Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. — 8-е изд. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 452 с.

Плющ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. — К. : Вища шк., 1986. — 176 с.

Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти) : навчальний посібник / М. Я. Плющ. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. — 92 с.

Плющ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Плющ. — К. : Вища шк., 1986. — 176 с.

Плющ М. Я. Словоформа у семантично елементарному та ускладненому реченні : Вибрані праці / Плющ М. Я. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. — 363 с.

Синтаксична будова української мови. — К. : Наук. думка, 1968. — 203 с.

Синтаксична концепція Арнольда Грищенка : вибране / [упорядники : І. В. Дудко, Ю. С. Макарець ; редактор і автор вступної статті М. І. Степаненко]. — К., 2011. — 456 с.

Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. — Чернівці : Місто, 2002. — 272 с.

Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : навч. посібник / Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. — К. : Вища школа, 1994. — 670 с.

Слинько І. І. Парадигматика простого речення української мови // Мовознавство. — 1980. — № 3. — С. 22–29.

Слинько І. І. Парадигматика складного речення / І. І. Слинько // Мовознавство. — 1987. — № 3. — С. 12–16.

Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення / М. І. Степаненко ; НАН України. Укр. мовно-інформаційний фонд. — К., 1997. — 216 с.

Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : [монографія] / М. І. Степаненко. — Полтава : АСМІ, 2004. — 463 с.

Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. — М. : Прогресс, 1988. — 654 с.

Христіанінова Р. О. Просте речення в шкільному курсі української мови / Р. О. Христіанінова. — Посібник для вчителів. — К. : Рад. шк., 1991.

Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. — 3-е изд. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 620 с.

Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. — К. : ВЦ «Академія», 2004. — 408 с.

Шульжук К. Ф. Складні багатоконпонентні речення в українській мові / К. Ф. Шульжук. — К. : Вища шк. Голов. вид-во, 1986. — 183 с.

ІСТОРІЯ МОВИ

Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. — Ужгород, 1960. — 416 с.

Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / За ред. О. С. Мельничука. — К. : Наук. думка, 1966. — 595 с.

Історія української мови : Лексика і фразеологія / АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова ; відп. ред. В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 743 с.

Історія української мови : Морфологія / АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін. ; Відп. ред. В. В. Німчук. — К. : Наук. думка, 1978. — 539 с.

Історія української мови : Синтаксис / АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук (відп. ред.) та ін. — К. : Наук. думка, 1983. — 501 с.

Історія української мови : Фонетика / АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Склярєнко ; Відп. ред. В. В. Німчук. — К. : Наук. думка, 1979. — 367 с.

Мейє А. Общеславянский язык / А. Мейє ; [пер. с 2-го франц. изд., просмотр. и доп. в сотрудн. с А. Вайаном. ; пер. и прим. П. С. Кузнецова] / Под ред. С. Б. Бернштейна. — М. : Изд-во иностр. лит., 1951. — 491 с.

Русанівський В. М. Історія української літературної мови : підручник / В. М. Русанівський. — К. : АртЕК, 2001.

Степаненко М. І. Історія, граматики, поезика українського слова / М. І. Степаненко. — Полтава : АСМІ, 2008. — 344 с.

Степаненко М. І. Історія української мови / М. І. Степаненко ; НАН України. Український мовно-інформаційний фонд. — К., 1998. — 149 с.

ОСНОВНІ ПІДРУЧНИКИ, ПОСІБНИКИ, МОНОГРАФІЇ

Бациевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бациевич. — К. : Видавничий центр «Академія», 2004. — 344 с.

Белашапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис / В. А. Белашапкова. — М. : Высш. шк., 1977. — 248 с.

Валгина Н. С. Современный русский язык / Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина. — 5-е изд., перераб. — М. : Высш. шк., 1987. — 480 с.

Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова : Вступ. Фонетика. Орфоенія. Графіка і орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Словотвір / О. Т. Волох. — 2-е вид., перероб. і доп. — К. : Вища шк. Голов. вид-во, 1986. — 199 с.

Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси : навч. посібник / В. Жайворонок. — К. : Довіра, 2007. — 262 с.

Караман С. О. Сучасна українська літературна мова : навчальний посібник / [С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. С. О. Карамана]. — К. : Літера ЛТД, 2011. — 560 с.

Козачук Г. О. Українська мова для абітурієнтів : навч. посіб. / Г. О. Козачук. — 4-е вид., допов. — К. : Вища шк., 2003. — 287 с.

Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. — 3-є вид., доп. — К. : Вища шк., 2002. — 440 с.

Сучасна українська літературна мова : Лексикологія. Фонетика : підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. — К. : Знання, 2010. — 270 с.

Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арбіджанова, В. В. Коломийцева та ін. — К. : Знання, 2010. — 374 с.

Сучасна українська літературна мова : Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ. — 7-е вид., стереотип. — К. : Вища школа, 2009. — 430 с.

Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева. — К. : Либідь, 1997. — 399 с.

Сучасна українська літературна мова : Вступ. Фонетика / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1969. — 437 с.

Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1973. — 438 с.

Сучасна українська літературна мова : Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1969. — 583 с.

Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1972. — 516 с.

Сучасна українська літературна мова : Стилїстика / За заг. ред. І. К. Білодіда. — К. : Наук. думка, 1973. — 588 с.

Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова : Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. — К. : Вища шк. Голов. вид-во, 1981. — 183 с.

Фомина М. И. Современный русский язык. Лексикология / М. И. Фомина. — М. : Высш. шк., 1990. — 415 с.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ З ПИТАНЬ ПІДГОТОВКИ ТА ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ

Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке : учебное пособие / Н. Ф. Алефиренко. — М. : Флинта : Наука, 2005. — 416 с.

Альберт Ю. В. Списки литературы в научных изданиях / Ю. В. Альберт ; отв. ред. И. Я. Госин. — К. : Наукова думка, 1988. — 152 с.

Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян. — М., 1966. — 305 с.

Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике / И. В. Арнольд. — М. : Высшая школа, 1991. — 140 с.

Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання : ДСТУ ГОСТ 7.1 : 2006 (ГОСТ 7.1–2003, IDT). — [Чинний від 2007–01–07]. — К. : Держспоживстандарт України, 2007. — III, 47 с. — (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи ; Національний стандарт України).

Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень : підручник / М. Т. Білуха. — К. : АБУ, 2002. — 480 с.

Борикова Л. Пишем реферат, доклад, выпускную квалификационную работу / Борикова Л., Виноградова Н. — М., 2000. — 128 с.

Гавриш І. В. Мовні одиниці різних рівнів у науковому стилі / І. В. Гавриш // Вісник Харківського національного університету. — № 473. — Сер. Філологія. — Харків, 2000. — С. 19–23.

Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови / К. Городенська // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. — К. : ВЦ КНЕУ, 2001. — Вип. IV. — С. 11–14.

Грищенко А. П. Наукова література у написанні курсової і дипломної роботи. Методичні і бібліографічні рекомендації для студентів філологічного факультету / А. П. Грищенко. — К. : КДПІ, 1987. — 34 с.

Довідник здобувача наукового ступеня : Збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації / [упорядник Ю. І. Цеков ; за ред. Р. В. Бойка]. — 2-е вид., випр.

і доп. — К. : Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2000. — 64 с.

Дорошенко С.І. Наукові простори : вибрані праці / С.І. Дорошенко. — Харків : «Новое слово», 2009. — 488 с.

Клименюк О.В. Виклад та оформлення результатів наукового дослідження / О.В. Клименюк. — Ніжин : ТОВ «Вид-во Аспект-Поліграф», 2007. — 398 с.

Ковальчук В.В. Основи наукових досліджень : навч. посібник / В.В. Ковальчук, Л.М. Моїсєєв. — К. : Професіонал, 2004. — 208 с.

Ковбасюк Л.А. Сучасні лінгвістичні теорії : лекційні, практичні, самостійні модулі та тести : [навчально-методичний посібник для магістрів заочної форми навчання] / Л.А. Ковбасюк, Н.В. Романова. — Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. — 96 с.

Козачук Г.О. Дипломна робота з української мови : [навчально-методичний посібник] / Г.О. Козачук, І.В. Дудко. — К. : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2006. — 85 с.

Коломієць В.О. Як виконувати курсову роботу : Методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / В.О. Коломієць. — К. : Вища школа, 2003. — 69 с.

Кузнецов И.Н. Рефераты, курсовые и дипломные работы : Методика подготовки и оформления : Учебно-методическое пособие / И.Н. Кузнецов. — М. : Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2002. — 352 с.

Культура фахового мовлення : навч. посібник / за ред. Н.Д. Бабич. — Чернівці : Книги-XXI, 2005. — 527 с.

Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень. Курс лекцій / О.В. Кустовська. — Тернопіль : Екон. думка, 2005. — 124 с.

Левченко О.М. Основи створення комп'ютерних презентацій : навч. посібник / О.М. Левченко, І.В. Коваль, І.О. Завадський. — К. : Вид. група ВНУ, 2011. — 368 с.

Леута О.І. Магістерське мовознавче наукове дослідження : методика, методи, написання, оформлення, захист / О.І. Леута, В.І. Гончаров. — К. : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2005. — 68 с.

Лудченко А. Основы научных исследований : учебное пособие / А. Лудченко и др. — К., 2000.

Мацько Л.І. Українська наукова мова (теорія і практика) : навч. посібник / Л.І. Мацько, Г.О. Денискіна. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2011. — 272 с.

Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навчальний посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — 360 с.

Методичні рекомендації щодо вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах у 2011–2012 навчальному році (лист МОНмолодьспорт від 09.06.2011 р. № 1 / 9–454) // Українська мова та література. — 2011. — № 28. — С. 3–8.

Михайлова О. Г. Українське наукове мовлення : лексичні та граматичні особливості : навч. посібник / О. Г. Михайлова, А. А. Сидоренко, В. Ф. Сухопар. — Харків, 2000. — 97 с.

Мороз І. В. Кваліфікаційні роботи в педагогічному вузі : Методика написання, правила оформлення і порядок захисту / І. В. Мороз. — К., 2002. — 110 с.

Мороз І. В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту / І. В. Мороз. — К., 1997.

Наумовець А. Г. Ви віч-на-віч з аудиторією : Децю про «технологію» наукових доповідей, популярних лекцій, дисертаційних промов і конкурсних проєктів / А. Г. Наумовець ; НАН України ; Ін-т фізики. — К. : Наук. думка, 2003. — 56 с.

Онуфрієнко Г. С. Науковий стиль української мови : навч. посібник / Г. С. Онуфрієнко. — К. : Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.

Основи наукового мовлення : навч.-метод. посібник / [укладач Т. В. Симоненко]. — Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. — 2005. — 80 с.

Основи научных исследований : учебное пособие / В. И. Крутов, И. М. Грушко и др. — М., 1989.

Перебийніс В. С., Кадомцева Л. О. Методи структурного дослідження мови / В. С. Перебийніс, Л. О. Кадомцева. — К. : Наукова думка, 1968. — 346 с.

Петров В. В. Семантика научных терминов / В. В. Петров ; АН СССР, Сиб. отд-ние, Ин-т истории, филологии и философии. — Новосибирск : Наука, 1982. — 127 с.

Плющ М. Я. Як підготувати і захистити наукову роботу : Методичні поради з виконання та оформлення навчально-дослідницьких робіт / М. Я. Плющ, Н. П. Гальона, І. В. Дудко. — К. : 2011. — 40 с.

Програма для збирання сільськогосподарської лексики говірок Центральної Слобожанщини : [навчально-методичні матеріали для студентів українського відділення філологічного факультету / уклад. Р. Л. Сердега]. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. — 40 с.

Селіванова О. О. Основи теорії мовної комунікації : підручник / О. О. Селіванова. — Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А., 2011. — 350 с.

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля — К., 2008. — 712 с.

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля — К., 2006. — 716 с.

Селігей П. О. Науковий жаргон : основні ознаки та причини появи / П. О. Селігей ; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. — К. : Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка, 2003. — 56 с.

Семенов О. М. Культура наукової української мови : навчальний посібник / О. М. Семенов. — К. : ВЦ «Академія», 2010. — 216 с.

Скорочення слів в українській мові в бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила : ДСТУ 3582–97. — [Чинний від 1998–07–01]. — К. : Держстандарт України, 1998. — III, 27 с. — (Державний стандарт України ; Інформація та документація).

Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. — М. : Наука, 1975. — 311 с.

Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень : підручник / Стеченко Д. М., Чмир О. С. — К. : Знання, 2005. — 309 с.

Сурмін Ю. Науковий текст : специфіка, підготовка та презентація : навч.-метод. посібник / Ю. Сурмін. — К. : НАДУ, 2008. — 184 с.

Тормоса Ю. Г. Основи наукових досліджень : навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Ю. Г. Тормоса. — К. : КНЕУ, 2003. — 76 с.

Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посібник / Г. С. Цехмістрова. — К. : ВД «Слово», 2004. — 240 с.

Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. — К. : Алерта, 2010. — 696 с.

Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідної роботи : підручник / Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. — [6-е вид., випр. і доп.]. — К. : Знання, 2008. — 307 с.

Штонь О. П. Курсова робота з української мови / О. П. Штонь, В. А. Буда. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2002. — 64 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике / И. В. Арнольд. — М. : Высшая школа, 1991. — 140 с.

Городенська К. Г. Из найновіших рекомендацій щодо складних уживань в українській мові / К. Г. Городенська, Н. І. Кочукова, Г. М. Куцак. — Київ — Слов'янськ, 2006. — 83 с.

Довідник здобувача наукового ступеня : [збірник нормативних документів та інформаційних матеріалів з питань атестації наукових кадрів вищої кваліфікації ; упоряд. Ю. І. Цеков ; за ред. Р. В. Бойка]. — 3-є вид., випр. і доп. — К. : Редакція «Бюл. Вищої атестац. комісії України» : Вид-во «Толока», 2006. — 69 с.

Дорошенко С. І. Наукові простори : вибрані праці / С. І. Дорошенко. — Харків : «Новое слово», 2009. — 488 с.

Ковбасюк Л. А. Сучасні лінгвістичні теорії : лекційні, практичні, самостійні модулі та тести : [навчально-методичний посібник для магістрів заочної форми навчання] / Л. А. Ковбасюк, Н. В. Романова. — Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. — 96 с.

Козачук Г. О. Дипломна робота з української мови : [навчально-методичний посібник] / Г. О. Козачук, І. В. Дудко. — К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2006. — 85 с.

Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган. — К. : ВЦ «Академія», 2003. — 464 с.

Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень. Курс лекцій / О. В. Кустовська. — Тернопіль : Економ. думка, 2005. — 124 с.

Левченко О. М. Основи створення комп'ютерних презентацій : навч. посібник / Левченко О. М., Коваль І. В., Завадський І. О. — К. : Вид. група ВНУ, 2011. — 368 с.

Леута О. І. Магістерське мовознавче наукове дослідження : методика, методи, написання, оформлення, захист / О. І. Леута, В. І. Гончаров. — К. : Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2005. — 68 с.

Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навчальний посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. — К. : ВЦ «Академія», 2007. — 360 с.

Методичні рекомендації щодо вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах у 2011–2012 навчальному році (лист МОНмолодьспорт

від 09.06.2011 р. № 1 / 9–454) // Українська мова та література — 2011. — № 28. — С. 3–8.

Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : Підручник. 2-е видання, доповнене / М. Я. Плющ. — К. : Видавничий дім «Слово», 2010. — 328 с.

Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти) : навчальний посібник / М. Я. Плющ. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. — 92 с.

Плющ М. Я. Як підготувати і захистити наукову роботу : Методичні поради з виконання та оформлення навчально-дослідницьких робіт / М. Я. Плющ, Н. П. Гальона, І. В. Дудко. — К., 2011. — 40 с.

Плющ Н. П., Бондаренко В. В. Сучасна українська мова. Орфоепія : Навчальний посібник / Н. П. Плющ, В. В. Бондаренко. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. — 207 с.

Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; Інститут української мови. — 4-е вид., випр. і доп. — К. : Наук. думка, 1993. — 240 с.

Програма для збирання сільськогосподарської лексики говірок Центральної Слобожанщини : [навчально-методичні матеріали для студентів українського відділення філологічного факультету ; уклад. Р. Л. Сердега]. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. — 40 с.

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля — К., 2008. — 712 с.

Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля — К., 2006. — 716 с.

Семенов О. М. Культура наукової української мови : навчальний посібник / О. М. Семенов. — К. : ВЦ «Академія», 2010. — 216 с.

Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [ред. кол. : І. К. Білодід (голова)]. — К. : Наук. думка, 1970–1980.

Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія. Завдання і вправи : Навчальний посібник / Н. І. Тоцька. — К. : Вища школа, 1995. — 151 с.

Філософський словник / [за ред. чл.-кор. АН СРСР, акад. СРСР В. І. Шинкарука]. — 2-е вид. (перероблене і доповнене). — К. : Гол. ред. УРЕ, 1986. — 796 с.

Штось О. П. Курсова робота з української мови / Штось О. П., Буда В. А. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2002. — 64 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗРАЗОК ТИТУЛЬНОЇ СТОРІНКИ РЕФЕРАТУ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

ЗАПОЗИЧЕННЯ З ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Реферат
з української мови
учня 11-А класу
середньої школи № 5
м. Ніжина
Сидоренка Миколи Івановича

Науковий керівник —
учитель української мови
та літератури
Макаренко І. В.

Ніжин — 2011

ЗРАЗОК АНОТАЦІЇ ДО СТАТТІ

У статті здійснено огляд праць відомого українського мовознавця С.П. Бевзенка з історичного та сучасного синтаксису української літературної й діалектної мови. Особливу увагу приділено визначенням у них особливостей структури предиката, його синтаксичної сполучуваності та вживання відмінкових форм іменних компонентів в українській мові, її діалектах та історичних пам'ятках.

Ключові слова: синтаксична сполучуваність, суб'єкт, об'єкт, предикат, безособово-предикативні слова, відмінкова форма, діалектний синтаксис, історичний синтаксис.

Статья посвящена рассмотрению научных работ известного украинского лингвиста С.Ф. Бевзенко по синтаксису литературной и диалектной речи, а также по историческому синтаксису. Главное внимание сосредоточено на особенностях структуры предиката, его синтаксической сочетаемости и употребления падежных форм именных компонентов в диалектном, литературном украинском языке и в летописях XVII ст.

Ключевые слова: синтаксическая сочетаемость, субъект, объект, предикат, безлично-предикативные слова, падежная форма, диалектный синтаксис, исторический синтаксис.

The article deals with scientific researches of famous Ukrainian linguist S. P. Bevzenko, devoted to historical, dialectal syntaxes and syntaxes of the Ukrainian Literary Language. The accent is done on specific character of predicate, its syntactic co-occurrence and related case-forms in dialectal, literary language and in chronicles of the XVII-th century.

Key words: syntactic co-occurrence, subject, object, predicate, nominal predicate, case-form, dialectal syntaxes, historical syntaxes.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТІВ

2. Мовнокомунікативна компетенція

2.3.1. Особливості слововживання:

1. а); 2. б); 3. в); 4. а); 5. б); 6. а); 7. а); 8. б); 9. а); 10. в).

2. Мовнокомунікативна компетенція

2.3.4. Труднощі у відмінюванні іменників та числівників:

1. а); 2. а); 3. в); 4. а); 5. в); 6. а); 7. б); 8. в); 9. в); 10. б);
11. б); 12. б); 13. в); 14. в); 15. а); 16. б); 17. б); 18. б); 19. в);
20. а); 21. б); 22. в).

2. Мовнокомунікативна компетенція

2.3.5. Основні пунктуаційні норми в науковому тексті:

1. б); 2. в); 3. в); 4. б); 5. а); 6. б); 7. в); 8. а); 9. б); 10. б);
11. в); 12. а); 13. а); 14. а); 15. а); 16. б); 17. а); 18. а); 19. а);
20. в); 21. в); 22. в).

2. Мовнокомунікативна компетенція

2.4. Культура усного мовлення у науковій галузі:

1. б); 2. а); 3. в); 4. б); 5. а); 6. в); 7. а); 8. б); 9. б); 10. в);
11. а); 12. б); 13. а); 14. а); 15. а); 16. б); 17. в); 18. в);
19. в); 20. в).

4. Наукові фахові знання. Зразки контрольних робіт:

Варіант 1. 1.в); 2.а); 3.б); 4.в); 5.б); 6.б); 7.а); 8.б); 9.б); 10.а).

Варіант 2. 1.а); 2.б); 3.а); 4.в); 5.б); 6.б); 7.б); 8.б); 9.б); 10.в).

Варіант 3. 1.в); 2.а); 3.б); 4.а); 5.в); 6.б); 7.б); 8.в); 9.б); 10.в).

Варіант 4. 1.в); 2.а); 3.б); 4.б); 5.в); 6.а); 7.б); 8.а); 9.в); 10.в).

Варіант 5. 1.б); 2.а); 3.б); 4.б); 5.а); 6.б); 7.в); 8.б); 9.б); 10.в).

Варіант 6. 1.а); 2.а); 3.б); 4.а); 5.а); 6.а); 7.б); 8.а); 9.в); 10.а);

Варіант 7. 1.в); 2.в); 3.б); 4.а); 5.б); 6.а); 7.б); 8.б); 9.а); 10.а).

Варіант 8. 1.б); 2.а); 3.а); 4.в); 5.а); 6.а); 7.в); 8.б); 9.в); 10.б).

Варіант 9. 1.б); 2.а); 3.а); 4.б); 5.б); 6.б); 7.б); 8.б); 9.а); 10.в).

Варіант 10. 1.а); 2.в); 3.б); 4.а); 5.в); 6.в); 7.б); 8.в); 9.а); 10.б).

РАЗОМ, ОКРЕМО АБО ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Практичний словничок

А

абсолютно випадковий	албаномовний
абсолютно незмінний	алегорично відображений
абстрактно-конкретний	алегорично-гротексний
абстрактно-логічний	алегорично-сатиричний
авантюрно-детективний	аломорф
авантюрно-мелодраматичний	алфавітно-класифікаційний
авантюрно-новелістичний	алфавітно-орфографічний
авантюрно-пригодницький	алфавітно розташований
автобіограф	алфавітно-систематичний
автобіографічний	алфавітно-цифровий
автобіографічно-мемуарний	алфавітно-частотний
автобіографія	альбом-буклет
автогравюра	амбівалентний
автограф	амбівалентність
автографічний	американо-англійський
автолітографія	американо-британський
авторедукція	американо-європейський
авторезюме	американо-кубинський
автореферат	американо-центрально-африкан- ський
авторсько-індивідуальний	американо-японський
автохтонний	аморфно-синтетичний
академістечко	анаграматичний
активно-безоб'єктний	аналітико-синтетичний
акустико-артикуляційний	аналітико-статистичний
акцентно виділений	аналітично точний
акцентно-інтонаційний	англо-австралійський
акцентно-морфологічний	англо-австрійський
албано-болгарський	англо-американський
албано-італійський	англо-шотландський
албано-китайський	

аніде	антинародний
аніж	антинауковий
аніколи	антинаціональний
аніскільки	антипедагогічний
анітрохи	антиполіус
аніхто	антипсихологізм
аніяк	антипсихологічний
аніякий	антирезонанс
аніщо	антистрофа
антиамериканський	антитеза
антиаргумент	антитрадиційний
антигерой	антихудожній
антигромадський	античастка
антигуманізм	антияпонський
антигуманістичний	антреприза
антигуманний	антропоцентризм
антиісторизм	архетип
антиісторичний	архісема
антикласичний	архіфонема
антикореляційний	асоціативно-метафоричний
антиматеріалістичний	атрибутивно-об'єктний
антиморальний	атрибутивно-обставинний

Б

багатоактний	багатогранний
багатоасоціативний	багатогранність
багатобарвний	багатоелементний
багатобарвність	багатожанровий
багатобічний	багатожанровість
багатобічність	багатозначний
багатовалентний	багатозначність
багатовалентність	багатокомпонентний
багатоваріантний	багатократність
багатовимірний	багатомісний
багатовіковий	багатомовний
багатогалузевий	багатонаціональний

багатоплановий	безперестану
багатоплановість	без сумніву
багаторазовий	бібліографознавство
багаторазовість	бібліотекознавець
багаторівневий	бібліотекознавство
багаторічний	бібліотекознавчий
багаторядковий	бібліотечно-бібліографічний
багатоскладовий	більш-менш
багатослівний	бітемпоральний
багатослівність	близькозначний
багатослів'я	близькоспоріднений
багатоструктурний	близькосхідний
багатоступеневий	бліцопитування
багатоступінчастий	бліцтурнір
багатотемний	богослов-полеміст
багатотипний	богословсько-полемічний
багатотиражний	богословсько-філологічний
багатотомний	бразильсько-аргентинський
багатотомник	будь-де
багатофункціональний	будь-коли
багаточлен	будь-котрий
багаточленний	будь-куди
багатошаровий	будь-хто
багатошаровість	будь-чий
багатоярусний	будь-що
балто-слов'янський	будь-як
без відома	будь-який
без кінця	буго-дністровський
безособово-предикативний	буквено-звуковий
безперестанку	

В

важковимовний	варіант-дублет
важкозрозумілий	варіант-синонім
важкопрогнозований	вербально виражений
валентно зумовлений	верхньогортанний

<p> верхньодніпровський верхньозубний верхньонімецький верхньопередній верхньощелепний взаємно несумісні взаємно підпорядковані взаємовідношення взаємовплив взаємодоповнювальний взаємозалежати взаємозалежний взаємозалежність взаємозамінний взаємозамінність взаємозаперечний взаємозв'язаний взаємозв'язок взаємозумовлений взаємозумовленість взаємопосилання взаємопроникнення взаємосуперечливий взаємоузгодження вибірково обстежений вибірково перевірений видозміна видозмінений видозмінити видозмінний видозмінність видотворення високоактивний високовідсотковий високоєфективний високомистецький високомовний високомовність </p>	<p> високоморальний високоосвічений високоповажний високопродуктивний високопроцентний високорозвинений високохудожній високочастотний вищевикладений вищевідзначений вищевказаний вищезазначений вищезгаданий вищенаведений вищеназваний вищеописаний вищеподаний вищесказаний відеодиск відеозапис відеозвукозапис відеоінформаційний відеоінформація відеоканал відеокасета відеофонограма відносно-присвійний відносно-якісний вікодавній вікопам'ятний вікопомний вільнодумець вільнодумний вільнослухач віртуозно реалізований вісімдесятилітній вісімдесятиліття вісімнадцятиліття </p>
---	---

<p>вісімнадцятирічний вісімнадцятиріччя віце-президент віце-прем'єр вічнопам'ятний власне-безособовий власне-граматичний власне-зворотний власне-іменник власне-іменниковий власне-перехідний власне-семантичний власне український</p>	<p>внутрішньо взаємопов'язаний внутрішньовидовий внутрішньо властивий внутрішньогалузевий внутрішньо зумовлений внутрішньо необхідний внутрішньослівний восьмикратний восьмикладовий вузькопрофесійний вузькоспеціалізований вузькоспеціальний</p>
---	---

Г

<p>газетно-журнальний газетно-публіцистичний генеративно-трансформаційна (граматика) гіперартикуляція гіперсема гіпертекст гіперфонема гіпоартикуляція гіпосема гіпотаксис глибинно-поверхневий глибокоідейний</p>	<p>гомоморфізм граматико-семантичний граматично залежний граматично мотивований граматично незалежний граматично неоднорідний граматично неоформлений граматично правильний граматично зв'язаний графічно відображений греко-латинський греко-римський густонаселений</p>
--	---

Д

<p>давноминулий давньоверхньонімецький давньогрецький давньоєврейський давньогипетський давньоіндійський</p>	<p>давньоримський давньоруський давньоукраїнський далекоглядний далекоглядність далекосяжний</p>
---	---

далекосяжність	двохсотліття
датсько-ісландський	двохсотрічний
датсько-норвезький	двохсотріччя
датсько-шведський	двохсоттисячний
двадцятилітній	двохтисячний
двадцятиліття	двочлен
двадцятирічний	двочленний
двадцятиріччя	двошаровий
двобічний	двоярусний
двовалентний	дев'яносторічний
двовалентність	дев'яносторіччя
двовекторність	дев'ятирічний
двовидові дієслова	декламаційно-поетичний
двоелементний	декламаційно-речитативний
двозначний	декларативно-програмний
двозначність	деколи
двокореневий	декотрий
двокрапка	декуди
двократний	державно-територіальний
дволіття	держустанова
двомісний	держфонд
двомовний	десятилітній
двомовність	десятиліття
дворазовий	десятиразовий
дворічний	десятирічний
дворядковий	десятиріччя
двоскладний	десятитомний
двоскладовий	детективно-пригодницький
двоступеневий	дечий
двоступінчастий	дещо
двотактний	деякий
двотижневий	диференційно-кваліфікаційний
двотижневик	диференційно-функціональний
двотомний	діалектико-матеріалістичний
двотомник	діалектно-розмовний
двофазний	діалог-бесіда
двофокусний	діахронічний
двохсотлітній	дієвідміна

дієвідмінюваний	донедавна
дієвідмінювання	допоки
дієвідмінювати	допустово-протиставний
дієслівно-видовий	до речі
дієслово-зв'язка	до решти
дієслівно-іменний	дорсально-апикальний
добривечір	дослідно-експериментальний
добридень	достатньо відомий
довголітній	достатньо забезпечений
довголіття	достатньо інформативний
довгостроковий	достатньо складний
довготерміновий	достопам'ятний
довготривалий	достопам'ятність
довгочасний	дотепер
довгочасність	дотеперішній
довідково-інформаційний	до того ж
документально точний	драматично напружений
документально-хронікальний	другорядний
документально-художній	другорядність
документоведення	другочерговий
документально-автобіографічний	духоборство
документально зафіксований	духовно-інтелектуальний
документально-інформаційний	духовно-історичний
документально-історичний	духовно-культурний
документально підтверджений	духовно-психологічний
документально-публіцистичний	духовно спустошений
документформа	

Е

еволюційно зумовлений	експериментально перевірений
еволюційно-мовний	експериментально-фонетичний
еволюційно-семантичний	екс-президент
еволюційно складний	екс-прем'єр-міністр
егопсихологічний	експресивно-емоційний
егопсихологія	експресивно-інтонаційний
егоцентричний	експресивно забарвлений
експедиційно-науковий	експресивно-модальний
експериментально доведений	експресивно-образний
експериментально-дослідний	експресивно-оказіональний

експресивно-семантичний експресивно-синтаксичний експресивно-стилістичний експресивно-фонетичний експрес-метод екстралінгвальний екстралінгвістичний екстрапольований екстрапольовання екстрапольовати екстрасенсорний екстратемпоральний емоційно-оцінний епіграматист епіграматичний естетико-методологічний	естетико-стилістичний естетико-філософський естетико-художній етико-естетичний етико-моральний етико-психологічний етико-суб'єктивний етико-філософський етнолінгвістика етнонаціональний етнопсихологічний етнопсихологія етносемантика етносоціологія етнотериторіальний етноцентризм
---	--

Є

євроафриканський єврознавство європейсько-азійський єгипетсько-турецький	єдиновірний єдиновірство єдино правильний
---	---

Ж

жанрово-алегоричний жанрово-драматичний жанрово-історичний жанрово-композиційний жанрово-обмежений жанрово-стилістичний жанрово-тематичний жанрово-типологічний жанрово-функціональний живомовний живопис живописання живописати	живописний животворний життєво важливий життєво необхідний життєдайний життєлюб життєлюбний життєлюбність життєлюбство життєпис життєствердний журнал-газета журнально-газетний
--	---

заввідділу	закономірно зумовлений
завкафедри	закономірно розташований
загальноновживаний	заперечно-питальний
загальноновживаність	західнодвінський
загальноновизнаний	західноєвропейський
загальноновідомий	західнонімецький
загальнодоступний	західнослов'янський
загальнодоступність	західноукраїнський
загальноєвропейський	збільшувально-згрубілий
загальнорозумілий	звуківідтворення
загальнорозумілість	звуківідтворювальний
загальнокультурний	звукозапис
загальнолітературний	звукозаписний
загальнолюдський	звучо-літерний
загальнонародний	звучонаслідувальний
загальнонауковий	звучонаслідування
загальнонаціональний	звучопис
загальнообов'язковий	звучосимволізм
загальнообов'язковість	звучосполучення
загальноосвітній	зімкнено-прохідний
загальнопоширений	зімкнено-щілинний
загальноприйнятий	зіставно-протиставний
загальносвітовий	зловживання
загальнослов'янський	зменшувально-пестливий
загальноспеціальний	знаково-комунікативний
загальнотеоретичний	знаково-символічний
загальноукраїнський	знакодруквальний
задньобоківий	знак-символ
задньопіднебінний	знак-слово
задньоязиковий	зовнішньополітичний
займенниково-означальний	зорово-слуховий
законодавчий	зубно-губний
закозонавчий	зубно-піднебінний

I

іберійсько-кавказький	індокитайський
іберійсько-римський	індоєвропеєць
іванофранківець	індоєвропейський
івано-франківський	індо-пакистанський
ідейно-композиційний	індо-португальський
ідейно-культурний	іномовний
ідейно насичений	інонаціональний
ідейно-образний	інтелектуально-комунікативний
ідейно-психологічний	інтелектуально-пізнавальний
ідейно-стилістичний	інтелектуально-понятійний
ідейно-творчий	інтелектуально-філософський
ідейно-тематичний	інтенсивно забарвлений
ідейно-теоретичний	інтерлінгвальний
ідейно-функціональний	інтерлінгвістика
ідейно-художній	інтерсуб'єктність
ідіоморфізм	інтонаційно-акцентний
ідіоморфний	інтонаційно виділений
ієрархічно організований	інтонаційно-образний
ізоморфізм	інтонаційно-ритмічний
ізраїльсько-американський	інтонаційно-змістовий
ізраїльсько-єгипетський	інфінітивно-безособовий
ілюстративно-інформаційний	інформаційно-бібліографічний
ілюстративно-текстовий	інформаційно-довідковий
іменниково-дієслівний	інформаційно-рекламний
іменниково-прийменниковий	іспаномовний
іменниково-прикметниковий	історико-біографічний
індивідуально-авторський	історико-діалектологічний
індивідуально-мовний	історико-культурний
індивідуально-поетичний	історико-лінгвістичний
індивідуально-словесний	історико-літературний
індивідуально-стилістичний	історико-семантичний
індивідуально-творчий	історико-синтаксичний
індійсько-індокитайський	історико-фонетичний
індо-африканський	історико-фонологічний
індогерманський	історико-хронологічний
індоіранський	історично зумовлений

К

календарно-обрядовий	книгознавчий
кам'янець-подільський	книжково-газетний
картознавство	книжково-журнальний
каталог-довідник	книжково-ілюстративний
каталожно-довідковий	книжково-писемний
категорійно-граматичний	кодово-позиційний
квазівчений	колективно-індивідуальний
квзінауковий	комбінаторно-еквівалентний
Києво-Могилянська академія	комбінаторно-факультативний
Києво-Печерська лавра	комбінаторно-частотний
Кирило-Мефодіївське товариство	комедійно-сатиричний
китайсько-російський	комедія-буф
китайсько-український	компаративно-лінгвістичний
китайсько-японський	комплексно-аналітичний
кількаетапний	комплексоутворювальний
кількаразовий	композиційно-сюжетний
кількаскладовий	композиційно-художній
кількаступеневий	комунікативно-модальний
кінодокументаліст	комунікативно-прагматичний
кінодраматург	комунікативно-стилістичний
кіножурналістика	комунікативно-функціональний
кінокритик	конкретно-історичний
кінокритика	конкретно-чуттєвий
кіномистецтво	консультаційно-бібліографічний
кіноновела	консультаційно-довідковий
кіноповість	контекстуально залежний
кінореклама	контекстуально зумовлений
кінорекламний	контрастно-тематичний
кіносатира	контрастно-частотний
книговедення	контрольно-інформаційний
книговидавець	конференц-зала
книговидавництво	конфліктно-драматичний
книговидавничий	концепт-максимум
книговидання	концепт-мінімум
книгознавець	короткостроковий
книгознавство	короткотерміновий

короткотривалий Корсунь-Шевченківський красзнавство красзнавчий країнознавство країнознавчий критико-бібліографічний критико-біографічний критико-літературний критико-міфологічний	критико-публіцистичний культосвітній культурно-виховний культурно-духовний культурно-естетичний культурно-етичний культурно-мовний культурно-національний культурно-освітній культурно-психологічний
--	---

Л

легкодоступний легкозрозумілий лексико-граматичний лексико-морфологічний лексико-семантичний лексико-синтаксичний лексикостатистика лексико-стилістичний лексико-фонетичний лексико-фразеологічний лексично точний лекційно-семінарський лихослівний лихослів'я лівобічний лінгвіст-дескриптивіст лінгвіст-практик лінгвіст-теоретик лінгвіст-фонетист лінгвогеографія лінгводидактика лінгводидактичний лінгвоісторіографія лінгвокраїнознавство лінгвоментальний	лінгвостилістика лінгвостилістичний лінгвоукраїнознавчий лінгвофілософія лірико-драматичний лірико-епічний лірико-комічний лірико-патетичний лірико-поетичний лірико-публіцистичний лірико-романтичний лірико-сатиричний лірико-символічний лірико-філософський ліро-епічний літературно-драматичний літературно-критичний літературно-лінгвістичний літературно-монографічний літературно-нормативний літературно-полемічний літературно-публіцистичний літературно-розмовний літературно-соціологічний літературно-художній
--	---

літературознавець	логіко-семантичний
літературознавчий	логіко-стилістичний
літстудія	логіко-структурний
логіко-гносеологічний	логіко-філософський
логіко-граматичний	логічно доведений
логіко-комунікативний	логічно обґрунтований
логіко-лінгвістичний	логічно-послідовний

М

макролінгвістика	малоосвічений
макроструктура	малопереконливий
макроструктурний	малописьменний
максимально короткий	малопідготовлений
максимально точний	малопридатний
малоавторитетний	малопродуктивний
малоактивний	малорозвинений
маловживаний	малорухливий
маловивчений	малослівний
маловиразний	малосприятливий
маловідомий	малохудожній
маловірогідний	малоцікавий
малодосліджений	малоцінний
малодоступний	марнословний
малоефективний	марнослов'я
малозаселений	марнослов
малозастосовний	марнословити
малознайомий	мас-медіа
малозначний	математико-статистичний
малозрозумілий	мегаструктура
малоз'ясований	мелодико-гармонійний
малоінформативний	мелодико-ритмічний
малоістотний	мелодрама
малокваліфікований	мелодрамазм
малокомпетентний	мелодраматичний
малокорисний	мемуарно-автобіографічний
малокультурний	мемуарно-публіцистичний
малонаселений	металінгвістика

<p> метамова метатеза метатеорія методологічно важливий методологічно правильний милозвучний милозвучність мистецтвознавство мистецтвознавчий міжмовний міжнаціональний мікрокомпозиційний мікролінгвістика мікрооб'єкт мікросинтагматика мікросистема мікроструктура мікроструктурний мікротекст мікротопонім мікротопонімічний мікротопонімія місце народження місцеперебування міфологічно-алегоричний міфологічно-філософський міфотворець міфотворчий міфотворчість мова-джерело мова-посередник мовно-літературний мовностилістичний мовностильовий мовознавець мовознавство мовознавчий </p>	<p> мовотворення мовотворець мовотворчий мовотворчість модально-видовий модально-інтонаційний модально-предикативний модально-семантичний модально-часовий моноваріантний монодрама монокультура монокультурний монолінгвізм мономодальний моносемантичний моносемія монотипний монотонний монофтонг монофтонгізація монофтонгічний моноцентричний монументально-драматичний монументально-поетичний морально-психологічний морфема-зв'язка морфолого-лексичний морфолого-синтаксичний морфонема морфонологія морфосема морфосемантичний морфосинтаксис морфосинтаксичний морфоструктура морфофонема морфофонематичний </p>
---	--

морфофонеміка	музично-науковий
морфофонемний	музично обдарований
морфофонологічний	музично-поетичний
музесзнавство	музично-сатиричний
музей-квартира	музично-фольклорний
музикознавство	музкомедія
музично-драматичний	мультинаціональний
музично-літературний	мультипрограммний

Н

на вибір	народнорозмовний
навчально-виховний	народознавець
навчально-лабораторний	народознавство
навчально-науково-технічний	народознавчий
навчально-тренувальний	народолюбний
надфразна єдність	народонаселення
напіввідкритий	науково доведений
напівголосний	науково-допоміжний
напівзакритий	науково-дослідний
напівзалежний	науково-експериментальний
напівлегальний	науково-інформаційний
напівм'який	науково-історичний
напівофіційний	науково-критичний
напівписьменний	науково-культурний
напівпредикативний	науково-методичний
напівприкритий	науково-методологічний
напіврозкритий	науково обгрунтований
напівсвідомий	науково-організаційний
напівтакт	науково-освітній
напівтвердий	науково-пізнавальний
напівтон	науково-популярний
народно-комедійний	науково-практичний
народно-літературний	науково-психологічний
народно-міфологічний	науково-публіцистичний
народно-національний	науково розроблений
народнообрядовий	науково-теоретичний
народнопоетичний	науково-термінологічний

<p>науково-технічний науково-філософський науково-художній наукознавець наукознавство наукознавчий наукоподібний наукоподібність національно-визвольний національно-героїчний національно-громадянський національно-демократичний національно-державний національно-етнічний національно-історичний національно-культурний національно-літературний невербальний невідмінювані іменники невласне-пряма мова незмінне слово нелабілізований ненаголошений неоднорідні члени речення неозначено-кількісний неозначено-особове речення ненаголошений неозначена форма дієслова неособова форма неперехідні дієслова неповнозначний неповне речення (парадигма, узгодження) неповноголосся непохідна основа непоширене речення непрямо-зворотний неузгоджене означення нижчевикладений</p>	<p>нижчевказаний нижчезазначений нижчезгаданий нижченаведений нижченазваний нижчеописаний нижчеперелічений нижчеподаний нижческазаний низьковідсотковий низькопродуктивний низькопроцентний ніби нібито ні від кого ні від чого ніде нізвідки нізвідкіля ніколи нікуди ніскільки ніхто нововведений нововведення нововиданий нововинайдений новогрецький новоутворений новоутворення номінативно-називний номінативно-термінологічний нормативно-імперативний нормативно-історичний нормативно-стилістичний носоглотка нюйоркivecь нюй-йоркський</p>
---	---

О

об'єктивно закономірний	одноособовий
об'єктивно зумовлений	одноплановий
об'єктивно-модальний	однорідний
об'єктивно-психологічний	однорідність
об'єктивно реальний	односкладовий
об'єктно-атрибутивний	односкладовість
об'єктно-обставинний	однослівний
об'єктно-предикативний	однотипний
об'єктно-суб'єктний	однотипність
образно-композиційний	однотомний
образно-публіцистичний	однотомник
образно-символічний	одночасний
образно-сюжетний	одночасність
образно-художній	одночастинний
образотворчий	одночлен
обрядово-побутовий	одночленний
одноактний	означено-особове речення
однобічний	омограма
однобічність	омоморфема
одновалентний	омоморфемний
одновалентність	омоформа
одновидові дієслова	опера-драма
одноголосний	опера-містерія
одноголосся	оперно-балетний
однозначний	оперно-вокальний
однозначність	оперно-драматичний
однойменний	описово-біографічний
однойменність	описово-нормативний
однокомпонентний	описово-статистичний
однократний	ораторсько-пропагандистський
однократність	організаційно забезпечений
однолінійний	організаційно-методичний
одноманітний	орфографічно-граматичний
одноманітність	орфографічно неправильний
одномісний	орфографічно правильний
одноосібний	орфографічно складний

основоположення основоположний основоскладання основоположник	офіційно-діловий офіційно зареєстрований офіційно проголошений
--	--

П

палатально-альвеолярний	піввіковий
палеолінгвістичний	південноамериканський
паралінгвістика	південноафриканський
парапсихологічний	південно-західний
парапсихологія	південнокримський
паратаксис	південноросійський
паратактичний	південнослов'янський
пародійно-іронічний	південно-східний
пародійно-комічний	південноукраїнський
парономазія	північноатлантичний
пасивно-якісний	північно-західний
педпрактика	північноросійський
педуніверситет	північно-східний
пейзажно-ліричний	північноукраїнський
пейзаж-панорама	півроку
первіснообщинний	півслова
передньопіднебінний	півслово
передньоязиковий	півстолітній
передньоязичний	півстоліття
першоелемент	пісенно-ліричний
першооснова	пісенно-поетичний
першопричина	пісенно-фольклорний
першочерговий	післямова
першочерговість	післяслово
письмово оформлений	план-проспект
питально-відносний	план-структура
пишномовний	план-схема
пишномовність	плюсквамперфект
піваркуш	по-англійському <i>i</i> по-англійськи
піваркуша	по-болгарському <i>i</i> по-болгарськи

повноголосий	по-українському <i>і</i> по-українськи
повноголосний	правобічний
повноголосся	предикат-зв'язка
повнозвучний	предикатно-актантний
повнозвучність	предикатно-аргументний
повнозначний	препозиція
повнозначність	прес-конференція
по-європейському <i>і</i> по-європейськи	прес-служба
позаминулий	прес-центр
позасистемний	префіксально-суфіксальний
позатим	присвійно-відносний
позачерговий	проблемно-тематичний
позашкільний	проблемно-теоретичний
по-італійському <i>і</i> по-італійськи	програмно-інформаційний
полівалентний	просторово-часовий
полісемантичний	протоукраїнський
полісемія	професійно-кваліфікаційний
полісемічний	професорсько-викладацький
полісинтетичний	прямо-зворотний
поліцентричний	псевдовчений
понадніпровський	псевдовчення
понадніпряньський	псевдокласичний
по-науковому	псевдокультура
по-особливому	псевдомистецтво
порівняльно-зіставний	псевдонародний
порівняльно-історичний	псевдонаука
по-різному	псевдонауковий
послідовно розташований	псевдоноватор
постпозитивний	псевдореалізм
постпозиція	психолінгвістика
постфікс	психолінгвістичний
постфіксація	психопоетика

Р

радіомонолог	ранньовізантійський
радіопроеграма	раціонально-логічний
радіореклама	раціонально-понятійний

<p>реалістично відображений реально-історичний реально-предметний рекламно-видавничий рекламно-інформаційний рекламно-телевізійний релігієзнавство релігійно-конфесійний релігійно-міфологічний релігійно-національний релігійно-публіцистичний релігійно-символічний релігійно-філософський релятивно-атрибутивний релятивно-предикативний реляційно-дериваційний реферативно-бібліографічний реферативно викладений римо-католицький римсько-католицький</p>	<p>ритміко-інтонаційний ритміко-мелодійний ритмомелодика ритмомелодійний ритмомелодійність рівнозначний рівнозначність рівномірно розподілений рідковживаний різко окреслений різнобчаний різноплановий різностильовий різностильовість різнотипний різнотипність різночитання російсько-польський російсько-український</p>
---	--

С

<p>сатирично-героїчний сатирично-гумористичний сатирично-комічний семантико-граматичний семантико-комунікативний семантико-лексичний семантико-синтаксичний семантико-словотвірний семантико-стилістичний семантико-структурний семантико-фразеологічний семантико-функціональний семантично однорідний семивалентний сентиментально-ліричний сентиментально-реалістичний</p>	<p>середньопіднебінний середньоязиковий системно зумовлений системно-структурний системно-фразеологічний системно-функціональний складнопідрядний складноскорочений складноспідрядний складносурядний складнаголос складоподіл складотворчий слова-антоніми слова-омоніми слова-речення</p>
--	--

<p> слова-синоніми словесно-логічний словесно-образний словесно-стилістичний словесно-художній словник-довідник словниково-граматичний словниково-довідковий словниково-енциклопедичний словниково-термінологічний словниково-фразеологічний слововживання слововжиток слововивідний словозмінний словоподіл словопоказчик словоскладання словосполучення словотвірний словотворення словотворчий словотворчість словотлумачення словоформа слов'яно-греко-латинський слов'янознавство соціально зумовлений соціально-історичний соціально-культурний соціально-культурно-історичний соціально-лінгвістичний соціально-літературний соціально-мовний соціально-нормативний соціокультурний соціолінгвістика співавтор співавторський </p>	<p> співбесіда співдоповідь співзвучний співзвучність співзвуччя співіснування співучасник спільнокореневий старогрецький стародавній староіндійський старообрядницький старослов'янізм старослов'янський староцерковнослов'янський статистично-лінгвістичний стилістико-композиційний стилістико-мовний стилістично забарвлений стилістично нейтральний стилістично правильний стовідсотковий столітній стоп'ятдесятилітній структурно-граматичний структурно-морфологічний структурно різнорідний структурно-семантичний структурно-синтаксичний структурно-системний структурно-типологічний структурно-фонетичний структурно-функціональний структурутворення субваріант субдомінанта суб'єктивно-авторський суб'єктивно-експресивний суб'єктивно-модальний </p>
---	--

<p>суб'єктивно оцінений суб'єктно-об'єктний суб'єктно-обставинний суб'єктно-предикатний суперпозиція суперсегментний суперсучасний суспільно-етичний суспільно-ідеологічний суспільно-культурний суспільно-науковий суспільно-психологічний суспільствознавство суспільствознавчий</p>	<p>суфіксально-постфіксальний суфіксально-префіксальний східноєвропейський східнонімецький східнослов'янський східноукраїнський сходознавство сюжетно-композиційний сюжетно-образний сюжетно-тематичний сюжетотворчий сюрреалізм сюрреаліст сюрреалістичний</p>
--	---

Т

<p>таємничо-загадковий таємничо-казковий таємничо-містичний тайнопис тайнописний театрально-критичний театрально-художній театрознавець театрознавство театрознавчий театр-студія текстово-дискурсивний телевізійно-журнальний телегазета теледебати теледраматургія тележурнал тележурналістика телеінтерв'ю телеінформаційний телеінформація телеконференція</p>	<p>телемовлення телепередача телепрограма телереклама телерепортаж телероман телеспектакль телесценарій телетеатр телехроніка темпорально-модальний теоретико-інформаційний теоретико-лінгвістичний теоретико-методологічний теоретично вмотивований теоретично обґрунтований теоретично правильний територіально-географічний територіально-діалектний територіально-мовний територіально обмежений терміносистема</p>
--	---

термінотворення	тримовний
техніко-виробничий	триразовий
технічно правильний	трискладовий
тисячократний	треступінчастий
тисячолітній	треступінчатий
тихоокеанський	тритижневий
тільки-но	тричлен
тільки що	тричленний
тогочасний	троскратний
транслітерація	трьохмільйонний
транслітерування	трьохмільярдний
транспозиційний	трьохсотлітній
транспозиція	трьохсотліття
тривалентний	трьохсотрічний
тривимірний	трьохсотріччя
тривимірність	трьох'ярусний
тривідсотковий	тунгусо-маньчжурський
триєдиний	тюркомовний
тризвук	тюрко-монгольський
тризначний	тюрко-татарський
трикомпонентний	тюрксько-арабський

У

узагальнено-особове речення	умовно-наслідковий
узагальнено-поетичний	умовно-питальний
узагальнено-символічний	умовно-спонукальний
українознавство	умовно-часовий
українознавчий	усебічний
україномовний	усенародний
українсько-англійський	усеслов'янський і всеслов'янський
українсько-польський	усесторонній і всесторонній
українсько-російський	усеукраїнський і всеукраїнський
ультракороткий	усномовний
ультраструктура	уснопоетичний
ультраструктурний	усно-розмовний
ультрасучасний	утопічно-фантастичний
умовно-гіпотетичний	учений-енциклопедист

Ф

факультативно-комбінаторний	формально-синтаксичний
фантастично-сентиментальний	формально-типологічний
фейлетон-монолог	формально-структурний
фейлетонно-гумористичний	формозміна
фейлетонно-сатиричний	формозмінний
філолог-германіст	формозмінність
філолог-лексикограф	формозмінювальний
філософсько-науковий	формозмінюваність
філософсько-публіцистичний	формотворення
філософсько-теоретичний	формотворчий
філософсько-філологічний	формоутворення
фінляндсько-шведський	фотоілюстративний
фінно-угорський	фотоілюстрація
фінно-угри	фотокомплект
фінно-угрознавство	фотокопіювальний
фольклорно-етнографічний	фотокопіювання
фольклорно-міфологічний	фотореклама
фольклорно-пісенний	фразеотворення
фольклорно-поетичний	франкознавець
фонетико-акцентологічний	франкознавство
фонетико-морфологічний	франкознавчий
фонетико-орфоепічний	франкомовний
фонетико-синтагматичний	франко-пруський
фонетико-фонологічний	французько-український
фонетично правильний	функціонально активний
фономорфологія	функціонально-граматичний
фоносемантика	функціонально-морфологічний
фоностилістика	функціонально-семантичний
формально-граматичний	функціонально-стилістичний
формально-лінгвістичний	функціонально-структурний
формально-семантичний	функціонально-типологічний

Х

хвилеподібний	художньо-естетичний
хитромовний	художньо-етичний
хитромудрий	художньо-історичний
хитромудрість	художньо-композиційний
християнсько-історичний	художньо-критичний
християнсько-народний	художньо-літературний
хронікально-документальний	художньо-образний
хронікально-історичний	художньо оформлений
хронометраж	художньо-поетичний
хронометражний	художньо-публіцистичний
хронометричний	художньо-реалістичний
хронометрія	художньо-стилістичний
художньо-документальний	художньо-творчий

Ц

центральноевропейський	цілеспрямований
церковно-богословський	цілеспрямованість
церковнослов'янськ	цілоденний
церковнослов'янський	цілозначний

Ч

чистописання	чотирипроцентний
чітко визначений	чотириразовий
членороздільний	чотирирічний
членороздільність	чотирирядковий
чотирибальний	чотиристопний
чотиривалентний	чотиритактовий
чотиривалентність	чотиричлен
чотиривимірний	чотиричленний
чотиривимірність	чотирирярусний
чотиривідсотковий	чотирнадцятирядковий
чотиривірш	чотирьохмільйонний
чотириелементний	чотирьохсотліття
чотиризначний	чотирьохтисячний
чотиримісний	чудодійний

чудодійність чудотворний чужодальний чужоземець	чужоземний чужомовний чужонаціональний чужорідний
--	--

Ш

шведсько-литовський шведськомовний шведсько-польсько-литовський швидкозмінний швидкозмінність швидкомовний швидкоплинний шевченкознавство шевченкознавчий шестивалентний шестиразовий шестискладовий	шестистопний шеститомний шестичленний широковживаний широковідомий широкодіапазонний широкодоступний широкоекранний широкомовний широко представлений широкоформатний
---	---

Щ

щиросердечний щиросердечність щиросердний щиросердність щовесни щоденний щоденно щонайактивніший щонайбільше щонайважливіший щонайвище щонайвищий щонайменше	щонайменший щонайповніше щонайповніший щонайчастіше щонайчастіший щонайширше щонайширший щоправда щораз щоразу щосили щотижневий щотижневик
--	---

Я

якнайактивніший	якнайрізноманітніше
якнайбільш	якнайрізноманітніший
якнайбільше	якнайтісніше
якнайважливіший	якнайчастіше
якнайглибше	якнайширше
якнайглибший	якнайширший
якнайкраще	ямбохореїчний
якнайкращий	ямбохорей
якнайменш	японознавство
якнайменше	японо-китайський
якнайменший	японо-корейський
якнайповніше	японсько-російський
якнайповніший	яскраво виражений
якнайретьельніше	ясновидець
якнайретьельніший	

СЛОВНИК
закінчень іменників чоловічого роду
II відміни в родовому відмінку однини

А

абзац, -у	апарат, -а (пристрій) <i>i</i> -у (установа; сукупність органів)
автонім, -а	апелянт, -а
автор, -а	апостроф, -а
авторитет, -у (значення, вплив) <i>i</i> -а (про особу)	аргогізм, -у
адресант, -а	аргумент, -у
адресат, -а	ареал, -у
акт, -а (документ) <i>i</i> -у (дія)	аркуш, -а
акузатив, -а	арсенал, -у
акцент, -у	артикуль, -я
алгоритм, -у	архаїзм, -у
алегоризм, -у	архетип, -у
алфавіт, -у	архів, -у
альбом, -у	асимілятор, -а
альбом-буклет, альбому-буклета	асортимент, -у
альманах, -у	асоціатор, -а
аморфізм, -у	аспект, -у
аналіз, -у	аспірант, -а
аналізатор, -а	атрибут, -а
англіцизм, -у	афікс, -а
антонім, -а	афоризм, -у
аорист, -а	африкат, -а

Б

базис, -у	бестселер, -а
байкар, -я	біблеїзм, -у
бал, -а (одиниця виміру) <i>i</i> -у (танцю- вальний вечір)	бібліограф, -а
баланс, -у	бібліотекар, -я
	бік, боку

білборд, -а
білет, -а
білетик, -а
білінгв, -а
білінгвізм, -у
бланк, -а
блок, -а (механізм; частина споруди; будівельний камінь)
і -у (об'єднання)
брак, -у

буквалізм, -у
буквар, -я
буквоїд, -а
букініст, -а
буклет, -а
бум, -а (спортивний снаряд)
і -у (штучне пожвавлення на біржі; сенсація; галас)
бурлеск, -у

В

варваризм, -у
варіант, -а
ввід, вводу
вдих, -у
вектор, -а
взірець, -рця
вибір, -бору
вивід, -воду
вигляд, -у
виголос, -у
вигук, -у
вид, -у
видих, -у
визначник, -а
виказ, -у
виказувач, -а
виклад, -у
викладач, -а
виклик, -у
виконавець, -вця
виконувач, -а
вимисел, -слу
вимір, -у
винахід, -ходу
винахідник, -а

винос, -у
виняток, -тку
випад, -у
випадок, -дку
випис, -у
випуск, -у
вираз, -у
виразник, -а
виріст, -росту
вислів, -лову
висновок, -вку
виступ, -у
витвір, -вору
висяг, -у
вихід, -ходу
вияв, -у
відбивач, -а
відбір, -бору
відгук, -у
відділ, -у
відзвук, -у
відзив, -у
відлік, -у
відмінок, -нка
відображувач, -а

відповідник, -а
відрив, -у
відрізок, -зка
відсоток, -тка
відтин, -у
відтінок, -нку
відхід, -ходу
вірш, -а
віршик, -а
віршувальник, -а
вісник, -а

вклад, -у
вкладиш, -а
вкладник, -а
вміст, -у
внесок, -ску
вокалізм, -у
вокатив, -а
вплив, -у
вступ, -у
вступник, -а
втілювач, -а

Г

газетяр, -а
галліцизм, -у
генітив, -а
геноцид, -у
гендер, -у
германізм, -у
германіст, -а
герундій, -я
гібрид, -а
гідронім, -а
гімн, -у
гіперболізм, -у
глосарій, -я
говір, -вору
голос, -у
голосок, -ска

гострослів, -лова
гострослов, -а
граматик, -а
граматист, -а
гранд, -а
графік, -а
графоман, -а
гриф, -а
гуманізм, -у
гуманіст, -а
гумор, -у
гуморист, -а
гуртківець, -вця
гуртожиток, -тку
гурток, -тка
гуцул, -а

Г

гатунок, -нку

грунт, -у

Д

датов, -а
двотижневик, -а
двотомник, -а
двочлен, -а
дезінформатор, -а
дейксис, -а
декаданс, -у
демагог, -а
демінутив, -а
дескриптор, -а
десяток, -тка
детермінізм, -у
дефіс, -а
дидактизм, -у
диз'юнкт, -а
диктант, -у
диктофон, -а
диктум, -у
динамізм, -у
диплом, -а
дипломант, -а
директорат, -у
дисбаланс, -у
дисертант, -а
диск, -а
дисковід, -воду
дискурс, -у
диспут, -у
диспутант, -а
дистих, -а
дифірамб, -а
дифтонг, -а
діалект, -у
діалектизм, -у
діалог, -у
діапазон, -у
діловод, -а

добирач, -а
добір, -бору
довід, -воду
довідник, -а
догматизм, -у
договір, -вору
додаток, -тка
дозвіл, -волу
доказ, -у
доктор, -а
докторант, -а
документ, -а
документалізм, -у
документаліст, -а
документознавець, -вця
домисел, -слу
допис, -у
дописувач, -а
допуск, -у
доробок, -бку
досвід, -у
дослід, -у
дослідник, -а
доступ, -у
дотеп, -у
дотик, -у
доторк, -у
доцент, -а
драматизм, -у
драматург, -а
друк, -у
друкар, -я
дуалізм, -у
дублет, -а (другий предмет)
    i -у (постріл з обох стволів)
дублікат, -а
дух, -у

евфемізм, -у
евфонізм, -у
евфуїзм, -у
екзамен, -у
екзаменатор, -а
екземпляр, -а
екзистенціалізм, -у
екзотизм, -у
еклектизм, -у
екран, -а
екскурс, -у
експеримент, -у
експериментатор, -а
експерт, -а
експресіонізм, -у
експромт, -у
екстенціонал, -у
екстернат, -у
елемент, -у (складник, основа)
    і -а (в інших значеннях)
елементаризм, -у
еліпс, -а
еліпсис, -у
еллін, -а
еллінізм, -у
еллініст, -а

евангеліст, -а
европеоїд, -а
египтолог, -а
єдиновірець, -рця
єпископ, -а

Е

емпіризм, -у
енциклопедизм, -у
епіграф, -а
епіграфіст, -а
епізод, -у
епік, -а
епілог, -у
епістолярій, -ю
епітет, -а
епонім, -а
єпос, -у
єрудит, -а
єскіз, -у
єстетизм, -у
єталон, -а
єтап, -у
єтикет, -у
єтимолог, -а
єтимон, -а
єтніонім, -а
єтнос, -у
єтноцид, -у
єтюд, -а
єфект, -у
єфір, -у

Є

єр, -а
єретизм, -у
єретик, -а
єрик, -а

Ж

жанр, -у
жанрист, -а
жаргон, -у
жаргонізм, -у
жарт, -у
жест, -у

житель, -я
журнал, -у
журналіст, -а
журнальчик, -а
журфікс, -у

З

забобон, -у
завідувач, -а
завуч, -а
зав'язок, -зку
загал, -у
заголовок, -вка
задум, -у
займенник, -а
закид, -у
заклад, -у (установа)
заклад, -у (парі, застава)
заклик, -у
закон, -у
залік, -у
замисел, -слу
замінник, -а
занепад, -у
заочник, -а
запис, -у
записник, -а
записничок, -чка
записувач, -а
запит, -у
запитальник, -а
заповнювач, -а
зародок, -дка
засіб, -собу
засмічувач, -а
засновник, -а
заступник, -а

зачин, -у
зберігач, -а
збирач, -а
збіг, -у
збір, збору
збірник, -а
збірничок, -чка
звичай, -ю
звід, зводу
звіт, -у
зворот, -у
звук, -а (музичний; елемент мови)
і -у (в інших значеннях)
звукопис, -у
зв'язок, -зку
здійснювач, -а
здобуток, -тку
здогад, -у
зів, -а
знавець, -вця
знак, -а (позначка, марка, сигнал;
літера, значок) і знаку (прикмета;
слід, відбиток)
зображувач, -а
зошит, -а
зразок, -зка
зріз, -у
зсув, -у
зчеп, -у

І

ідеалізм, -у
ідеаліст, -а
ідентифікатор, -а
ідеолог, -а
ідиш, -у
ідіолект, -у
ідіом, -а
ідіоматизм, -у
ізоморф, -а
ізоморфізм, -у
іменник, -а
імідж, -у
імператив, -а (наказовий спосіб дієслова) *i* -у (наказ, вимога)
імперфект, -а
імпресіонізм, -у
інваріант, -а
інвентар, -ю
індекс, -у
індивід, -а
індивідуум, -а
індикатив, -а
індикатор, -а (прилад; показчик) *i* -у (речовина)
індоевропейст, -а
ініціал, -а
інститут, -у
інструктаж, -у

інструмент, -а (окремиий предмет)
i -у (сукупність предметів)
інструментарій, -ю
інтелект, -у
інтелектуалізм, -у
інтенсив, -а
інтенсифікатор, -а
інтервал, -у
інтерв'юер, -а
інтерес, -у
інтернаціоналізм, -у
інтернаціоналіст, -а
Інтернет, -у
інтернет-сайт, -у
інтерфікс, -а
інфікс, -а
інфінітив, -а
інформант, -а
інформатор, -а
ірраціоналізм, -у
ісламізм, -у
іспанізм, -у
іспаніст, -а
іспит, -у
історизм, -у
історик, -а
історіограф, -а

Й

йор, -а

йот, -а

К

каламбур, -у
каламбурист, -а
каламбурчик, -а
каліграф, -а

канон, -у
каталог, -у
кітч, -у
кіч, -у

клас, -у
класифікатор, -а
класицизм, -у
книгар, -я
книгознавець, -вця
код, -у
кодифікатор, -а
коефіцієнт, -а
колегіум, -у
колектив, -у
колорит, -у
комізм, -у
комікс, -у
компаративізм, -у
компаративіст, -а
компенсатор, -а
компілятор, -а
комплекс, -у
комплект, -у
композит, -а
компонент, -а
комп'ютер, -а
комунікант, -а
комунікат, -а
конкурс, -у
конкурсант, -а

консонанс, -у
консонант, -а
консонантизм, -у
конспект, -у
конструкт, -а
консультант, -а
контакт, -у
контекст, -у
континуум, -а (математичний
об'єкт) *i* -у (безперервність)
контрагент, -а
контур, -у
конфлікт, -у
концепт, -у
кон'юнктив, -а
коректив, -у
корелят, -а
корінь, -рєня
корпус, -а (тулуб) *i* -у (споруда;
військове з'єднання; збірка
текстів; шриффт)
критерій, -ю
кругозір, -зору
курс, -у
курсив, -у

Л

лаконізм, -у
ланцюг, -а
ланцюжок, -жка
латинізм, -у
лейтмотив, -у
лексикограф, -а
лексиколог, -а
лексикон, -а (книжка) *i* -у (запас
слів)

лектор, -а
лекторій, -ю
лінгафон, -а
лінгвіст, -а
ліризм, -у
локалізатор, -а
локатив, -а

М

максимум, -у
малюнок, -нка (зображення пред-
мета на площині) *i* -нку (зобра-
ження дійсності письменником,
актором і т. ін.)
маргінал, -а
маркер, -а (для маркування)
маркер, -а (знаряддя)
марризм, -у
масив, -у
матеріал, -у
мелодизм, -у
менталітет, -у
метод, -у
методизм, -у
методист, -а
механізм, -у
мільйон, -а
мільярд, -а
мінімум, -у
міф, -у

міфолог, -а
міфотворець, -рця
моветон, -у
мовець, -вця
мовник, -а
мовознавець, -вця
моволубець, -бця
мовотворець, -рця
мовчальник, -а
модифікатор, -а
модуль, -я
модус, -у
момент, -у
моніторинг, -у
монологізм, -у
монолог, -у
монотип, -а
монофтонг, -а
морф, -а
морфолог, -а
мотив, -у

Н

набуток, -тку
наголос, -у
надлишок, -шку
надмір, -у
надпис, -у
намір, -у
напис, -у
напря́м, -у
напрямок, -мку
нарис, -у
науковець, -вця
нахил, -у
начерк, -у
негативізм, -у

недогляд, -у
нейтралізатор, -а
неологізм, -у
новеліст, -а
номен, -а
номер, -а
номіналізм, -у
номіналіст, -а
номінант, -а
номінатив, -а
норматив, -у
нуль, -я
нюанс, -у

об'єкт, -а
обмежувач, -а
образ, -а (ікона) *i* -у (зовнішній
вигляд; художній засіб; тип)
обсяг, -у
обшир, -у
огляд, -у
одержувач, -а
оказіоналізм, -у
оклик, -у
оксиморон, -а
оксюморон, -а
омограф, -а
омонім, -а
омофон, -а
опис, -у
описувач, -а

памфлет, -у
памфлетист, -а
панегірик, -а
папір, -перу (матеріал) *i* -пера
(документ)
параграф, -а
парадокс, -у
паралелізм, -у
паронім, -а
пасив, -у
патерик, -а
пафос, -у
перебіг, -у
перегляд, -у
перегук, -у
передрук, -у
переказ, -у

О

опитувач, -а
оповідач, -а
опонент, -а
оратор, -а
орган, -а (частина організму
або механізму) *i* -у (установа;
друковане видання; засіб)
орган, -а (музичний інструмент)
оригінал, -у (першотвір) *i* -а (про
людину)
орієнтир, -а
осередок, -дку
ослаблювач, -а
осмислювач, -а
основник, -а
основоположник, -а

П

переклад, -у
перекладач, -а
перелік, -у
перенос, -у
перепис, -у
перерозподіл, -у
переспів, -у
перетин, -у
перехід, -ходу
перифраз, -а
період, -у
персоналізм, -у
перфект, -а
підклас, -у
підмет, -а (член речення)
підпис, -у
підрахунок, -нку

підрозділ, -у
підручник, -а
підсумок, -мку (результат)
підтекст, -у
підхід, -ходу
піфагореїзм, -у
плагіат, -у
плакат, -а
план, -у
план-графік, плану-графіка
пласт, -а
плеоназм, -у
погляд, -у
поділ, -у (ділення)
поет, -а
показчик, -а
показ, -у
показник, -а
полеміст, -а
поліфонізм, -у
полонізм, -у
порядок, -дку
посібник, -а
постскриптум, -у
постфікс, -а
потенціал, -у
початок, -тку (вихідний пункт)
    i -тка (колос)
поширювач, -а
поштовх, -у
пошук, -у
правопис, -у
практик, -а
практикум, -у
предикат, -а
предикатив, -а
предмет, -а
прес-випуск, -у
прес-реліз, -у

префікс, -а
привід, -воду (підстава; пристрій)
привід, -воду (приведення)
прийменник, -а
прийом, -у
приклад, -у (зразок; математичний
    вираз)
приклад, -а (частина гвинтівки)
прикметник, -а
примірник, -а
примітивізм, -у
принцип, -у
прислівник, -а
присудок, -дка
прихильник, -а
проект, -у
прозаїк, -а
пролог, -а (життя святих) *i* -у (вступ-
    на частина твору)
проміжок, -жку
промовець, -вця
пропуск, -у
проспект, -у
простір, -тору
протокол, -у
протоколізм, -у
прототип, -у
професіоналізм, -у
професор, -а
процент, -а
процес, -у
прошарок, -рку
прояв, -у
псевдонім, -а
психологізм, -у
публікатор, -а
публіцист, -а
пункт, -у
п'ятитомник, -а

Р

район, -у	референт, -а
ракурс, -у	рефлекс, -у
ранг, -у	рефрен, -у
реалізм, -у	рецензент, -а
регістр, -а (пристрій) <i>i</i> -у (перелік; діапазон)	реципієнт, -а
регламент, -у	риторизм, -у
регрес, -у	рівень, -вня
реєстр, -у	рід, роду
резонанс, -у	різновид, -у
резонатор, -а	ріст, росту
результат, -у	розбір, -бору
рейтинг, -у	розвиток, -тку
релятивізм, -у	розгляд, -у
репертуар, -у	розділ, -у
репортаж, -у	роздрук, -у
репортер, -а	роздум, -у
репрезентант, -а	розмовник, -а
респондент, -а	розпад, -у
ресурс, -у	розподіл, -у
реферат, -у	роман, -у
	ряд, -у

С

санскрит, -у	сингармонізм, -у
сарказм, -у	синкретизм, -у
сегмент, -а	синонім, -а
сенс, -у	синтаксис, -у
сигнал, -у	синтез, -у
сигналізатор, -а	синтетизм, -у
сигніфікат, -у	синхронізм, -у
силабізм, -у	склад, -у
силогізм, -у	складник, -а
символ, -а (графічний знак) <i>i</i> -у (в інших значеннях)	славіст, -а
символізм, -у	сленг, -у
	словотвір, -вору

слов'янізм, -у
смысл, -у
соціатив, -а
соціолект, -у
соціум, -у
спектр, -а
співрозмовник, -а
спосіб, -собу
стан, -а (у техніці, нотах) *i* -у
(в інших значеннях)
старослов'янізм, -у
статус, -у
стиль, -ю (сукупність ознак,
прийомів; спосіб) *i* -я (для пи-
сання)
стовпчик, -а
стосунок, -нку

студент, -а
ступінь, -пеня (порівняльна величи-
на, міра, розряд, звання тощо)
суб'єкт, -а
субститут, -а (про людину)
i -у (в інших значеннях)
сумнів, -у
суперлатив, -а
супертип, -а
суперфікс, -а
супін, -а
суплетивізм, -у
суржик, -у
суфікс, -а
суфіксоїд, -а
схематизм, -у
сюжет, -у

Т

таксис, -у
такт, -у
твір, твору
тезаурус, -а
текст, -у
термін, -а (слово) *i* -у (строк)
тест, -у
тип, -у (зразок, образ тощо) *i* -а (про
людину)

тираж, -у
том, -у
тон, -у
топонім, -а
тризвук, -у
тритомник, -а
трифтонг, -а
тюркізм, -у

У

універсалізм, -у
університет, -у
упорядник, -а
уришок, -вка

утілювач, -а
учасник, -а
учень, учня
учитель, -я

Ф

факт, -у
фактаж, -у
фактор, -а
феномен, -у (явище) *i* -а (про людину)
філолог, -а
фольклор, -у
фольклорист, -а
фон, -у (тло; оточення; шум; рівень радіації) *i* -а (одиниця рівня гучності звуку)

фонд, -у
фонізм, -у
формалізм, -у
формант, -а
формат, -у
фрагмент, -а
фразеологізм, -у
фрейм, -у
функтор, -а
функціонал, -а
функціоналізм, -у

Х

характер, -у

Ц

центр, -а (у математиці; деталь)
i -у (в інших значеннях)
централ, -у

централізатор, -а
центризм, -у

Ч

час, -у
часопис, -у
чинник, -а
числівник, -а

член, -а
чотиритомник, -а
чотиричлен, -а

Ш

шеститомник, -а
шифр, -у
шриффт, -у
штамп, -а

штампувальник, -а
штрих, -а
шум, -у

шеститомник, -а
шифр, -у
шрифт, -у
штамп, -а

Щ

штампувальник, -а
штрих, -а
шум, -у

Ю

юкстапозит, -а

юс, -а

Я

язык, -а
язычок, -чка
ямб, -а

ямбохорей, -я
ярус, -у
яць, -я

ТЕКСТ
для перевірки завдання на пунктуацію

Лінгвістичний аналіз літописів, здійснений С. П. Бевзенком, був першою спробою дослідження синтаксичних явищ не лише літописів XVII ст., а й узагалі історичних пам'яток. Через відсутність праць з історичного синтаксису української мови учений не мав можливості зіставляти результати власного дослідження з фактами інших пам'яток і робити висновки про перебіг певного явища в історії української мови. Проте цінний дослідний матеріал, результати зіставлення з явищами сучасної української мови, зокрема діалектної, та наукові висновки ученого мали незаперечну цінність для наступних досліджень історичного й сучасного синтаксису.

Багато місця в дослідженні відведено ретельному обстеженню ускладнених і складних речень, аналізу їх структурних особливостей і семантики, сполучних засобів і лексичних компонентів, нових та архаїчних морфологічних форм, пов'язаних з формуванням синтаксичних структур і вираженням синтаксичних значень, а також зіставленню їх з фактами сучасної літературної і діалектної мови.

У дослідженні синтаксису, як і будь-якої іншої мовознавчої проблеми, необхідною умовою справді наукового, глибокого проникнення в сутність явища є залучення до аналізу діалектного матеріалу поряд з фактами літературної мови. Докладний, уважний синтаксичний аналіз літописів дав змогу ученому зробити висновки щодо будови та вживання різних типів речень. Крім двоскладних речень, як найбільш поширеного у літописах типу речень, відзначено й значну частотність односкладних структур.

**ЗРАЗОК ТИТУЛЬНОЇ СТОРІНКИ
навчально-дослідницької роботи**

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Головне управління освіти і науки
Івано-Франківської облдержадміністрації
Івано-Франківське територіальне відділення МАН України

Відділення філології та мистецтвознавства
Секція української мови

**Стилістична роль метафор
у романі М. Ткачівської «Тримай мене, ковзанко»**

Роботу виконала:
Проць Тетяна Василівна,
учениця 11-І класу
Івано-Франківського обласного
ліцею-інтернату
для обдарованих дітей

Науковий керівник:
Карман Н. Б., учитель-методист
української мови та літератури
Івано-Франківського обласного
ліцею-інтернату
для обдарованих дітей

Івано-Франківськ — 2011

ЗРАЗОК ЗМІСТУ
навчально-дослідницької роботи
«Семантико-словотвірна структура відносних прикметників
(на матеріалі творів Лесі Українки)»

З М І С Т	
ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Відносні прикметники як лексико-граматична група	
прикметників української мови	5
1.1. Перехід відносних прикметників у якісні	8
1.2. Вживання якісних прикметників у значенні відносних	10
1.3. Присвійно-відносні прикметники	12
РОЗДІЛ 2. Семантико-словотвірна структура відносних прикметників	13
2.1. Особливості семантико-словотвірної структури	
відносних прикметників	14
2.2. Словотворення відносних прикметників у сучасній	
українській мові	16
2.2.1. Відносні прикметники, утворені способом суфіксації	18
2.2.2. Відносні прикметники, утворені способом префіксації	21
2.2.3. Відносні прикметники, утворені префіксально-	
суфіксальним способом	24
2.2.4. Відносні прикметники, утворені способом основоскладання	26
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	30
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ	35

Навчально-методичний посібник

**Наталія Павлівна Гальона
Ірина Володимирівна Дудко**

**ОСНОВИ
МОВОЗНАВЧОЇ ТВОРЧОСТІ
В МАН**

Відповідальний за випуск *О. В. Лісовий*

Дизайн обкладинки *Б. Л. Лісовський*

Верстка *Л. В. Северенчук*

Редактор *О. О. Нечипоренко*

Формат 60 × 84 1/16. Друк цифровий.
Папір офсетний 80 г/м². Наклад 500 прим.

Видавництво: ТОВ «Праймдрук»
01023, м. Київ, вул. Еспланадна, 20, офіс 213

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 4222 від 07.12.2011.